

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN'DA DEVLET İNŞASI SÜRECİ VE
KIRILGAN DEVLET BAĞLAMINDA BİR
DEĞERLENDİRME**

ZABİHULLAH SAAYI

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. ERHAN ÖRSELLİ**

KONYA-2025

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zabihullah SAAYI		
	Numarası	19810401004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Afganistan'da Devlet İnşası Süreci ve Kırılgan Devlet Bağlamında Bir Değerlendirme			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Zabihullah SAAYI

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zabihullah SAAYI		
	Numarası	19810401004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ		
Tezin Adı	Afganistan’da Devlet İnşası Süreci ve Kırılgan Devlet Bağlamında Bir Değerlendirme			

Çalışmada, devletin kırılganlığı ve başarısızlığı kavramı çerçevesinde Afganistan’da ulus-devletin oluşum süreci incelenerek, Afganistan Devleti’nin kırılganlığının ve başarısızlığının nedenleri analiz edilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, başarısız/kırılgan devlet kavramı ve kırılganlığın göstergeleri açıklanarak, teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde tarihsel bir bakış açısıyla, Afganistan’ın bağımsız bir krallık olarak kuruluşundan otokratik bir cumhuriyete geçişine kadar devleti inşa etme çabaları ve buna paralel olarak, güçlü bir ulusal devlet kurma ve meşruiyeti kurumsallaştırma konusundaki çabalar ve kırılganlıklar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde, iki karşıt tutum ekseninde devleti inşa etme çabası yani komünist rejim dönemi ve ardından İslamcı hükümetlerin ortaya çıkışı olmak üzere iki farklı ancak birbirini izleyen aşama incelenmekte ve devletin bu dönemlerdeki işleyişi başarı ve başarısızlık açısından analiz edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, uluslararası toplumun geniş desteğiyle devletin yeniden inşasını ve etkin bir devlet oluşturmayı mümkün kıldığı 2001’den sonraki yirmi yıllık fırsat incelenmiştir. Bu arada, çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise, etkin bir devlet kurma yönündeki tüm çabalara rağmen, istikrarlı ve verimli bir devletin kurulmasını engelleyen ve devletin başarısızlığına-kırılganlığına etki eden faktörler üzerinde durulmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmada, Afganistan’daki devlet kırılganlığının yalnızca belirli bir dönemin veya tek bir faktörün ürünü olmadığı, çeşitli siyasi, idari, ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlik gibi farklı birçok faktörün sonucu olduğu ve aynı zamanda Afganistan’da devlet inşasının zorlu yolculuğunda kök saldıği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Afganistan, Devlet, Başarısız Devlet, Kırılgan Devlet, Devlet İnşası.*

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Zabihullah SAAYI		
	Student Number	19810401004		
	Department	Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Process of State Building in Afghanistan and an Assessment in the Context of Fragile States			

In this study, within the framework of the concept of state fragility and failure, the process of nation-state formation in Afghanistan is examined and the causes of the Afghanistan State's fragility and failure are analyzed. In the first chapter of the study, a theoretical framework was tried to be developed by explaining the concept of failed/fragile state and the indicators of fragility. In the second chapter, from a historical perspective, the state-building efforts of Afghanistan from its establishment as an independent kingdom to its transition to an autocratic republic, and the parallel efforts and vulnerabilities in establishing a strong national state and institutionalizing legitimacy, as well as the fragilities emerging throughout this process are evaluated. In the third chapter, the efforts to build the state along the axis of two opposing approaches in two different but consecutive stages, namely the communist regime period and the subsequent emergence of Islamist governments, and the functioning of the state in these periods are analyzed in terms of success and failure. In the fourth chapter of the study, the twenty-year opportunity following 2001, during which the broad support of the international community made it possible to rebuild the state and create an effective state (governance), is examined. Meanwhile, in the fifth and final chapter of the study, attention is focused on the factors that despite all efforts to build an effective state, prevented the establishment of a stable and efficient state and affected its fragility and failure. Overall, the study concludes that state fragility in Afghanistan is not merely the product of a specific period or a single factor, but rather the result of a multitude of diverse political, administrative, economic, social, cultural and security factors, and is also rooted in the challenging journey of state-building in Afghanistan.

Keywords: *Afghanistan, State, Failed State, Fragile State, State-building.*

ÖNSÖZ

Belirli bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet kullanma tekeline sahip en üstün siyasi otorite olarak tanımlanabilen devlet olgusunun ne zaman ortaya çıktığı ve geliştiği, farklı toplumlar bağlamında nasıl varlığını sürdürdüğü, işlevleri ile görevleri ayrıca nasıl çöktüğü literatürde her zaman ele alınan temel bir konu olmuştur. Kadim bir medeniyete ve köklü bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen Afganistan, bir asırdan fazla bir süredir istikrarlı, güçlü, etkin ve duyarlı bir siyasi düzen oluşturma yolunda art arda sınavlara tanıklık etmiştir. Ancak çeşitli iç ve dış zorluklara karşı savunmasızlığı, devleti yeniden yapılandırma, kurumsallaşma ve siyasi liderlik eksikliği nedeniyle modern ulus devlet inşası sürekli akamete uğramış böylelikle devlet kırılğanlığının ve başarısızlığının önde gelen ve aynı zamanda karmaşık örneklerinden biri haline gelmiştir.

Bu tez, karmaşık bir fenomen olarak Afganistan’da devlet başarısızlığının veya günümüzde en yaygın kullanılan ifadeyle, devlet kırılğanlığının nedenlerini farklı boyutlarıyla tarihsel, yapısal ve politik bağlamlarının göz önüne alınarak incelenmeye çalışıldığı bir çabanın ürünüdür. Çalışmanın temel yaklaşımı Afganistan’da devlet yapısının ve dinamiklerinin güncel zaman bağlamında incelenmesine odaklanmış olmakla birlikte, aynı zamanda tarihsel gelişmelerin seyri de buna ilişkin gerekli bir temeli oluşturmuştur.

Kuşkusuz hem bilimsel açıdan hem de alışılmış akademik süreçlere dayalı olarak böylesine kapsamlı ve çok boyutlu konularda doktora tezi olarak araştırma yapmak, bilgi ve araştırma alanında yıllarını vermiş kişilerin bilimsel rehberliğine ve entelektüel desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın her aşamasında tez danışmanım olarak bana titiz, anlayışlı ve teşvik edici rehberliğiyle yardımcı olan sayın Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ’ye en içten şükranlarımı sunmak isterim; zira bilimsel titizliği, etkili rehberliği ve eğitime olan bağlılığı, bu çalışmanın yazımında yol gösterici olmuştur.

Tez İzleme Komitesi üyeleri sayın Prof. Dr. Erdal Bayrakçı ve sayın Doç. Dr. Ferdi Bişkin’e değerli rehberlikleri, yol gösterici önerileri ve sürekli destekleri için

şükranlarımı sunarım. Aynı şekilde, tez juri üyeleri sayın Prof. Dr. Ali Şahin ve sayın Doç. Dr. Veysel Babahanoğlu'na titiz değerlendirmeleri ve yapıcı eleştirileri sayesinde çalışmamı geliştirme ve tamamlamama imkân verdikleri için içten teşekkürlerimi iletiyorum.

Son olarak, bilimsel ve araştırma yolculuğumda bana her zaman sevgileri, sabırları ve bitmeyen destekleriyle yanımda olan sevgili aileme, özellikle de sevgili anne ve babama derin bir minnettarlık duyuyorum. Onların varlığı ve desteği, bu yolda benim için hem ilham kaynağı hem de güvenli bir dayanaktı.

Bu çalışmanın, bazı sınırlamalarla karşılaşmasına ve dolayısıyla eksiklikleri bulunmasına rağmen, Afganistan'daki devlet ve devlet başarısızlığı-kırılganlığı üzerine literatürün zenginliğine küçük de olsa bir katkı sağlayabileceği ve bu alanda daha derin ve kapsamlı çalışmalar için bir platform sunabileceği umulmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEVLETLERİN “KIRILGANLIĞI” VE “BAŞARISIZLIĞI”

1.1. Devlet Kavramının Tanımı ve Kapsamı	7
1.2. Devletin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi.....	10
1.3. Devletin Özellikleri, Unsurları ve İşlevleri.....	13
1.4. Başarı ile Başarısızlık Düzeyi Açısından Devlet Kategorileri.....	17
1.5. Başarısız Devlet Kavramı ve Başarısızlığın Nedenleri.....	21
1.6. Kırılğan Devlet Kavramı: Kırılğanlığın Göstergeleri ve Devlet Kırılğanlığını Ölçen Başlıca Endeksler	28
1.6.1. Kırılğan Devletler Endeksi (<i>Fragile States Index-FSI</i>)	29
1.6.2. Kırılğanlık Durumları (<i>States of Fragility-SFI</i>).....	33
1.6.3. Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (<i>Worldwide Governance Indicators-WGI</i>).....	33
1.6.4. Dış Politika İçin Ülke Göstergeleri Kırılğanlık Endeksi (<i>CIFP Fragility Index</i>).....	35
1.6.5. Küresel Barış Endeksi (<i>Global Peace Index-GPI</i>)	35
1.6.6. Devlet Kırılğanlık Endeksi ve Matrisi (<i>State Fragility Index and Matrix</i>)	36

İKİNCİ BÖLÜM AFGANİSTAN: BAĞIMSIZ BİR KRALLIK OLARAK OLUŞUMUNDAN OTOKRATİK BİR CUMHURİYETE GEÇİŞ (1919-1978)

2.1. Afganistan Hakkında Genel Bilgiler.....	38
2.1.1. Afganistan İsmi.....	39
2.1.2. Afganistan’ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....	43

2.1.3.	Afganistan'ın Demografik Çeşitliği.....	45
2.2.	Bağımsız Ulus-Devlet İnşasında Atılan İlk Adımlar	49
2.2.1.	Emanullah Han Dönemi: Bağımsızlık İlanı ve Kurtuluş Savaşı.....	54
2.2.2.	Yeni Düzen ve Yeni Reformlar	57
2.3.	Reformlara Karşı İtirazlar, Halk Ayaklanmaları ve İç Savaşın Başlaması 60	
2.3.1.	Güney Vilayeti'nde Ayaklanmaların Başlaması: Host İsyanı 1924-1925.....	65
2.3.2.	Kabil'in Kuzeyinde Ayaklanmaların Başlaması ve Habibullah Han Kalakani'nin İktidara Gelişi.....	67
2.3.3.	İktidar Mücadelesi, Güney ile Doğu Kabilelerin Emir Habibullah Kalakani'ye Karşı Birleşmesi ve Muhammed Nadir Han'ın İktidara Gelmesi	73
2.4.	Monarşiden Cumhuriyete Doğru	78
2.4.1.	Muhammed Zahir Şah ve Meşrutiyete Geçiş	79
2.4.2.	Muhammed Davud Han ve Cumhuriyetin İlanı	88
2.5.	Değerlendirme: 1919-1978 Döneminde Afganistan'ın Devlet Kırılganlığı ve Başarısızlık Eğilimleri.....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ KARŞIT TUTUM EKSENİNDE YÖNETİMİN OLUŞUMU: KOMÜNİST REJİMDEN İSLAMCI YÖNETİMLERE

3.1.	Sevr Darbesi ve Komünist Rejimin İktidara Gelmesi (1978-1992)	93
3.1.1.	Darbenin Arka Planı ve Sovyet Müdahalesi İddiası.....	93
3.1.2.	Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin İktidara Gelmesi ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	96
3.1.3.	Yeni Reformlar ve Yeni Baskılar	98
3.1.4.	Halkın Reformlara Tepkisi ve Devlet Başarısızlığının İlk İşaretleri.....	100
3.1.5.	Afganistan'a Sovyet Askeri Müdahalesi ve Ulusal Uzlaşma Politikasının Ortaya Konulması	102
3.1.6.	Sovyetler Birliği'nin Geri Çekilmesi ve Komünist Rejiminin Çöküşü	105
3.2.	Mücahitlerin Zaferi ve İslam Devleti'nin Kuruluşu (1992-1996)	108
3.2.1.	Başkenti Ele Geçirmek ve İslam Devleti Kurmak.....	109
3.2.2.	Devlet Başarısızlığının Göstergeleri: İç Savaşın Başlangıcı ve Tehrik-i-Taliban'ın Ortaya Çıkışı.....	111

3.3.	Tehrik-i-Taliban ve İslam Emirliği'nin Oluşumu (1996-2001).....	113
3.3.1.	Tehrik-i-Taliban'ın İdeolojik Kökenleri ve Yönetim Tarzı.....	116
3.3.2.	Meşruiyet Krizi ve Taliban Yönetimine Karşı Tepkiler.....	118
3.3.3.	ABD'nin Afganistan'a Saldırısı ve İslam Emirliği'nin Devrilmesi	120
3.4.	Değerlendirme: 1978-2001 Döneminde Afganistan'da Devletin Kırılganlığı	121

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAŞARILI BİR DEVLET MODELİ OLUŞTURMAK İÇİN YIRMİ YILLIK FIRSAT: İSTİKRARLI YENİ BİR DÜZENİN KURULMASINA YÖNELİK TEMEL ADIMLARIN ATILMASI

4.1.	2001 Sonrası Devletin Genel Çerçevesinin Çizilmesi: Bonn Anlaşması ve Yeni Düzenin Temel Taşları	124
4.2.	Bonn Anlaşması Sonrasında Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar ..	129
4.2.1.	Uluslararası-Toplum Odaklı Etkin Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar.....	129
4.2.1.1.	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kararları.....	130
4.2.1.1.1.	BMGK'nın 1383 Sayılı Kararı.....	130
4.2.1.1.2.	BMGK'nın 1386 Sayılı Kararı.....	131
4.2.1.1.3.	BMGK'nın 1401 Sayılı Kararı.....	131
4.2.1.2.	Uluslararası Toplantılar ve Konferanslar	132
4.2.1.2.1.	2002 Tokyo Konferansı.....	132
4.2.1.2.2.	2002 Cenova Konferansları.....	132
4.2.1.2.3.	2004 Berlin Konferansı	133
4.2.1.2.4.	2006 Londra Konferansı ve Afganistan Kompaktı (Sözleşmesi)	134
4.2.1.2.5.	2008 Paris Konferansı	135
4.2.1.2.6.	2010 Londra Konferansı	135
4.2.1.2.7.	2011 Bonn-II Konferansı	136
4.2.1.2.8.	2012 Tokyo Konferansı.....	137
4.2.1.2.9.	2014 Londra Konferansı	137
4.2.1.2.10.	2016 Brüksel Konferansı.....	138
4.2.1.2.11.	2020 Cenova Konferansı.....	138
4.2.1.3.	NATO Zirve Toplantıları	139

4.2.1.3.1	2004 İstanbul Zirvesi.....	139
4.2.1.3.2.	2006 Riga Zirvesi.....	140
4.2.1.3.3.	2008 Bükreş Zirvesi.....	140
4.2.1.3.4.	2010 Lizbon Zirvesi.....	141
4.2.1.3.5.	2012 Chicago Zirvesi.....	141
4.2.1.3.6.	2014 Galler Zirvesi.....	141
4.2.1.3.7.	2018 Brüksel Zirvesi.....	142
4.2.1.3.8.	2021 Brüksel Zirvesi.....	142
4.2.1.4.	Mali Yardım Fonları.....	143
4.2.1.4.1.	Afganistan Dayanıklılık Güven Fonu (ARTF).....	143
4.2.1.4.2.	Afganistan Güvenlik Kuvvetlerine Yardım İçin Oluşturulan Mali Fonlar.....	144
4.2.1.4.3.	Uyuşturucu ile Mücadele Güven Fonu (CNTF).....	145
4.2.1.4.4.	Mikrofinans Yatırım Destek Tesisi (MISFA).....	145
4.2.1.4.5.	Afganistan Altyapı Güven Fonu (AIF).....	146
4.2.1.4.6.	Afganistan İnsani Yardım Fonu (AHF).....	146
4.2.1.5.	İl Yeniden Yapılanma Ekipleri (PRTs).....	147
4.2.2.	Ulusal Düzeyde Etkin Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar.....	148
4.2.2.1.	Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS).....	149
4.2.2.2.	Kabil Süreci.....	152
4.2.2.3.	Afganistan'da Yeniden Yapılanma.....	156
4.2.2.3.1.	Siyasi Alanda Yeniden Yapılanma.....	157
4.2.2.3.1.1.	Geçici ve Geçiş Yönetimleri.....	157
4.2.2.3.1.2.	Yeni Anayasanın Kabul Edilmesi ve Devletin Genel Çerçevesinin Çizilmesi.....	158
4.2.2.3.1.3.	Seçimler.....	161
4.2.2.3.1.4.	Loya Jirga'lar.....	163
4.2.2.3.1.5.	ABD ile Stratejik ve Güvenlik Anlaşmaları İmzalanması	165
4.2.2.3.2.	İdari Alanda Yeniden Yapılanma.....	166
4.2.2.3.2.1.	Yapısal Reformlar.....	167
4.2.2.3.2.2.	İdari Reformlar.....	168
4.2.2.3.3.	Güvenlik Alanında Yeniden Yapılanma.....	170
4.2.2.3.3.1.	Milis Gruplarından Silah Toplanması ve Yeniden Entegrasyonu.....	171

4.2.2.3.3.2.	Afganistan Milli Ordusu'nun (ANA) Kuruluşu	172
4.2.2.3.3.3.	Afganistan Milli Polisi'nin (ANP) Kurulması	173
4.2.2.3.3.4.	Uyuşturucu ile Mücadele	174
4.2.2.3.4.	Ekonomi ve Kalkınma Alanında Yeniden Yapılanma.....	176
4.3.	Değerlendirme: 2001-2021 Döneminde Afganistan'da Devlet İnşası ve Kırılğanlığın Sürekliliği	179

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETTEN EMİRLİĞE: CUMHURİYETİN ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ, KIRILGANLIK GÖSTERGELERİ VE TALİBAN İSLAM EMİRLİĞİNİN YENİDEN KURULMASI

5.1.	Yeniden Yapılanma Sürecinin Önündeki Engeller ve Devletin Başarısızlığına/Kırılğanlığına Neden Olan Başlıca Etkenler	183
5.1.1.	Siyasi Engeller ve Zorluklar	183
5.1.1.1.	Meşruiyet Krizi.....	184
5.1.1.2.	Aşırı Merkezileştirilmiş Siyasi Sistem	187
5.1.1.3.	Dış Müdahaleler ve Jeopolitik Rekabetler	188
5.1.2.	Yönetmel Engeller ve Zorluklar.....	190
5.1.2.1.	İdari Kapasitede Zayıflık ve Etkin Bürokrasi Eksikliği	190
5.1.2.2.	Yönetmel Yolsuzluk	191
5.1.3.	Güvenlik Engelleri ve Zorluklar	193
5.1.3.1.	Devlet-Dışı Silahlı Grupların Varlığı ve Hâkimiyeti	193
5.1.3.2.	Gerilla Savaşları ile Terör Saldırılarının Yayılması ve İstikrarlı Güvenlik Eksikliği	195
5.1.4.	Toplumsal Engeller ve Zorluklar	197
5.1.4.1.	Toplumun Aşırı Gelenekçiliği.....	197
5.1.4.2.	Etnik Çatışmalar ve Yaygın Kimlik Krizi	198
5.1.4.3.	Eğitim-Öğretim Sorunu	200
5.1.5.	Ekonomik Engeller ve Zorluklar	201
5.1.5.1.	Ekonomik Engeller ve Yoksulluk	201
5.1.5.2.	Mali Yolsuzluk	203
5.1.5.3.	Kapsamlı Kalkınma Planlarının Eksikliği.....	205
5.1.6.	Kültürel Engeller ve Zorluklar.....	206
5.1.6.1.	Kültürel Yoksunluk	206
5.1.6.2.	Gelenek ile Modernite Arasındaki Zıtlık ve Geleneksel Kültürün Hegemonyası	208

5.2.	Kırılgan Devlet Endekslerine Göre Afganistan'ın Durumu	210
5.3.	20 Yıllık Cumhuriyetin Düşüşü ve İslam Emirliği'nin Yeniden Kuruluşu	212
5.4.	Değerlendirme: 2021'e Giden Süreçte Devlet Kırılganlığının Kurumsal Çöküşe Dönüşümü	216
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....		220
KAYNAKÇA.....		234
EKLER		286

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Barış Fonu Kırılgan Ülke Endeksi'ne Göre Ülkelerin Kategorizasyonu	31
Şekil 2. Barış Fonu Kırılgan Ülke Endeksi 2006-2024 Raporlarına Göre Afganistan'ın Durumu	211

TABLÖLAR DİZİNİ

- Tablo 1.** 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri 162
Tablo 2. 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan'da Düzenlenen Loya Jirga'lar... 164

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADB	: Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank)
ADHP	: Afganistan Demokratik Halk Partisi
AfPak	: Afganistan-Pakistan
AHF	: Afganistan İnsani Yardım Fonu (Afghanistan Humanitarian Fund)
AITF	: Afganistan Altyapı Güven Fonu (Afghanistan Infrastructure Trust Fund)
ANA	: Afganistan Milli Ordusu (Afghanistan National Army)
ANDS	: Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (Afghanistan National Development Strategy)
ANP	: Afganistan Milli Polisi (Afghanistan National Police)
APRP	: Afganistan Barış ve Yeniden Bütünleşme Programı (Afghanistan Peace and Reintegration Program)
AREU	: Afganistan Araştırma ve Değerlendirme Birimi Örgütü (Afghanistan Research and Evaluation Unit Organization)
ARTF	: Afganistan Yeniden Yapılanma Güven Fonu (Afghanistan Reconstruction Trust Fund)
ASFF	: Afganistan Güvenlik Güçleri Fonu (Afghanistan Security Forces Fund)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
CNTF	: Uyuşturucu ile Mücadele Güven Fonu (Counter Narcotics Trust Fund)
CPI	: Yolsuzluk Algılama Endeksi (Corruption Perceptions Index)
DAB	: Afganistan Merkez Bankası (Da Afghanistan Bank)
DDR	: Silahsızlandırma, Terhis etme, Topluma kazandırma (Disarmament, Demobilization and Reintegration)
DIAG	: Yasa Dışı Silahlı Grupların Dağıtılması (Disbandment of Illegal Armed Groups)
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Gross domestic product-GDP)
ISAF	: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force)
LOTFA	: Afganistan'a Hukuk ve Düzen Güven Fonu (Law and Order Trust Fund for Afghanistan)
MDG	: Millennium Development Goals (Milyenyum Kalkınma Hedefleri)
MISFA	: Afganistan için Mikrofinans Yatırım Destek Tesisi (Microfinance Investment Support Facility for Afghanistan)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü (North Atlantic Treaty Organisation)
OCHA	: BM'in İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PRT	: Bölgesel İmar Ekibi (Provincial Reconstruction Team)
PTS	: Afganistan Güçlendirme Yoluyla Barış Programı (Program Tahkim-e Sulh/Peace Through Strength)
RSM	: Kararlı Destek Misyonu (Resolute Support Mission)

SIGAR	: Afganistan Yeniden Yapılanma Özel Mufettişi (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STFA	: Afganistan için Özel Güven Fonu (Special Trust Fund for Afghanistan)
UNAMA	: Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (United Nations Assistance Mission in Afghanistan)
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program)
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation)
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children's Fund)
UNODC	: Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime)
USAID	: ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (United States Agency for International Development)
ÜİYOK'ler	: Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

GİRİŞ

Başarısız devlet, bağımsız bir egemen devletin temel şartlarını ve sorumluluklarını yeterli bir şekilde yerine getiremeyecek kadar parçalanmış bir siyasi aygıtı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. İşlevlerini gerektiği gibi yerine getirip getirememesi ve devletin meşruiyeti ile doğrudan ilişkili olan başarısız devlet kavramı, bağımsızlığını kazanan ancak iç egemenliklerini kuramayan devletler için de kullanılmaktadır.

Dünya sahnesinde imparatorluklar ve modern öncesi devletler çağının sona ermesiyle ortaya çıkan devletler, ulus-devletler olarak bilinmektedir. Modern devlet veya ulus-devlet, belirli bir toprak parçasındaki siyasi bir aygıtın yönetme hakkına sahip olduğu ve bu hakkı askeri güçle destekleyebildiği modern dünyaya özgü özel bir devlet türüdür. Batı Avrupa’da kilise gücünün azalmasıyla birlikte, ilk ulus-devletler 1648’de Vestfalya Antlaşması’nın imzalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak bugünkü anlamıyla, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini belirleyen dönem olarak tanımlanan, monarşinin çökmesi ve ardından 1789’da gerçekleşen Fransız Devrimi ile vatandaşlık ilkesine dayalı ulusal devletler ortaya çıkmıştır. O zamandan beri, özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra dünyada birçok devlet veya ulus-devlet kurulmuş ve buna paralel olarak bu tür devletlerin yapısal ve işlevsel, ortaya çıkış nedenleri ile bugünkü durumları ve başarı ile başarısızlık nedenleri gibi konular literatürde farklı boyutlarıyla incelenmeye başlamıştır.

Günümüzde devlet ve onunla ilgili konular, siyaset, kamu yönetimi, sosyoloji, uluslararası ilişkiler olmak üzere çeşitli bilimsel disiplinlerin temel konularından biri haline dönüşmüş ve buna ilişkin dünya çapında farklı ülkelerde birçok araştırma yapılmıştır. Bu arada devletin başarısızlığı ve kırılganlığı konusu günümüzde devlet çalışmaları ile ilgili olarak kendini gösteren ve bilim çevrelerinin ciddi ilgisini çeken en önemli konulardan biri haline dönüşmüştür.

Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber devlet, devlet egemenliği ve devletin işlevleri hakkında bazı değişiklikler meydana gelmeye başlamış, küreselleşme ve demokratikleşme süreçlerinin etkisi ile, devlet egemenliğini sınırlandıran yeni aktörler

devletlerin yanında uluslararası sisteme dâhil olmuştur. Bu yeni dünya sisteminde devletlerin görevlerini yerine getirme kabiliyetini veya yetersizliğini göstermek için de başarılı devlet (*successful state*), kırılğan devlet (*fragile state*), kriz devleti (*crisis state*), zayıf devlet (*weak satate*), başarısız devlet (*failed state*) ve çökmüş devlet (*collapsed state*) gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır.

Başarısız devlet kavramı ilk kez 1990 yılında Somali’de devlet otoritesinin kaybolması ile kullanılmaya başlanmıştır. Helman ve Ratner tarafından 1992’de “*Foreign Policy*” dergisinde Başarısız Devletler (*Failed States*) başlıklı yayınlanan makale, bu konudaki ilk önemli çalışmadır. Konu ile ilgili, 1995 yılında Zartman tarafından yayımlanan Çökmüş Devletler (*Collapsed States*) başlıklı kitap, literatürdeki en önemli ilk kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. O zamandan beri, başarısız devlet hakkında birçok akademik çalışma yapılmış; ancak, kavramın tanımı konusunda üzerinde uzlaşılabilen bir tanım yapılamamıştır.

Devletin başarısızlığı olgusu, ulus-devletler veya modern devletlerin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ulus-devlet veya modern devlet, meşruiyetini egemen bir bölgesel alan içinde bir ulus adına egemenliğin kullanılmasından alan özel bir devlet inşa etme biçimidir. Weber, modern ulus-devleti “belirli bir bölgede meşru otoriteyi kullanma münhasır hakkına sahip siyasi bir yapı” olarak tanımlamıştır. Ulus-devlet, çeşitli idari, ekonomik, kültürel ve sosyal yapıların rasyonelleştirilmesinin onu imparatorluklar ve kabile hükümetleri gibi önceki siyasi yapılardan ayıran modern bir olgudur. İlk olarak 17. yüzyılda Avrupa’da kurulan modern devletler, yavaş yavaş diğer ülkeler ve bölgeler için bir model haline gelmiştir. Avrupa’nın ardından, dünyanın farklı ülkeleri de modern devlet kurma ve ulus inşa etme sürecine giriştiler.

Başarısız devlet kavramı, günümüzde zayıf devlet egemenliği, iç savaş, ekonomik ve sosyal krizler, meşruiyet krizi ve politik huzursuzlukların yanı sıra, bir ülkenin siyasi-idari aygıtı olarak devletin yapması gerekenler yani devletin toprak bütünlüğünün korunması, kamu güvenliğinin sağlanması, kamu hizmetlerinin sunulması, refahın artırılması, kamunun kalkınması ve temsil gibi temel görevleri yerine getirmedeki zaafını nitelemek için kullanılmaktadır. Günümüzde başarısız

devlet konusu, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm dünya ülkelerinde tartışılan önemli konulardan biri olmakla birlikte, Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak bilinen az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde en temel sorun olarak kendini göstermektedir.

“Sınırları içerisinde halkın güvenliğini sağlayan ve ulusal düzeyde topluma kamu hizmetleri sunan bir organ” olarak tanımlanan devletin “bu görevleri yerine getirmekten aciz bir durumda bulunmasına başarısız devlet” denilebilir. Bu bağlamda Afganistan Devleti, bu işlevleri yerine getirmedeki yetersizliği değerlendirildiğinde başarısız devletin açık bir örneği olarak nitelendirilebilir. İç savaş, ekonomik ve sosyal krizler, meşruiyet krizi, zayıf devlet egemenliği, dış müdahalelere maruz kalma, vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanmasında başarısızlık, kalkınmanın yetersizliği, kamu hizmetlerinin sunumunda zayıflık, yaygın mali ve idari yolsuzluk, göç ve beyin göçü, insan haklarına riayet edilmemesi ve bunlara benzer etkenler, Afganistan’ın başarısız devletler listesine girmesine neden olmuştur. Nitekim devletlerin başarı seviyesini ölçmek için yapılan çalışma ve araştırmalara dayalı uluslararası kabul görmüş kurumlar tarafından hazırlanan endekslerde, yıllardan beri Afganistan başarısız devletler listesinde ilk 10 devlet arasında yer almaktadır.

Ulus iradesine dayalı geniş kapsamlı bir devletin eksikliği, Afganistan’ın bağımsız bir devlet olarak kuruluşundan bu yana karşılaştığı en büyük sorunlardan veya belki de en büyük sorunudur. 1919’da İngiltere’den bağımsızlığını kazanmış ve resmen bağımsız bir devlet olarak kurulan Afganistan’da, o tarihten itibaren devlet veya daha doğrusu ulus-devlet inşası için çalışmalar başlamıştır. Ancak devlet inşası sürecinde Afganistan’da politik entegrasyon, yabancı güçlerden bağımsızlık, bölgesel egemenlik, hukukun üstünlüğü, ulus inşası, vatandaşlık ilkesi, şeffaf ve verimli bürokrasi, ülke yönetimine vatandaş katılımı, ekonomik ve kalkınma gibi konularda çok ciddi engeller ve güçlüklerle karşılaşmıştır.

Kadim bir medeniyet olan Afganistan’da bağımsızlıktan bu yana devlet ve ulus inşası farklı tarihsel aşamalarda farklı şekillerde yürütülmüştür. Ancak bu çabaların hiçbiri istikrara sahip kapsayıcı ve işlevsel açıdan başarılı bir devletin oluşumuna yol açmamıştır. Başka bir deyişle, Afganistan’da hem devletin oluşum süreci ve hem de ortaya çıkan devlet işlevsel açıdan, her aşamada karşılaştığı çeşitli engeller ve

zorluklar nedeniyle başarısız kalmıştır ve bu süreç bir sonraki aşamada bir önceki dönemden farklı bir tavırla tekrar ele alınmış ancak o da sonuç olarak başarısızlığa uğramıştır.

Afganistan’da devlet inşası, ülkenin bağımsız bir krallık olarak ortaya çıkması ile 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. Ancak bir yandan bu sürecin tasarımı baştan itibaren ciddi eksiklikler içerdiğinden ve öbür yandan da süreci kısırlaştıran birçok engel ve zorluklar ile karşılaşıldığından dolayı ulus-devlet inşa süreci istenilen düzeyde başarılı olamamıştır.

Devlet kurma ve ulus inşası doğrultusunda atılmış olan son adım, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (ABD) 11 Eylül 2001 olayları ardından ve ABD’nin Afganistan’a saldırısı sonucunda 2001 yılında iktidarı elde bulunduran Taliban İslam Emirliği’nin yıkılmasının sonrasında söz konusu olmuştur. Daha doğrusu, 2001 yılında Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplum yardımıyla ortaya çıkan ve Afganistan İslam Cumhuriyeti adı altında oluşturulan yeni düzen, devlet kurma ve onun sayesinde başarılı bir devletin meydana getirme doğrultusunda şimdiye kadar atılan son adım olarak değerlendirilebilir. Ancak bu süreç de Ağustos 2021’de mevcut hükümetin çökmesi ve Taliban İslam Emirliği’nin yeniden iktidara gelmesiyle akamete uğramıştır.

Afganistan’da tarih boyunca farklı iç ve dış etkenler nedeniyle devlet inşası ve modern bir devlet kurulmasında yaşanan zorluklar ve girişilen çabaların sonuçsuz kalması, bunun sonucunda da geniş kapsamlı ve işlevlerini yerine getirebilen başarılı egemen bir devletin oluşturulmasında yetersizliği, “Afganistan’da devletin başarısızlığına neden olan etkenler veya başarılı bir devlet kurulabilmesinin önündeki engeller nelerdir?” sorusunu gündeme getirmiştir. Bu soruya doğru, mantıklı ve bilimsel bir yanıt bulabilmek kuşkusuz bilimsel ve kapsamlı bir araştırma yapmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışma, bahsedilen bu önemli sorunun yanıtını bulmaya adanmıştır. Literatürde, Afganistan’da devlet inşası ve devletin kırılma durumu konusu ile ilgili Afganistan ve farklı ülkelerde bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de de konuya ilişkin az sayıda çalışma yapılmış ancak çalışmaların çoğu örtük olarak Afganistan’ı ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışma başarısız/kırılma devlet

kavramsallaştırması bağlamında Afganistan'a özgü Türkçe literatürde ilk çalışma olacaktır.

Çalışmada başarısız-kırılğan devlet kavramı farklı boyutlarıyla açıklandıktan sonra, kavram kapsamında Afganistan'da devlet başarısızlığına/kırılğanlığına neden olan etkenler ve başarılı bir devlet kurulmasının önündeki engeller ile zorlukların tartışılması ve analiz edilmesi amaçlanmıştır. Amaç açısından temel araştırma ve nitelik açısından da nedensel-betimleyici bir araştırma olan bu çalışma, daha önce konuyla ilgili yayımlanmış Türkçe, Farsça ve İngilizce dillerinde yayımlanan kitap, dergi, gazete, web siteleri, raporlar ve diğer araştırma-akademik kaynakların taranmasıyla oluşturulmuştur.

Çalışma beş ana bölümden oluşturulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde devletlerin “kırılğanlığı” ve “başarısızlığı” kavramları üzerinde durulmuş, genel bir kavramsal çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. İlk olarak devletin ne olduğu ve başarı ile başarısızlık açısından devlet kategorileri ele alınmıştır. Ardından, terminolojik bir dönüşüm olarak başarısızlık yerine kırılğanlık kavramının yükselişi, devlet kırılğanlığının göstergeleri, kırılğan ülke endeksleri ve bu endekslere göre ülke kategorileri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Afganistan hakkında genel bilgilere değinildikten sonra, Afganistan'ın bağımsız bir krallık olarak oluşumundan otokratik bir cumhuriyete geçişi yani 1919-1973 yılları arasında Afganistan'da devlet ve istikrarlı bir devletin oluşumu doğrultusunda atılan ilk adımları, bu sürede devletin işleyişi ve yönetişimin başarı ile başarısızlık yönleri ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, Afganistan'a Sovyet saldırısı, Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki on yıllık dönemde, iki karşıt tutum ekseninde yönetim oluşturma çabaları veya daha doğrusu, Komünist ile İslamcı hareketlerin siyasi arenaya çıkıp devlet ve yönetim kurma çabaları, başarı ile başarısızlık boyutlarıyla incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, 11 Eylül 2001 olayı ve ABD'nin Afganistan'a saldırısından sonra meydana gelen yeni düzen incelenmiştir. Bu

doğrultuda 2001-2021 yılları arasında başarılı bir devletin oluşumuna doğru atılan adımlar, uygulanan yeniden yapılanma ile reform çabaları detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Tezin son (beşinci) bölümünde ise, genel biçimiyle Afganistan'da devletin kırılmağına neden olan etkenler veya başka bir deyiş ile, başarılı devletin oluşumunun önündeki engeller ve zorluklar siyasal, yönetsel, toplumsal, güvenlik, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEVLETLERİN “KIRILGANLIĞI” VE “BAŞARISIZLIĞI”

1.1. Devlet Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Antik düşünürler olan Platon, Aristoteles, Cicero ve Augustinus eserlerinde *polis*, *res publica* ve *regnum* gibi değişik kavramlar ile devleti kavramsallaştırmışlar, modern dönemde ise *Etat (State)* ile ifade edilen (Passerin d’Entrèves, 2005: 193) devlet kavramı, günlük konuşmalardan akademik tartışmalara kadar yaygın olarak kullanılmaktadır. Yaygın kullanılmasına rağmen, çok anlamlı, çok boyutlu ve geniş kapsamlı bir kavram olarak devlet olgusuna, üzerinde fikir birliği bulunan tek bir tanım verebilmek zordur zira devletin ne olduğu konusunda akademik bir fikir birliği bulunmamaktadır (Cudworth, Hall ve McGovern, 2007: 1). Arapça kökenli, Türkçe, Farsça ve diğer doğu dillerinde kullanılan “devlet” sözcüğü, kelime anlamı olarak “büyüklük”, “mevki”, “mutluluk” ve “talih” anlamlarına gelmektedir. İngilizce’de Latin kökenli “durum” (condition) ve “koşullar” (circumstances) anlamını ifade eden “status” sözcüğünden türetilmiş olan “state” sözcüğüne karşılık gelen devlet kavramı, terminolojik açıdan “*toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık*” ve “*bu tüzel varlığın yönetim organları*”nı (TDK, Türkçe Sözlük, 2024) ifade etmektedir.

Devlet kavramının tarihsel ve dilsel kökenlerine ilişkin bu açıklamalar, kavramın farklı düşünürler tarafından nasıl ele alındığını ve anlam dünyasının ne derece genişlediğini göstermektedir. Bu noktadan itibaren, devletin farklı dönemlerdeki düşünsel temsillerini ve bu temsillerin yansımalarını incelemek, kavramın tanımsal çeşitliliğini daha açık biçimde ortaya koyacaktır.

Filozoflar, politikacılar, yazarlar ve uzmanlar devlet olgusuna farklı açılardan yaklaşmış, kendi tutum ve bakış açılarına göre onu açıklamaya çalışmışlardır. David Easton (1953: 108) devlet kavramının tanımlanmasındaki bu zorluğu şu şekilde ifade etmiştir: “*Bir kişi, devleti ahlaki ruhun somutlaşmış hali, somut ifadesi olarak görür;*

bir başkası, bir sınıfın diğerlerine karşı kullandığı sömürü aracı olarak. Bir yazar onu, toplumun ondan yalnızca analitik olarak ayırt edilebilen bir yönü olarak tanımlar; diğeri, basitçe hükümet ile eşanlı olarak ve yine bir başkası, kilise, sendikalar ve benzeri gönüllü gruplar gibi çok sayıda başka dernek/ortaklık arasında ayrı ve benzersiz bir dernek/ortaklık olarak". Platon, devleti "birlikte yaşama zorunluluğundan doğan", Aristoteles "doğal bir oluşum", Cicero "hukukun sonucu", Hobbes "herkesin herkese karşı savaşını sona erdirmek için ortaya çıkan", Locke ve Rousseau "toplum sözleşmesinin sonucu", Hegel "tözel irade olarak ahlaksal tin" ve Fichte ise "saf insan amacının yüce aracı" (Oppenheimer, 2005: 29) olarak tanımlamıştır.

Böyle bir durum, literatürde birden çok ve farklı devlet tanımının meydana gelmesine sebep olmuş; birini onaylamayı veya birini diğer(ler)ine tercih etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak devletin ana akım tanımları Scheidel'in (2013: 5-58) belirttiği gibi, bazı ortak özelliklere sahiptir ki bu özellikleri "*bölgesel olarak sınırlandırılmış bir nüfus üzerinde kuralları dayatan ve onları zorla destekleyen merkezi kurumlar; yönetenler ve yönetilenler arasında bir ayrım ve bir özerklik, istikrar ve farklılaşma unsuru*" olarak sıralayabilmek mümkündür. Özellikle iktidarın uygulanması devleti daha az istikrarlı örgütlenme biçimlerinden ayırmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, devletin yalnızca soyut bir fikir olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzeni mümkün kılan bir yapı olarak kavranması gerektiğini de göstermektedir. Farklı filozofların devlete yükledikleri anlamlar, kavramın zamana, kültüre ve siyasal düzene bağlı olarak nasıl dönüştüğünü de gözler önüne sermektedir.

Devlet genel olarak, "*toprakları olan organize bir siyasal varlık*" (Joffe, 2018: 3) veya "*belirlenmiş toprak sınırları içinde egemen bir yetki alanı kurmuş olan ve bir dizi sürekli kurumu aracılığıyla otorite uygulayan siyasal bir birlik*" (Heywood, 2020: 101) olarak tanımlanmaktadır. Literatürde yaygın olarak kullanılan tanım; devleti, "*belirli bir bölgede meşru güç kullanımının tekeli koruyan (elinde bulunduran) merkezi bir hükümete sahip zorunlu bir siyasal örgüt*" olarak tanımlayan Alman sosyolog Weber'e aittir. Weber (1991: 78), devleti "*belirli bir bölgede fiziksel gücün meşru kullanımının tekeli (başarıyla) iddia/hak eden bir insan topluluğu*" olarak

tanımlamaktadır. Çoğunlukla yasal bir perspektiften gelen geleneksel bir tanımda devlet, “sınırlarla tanımlanmış bir bölgeyi işgal eden bir insan topluluğunun siyasi bir bölümü” (Legal Information Institute-LII, 2022) olarak ifade edilmektedir. Bu tanım göz önüne alındığında, devletin temel unsurlarının; “nüfus (popülasyon), toprak (ülke) ve egemenlik” olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle devlet, halk ya da millet adıyla belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayan, kendine özgü siyasi iktidarı (egemenliği) elinde bulduran bir varlık olarak tanımlanabilmektedir. Bu çerçevede egemenlik, ülke içindeki tek meşru güç kaynağı ve uluslararası alanda bağımsızlığa sahip olma anlamına gelmektedir.

Böylece devlet; kendi topraklarına hâkim olma, ulusal düzeyde kanunlar koyma ve bağımsız bir hükümet olarak uluslararası arenada hak ve yükümlülük ilişkilerine girme hakkına sahip olmaktadır. Dolayısıyla, tarihsel süreçte çeşitlilik arz eden bu teorik tanımlar arasında ortak yönleri belirlemek, devletin temel niteliklerini kavramsal düzeyde sistematik biçimde ele almayı mümkün kılar. Bu bağlamda, modern siyaset biliminin de temel referanslarından biri olan Weberci tanım, devletin kurumsal doğasını anlamlandırmada merkezi bir konum işgal etmektedir.

Sonuç olarak, devlet kavramı hem tarihsel hem de kuramsal açıdan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Antik dönemden modern döneme uzanan süreçte, devletin tanımı farklı düşünürlerin, siyasal sistemlerin ve kültürel bağlamların etkisiyle yeniden şekillenmiştir. Ancak tüm bu farklılıklara rağmen, devletin belirli bir toprak parçası üzerinde egemen bir otorite tesis eden ve bu otoriteyi meşru güç kullanımıyla sürdüren bir örgütlenme biçimi olduğu hususunda genel bir uzlaşıdan söz edilebilir. Bu noktadan hareketle, devletin yalnızca tanımsal boyutunu değil, nasıl ortaya çıktığını ve tarihsel gelişimi içinde nasıl evrildiğini anlamak gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta, devletin tarihsel kökeni ve gelişim süreci ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

1.2. Devletin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Doğal koşulların ve çeşitli toplumsal gereksinimlerin bir sonucu olarak, insanın toplum içinde yaşama zorunluluğu tarih boyunca süreklilik göstermiştir. Bu husus göz önüne alındığında, ilk insan toplumlarında devlet ve iktidar ilişkilerinin izleri bulunsa bile, insanlık tarihinin büyük bir bölümü devletsiz veya daha doğrusu, merkezi bir yönetici gücün yokluğunda geçmiştir. Carneiro'nun (1978: 219) belirttiği gibi, "insanlık tarihinin %99,8'inde insanlar sadece özerk gruplar ve köylerde yaşamışlardır. Eski Taş Çağı'nın başlarında sayısı az olan bu birimler, M.Ö. 1000 yılına gelindiğinde sayısı altı yüz bine yükselmiştir. Daha sonra daha büyük köyler diğer bölgelere saldırmaya ve daha fazla kaynak elde etmeye başlamıştır. Sonraki üç bin yıl içinde ise bu özerk siyasi birimlerin sayısı altı yüz binden 157'ye düşmüştür. Bu sürecin ışığında, gelecekte bu 157 birimin tek bir genel birime indirgeneceği umulabilir ve bu sadece beklenen bir şey değil, aslında gerçekleşmekte olan bir durumdur." İlk insan topluluklarının örgütlenme biçimlerinden yola çıkıldığında, devletin doğuşunun toplumsal yaşamın içsel dinamikleriyle sıkı biçimde bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu noktada, toplulukların birlikte yaşamı sürdürme ve düzeni tesis etme yönündeki çabaları, siyasal otoritenin kurumsallaşmasının ilk adımlarını oluşturmuştur.

Toplum olarak yaşamak, birlikte yaşayanların hak ve özgürlüklerinin kurallarla düzenlenmesini ve bunu yerine getiren düzenleyici bir kuruma ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmiştir. Böyle bir durum, özellikle iktidarı kalıcı bir şekilde merkezileştirmenin mümkün olduğu toplumlarda, birincil devlet biçimlerinin oluşumunun temelini atmıştır. Bu bağlamda, ilkel devletlerin oluşmasında tarım ve toprağa yerleşik bir nüfus, gerekli koşullar olarak belirtilebilir (Borcan ve diğerleri, 2021). Bu ilk örgütlenme biçimlerinin zamanla yerleşik düzene ve üretim fazlasına dayanan toplum yapılarıyla birleşmesi, tarih sahnesinde ilk devlet örneklerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, insanlık tarihindeki en erken devletleşme süreci hem ekonomik hem de çevresel koşulların etkisiyle belirli coğrafyalarda yoğunlaşmıştır.

Bilinen ilk (birincil) devletler sırasıyla Mezopotamya (İran ve Irak), Mısır, İndus Vadisi, Orta Çin, Meksika, Peru, Bolivya ve Hawaii Adaları gibi yerlerde kurulmuştur (Sandeford, 2018: 5-12). Birincil devletler, daha önce devlet sistemlerinin bulunmadığı bölgelerde bağımsız olarak ortaya çıkmış, bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi iç süreçlerin yanı sıra su yönetim sistemleri gibi organize yönetime duyulan ihtiyaç tarafından şekillendirilmiştir (Wright, 2018: 73-89). Birincil devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, siyasal otoritenin biçimleri de değişim ve gelişim yaşamıştır. Toplulukların büyümesi, yönetim ve otorite ilişkilerini yeniden tanımlamıştır. Bu gelişme, modern öncesi devletlerin doğuşuna ve merkezi gücün belirli ellerde toplanmaya başlamasına zemin hazırlamıştır.

Toplumlar büyüyerek değişip geliştikçe (evrimleştikçe), feodal devletler gibi erken siyasi yapılar şekillenmeye başlamıştır. Poggi'ye (2009: 33-134) göre bu tür modern öncesi devletler merkezîyetçilikten uzak ve tarıma dayalı devletler olarak nitelendirilmektedir. Siyasi güç genellikle merkezi kurumlar yerine yerel soylular arasında dağıtılmış, büyük ölçekli bürokrasilerden yoksun ve katı toplumsal hiyerarşileri korumaktaydılar. Zamanla, mutlakîyetçi devletler ortaya çıkmış, otoriteyi monarklarda toplayarak erken dönem ordu ve bürokrasi biçimleri geliştirmişlerdir. Bu gelişmeler, sonunda öncüllerinden farklı olarak rasyonel-yasal otorite, kurumsal karmaşıklık ve daha fazla siyasi meşruiyetle işaretlenen modern ulus devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte modern devletin kurumsal temellerinin atılmasında, yalnızca ekonomik ve idari dönüşümler değil, aynı zamanda düşünsel ve kültürel değişimler de etkili olmuştur. Bu bağlamda, ulus-devlet fikrinin doğuşu hem egemenlik anlayışında hem de siyasal meşruiyetin kaynağında köklü dönüşümlere neden olmuştur.

Çeşitli idari, ekonomik, kültürel ve sosyal yapıların rasyonelleştirilmesi modern devlet veya ulus-devletleri imparatorluklar ve kabile hükümetleri gibi önceki (modern-öncesi) siyasi yapılardan ayırmaktadır. Modern devlet veya ulus-devlet, belirli bir toprak parçasındaki siyasi bir aygıtın yönetme hakkına sahip olduğu ve bu hakkı askeri güçle destekleyebildiği modern dünyaya özgü özel bir devlet türüdür. Belirli bir bölgede meşru otoriteyi kullanma münhasır hakkına sahip siyasi bir yapı

olarak devlet (Weber, 1991: 78) veya modern ulus-devlet, meşruiyetini egemen bir bölgesel birim içinde bir ulus adına egemenliğin kullanılmasından alan özel bir devlet inşa etme biçimi olarak tanımlanabilir.

Literatürde Batı Avrupa'da kilise gücünün azalmasıyla birlikte, ilk ulus-devletler 17. yüzyılda veya daha doğrusu 1648'de Vestfalya Antlaşması'nın imzalanmasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Ancak bugünkü anlamıyla, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini belirleyen dönem olarak tanımlanan, hükümdara bağımlılık yerine vatandaşlık ilkesine dayalı ulusal bir devleti meydana getiren 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, ulus devleti tarih sahnesine ortaya çıkaran dönem olarak (Hobsbawm, 1996: 53-77) kabul edilebilmektedir. Modern devletin Avrupa'da ortaya çıkışı, yalnızca iç dinamiklerin değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası güç dengelerinin de sonucu olarak görülebilir. Bu süreçte feodal yapıların çözülmesi, kapitalist üretim biçimlerinin yükselmesi ve egemenlik kavramının yeniden tanımlanması, modern devlet sisteminin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Avrupa'da yaşanan bu dönüşümler, siyasi örgütlenme biçimlerinin diğer bölgelere yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece modern devlet modeli, sömürgecilik, bağımsızlık mücadeleleri ve küresel güç rekabeti gibi süreçlerle birlikte dünya çapında yaygınlaşmıştır. Başka bir ifade ile, ilk olarak Avrupa'da kurulan modern devlet, yavaş yavaş diğer ülkeler ve bölgeler için bir model haline gelmiş ve Avrupa'nın ardından, dünyanın farklı ülkeleri modern devlet kurma ve ulus inşa etme sürecine girişmişlerdir.

Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yapısındaki dramatik dönüşümler ile doğal çevredeki değişimler, Orta Çağ'daki feodal sistemden; şiddet tekeli kuran, sivil nüfustan etkin biçimde gelir toplayan ve giderek merkezileşen devlet sistemlerine geçişi hızlandıran iki temel etken olarak değerlendirilmektedir (Samuels, 2017: 39). Bu dönemde Avrupa'daki siyasi değişimlerin, büyük ölçüde askeri teknolojideki ilerlemelerden ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki artan savaşlardan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü bu tür gelişmeler, vergi toplama kapasitesini artırmak amacıyla devlet denetimindeki geniş orduların ve bürokrasilerin oluşumunu hızlandırmıştır. Ekonomik olarak; Batı Avrupa ülkeleri, tüccar orta sınıfın yükselişi, deniz aşırı

imparatorlukların kurulması ve artan yerli üretim oranları nedeniyle vergi gelirlerinde keskin bir artışa tanık olmuştur. Kültürel açıdan; Avrupa'daki kültürel değerler, feodalizmin yönetici sınıflarının terk edilmesi ve insanların geleneksel dini uygulamalardan uzaklaşmasıyla (Protestan Reformu ve Aydınlanma gibi olaylar nedeniyle) değişmiştir. Doğal çevre açısından da Avrupa'da, artan gıda üretimi nedeniyle bu dönemde ani bir nüfus patlaması yaşandı. Avrupa'da nüfus yoğunluğunun artması, bölgede devletin ağırlık kazanmasını hızlandırmıştır (Samuels, 2017: 39-42).

Avrupa dışında modern devletin oluşum süreci daha sonra Avrupa örneğini izleyerek başlamıştır. Southall'ın (1974: 155) belirttiği gibi, sömürge sonrası devlet oluşumu en çok ilgiyi görmüştür. Bu bağlamda, her iki dünya savaşından sonra, özellikle II. Dünya Savaşı'nı izleyen dekolonizasyon döneminde ve de 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren devletlerin sayısında büyük bir artış görülmektedir. Bütün bu yıllar boyunca, dünyadaki devletlerin sayısı hep artmıştır. Günümüzde sayıları, 193'ü Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olmak üzere, 200'ün üzerinde devlete ulaşmıştır (United Nations, 2023; Political Geography Now, 2023).

Devletin tarihsel gelişimi, toplumsal örgütlenmenin en erken biçimlerinden modern ulus-devlet yapısına uzanan çok boyutlu bir değişim ve gelişim sürecini yansıtmaktadır. Doğa koşullarına uyum sağlama, üretim biçimlerinin dönüşümü, savaş ve güvenlik dinamikleri, düşünsel akımlar ve uluslararası ilişkiler sisteminin değişimi bu süreci biçimlendiren temel faktörler olmuştur. Devletin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, yalnızca siyasal otoritenin merkezileşme sürecini değil, aynı zamanda toplumsal düzenin kurumsal temellerinin nasıl atıldığını da açıklamaktadır. Bu aşamadan sonra, devletin yalnızca tarihsel bağlamda değil, yapısal açıdan da nasıl bir örgütlenme biçimi olarak işlev gördüğünü tartışmak önem kazanmaktadır.

1.3. Devletin Özellikleri, Unsurları ve İşlevleri

Devlet, coğrafi sınırları içinde yönetim organı ve dünya sahnesinde önemli (temel) bir aktör olarak, onu ulusal düzeydeki diğer kurum ve kuruluşlardan ve

uluslararası sahnedeki diğer aktörlerden ayıran bir dizi özgün özelliğe sahiptir. Devlet “*belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı güce sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunu meydana getirdiği siyasi kuruluş*” (Hazır, 2007: 13) olarak tanımlandığında, Jellinek’in belirttiğine göre, devletin üç temel unsurun (insan, toprak ve egemenlik unsurlarının) bileşiminden meydana gelen bir varlık olduğu söylenebilir (akt. Bulgan, 2017: 129-137). Bu temel tanımlama çerçevesi, devletin yalnızca soyut bir siyasi organizasyon değil, aynı zamanda hukuki ve coğrafi temeller üzerinde yükselen somut bir varlık olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, devletin varlığını belirleyen unsurların, farklı dönemlerde yapılan hukuki ve siyasal tanımlarla nasıl biçimlendiğini incelemek gerekmektedir.

Literatürde, işaret edilen unsurların yanı sıra, devlet için farklı bazı unsurların da bulunması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin, 26 Aralık 1933’te Devletlerin Hak ve Görevlerine ilişkin Amerika kıtasındaki devletler arasında imzalanmış olan Montevideo Sözleşmesi’nin (diğer adıyla Montevideo Konvansiyonu), birinci maddesinde devletlerin uluslararası hukuk kişisi olarak tanımlanabilmesi için, kalıcı nüfus (*permanent population*), tanımlanmış bir bölge (*a defined territory*) ve hükümetin (*government*) yanı sıra, diğer devletlerle ilişkilere girme kapasitesine (*capacity to enter into relations with the other states*) sahip olması gerektiği belirtilmiştir (League of Nations-Treaty Series, 1936: 25). Montevideo Sözleşmesi’nde belirtilen bu unsurlar, devletin uluslararası hukuk sahnesindeki tanınırlığını belirleyen kriterleri ortaya koymaktadır. Siyaset bilimi literatürü ise bu hukuki tanımın ötesine geçerek devletin işleyişine ve niteliğine ilişkin daha analitik bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, çağdaş siyaset bilimi yaklaşımları, devletin ayırt edici özelliklerini belirleyen ölçütleri tartışma konusu yapmıştır.

Siyaset bilimci Heywood (2020: 102), devletin beş temel özelliğini ortaya koymaktadır. Buna göre devlet, öncelikle egemen bir yapıya sahiptir; kendi sınırları içinde nihai otoriteyi elinde bulundurur ve kararlarında bağımsızdır. Devlet kurumları, özel nitelikteki sivil toplum kurumlarının aksine, kamusal bir karakter taşır ve kamu yararını temsil eder. Devletin kararları, kamusal çıkar ya da ortak iyilik doğrultusunda alındığı varsayıldığından, meşru kabul edilir ve toplumun tüm üyeleri üzerinde

bağlayıcı bir nitelik taşır. Bunun yanında devlet, toplumsal düzeni sağlamak için otorite kullanan bir tahakküm (hükmetme) aracıdır. Son olarak devlet, belirli bir toprak (ülke) üzerinde örgütlenmiş, ülkesel bir birlik olarak varlık gösterir. Heywood'un ortaya koyduğu bu özelliklerin her biri, devletin yapısal bütünlüğünü ve toplumsal düzen içindeki konumunu anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Ancak devletin yalnızca varlık koşullarını değil, aynı zamanda toplumsal sistem içindeki görev ve rollerini de irdelemek, onun siyasi doğasını daha iyi kavramamızı sağlamaktadır.

Yukarıda belirtilen özelliklerden devletin temel nitelikleri olarak kabul edilen insan (nüfus), toprak ve egemenlik, onun varlık şartlarını oluşturmaktadır. Bu unsurlardan herhangi birinin eksikliği durumunda devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Heywood'un (2020: 102) belirttiği üzere, bu nitelikler aynı zamanda devleti diğer toplumsal kurum ve yapılardan ayıran en önemli özelliklerdir.

Devletlerin işlev ve rolleri zaman içinde sürekli değişime uğramıştır. Devletin ilk asli görevlerinin negatif (olumsuz) niteliğe sahip olduğu, yani toplumdan zararlı olan şeyleri önleyerek iç düzeni ve dış güvenliği sağlamak gibi işlevlerin, devletin ilkel görevlerini oluşturduğu belirtilebilir. Ancak zamanla ve modern devlete geçişten sonra, devletin görevleri, önceki görevlerini sürdürmekle birlikte, daha pozitif (olumlu) bir nitelik kazanmıştır; yani devletin görevleri artık sadece negatif boyutu ile sınırlı kalmayıp toplumun ortak ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretmek, kamu hizmetleri sunmak ve düzenleyici faaliyetlerin yürütülmesi gibi işlevleri de kapsamıştır (Eryılmaz, 2019: 26).

Devletin rolü ve işlevleri ile ilgili kuramlar ve yaklaşımlar çeşitli düşünce okulları ve siyasi ideolojiler bağlamında farklılık gösterdiği gibi, asgari devlet, kalkınmacı devlet, sosyal demokrat devlet, kolektifleştirilmiş devlet, totaliter devlet ve dini devlet adı altındaki Heywood'un geliştirdiği devlet biçimleri kapsamında da farklılık gösterir. Örneğin; asgari devlet biçiminde "olumsuz" bir devlet görüşü var olurken, kolektifleştirilmiş devlet biçiminde maksimum müdahaleci ve iktisadi yaşamın bütününe devletin kontrolü altında var olma gerektiğini savunan bir devlet anlayışı söz konusudur. Kalkınmacı ve sosyal demokrat devletlerde ise pozitif bir

devlet görüşü egemendir ve büyük ölçüde özel bir ekonomi sistemini savunurken özellikle iktisadi yaşamda devletin yönlendirici ve destekleyici rolü vurgulanmaktadır (Heywood, 2020: 115-122). Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde devletin görev alanı ve işlevleri de değişim geçirmiştir. Toplumsal ihtiyaçların farklılaşması ve siyasal ideolojilerin etkisiyle, devletin işlevsel sınırları zamanla genişlemiş ve farklı ideolojik temellere dayanan devlet biçimleri ortaya çıkmıştır.

Devletin işlevleri ve fonksiyonlarını “klasik”, “kaynakları harekete geçirici” ve “sosyal” olmak üzere üç başlıkta incelemek mümkündür. Devletin temel varlığı için zorunlu olan işlevler olarak değerlendirilen “güvenlik, adalet, savunma ve vergi toplama” gibi görevler, devletin klasik işlevleri başlığı altında yer almakta, bunlar olmadan veya bunları yerine getiremeden devletin varlığından söz edilememektedir. Devletin tarım, ulaştırma ve sanayi gibi belirli sektörlere destek olması veya yardım ve teşvik etmesi, kaynakları harekete geçirici işlevi olarak kabul edilir. “Sosyal devlet” anlayışının etkisi altında devletin toplumdaki bazı dezavantajlı gruplara örneğin yoksullar, öğrenciler, yaşlılar ve çocuklar gibi toplumsal paydaşlara doğrudan yaptığı sosyal yardımlar, devletin sosyal işlevini oluşturmaktadır (Eryılmaz, 2019: 26-27). Bu bağlamda, devletin işlevlerini daha sistematik biçimde sınıflandırmak hem tarihsel hem de kuramsal düzlemde onun gelişimini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Klasik, kaynakları harekete geçirici ve sosyal işlevler ayrımı, devletin farklı dönemlerde üstlendiği rolleri kavramsallaştırmak açısından açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Devlet olmak, devlet olarak var olabilmek, bu statüyü sürdürebilmek ve “devlet” olarak adlandırılabilen için, devletlerin belirli temel işlevleri yerine getirmesi gerekmektedir. Tilly’nin (1990: 96-97) belirttiği üzere, bu işlevler devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari faaliyetleri ifade eder. Ona göre bu işlevler; savaş yapma (rakiplerini ortadan kaldırma veya etkisiz hâle getirme), devlet inşası (rakip güçleri kendi toprakları içinde ortadan kaldırma veya etkisizleştirme), koruma (halkını dış tehditlerden savunma), kaynak çıkarma (önceki faaliyetleri sürdürebilmek için gerekli mali ve insan kaynaklarını edinme), yargılama (nüfus üyeleri arasındaki anlaşmazlıkları yetkili biçimde çözmeye), dağıtım (malların ve kaynakların toplum üyeleri arasında paylaşılmasına müdahale etme) ve üretim (mal

ve hizmetlerin üretimini ve dönüşümünü denetleme) gibi temel faaliyetleri içermektedir.

Sonuç olarak, devletin özellikleri, unsurları ve işlevleri, onun hem varoluşsal hem de işlevsel niteliğini belirleyen temel unsurlardır. İnsan, toprak ve egemenlik gibi kurucu öğeler devletin meşruiyetini ve varlık zeminini oluştururken; işlevsel açıdan güvenlik, adalet, refah ve üretim gibi alanlarda üstlendiği roller, onun toplumsal ve siyasi sistem içindeki konumunu tanımlamaktadır. Tarihsel süreçte devletin işlevleri, değişen ekonomik koşullar, ideolojik yönelimler ve uluslararası sistemin dönüşümüyle birlikte farklılaşmıştır. Bu bağlamda, devletin yalnızca bir yönetim aygıtı değil, aynı zamanda bir meşruiyet üretme ve toplumsal denge sağlama aracı olduğu söylenebilir.

1.4. Başarı ile Başarısızlık Düzeyi Açısından Devlet Kategorileri

Devletlerin başarıları veya başarısızlıkları, onların temel görevlerini yerine getirip-getirmediklerine göre değerlendirilir. Bu bağlamda, devletlerin başarıları, görevlerini yerine getirmedeki başarılarıyla veya kamusal mal ve hizmetleri (adalet hizmeti, sağlık hizmeti, eğitim-öğretim hizmeti, güvenlik hizmeti gibi) sunma yeteneği ile doğrudan ilişkilidir. Başka bir ifade ile devletlerin başarıları, görevlerini yerine getirmedeki başarılarıyla veya Rotberg'in (2002: 87) belirttiği gibi, başta güvenlik (devletin birincil işlevi ki diğer tüm siyasi malların teslim edilebileceği için bir çerçeve sağlar) olmak üzere, kanun (nüfusun etkileşimlerini düzenleyen ve davranış standartlarını belirleyen bir kodlar ve prosedürler sistemi), tıp ve sağlık, okullar ve eğitim-öğretimi, kritik altyapı, para ve bankacılık sistemi, çalışma hayatı, sivil toplum kuruluşları ve çevresel müşterekleri düzenleme yöntemi gibi şeyleri içeren Siyasi Mallar (*Political Goods*) olarak adlandırılan mal ve hizmetleri sağlama/sunma yetenekleriyle doğrudan ilişkilidir zira devletler zaten siyasi malları sağlamak için vardır. Devletlerin bu temel siyasi malları sağlama kapasitesi, onların başarısızlık ya da başarı düzeyine göre sınıflandırılmasını da mümkün kılmıştır. Bu çerçevede, devletlerin performansına dayalı tipolojiler, devlet olgusunun işlevsel niteliğini değerlendirmek açısından önemli bir analitik zemin sunmaktadır.

Rotberg (2004: 1-45) devletleri, görevlerini yerine getirme düzeyi ve hizmet sağlamadaki başarı veya başarısızlıklarına göre “güçlü, zayıf, başarısız ve çökmüş” olmak üzere dört kategoriye ayırmıştır. Ancak içinde bulunduğumuz dönemde devletleri güçlü ve kırılgan/zayıf olmak üzere iki genel kategoriye ya da daha ayrıntılı bir şekilde, onları “güçlü, zayıf, başarısız, çökmüş ve kırılgan” olmak üzere beş kategoriye ayırmak daha doğru görünmektedir. Bu sınıflandırmada ilk kategori olan güçlü devlet, devletin kurumsal kapasitesini ve yönetsel etkinliğini en üst düzeyde temsil etmektedir. Güçlü devletin temel ölçütleri içsel istikrarı ve uluslararası meşruiyeti birlikte barındırmaktadır. Ayrıca ilk sırada yer alan güçlü devlet, devlet kapasitesinin en yüksek düzeyini temsil ederek, diğer kategorilerin analizinde bir referans noktası oluşturduğu söylenebilir.

Güçlü devlet (*Strong State*) veya konsolide devlet (*Consolidated State*) toprakları üzerinde tam kontrole sahip ve görevlerini yerine getirmede başarılı olan devletlerin genel adıdır. Bu devletler vatandaşlarına kaliteli kamusal mal ve hizmet sağlamakta ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile bunun büyümesinde başarılı olan devletlerdir. Başka bir ifade ile, devletin güçlü ya da konsolide sayılabilmesi, öncelikle iç ve dış tehditlere karşı toprak bütünlüğünü ve vatandaşlarının fiziki güvenliğini yani kamusal düzeni sağlayabilmesine, refah alanında temel işlevleri ve hizmetleri yerine getirme kapasitesine ve bir hukuk devleti olarak seçimler veya siyasi partilerin oluşumunu teşvik edip vatandaşların siyasi katılımını ve haklarını güvence altına alma yükümlülüğünü yerine getirerek toplumsal meşruiyete sahip olmasına bağlıdır (Gökçe, 2021: 73). Dolayısıyla bu işlevleri başarılı olarak yerine getirebilen devletler, güçlü veya konsolide devlet kapsamında yer almaktadır. Bununla birlikte, her devlet bu düzeyde bir kurumsal istikrar sergileyememektedir. Bazıları yönetsel, ekonomik veya toplumsal zafiyetler nedeniyle daha sınırlı bir kapasiteye sahip olmaktadır. Bu durum ise zayıf devlet kategorisinin temelini oluşturmaktadır.

Zayıf devlet (*Weak State*), etnik, dilsel, dinsel gerilimler ve benzeri etkenler nedeniyle görevlerini yerine getirme ve vatandaşlarına kamusal mal ve hizmetleri sağlama yeteneği sınırlı olan devletlerdir. Bu tür devletlerde hukukun üstünlüğü zayıf,

yolsuzluk yaygın ve ekonomik göstergeler olumsuzdur. Genellikle kişi başına düşen GSYİH düşüktür veya zamanla azalmaktadır. Devletin ekonomik yapısındaki bu olumsuzluklar, çoğu zaman devletin zayıflığının temel nedenini, hatta bazı durumlarda tek belirleyici etkenini oluşturmaktadır. Bu devlet modelinde, yönetimin meşruluğu halk tarafından tanınmış olduğu halde, kamu mal ve hizmetlerin vatandaşlara minimum düzeyden sunulur ve güvenlik, bürokratik, yargısal vb. alanlarda zafiyetler kendini göstermektedir. Mevcut etnik, dilsel ve dinsel gerilimler, devletin zayıflığı yanında ülke çapında şiddete yol açabilmektedir; ancak bu şiddet iç savaş şeklinde değildir. Zayıf devletin başarısız devlete dönüşmesi kolay olmasa da dış müdahaleler ve büyük ihmaller yapıldığı takdirde böyle bir değişimin gerçekleşmesi imkânsız değildir (Rotberg, 2003: 5-10). Zayıf devletlerin işlevsel zafiyetlerinin derinleşmesi ve yönetsel kontrolün çözülmesi durumunda, siyasal düzenin daha ileri düzeyde çöküşüyle başarısız devlet aşamasına geçilecektir. Bir başka anlatımla, devlet kapasitesinin daha da zayıfladığı ve kamu otoritesinin etkinliğini yitirdiği durumlarda “başarısız devlet” olgusu gündeme gelmektedir.

Başarısız devlet (*Failed State*) kavramı, genellikle başarılı devlet anlayışının karşıtı olarak tanımlanmaktadır. Başarılı devletler; topraklarını ve nüfuslarını etkin biçimde kontrol edebilen, diplomatik ilişkiler kurabilen, meşru güç kullanımında tek el sahibi olan ve vatandaşlarına etkili sosyal hizmetler sunabilen yapılardır. Buna karşılık, başarısız devletler kendi toprakları ve halkları üzerinde otorite kuramaz, ulusal sınırlarını koruyamaz ve temel kamu hizmetlerini sağlayamazlar. Bu devletler genellikle hem vatandaşlarının hem de uluslararası toplumun gözünde meşruiyetlerini kaybetmiş, istikrarsızlık, savaş ağalığı*, ekonomik eşitsizlik ve kaynaklar için şiddetli rekabet ile karakterize olmuş yapılardır.

Daha ayrıntılı olarak, başarısız devletler egemenlik gibi en temel işlevlerini yerine getirme yeteneğini kaybetmiş ve uluslararası sistemde bağımsız ve etkili bir devlet rolünü fiilen oynayamayan devletlerdir. Bu devletler, toprakları ve nüfusları üzerinde etkili bir otorite kullanamaz, ulusal sınırlarını koruyamaz, iç güvenliği

---

* Savaş ağalığı, merkezi hükümetin otorite boşluğu bıraktığı durumlarda, yerel askeri liderlerin belirli bir coğrafî alanda şiddet tekeli kurarak fiilî yönetim oluşturmasıdır. Bu yapı, genellikle devlet otoritesinin parçalanmasının bir göstergesi olarak değerlendirilir.

sağlayamaz veya temel kamu hizmetlerini sunamazlar. Bu tür devletlerde idari ve yönetim yapıları ciddi şekilde zayıflamış veya çökmüştür ve bunun sonucunda devlet, kaynakları yönetme, düzeni sağlama, sosyal hizmetleri adil bir şekilde dağıtma ve yasaları uygulama gibi örgütsel işlevleri yerine getirememektedir. Savaş ağalığı, kaynaklar için şiddetli rekabet, yaygın yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, ekonomik eşitsizlik ve toplumsal hoşnutsuzluk gibi özellikler, başarısız devletlerin ortak yüzünü şekillendirir. Bu tür ülkelerin vatandaşları sıklıkla devletin meşruiyetini sorgular ve toplumda bir güvensizlik ve istikrarsızlık duygusu yayılır. Ayrıca, uluslararası düzeyde bu devletler meşruiyetlerini kaybeder ve küresel sistemde zayıf ve güvenilmez aktörler olarak kabul edilirler. Düzen yaratma, adalet sağlama ve uluslararası sistemde aktif rol oynama yeteneğine sahip başarılı devletlerin aksine, başarısız devletler etkili yönetim eksikliğinin devlet olma ile devletsizlik arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdığı durumlara yaklaşır. Bu koşullar yalnızca iç güvenliği tehdit etmekle kalmaz, aynı zamanda kitlesel göç, kaçakçılık, terörizm ve bölgesel istikrarsızlık gibi sınır ötesi sonuçlar da doğurur (Brooks, 2005: 1160-1162; Barma, 2025). Başarısız devletlerin bu derin yapısal krizleri, kimi durumlarda devlet otoritesinin tamamen ortadan kalktığı çökmüş devlet biçimine dönüşmektedir.

Çökmüş Devlet (*Collapsed State*), bir iktidar boşluğunun olduğu ve kamusal mal ve hizmetlerin özel veya geçici olarak sağlandığı, başarısız devletin nadir ve aşırı bir versiyonudur. Savaş ağaları veya devlet altı aktörler ulus-devlete bağlı bölge ve alt bölgelerin kontrolünü ele geçirerek kendi yerel yönetim aygıtlarını ve mekanizmalarını oluşturmuş ve hatta daha zayıf bir uluslararası ilişkiler biçimi kurmuş olabilmektedir. Devlet altı aktörlerin varlığı yanında, anomik davranış, çeşitli kaotik zihniyetler, girişimci çabalar ve başta silah ve uyuşturucu kaçakçılığı olmak üzere yabancı terör ağlarıyla uyumlu düzensizlik var olmaktadır (Rotberg, 2003: 5-10).

Güçlüden zayıfa, gelişmiş ve gelişmekte olan demokratik devletlerden demokratik olmayan ve geri kalmış devletlere kadar çeşitli devletlerin farklı boyutlarda kırılma dereceleri yaşadığı dikkate alınarak; kırılma, bir yandan çeşitli devletlerde görülen genel bir özellik iken, diğer yandan da güçlü devlet karşısında zayıf devletin eş anlamlısı olarak, zayıf, başarısız ve çökmüş devlet

modellerini içinde barındıran bir kavramdır. Başka bir ifade ile, devletler kırılma derecesi açısından zayıf, başarısız ve çökmüş devletlere ayrılmaktadır. Böylelikle, zayıf, başarısız ve çökmüş devletler genel anlamda Kırılma Devlet (*Fragile State*) kapsamında yer almaktadır. Kırılma, devletlerin yerine getirmesi beklenen işlevlerin, yerine getirme derecesi ile doğrudan ilişkilidir ve devletlerin bunları yerine getirmedeki başarısı ya da başarısızlığı, kırılma derecesinin belirlenmesinde önemli rol oynar (Trauschweizer, 2014: 5). Öyle ki kırılmanın artmasıyla birlikte devletler sırasıyla zayıf, başarısız ve çökmüş devletlere dönüşmektedir. Devletlerin güçlüden zayıfa, başarısızdan çökmüşe uzanan bu kategorik yapısı, kırılma olgusunu merkeze alan bir analiz gerektirir. Devlet başarısı veya başarısızlığı, yalnızca yönetsel kapasiteye değil; meşruiyet, güvenlik, toplumsal uyum ve dışsal müdahalelere karşı direnç düzeyine de bağlıdır. Bu nedenle, kırılma hem devletin içsel istikrarını hem de uluslararası sistemdeki konumunu belirleyen çok boyutlu bir göstergedir.

1.5. Başarısız Devlet Kavramı ve Başarısızlığın Nedenleri

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve özellikle Soğuk Savaş sonrasında devletlerin sayısı önemli ölçüde artarken, görev ve işlevlerinde de önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Küreselleşme olgusu, devletlerin yanı sıra uluslararası örgütlerin de içinde bulunduğu yeni aktörleri uluslararası sahneye çıkarmış ve demokratikleşme sürecinin farklı toplumlarda hız kazanması, vatandaşların devletten beklentilerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Böyle bir ortam, devlet olabilmenin gerektirdiği işlevleri etkin bir şekilde yerine getirme konusunu, başta gelişmekte olan devletler olmak üzere, devletler için ciddi bir sorun konumuna dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle, devletlerin görev ve işlevlerini ne ölçüde yerine getirebildikleri; neden bazı devletlerin zayıf ya da başarısız hâle geldikleri; bu durumdan nasıl kaçınılabileceği ve Schouten'in (2008) de vurguladığı üzere, başarısız veya kötü yönetilen devletlerle nasıl başa çıkılacağı, günümüz uluslararası sisteminin temel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Bu noktada, başarısız devlet olgusunun hem kavramsal hem de tarihsel temellerini incelemek, konunun kapsamını doğru biçimde anlamak açısından önem kazanmaktadır.

“Başarısız Devlet” kavramı 1990’lı yıllardan itibaren akademik çevrelerde ve politika yapıcı kuruluşlarda en çok tartışılan ve üzerinde çalışılan bir kavramdır (Karaçuka ve Çelik, 2017: 27). Başarısız devlet kavramı literatürde ilk olarak 1990 yılında Somali’de devlet otoritesinin kaybolması ile kullanılmaya başlanılmış, sonrasında 1992’de “*Foreign Policy*” dergisinde yayınlanmış olan Helman ve Ratner’in kaleme aldığı Başarısız Devletler (*Failed States*) başlıklı makale ve ondan sonra Zartman tarafından 1995 yılında yazılmış Çökmüş Devletler (*Collapsed States*) isimli kitap ile popüler hale gelmiştir (Özpek, 2016: 696). Kavramın bu süreçte kuramsal bir zemine oturması, devlet başarısızlığının yalnızca pratik bir kriz değil, aynı zamanda teorik bir problem olarak ele alınmasına da zemin hazırlamıştır.

Başarısız devlet kavramı Weber’in modern devlet tanımından yola çıkılarak ilk olarak 1995 yılında Zartman tarafından ele alınmıştır. Zartman, Weber’in devlet tanımına dayalı ve Hobbes’cu sosyal sözleşme teorisi doğrultusunda, devletin başarısızlığı fikrini geliştirmiştir. Ona göre, devletin başarısızlığı, “devletin temel işlevlerini artık yerine getiremediğinde ortaya çıkar... Yapı, otorite (meşru güç), hukuk ve siyasi düzenin parçalandığı bir durumu ifade eder” (Di John, 2008: 4). Böylelikle, başarısız devlet, devletin ulusal sınırları içerisinde tartışmasız ve alternatifsiz otoritesini kaybettiğini, tam yetkisini icra edemediğini ve en temel özelliğini yani güç kullanma tekeli kaybettiğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile, Ignatieff’in (2002: 118) belirttiği üzere, devletin başarısızlığı, “devletin şiddet araçları üzerindeki tekeli kaybettiğinde” ortaya çıkmaktadır. Devletin güç kullanma tekeli kaybemesi, ülke genelinde egemenliğini yitirmesine neden olmakta, bunun yanında devlet dışı aktörlerin de devreye girmesine yol açmaktadır. Böyle bir durum, devlet ile devlet dışı aktörler arasında sürekli bir güç mücadelesine ve dolayısıyla da sürekli olarak şiddete ve hatta iç savaşa zemin hazırlayarak ülkenin parçalanmasına kadar gidebilmektedir. Bu bağlamda, başarısız olan devlet her zaman “çatışma” ve “şiddet” ile görselleştirilir; Rotberg’in (2003) belirttiği gibi “başarısız devletler gergin, derinden çatışmalı, tehlikeli ve savaşan gruplar tarafından şiddetli bir şekilde rekabet konusudur. Çoğu başarısız devlette, hükümet silahlı kuvvetleri, bir veya daha fazla savaşan grubun liderliğindeki silahlı isyanlarla savaşır”. Böylelikle başarısız devlet,

yalnızca yönetsel bir yetersizlik değil, aynı zamanda egemenliğin fiilen parçalanması anlamına gelen derin bir siyasi ve toplumsal kriz halini almaktadır.

Başarısız devlet modeli, başta güvenlik ve vatandaşlarının kamusal ihtiyaçlarının karşılanması olmak üzere, devletin temel işlevlerinin yerine getirilmesinde yetersizliği ve devletin egemenliğini yitirdiği ya da yitirmeye başladığı durumda ortaya çıktığı söylenebilir.

Toplumsal, siyasi, sosyal, ekonomik vb. sorunların çözümü için öncelikle sorunun kökenleri ve etkenleri belirlenmeli ve ona göre çözüm yolları bulunmaya çalışılmalıdır. Bu doğrultuda “devlet başarısızlığı” da devletler için büyük bir sorun olduğundan, her şeyden önce başarısızlığın nedenlerinin ve ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve incelenmesi gereklidir. Ancak devletlerin doğasının ve işlevlerinin karmaşıklığı ile birçok başarısızlık faktörünün bulunması, devletlerin başarısızlığını etkileyen tüm faktörlerin bilinmesini ve incelenmesini sadece zorlaştırmakla kalmamakta aynı zamanda imkânsız hale getirmektedir. Bununla birlikte, devletlerin sürekli dönüşmesi ve gelişmesi ile her devletin kendine özgü karakteristik özelliklere sahip olması, başarısızlık nedenleri ve faktörlerinin devletten devlete değişiklik göstermesine neden olmaktadır (Bingöl, 2015: 85). Bu husus göz önüne alındığında, “devletler neden başarısız olur?” sorusuna, herkes için kabul edilebilir bir cevap vermek son derece zordur. Bu bağlamda başarısızlık nedenleri konusunda literatürde bir fikir birliği bulunmadığı söylenebilir.

Devlet başarısızlığına neden olan faktörlerin çokluğu bu faktörleri tek tek incelemeyi zorlaştırmakta, ayrıca onları belirli başlıklar altında kategorize etmeyi de zorlaştırmaktadır. Bütün bunlara rağmen, devlet başarısızlığını etkileyen faktörleri; “siyasi nedenler, yönetsel nedenler, toplumsal nedenler, ekonomik nedenler ve güvenlik nedenler” gibi başlıkları altında ele almak mümkündür. Bu çerçevede ilk olarak, devletlerin başarısızlığında belirleyici olan siyasi etkenlerin üzerinde durmak gerekmektedir.

Siyasi nedenler ile kastedilen, ülkelerin makro düzeyinde iktidar ve kaynakların dağılımı konusuna odaklanan etkenlerdir. Devletin yapısı, hükümetin türü

ve biçimi, devlette egemen olan ideoloji, siyasi açıdan merkezîyetçilik veya adem-i merkezîyetçilik, partilerin ve vatandaşların siyasi sahnedeki rolünün güçlü ya da zayıf olması, sistemin demokratik ya da otoriter olması gibi faktörlerin, devletlerin başarısı veya başarısızlığı üzerinde doğrudan etkisi vardır. Siyasi etkenler kapsamında; siyasi yolsuzluk, şeffaflık eksikliği, siyasi bölünme ve meşruiyet krizi gibi unsurlar yer almakta olup, bu faktörlerin her biri siyasi yapıyı ve yürütme erkinin işleyişini farklı biçimlerde etkileyebilmektedir. Bu sorunların her biri, halkın devlete olan güveninin azalmasına, hükümet sisteminde istikrarsızlığa ve nihayetinde devletin temellerinin zayıflamasına yol açabilmektedir. Bu önem göz önüne alındığında, devletlerin kırılğanlığı ve başarısızlığı üzerine çalışan araştırma kuruluşları ve merkezleri, araştırmalarının ve raporlarının önemli bir bölümünü siyasi faktörleri incelemeye ayırmaktadır (Fund for Peace, 2024: 78, 83-84).

Devlet kırılğanlığı ve başarısızlığı, makro düzeyde bir kriz niteliği taşımakta olup, genellikle devlet otoritesi, devlet meşruiyeti ve devlet kapasitesi olmak üzere üç temel eksen üzerinden incelenmektedir. Başka bir ifadeyle, devlet kırılğanlığı; otorite, meşruiyet ve kapasite boyutları çerçevesinde anlaşılabilir. Otorite, devletin kendi topraklarındaki şiddet üzerindeki kontrolüne atıfta bulunur ve kırılğanlık şiddetli çatışmalar ve savaşlarla gösterilir. Meşruiyet, vatandaşların rızasını kazanmayı içerir ve kırılğanlık insan hakları ihlalleri, sınırlı basın özgürlüğü ve zayıf siyasi kurumlarla ortaya çıkar. Kapasite, devletin temel kamu hizmetlerini sağlama yeteneğidir ve kırılğanlık, hizmetleri sunmadaki başarısızlıklarda ve zayıf yönetimde belirgindir; bu genellikle zayıf kurumlar ve rekabet eden siyasi çıkarlar tarafından meydana gelir (Grimm, 2023: 19-20).

İdari aygıt ya da başka bir ifadeyle bürokrasi, siyasi sistemin kamu yönetimi kolu olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, 2019: 262). Bu aygıtın etkinliği, doğrudan devletin genel işleyişini ve başarısını belirleyen temel unsurlardan biridir. Kamu yararının sağlanması ve kamu hizmetlerinin etkin, verimli ve adil biçimde sunulması, günümüzde devletlerin en önemli işlevleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle devletler, bu hedefleri gerçekleştirebilmek için gerekli tüm idari ve kurumsal tedbirleri almakla yükümlü görülmektedir. Bu bağlamda gerek merkezde gerekse yerel düzeyde

vatandaşlara kamu hizmetlerini en iyi şekilde sunan aktif, verimli ve etkin bir bürokrasinin oluşturulması devletlerin temel önceliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. “Kamu yönetimi etkili hükümetin bel kemiğidir” (United Nation, 1996). Dolayısıyla aktif, verimli, şeffaf, vatandaş merkezli, hukuka dayalı ve tarafsız bir bürokrasiye sahip olmak, devletlerin başarı oranını artırdığı gibi vatandaşların memnuniyet ve güven düzeyini, dolayısıyla da devletin meşruiyet düzeyini yükseltmektedir. Aksi takdirde, hantallık, yolsuzluk, aşırı bürokrasi, kayırmacılık, himayecilik, kurumların yavaş işleyişi, kamu hizmetlerin ulaşmasında aşırı maliyetler vb. vatandaşların memnuniyet ve güven düzeyini azaltmaktadır (Gür, 2017: 93-107). Böyle bir durum doğal olarak da devletin meşruiyet düzeyini etkilemekte, devletin başarısızlığına zemini hazırlayabilmektedir. Bu bağlamda, devletin yalnızca yönetsel değil, toplumsal meşruiyet boyutunda da yaşadığı sorunlar başarısızlığı derinleştiren bir etken haline gelmektedir.

Devlet ile toplum ilişkileri, devletin meşruiyetini ve otoritesini doğrudan etkilemektedir; ilişki sağlam ve güçlü olduğu takdirde, devletin meşruiyeti ve otoritesi artar ve zayıf olduğu halde, devletin meşruiyeti ve otoritesi azaltıp başarısızlık düzeyinin artmasında etkili olabilmektedir. Topluma hizmet etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak devletin asli görevlerinden biridir ve devletin bu görevi iyice yerine getirememesi, halkın memnuniyetsizliğini her geçen gün artırmakta ve yönetimden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Uzun vadede böyle bir durum, iktidardan memnun olmayan grupların oluşmasına, toplumsal gerilimlere, toplumun farklı gruplara bölünmesine ve kimlik parçalanmasına elverişli bir ortam yaratacak, iktidarın meşruiyetini tartışılır hale getirecektir (Bingöl, 2015: 148). Bu meşruiyet erozyonunun en görünür biçimde hissedildiği alanlardan biri ise ekonomik yapı ve gelir dağılımındaki dengesizliklerdir.

Ekonomik faktörler, devletlerin istikrarı ve kırılganlığında önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik krizler, dış kaynaklara bağımlılık ve ekonomik yolsuzluk, özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletlerin hayatta kalması ve gücü için ciddi tehditler oluşturabilecek sorunlar arasında sayılmaktadır. Bu faktörler ekonomik büyümeyi, toplumsal hoşnutsuzluğu ve nihayetinde siyasi meşruiyeti

zayıflatabilmektedir. Başarısız-kırılgan devletler listesinde yer alan ülkelerin çoğu az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden olduğu (Fund for Peace, 2024) için, başarısızlık ile ekonomi arasında doğrudan bir ilişkinin varlığından söz edilmesi mümkün hale gelmektedir. Devletlerin işlevlerini etkin ve etkili bir biçimde yerine getirebilme kapasitesi, büyük ölçüde ekonomik kaynakların gücüne bağlıdır. Bu kaynaklar ise, madenler ve yer altı rezervleri, istikrarlı gelir kaynakları ile düzenli bir vergi sistemi aracılığıyla sağlanan para ve sermaye birikiminden elde edilmektedir. Milli gelirinin düşük ve ekonomik açıdan güçlü olmayan devletler başta kamu hizmetleri olmak üzere işlevlerinin yerine getirmesinde yetersiz kalmaktadır. Aslında Roy ve Tisdell'in (1998: 1310) belirttiği gibi, "iyi yönetişimin olanakları, kurumsal yapılara ve yönetişimin sağlanması için mevcut ekonomik kaynaklara bağlıdır". Ekonomik alanda yetersizlik kamu hizmetlerin sunumunu olumsuz etkilediği gibi, doğal olarak vatandaşların devletten memnuniyetsizliğini artırmakta ve devlet ile millet arasındaki uçurumu açmaktadır.

Ekonomik kırılganlıkların yanı sıra, güvenlik sorunları da devletin başarısızlık sürecini hızlandıran önemli faktörlerden biridir. Güvenlik, bir devletin iç ve dış istikrarını belirleyen temel unsurlardan biridir. Dış tehditler ve iç güvenlik krizleri, devletlerin bütünlüğünü zayıflatmakta ve siyasal istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Güvenliği tehdit eden unsurlar arasında dış saldırılar, savaşlar, terör eylemleri ve toplumsal huzursuzluklar yer almakta olup, bu durumlar devletlerin kurumsal gücünün zayıflamasına ve dolayısıyla kırılgan ya da başarısız hâle gelmelerine zemin hazırlayabilmektedir. Savaşlar, terörizm ve askerî tehditler, devletlerin ulusal güvenliğini doğrudan etkileyerek onları ekonomik, toplumsal ve siyasi krizlere karşı savunmasız hâle getirebilmektedir. Benzer şekilde, isyanlar, toplumsal çatışmalar ve kitlesel protestolardan kaynaklanan iç güvenlik sorunları da devletin otoritesini sarsarak ülke genelinde istikrarı bozabilmektedir. Bu sorunlar, devletleri iç krizlere ve hatta iç savaşlara sürükleyebilmektedir. Gökçe'nin (2007: 38) belirttiği üzere, meşruiyet temellerinin zayıf olması yanında, devletlerin temel işlevleri arasında yer alan güvenlik işlevini layıkıyla yerine getirmede aciz kaldıkları, zayıf devletlerin en belirgin özelliğindedir. Ancak güvenlik krizleri yalnızca askeri tehditlerle sınırlı değildir; sosyal ve kültürel dinamikler de devlet istikrarını doğrudan etkilemektedir.

Sosyal faktörler, özellikle modern toplumlarda devletlerin istikrarı veya kırılganlığındaki temel dayanaklardan biridir. Bu faktörler arasında sosyal eşitsizlikler, yoksulluk, halkın devlete olan güvensizliği, eğitim ve sosyal katılım düzeyi yer alır. Bu alanlardaki herhangi bir kesinti veya kriz istikrarsızlığa neden olabilir ve devlet gücünü zayıflatabilir. Sosyal eşitsizlik, devletlerin gücünü etkileyen en önemli sosyal zorluklardan biridir. Toplumdaki farklı gruplar arasındaki ekonomik ve sosyal uçurumlar, özellikle ırksal, etnik, ekonomik veya sınıfsal ayırım derinleştiğinde, devletlerin ciddi sosyal krizlerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu krizlerin en açık örneğini Arap Baharı öncesinde Arap dünyasında görmek mümkündür. Arap Baharı beklenen sonuçları vermese de Arap devletlerine karşı büyük bir hareketlenmeye ve birçok Arap ülkesinde hükümetlerin devrilmesine yol açmıştır (Heydemann, 2025).

Tüm bunlarla birlikte kültürel faktörler de devletlerin istikrar kazanmasında ya da zayıflamasında önemli bir rol üstlenebilmektedir. Bu faktörler arasında kültürel kimlik, etnik ve dinî çeşitlilik, toplumsal değerler ve eğitim düzeyi gibi unsurlar yer almaktadır. Devletler, ancak toplumun kültürel kimliğini ve bu kimlikle ilişkili dinamikleri doğru biçimde analiz edebildikleri takdirde istikrarlarını sürdürebilmektedirler. Birçok ülkede kültürel ve etnik çeşitlilik, devletin birliğini ve kurumsal bütünlüğünü koruma sürecinde karşılaşılan en önemli zorluklardan birini oluşturmaktadır. Farklı etnik ve dinî grupların tarihsel ve kültürel farklılıklarla bir arada yaşadığı toplumlarda, bu çeşitliliğin yönetilmesindeki başarısızlık toplumsal bölünmelere, etnik gerilimlere ve hatta iç çatışmalara yol açabilmektedir. Devlet başarısızlığı çok boyutlu bir olgu olup, siyasal, ekonomik, yönetsel, toplumsal ve kültürel faktörlerin iç içe geçtiği karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç, yalnızca devletin işlevsel kapasitesinin zayıflaması değil, aynı zamanda toplumla kurduğu güven ilişkilerinin bozulması anlamına da gelmektedir.

Bütün bu siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamikler, devletlerin yalnızca “başarısız” olarak değil, aynı zamanda daha geniş bir kavramsal çerçevede “kırılgan” olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda, devlet

başarısızlığı kavramı zamanla yerini devlet kırılğanlığı kavramına bırakmış ve tartışmalar da bu yeni kavramsal zemin üzerinden şekillenmeye başlamıştır.

1.6. Kırılğan Devlet Kavramı: Kırılğanlığın Göstergeleri ve Devlet Kırılğanlığını Ölçen Başlıca Endeksler

Başarısız devlet kavramı literatürde, başarısız devletleri tanımlamakta yetersiz kalması nedeniyle birtakım eleştirilere maruz kalmıştır (Szuhai, 2015: 99-110). Bu nedenle, başarısız devlet adı altında kategorize edilen devletleri tanımlamada “Başarısız Devlet” (*Failed State*) ifadesi yerine “Kırılğan Devlet” (*Fragile State*) teriminin kullanılması son yıllarda daha sık kullanılır hale gelmiştir. Bu doğrultuda ilk büyük adım devletlerin başarı ve başarısızlıklarını ilgili çeşitli göstergelere göre değerlendiren ve bununla ilgili yıllık rapor yayımlayan ünlü kurumlardan biri olan Barış Fonu (*Fund for Peace*) tarafından atılmıştır.

Barış Fonu 2005 yılından beri Başarısız Devletler Endeksi (*Failed States Index*) başlığı altında yayımlanan yıllık raporunu, 2014 yılından itibaren Kırılğan Devletler Endeksi (*Fragile States Index*) şeklinde değiştirerek başarısız devlet terimi yerine kırılğan devlet terimini kullanmayı tercih etmiştir (Hendry, 2014; Pickering, 2014). Bu bağlamda 2014 yılından itibaren, “başarısız devlet” yerine “kırılğan devlet” kavramının kullanımı yerleşmiş ve günümüzde kırılğanlık kavramı literatürde devletlerin başarısızlık derecesini göstermek için kullanılmakta ve bu kırılğanlık derecesine göre, devletler için “zayıf, başarısız ve çökmüş” gibi kavramlar kullanılmaktadır (Rotberg, 2003: 2). Bununla birlikte, kırılğanlık kavramı da aynı başarısızlık kavramı gibi devletleri tanımlamada yetersiz kalması, olumsuz çağrışım yapması ve kapsamı açısından (Pickering, 2014) eleştirilmiştir.

Yaygın olarak kullanılmasına rağmen kırılğan devlet kavramının tanımı üzerinde bir fikir birliği söz konusu olmadığı gibi, kırılğan devletlerin göstergeleri konusunda da bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ancak kırılğan devletlerin sergilediği bazı karakteristik özelliklere dayanarak bir devletin kırılğan olup-olmadığının tespit edilmesi mümkündür. Devletlerin kırılğanlığının çok boyutlu olması nedeniyle

literatürde çok sayıda ve farklı karakteristik özellikler öne sürülmekte ki böyle bir durum bu özelliklerin kategorize edilmesini büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Devletlerin kırılganlığına ilişkin göstergeler genellikle “siyasi, sosyal ve ekonomik” göstergeler gibi başlıklar altında sınıflandırılmakta, bununla birlikte her bir başlığın altında literatürde farklılık gösteren çok sayıda ve dağınık göstergelere yer verilmektedir.

Aşağıdaki başlıklar çerçevesinde, başta literatürde sıklıkla atıf yapılan Barış Fonu'nun Kırılgan Devletler Endeksi olmak üzere, devletlerin kırılganlığını ölçen başlıca endeksler ve devlet kırılganlığıyla ilgili onların önerdiği göstergeler ve sınıflandırmalar incelenmektedir.

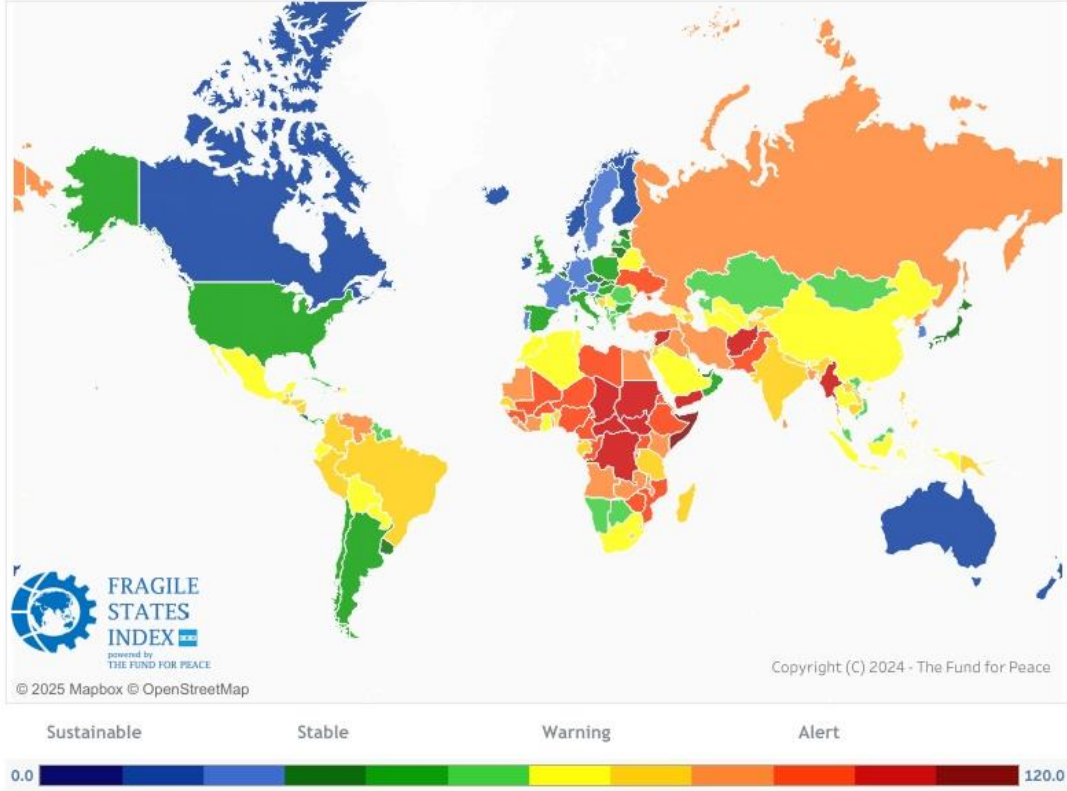
1.6.1. Kırılgan Devletler Endeksi (*Fragile States Index-FSI*)

Kırılgan Devletler Endeksi, 1957'de Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan ve çatışmayı önlemek ve sürdürülebilir güvenliği teşvik etmek için çalışan bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olan Barış Fonu tarafından her yıl yayınlanan analitik bir endekstir. Kırılgan Devletler Endeksi'nin yıllık yayını, veri odaklı analiz, araştırma ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yoluyla dünya devletlerinin kırılganlığını değerlendiren bu kuruluşun en önemli faaliyetlerinden biridir. Barış Fonu'nun Uyuşmazlık Değerlendirme Sistemi Aracı (*Conflict Assessment System Tool - CAST*) adı altında önerdiği çerçeve ve Barış Fonu'nun yıllık Kırılgan Devletler Endeksi'nde yer alan çerçeveye göre, genel olarak devletlerin kırılganlık durumu, “uyum göstergeleri, ekonomik göstergeler, siyasi göstergeler, sosyal ve karşılıklı göstergeler” başlıkları altında dört genel kategoriye ayrılan on iki göstergeye dayalı olarak (Fund for Peace, 2024: 78) değerlendirilmektedir.

- “Uyum Göstergeleri” (Cohesion Indicators) kapsamında güvenlik, gruplaşmış elit (hizipleşmiş seçkinler) ve toplumun farklı etnik, dini ve sosyal grupların sorunları ve şikayetleri;

- “Ekonomik Göstergeler” (Economic Indicators) kapsamında, ekonomik gerileme ve yoksulluk, eşitsiz ekonomik kalkınma ve beyin göçü;
- “Siyasi Göstergeler” (Political Indicators) çatısı altında devletin meşruiyeti, kamu hizmetleri ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü;
- “Sosyal ve Çapraz Kesme/Kesişen Göstergeler” (Social and Cross-Cutting Indicators) kapsamında da demografik baskılar, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş insanlar ve dış müdahale göstergesi (Fund for Peace, 2024: 78-86) bulunmaktadır.

Barış Fonu Kırılgan Ülke Endeksi, ülkeleri 0'dan 120'ye kadar sıralanmış bir ölçek kullanarak istikrarlarına göre “Sürdürülebilir” (*Sustainable*), “İstikrarlı” (*Stable*), “Uyarı” (*Warning*) ve “Alarm” (*Alert*) başlığı altında dört kategoriye ayırarak sınıflandırmaktadır. Daha düşük puanlar daha fazla istikrarı gösteren bu puanlamaya göre, 0,0 ile 29,9 arasında puan alan ülkeler mavi renkle gösterilen “Sürdürülebilir” kategorisinde; 30,0 ile 59,9 arasında puan alan ülkeler yeşil renkle gösterilen “İstikrarlı” kategorisinde; puanı 60,0 ile 89,9 arasında olan ülkeler sarı-turuncu renkle gösterilen “Uyarı” kategorisinde ve 90,0 ile 120,0 arasında puan alan ülkeler kırmızı renkle gösterilen “Alarm” kategorisinde yer almaktadır (bkz. Şekil 1). Bu ölçeklendirme, yalnızca kırılganlık seviyelerini sıralamakla kalmayıp, devletlerin zaman içindeki yapısal eğilimlerini izlemeyi mümkün kılan dinamik bir izleme aracı olarak da değerlendirilebilir.

Şekil 1. Barış Fonu Kırılgan Ülke Endeksi'ne Göre Ülkelerin Kategorizasyonu
Kaynak: Barış Fonu, <https://fragilestatesindex.org/analytics/fsi-heat-map/>, (Erişim Tarihi: 07.07.2025)

Her biri 0 ile 10 arasında derecelendirilen 12 göstergeden elde edilen toplam puanlara dayan bu kategorilerin her biri, aslında bu üç kategorinin her birinde üç seviyeyi veya üç dereceyi yani düşük, orta ve yüksek dereceyi temsil eden diğer üç kategoriye ayrılmaktadır*. Böylelikle, kullanıldığı puanlama sistemine dayalı ayrıntılı bir biçimde, 0-20 puan arası ülkeler “Oldukça Sürdürülebilir (*Very sustainable*) Seviyede”, 20-29,9 puan arası ülkeler “Sürdürülebilir (*Sustainable*) Seviyede”, 30-39,9 puan arası ülkeler “Çok İstikrarlı (*More Stable*) Seviyede”, 40-49,9 puan arası ülkeler “İstikrar (*Stable*) Seviyesinde”, 50-59,9 puan arası ülkeler “Daha Az İstikrarlı (*Less Stable*) Seviyesinde”, 60-69,9 puan arası ülkeler “Uyarı (*Warning*) Seviyesinde”, 70-79,9 puan arası ülkeler “Yükseltilmiş Uyarı (*Elevated Warning*) Seviyesinde”.

* Bu kategoriler, her biri 0 ile 10 arasında derecelendirilen 12 göstergeden elde edilen toplam puanlara dayanmaktadır. Bu kategorilerin her biri, aslında bu üç kategorinin her birinde üç seviyeyi veya üç dereceyi yani düşük, orta ve yüksek dereceyi temsil eden diğer üç kategoriye ayrılır.

Seviyesinde”, 80-89,9 puan arası ülkeler “Yüksek Uyarı (*High Warning*) Seviyesinde”, 90-99,9 puan arası ülkeler “Alarm (*Alert*) Seviyesinde”, 100-109,9 puan arası ülkeler “Yüksek Alarm (*High Alert*) Seviyesinde” ve 110-120 puan arası ülkeler “Çok Yüksek Alarm (*Very High Alert*) Seviyesi” kategorisinde yer almaktadır (Fund for Peace, 2025). Bu detaylı derecelendirme sistemi, devletlerin yalnızca mevcut kırılma seviyelerini değil, aynı zamanda istikrar yönünde ilerleme veya gerileme potansiyellerini de gözler önüne sermektedir.

Bu derecelendirmelerin, devletlerin ne zaman şiddete maruz kalabileceğini veya çökebileceğini mutlak olarak tahmin etmediğini, daha ziyade çöküşe veya çatışmaya karşı hassasiyeti ölçtüğünü belirtmek önemlidir. Başka bir ifade ile, bu derecelendirmeler, devletlerin ne zaman şiddete veya çöküşe maruz kalabileceğini tahmin etmek yerine, çöküşe veya çatışmaya karşı hassasiyeti ve savunmasızlığını ölçmektedir. Kırmızı, turuncu veya sarı kategorilerdeki ülkeler, toplumlarının ve kurumlarının bazı kısımlarını başarısızlığa karşı savunmasız kılan özellikler sergilemektedir. Renk derecelendirmeleri geniş bir genel bakış sağlar ancak kapsamlı bir anlayış için alt göstergelere ve uzun vadeli eğilimlere ilişkin daha derin bir analiz gereklidir. Ülkelerin her birinin bu kategorilerden birine yerleştirilmesi, kırılma düzeyine göre geçici, kısa vadeli veya uzun vadeli olabilir. Bu anlamda ülkelerin bir kategoriden diğerine geçişi olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönde düşünülebilir. Bu noktadan hareketle, kırılma endekslerinin yalnızca mevcut durumu tanımlamakla kalmayıp, politika yapıcılar ve araştırmacılar için erken uyarı ve önlem alma aracı olarak da işlev gördüğü söylenebilir.

Kırılma Devletler Endeksi'nin sağladığı bu analitik çerçeve, devlet kırılmasını ölçmede en kapsamlı ve sistematik yaklaşımlardan biri olmakla birlikte, literatürde bu alanda kullanılan tek ölçüm aracı değildir. Farklı kurumlar ve araştırma merkezleri tarafından geliştirilen çeşitli endeksler, kırılma kavramını farklı göstergeler üzerinden tanımlamakta ve bu yönüyle birbirini tamamlayan perspektifler sunmaktadır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde, devlet kırılmasını ölçmede kullanılan diğer başlıca endeksler ve bu endekslerin temel metodolojik yaklaşımları incelenecektir.

1.6.2. Kırılganlık Durumları (*States of Fragility-SFI*)

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (*Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD*) tarafından yayınlanan Kırılganlık Durumları Raporu, ülkelerdeki kırılganlığın karmaşıklıklarını ve zorluklarını anlamak için önemli bir analitik kaynaktır. Savaş, siyasi istikrarsızlık, yoksulluk, iklim değişikliği veya kurumsal zayıflık gibi çeşitli krizlere ve şoklara karşı savunmasız olan ülkelere ilişkin kapsamlı, veri odaklı bir görünüm sağlamayı amaçlamaktadır. OECD, kırılganlığı yalnızca savaş veya çatışmanın varlığı olarak değil, bir ülkenin sosyal, ekonomik ve politik sistemlerinin riski yönetme ve zorluklarla başa çıkma yetersizliği olarak tanımlamaktadır (OECD, 2025: 13). Bu yaklaşım, kırılganlığı yalnızca güvenlik ekseninde ele alan dar tanımlardan uzaklaştırarak, devletlerin dayanıklılık kapasitesini de analizin merkezine yerleştirmektedir.

OECD'ye göre kırılganlık, “riske maruz kalmanın ve bir devletin, sistemin ve/veya toplumun bu riskleri yönetme, absorbe etme veya azaltma konusunda yetersiz dayanıklılığının birleşimi” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, OECD'nin çok boyutlu kırılganlık çerçevesi, kırılganlığı ekonomik, çevresel, politik, güvenlik, toplumsal ve insani olmak üzere altı boyutta, toplamda 56 risk ve dayanıklılık göstergesine göre değerlendirmektedir (OECD, 2025: 13). Bu çok boyutlu analiz yapısı, kırılganlığın yalnızca mevcut krizlerle değil, uzun vadeli kurumsal zayıflıklarla da bağlantılı olduğunu ortaya koyarak, kırılgan devletlerin yapısal nedenlerini de ortaya koymaktadır. OECD'nin Kırılganlık Durumları Raporu, devletlerin kırılganlığını ölçmede Kırılgan Devletler Endeksi'nden (FSI) farklı olarak yalnızca mevcut riskleri değil, aynı zamanda bu risklere karşı dayanıklılığı da dikkate alarak daha bütüncül bir perspektif geliştirmektedir.

1.6.3. Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (*Worldwide Governance Indicators-WGI*)

Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI), Dünya Bankası tarafından derlenen ve yayınlanan bir dizi uluslararası veridir. Dünya çapında 200'den fazla

ülkedeki yönetim kalitesini değerlendirmek için tasarlanmıştır ve 1996'dan beri her yıl güncellenmektedir. WGI, devletlerin, kurumların ve yönetim yapılarının nasıl performans gösterdiğine dair kapsamlı bir resim sunmayı amaçlamaktadır ve araştırmacılar, politika yapıcılar, yatırımcılar ve uluslararası kuruluşlar için yararlı bir kaynaktır. WGI projesi, yönetim performansını altı temel boyutta yani Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik (*Voice and Accountability*), Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Olmaması (*Political Stability and Absence of Violence/Terrorism*), Hükümet Etkinliği (*Government Effectiveness*), Düzenleyici Kalite (*Regulatory Quality*), Hukukun Üstünlüğü (*Rule of Law*) ve Yolsuzluğun Kontrolü (*Control of Corruption*) başlıkları kapsamında ölçerek değerlendirmektedir (Kaufmann ve Kraay, 2024: 4-5).

WGI göstergeleri, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşları ile özel ve kamu sektörü kuruluşları da dâhil olmak üzere 30'dan fazla saygın uluslararası kaynaktan gelen verilerin bir kombinasyonuna dayanmaktadır. Bu verileri birleştirmek için Dünya Bankası, güven aralıklarını da hesaplayan ve karar vericilerin verileri daha doğru yorumlamasına yardımcı olan Gözlemlenmemiş Bileşenler Modeli'ni (*Unobserved Components Model-UCM*) kullanmaktadır. Kapsamlı olmalarına rağmen Dünya Bankası, bu göstergelerin politika kararları için tamamlayıcı analiz ve yerel veriler gerektirdiğini vurgulamaktadır (Kaufmann ve Kraay, 2024: 10, 12, 18-19).

WGI'nin sağladığı yönetim göstergeleri, devlet performansının farklı boyutlarını nesnel biçimde karşılaştırmaya olanak tanırken, aynı zamanda kırılganlık ve başarısızlık eğilimlerinin ampirik olarak analiz edilmesine de temel oluşturabilmektedir. Bu göstergeler, ülkeler arası yönetim farklarının sadece ekonomik ya da siyasi yapılarla değil, aynı zamanda kurumsal etkinlik, hukukun üstünlüğü ve toplumsal katılım düzeyiyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla WGI verileri, devlet kırılganlığı endeksleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bir ülkenin yönetsel kapasitesi ve dayanıklılığının bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sunabilmektedir.

1.6.4. Dış Politika İçin Ülke Göstergeleri Kırılabilirlik Endeksi (CIFP Fragility Index)

Devletlerin kırılabilirliğini ve istikrarını inceleyen Kanada'daki Carleton Üniversitesi'nde bulunan bir araştırma kuruluşu olan Dış Politika İçin Ülke Göstergeleri (*Country Indicators for Foreign Policy-CIFP*), 2005 yılından itibaren çeşitli siyasi, ekonomik, sosyal ve güvenlik göstergeleri ve verileri kullanarak ülkelerin istikrar ve devlet çöküşüyle ilişkili riskler açısından durumunu belirlemeye ve analiz etmeye çalışmaktadır. CIFP kırılabilirliğin ölçümünde Otorite, Meşruiyet ve Kapasite olmak üzere üç temel göstergeden yararlanarak ülkeleri kırılabilir, hassas, yoksul, orta derecede işlevsel ve oldukça işlevsel olmak üzere beş kategoriye ayırmaktadır (Carment ve diğerleri, 2017: 6-9, 21).

CIFP Kırılabilirlik Endeksi, devletin işlevselliğini yalnızca ekonomik göstergelerle değil, yönetsel otorite ve meşruiyet kapasitesiyle de değerlendirebilmesi bakımından diğer endekslerden ayrılabilir. Bu yaklaşım, devlet kırılabilirliğini tek boyutlu bir zayıflık göstergesi olarak değil, siyasal ve kurumsal yapılar arasındaki etkileşimin dinamik bir sonucu olarak ele alabilmektedir. Bu yönüyle CIFP modeli, devletin bütüncül performansını değerlendirmede önemli bir analitik araç niteliği taşımakta ve diğer küresel endekslerle karşılaştırıldığında tamamlayıcı bir perspektif sunabilmektedir.

1.6.5. Küresel Barış Endeksi (*Global Peace Index-GPI*)

Küresel Barış Endeksi (GPI), dünyanın farklı ülkelerindeki barış ve güvenlik düzeyinin uluslararası bir ölçüsüdür. Bağımsız, kâr amacı gütmeyen bir düşünce kuruluşu olan Ekonomi ve Barış Enstitüsü (*Institute for Economics and Peace-IEP*) tarafından her yıl yayınlanan bu endeksin temel amacı, farklı ülkelerdeki barış düzeyinin doğru ve karşılaştırılabilir bir resmini sunmak ve barış, çatışma ve güvenlik alanındaki küresel eğilimleri analiz etmektir. GPI, üç ana alanda yani Toplumsal Emniyet ve Güvenlik düzeyi (*the level of Societal Safety and Security*), Devam Eden Yurtiçi ve Uluslararası Çatışmanın kapsamı (*the extent of Ongoing Domestic and*

International Conflict) ve Militarizasyon derecesi (*the degree of Militarisation*) barış durumunu kategorize eden 23 nicel ve nitel göstergeye dayalı olarak ele almaktadır. Bu göstergeler arasında silahlı çatışma sayısı, suç oranları, askeri personel sayısı, GSYİH'ye göre askeri harcama düzeyi ve siyasi istikrarsızlık düzeyi gibi faktörler yer almaktadır. Veriler Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Economist Intelligence Unit gibi güvenilir uluslararası kaynaklardan toplanmaktadır (Institute for Economics and Peace, 2025: 100-110).

Ülkeleri barış açısından sıralamanın yanı sıra, GPI şiddet, savaş, terörizm ve suçun azaltılması veya artırılmasındaki küresel eğilimleri de incelemektedir. Ayrıca, genellikle küresel veya ulusal GSYİH'nin bir yüzdesi olarak ifade edilen şiddetin ekonomik maliyetlerini tahmin etmektedir (Institute for Economics and Peace, 2025: 104-110).

1.6.6. Devlet Kırılabilirlik Endeksi ve Matrisi (State Fragility Index and Matrix)

Devlet Kırılabilirlik Endeksi ve Matrisi, ülkeleri yönetim kapasitesi ve siyasi meşruiyet dereceleri açısından değerlendiren niceliksel ve karşılaştırmalı bir araç niteliği taşımaktadır. Monty J. Marshall tarafından kurulan ABD merkezli bağımsız bir araştırma kuruluşu olan Sistemik Barış Merkezi (Center for Systemic Peace) tarafından Global Report Serisi içerisinde yayınlanan bu endeks, kaynaklarda bazen Sistemik Barış Kırılabilirlik Endeksi (*Systemic Peace Fragility Index*) ve Marshall'ın Devlet Kırılabilirlik Endeksi (*Marshall's State Fragility Index*) ve özetle de Devlet Kırılabilirliği Endeksi (*State Fragility Index*) olarak anılmaktadır. Endeks, her biri güvenlik, kamu hizmetleri, ekonomik ve siyasi adalet ve hukukun üstünlüğü gibi dört bileşenden oluşan Etkinlik (*Effectiveness*) ve Meşruiyet (*Legitimacy*) olmak üzere iki temel boyuta göre tasarlanmıştır. Her bileşen 0 (istikrarlı) ile 3 (çok kırılabilir) arasında bir puan alır. Bu nedenle, her boyut en fazla 12 puan alabilir ve her ülke için endeksin toplam puanı 0 ile 24 arasında değişir. Daha düşük bir sayı daha fazla istikrar ve yönetim kapasitesini gösterirken, daha yüksek bir sayı o ülkede daha yüksek

derecede kurumsal ve politik kırılma göstermektedir (Marshall ve Elzinga-Marshall, 2017: 51). Bu değerlendirme, endeksin yalnızca niceliksel bir ölçüm aracı olmanın ötesine geçerek, devletin kurumsal direncini ve yönetsel istikrarını çözümlenebilmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle söz konusu endeks, devlet kırılmasını açıklamada hem yapısal hem de işlevsel unsurları birlikte dikkate alabilmektedir.

Görüldüğü üzere, devletlerin kırılma ve başarısızlığına ilişkin endekslerin her biri farklı göstergelere dayanmaktadır. Bu göstergeler aracılığıyla devletlerin kırılma ve başarısızlık düzeyleri incelenebilmektedir. Söz konusu durum, devlet kırılma ve başarısızlığı olgusunun çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kuşkusuz, devletlerin kırılma ve başarısızlığında birbirinden farklı birçok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerin her biri, devletlerin genel durumunu ve krizler ile zorluklarla başa çıkma kapasitesini analiz etmede etkili olabilmektedir. Göstergeler bazı benzerlikler taşısa da çoğunlukla birbirinden farklı özellik ve unsurları içermektedir. Bu durum, söz konusu faktörlerin birkaç genel başlık altında toplanmasını güçleştirmektedir. Ancak genel bir bakışla, bu etkenlerin siyasi, idari, ekonomik, güvenlik, sosyal ve kültürel temellere dayandığı görülmektedir. Dolayısıyla bunların siyasi, idari, ekonomik, güvenlik, sosyal ve kültürel faktörler olmak üzere birkaç ana başlık altında toplanabilmeleri en uygun yaklaşım olabilmektedir. Bu araştırmada ise Afganistan'daki devletin kırılma ve başarısızlığına ilişkin etkenler, belirtilen çerçeve doğrultusunda ele alınmaktadır.

Bu çerçevede, kavramsal ve ölçümsel temelleri ayrıntılı biçimde açıklanan kırılma endeksleri, çalışmanın sonraki bölümlerinde Afganistan örneğine uygulanarak somutlaştırılabilmektedir. Böylelikle, teorik düzeyde ortaya konulan göstergelerin pratikte nasıl bir görünüm kazandığı ve Afganistan'ın yönetim kapasitesi, meşruiyet yapısı ile toplumsal dayanıklılığı üzerindeki etkileri daha net biçimde analiz edilebilmektedir. Bu yaklaşım hem kırılma endekslerinin açıklama yeteneğini sınavabilmekte hem de Afganistan örneği üzerinden devlet başarısızlığı olgusuna çok boyutlu bir perspektif kazandırabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN: BAĞIMSIZ BİR KRALLIK OLARAK OLUŞUMUNDAN OTOKRATİK BİR CUMHURİYETE GEÇİŞ (1919-1978)

2.1. Afganistan Hakkında Genel Bilgiler

Ocak 2004'te kabul edilen Afganistan'ın son anayasasının birinci maddesine göre, "Afganistan İslam Cumhuriyeti" resmi adıyla ve Tehrik-i-Taliban'ın Ağustos 2021'de yeniden iktidara geldiğinden beri "Afganistan İslam Emirliği" adıyla Afganistan, orta ve güney Asya'nın kalbinde yer alan (Dupree ve diğerleri, 2023), dağlık ve denize kıyısı olmayan bir ülkedir (Gubar, 2012: 4). Afganistan'ın yüzölçümü ve nüfusuna ilişkin kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Encyclopædia Britannica'da Afganistan'ın yüzölçümü 652,864 kilometrekare, Afganistan Der Mesîr-i Tarih'te ise 800,000 kilometrekaredir (Dupree ve diğerleri, 2023; Gubar, 2012: 8). Ülkenin nüfusu ile ilgili de resmi istatistiklerin bulunmaması veya olan istatistiklerin güvenilir olmaması nedeniyle ülke nüfusuna ilişkin bilgiler farklılık göstermektedir. 2023 yılında Afganistan'ın toplam nüfusunu Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund) 42,2 milyon ve ABD'nin Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) 39 milyondan fazla (39,232,003) tahmin etmiştir (United Nations Population Fund, 2024; The World Factbook, 2024). Ülkelerin nüfuslarını yayımlayan Dünya Nüfus İncelemesi (World Population Review) 2024 yılında ülkenin nüfusunun 42.948.252 olduğunu belirtmiştir (World Population Review, 2024). Afganistan yüzölçümü açısından dünyanın 43. ülkesi (The World Factbook, 2024) ve nüfus açısından da dünyanın 36. ülkesidir (World Population Review, 2024).

Ülke nüfusunun %51'ini erkekler ve %49'unu kadınlar oluşturmaktadır (United Nations Afghanistan, 2022). Ağustos 2021'de hükümetin düşmesine kadar yürürlükte olan son anayasaya göre, Afganistan başkanlık sistemiyle yönetilen, kuvvetler ayrılığına dayalı bir İslam cumhuriyeti idi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 1). 2021 yılında Tehrik-i-Taliban'ın yeniden iktidarı ele geçirmesi ile Afganistan, "emir" merkezli şeriata dayalı teokratik olarak nitelendirilebilecek şekilde

yönetilmektedir. Anayasaya göre, devletin dini İslam ve resmi dili Dari/Deri (Farsça) ile Peştuca'dır (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 2 ve 16). Ülke nüfusunun %99 Müslümanlardan oluşmakta olup bunların %80-89'u Sünni, %10-19'u ise Şii'dir (World Population Review, 2024). Nüfusun geri kalan %1'ini Hindular ve Sihler gibi dini-mezhebi azınlıklar oluşturmaktadır. Ülkenin en son idari yapılanmasına göre, 34 yerel idari birim/il (The World Factbook, 2024) ve 400'den fazla ilçe (Ruttig, 2018) bulunmaktadır.

2.1.1. Afganistan İsmi

Tarihi açıdan dünyanın en eski insan yerleşim yerlerinden biri olan Afganistan, Orta Asya ile Hindistan yarımadasının kavşağında yer almakta, çeşitli imparatorlukların ve hanedanların yükselişi ve çöküşüyle iç içe geçmiş köklü bir tarihe sahiptir. Tarihi önemi, günümüz İran'ı, Tacikistan'ı, Özbekistan'ı, Türkmenistan'ı ve Pakistan'ın bazı kısımlarını kapsayan Avesta dilinde airyānām, Antik Yunan dilinde Arianē ya da Ariana/Aryana ve bugünkü akademik literatürde Büyük İran'a dayanmaktadır. Başka bir ifade ile, tarihsel açıdan Antik İran ya da Büyük İran'ın* (Greater Iran) doğu bölümünü oluşturan Afganistan, bugünkü İran, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Pakistan'ın bir kısmıyla birlikte, Antik İran ya da Büyük İran adı altında (Frye, 2005: Xi; Cook, 2008: 250), Mısır, Mezopotamya, Akdeniz, Hint ve Çin medeniyetleri yanında, antik insani uygarlık merkezlerinden birini oluşturmuştur. Yunan coğrafyacılar Eratosthenes ve Strabo ile Romalı filozof Pliny gibi bazı Antik Yunan ve Roma kaynak ve yazarları tarafından "Arianē" ya da "Aryana" adı altında tanımlanmış olan bu topraklar, önce Mitraizm'e, ardından

---

* Antik İran ya da Büyük İran Kafkasya, Orta Asya'nın bir kısmı, Doğu Anadolu toprakları, İndus Nehri ve Pakistan'ı içeren topraklar içerisinde kalan bölgenin tarihsel adıdır. Dolayısıyla da bugünkü dünya siyasi haritasında yer alan ülke (bugünkü İran) anlamına gelmez ve bunun ile karıştırılmamalıdır. Amerikan doğubilimci Richard Nelson Frye Büyük İran'ı Kafkaslar, Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'nın bir kısmı, kültürel sınırlarının ise batı Çin'den Sami dillerinin konuşulduğu Batı Mezopotamya, Akdeniz ve Ege kıyılarına kadar uzandığını söylemektedir. J. M. Cook ise Büyük İran'ı, Yunan sınırından İndus Nehrine kadar uzanan bölgenin adı olarak tanımlanmaktadır (Frye, 2005: Xi; Cook, 2008: 250).

Zerdüştlük ve Budizm'e dayanan Antik Aryan uygarlığına ve ona bağlı güçlü ve görkemli egemenliklere tanık olmuştur.

M.Ö. 6. yüzyılda İkinci Kiros (Büyük Kiros) tarafından Ahameniş (Pers) İmparatorluğu'nun kurulmasından ve özellikle de Birinci Darius ya da Büyük Darius (M.Ö. 550 - MÖ 486) hükümdarlığı döneminde, bugünkü Afganistan toprakları Aria (modern Herat bölgesi), Baktriya (Belh), Sattagydia (modern Gazne'den İndus Nehri'ne kadar), Arachosia (Kandahar) ve Drangiana (Sistan) gibi eyaletleri veya satraplıkları kapsamında Ahameniş İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir (Dupree ve diğerleri, 2023; Genito: 2013: 623-632).

Ahameniş İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte, imparatorluğun diğer toprakları gibi, bugünkü Afganistan da Makedonyalı İskender (Büyük İskender) tarafından işgal edilmiş ve daha sonra Helenistik uygarlığın bir merkezi haline dönüşmüştür. Helenistik dönemin temsilcisi olarak tanımlanan Greko-Baktriya Devleti/Grek-Baktriya Krallığı (M.Ö. 250-M.Ö. 125) Yunan uygarlığının yayılmasında önemli rol oynarken Antik Yunan kültürünü bu coğrafi bölgede egemen bir hale getirdi. Partlar saldırıları sonucunda zayıflamış ve sonra da genel olarak Sakalar (İskitler) adıyla bilinen göçebe kabilelerin saldırılarına maruz kalan Grek-Baktriya Krallığı, M.Ö. 127 yılında yıkılmış ve kısa bir süre sonra Sakalar (İskitler) de kendi iktidarını kaybederek 1. yüzyılın başlarında kendi yerini Yüeciler'e ve Arşaklılar olarak anılan Part İmparatorluğu'na bıraktı (Farhang, 1988: 4-5).

Bugünkü Afganistan topraklarını içine alan Orta Asya'dan Hint kıtasının kuzeyini (bugünkü Pakistan'ı) da kapsayan geniş bir bölgeyi ele geçiren ve Yüeci halkına ait olan Kuşan/Kuşani Hanedanlığı (M.S. 60-M.S. 375), güçlü bir devlet kurarken Part İmparatorluğu'nun doğu komşusu haline dönüştü. Böylelikle Kuşan İmparatorluğu kuzey, doğu ve güney bölgelere hâkim olunca Part İmparatorluğu batı bölgelerle sınırlı kaldı.

Kuşan İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve güçlenmesi Antik İran (özellikle İran'ın doğu bölgeleri yani Bugünkü Afganistan) tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu dönemde, bugünkü Afganistan Budizm'in yayılmasında önemli bir

merkez haline geldi. Kral I. Kanishka/Büyük Kanişka'nın (M.S. 127-163) hükümdarlığı döneminde genişlik ve güç açısından doruk noktasına ulaşan Kuşan İmparatorluğu, Part, Roma ve Çin devletleri yanında büyük bir devlet haline dönüştü. İpek Yolu'nun Kuşan İmparatorluğu'nun topraklarından geçmesi ve Kuşanlıların bu önemli yolun büyük bir bölümünde hakimiyet ve nüfuza sahip olmaları, Kuşan Devleti'ni güçlendirdiği gibi bölgede kültürel çeşitliliğe de neden oldu ve bölgenin gelişmesinde önemli rol oynadı (Kohzad, 1938: 10-16; 20-23).

Kuşanlıların zayıflaması, 375 yılında Sasani İmparatoru I. Şapur tarafından egemenliğinin sonlandırılmasına ve Kuşan topraklarının Sasani İmparatorluğu'nun topraklarına ilhak edilmesine yol açtı. Bunu, Kuşanlılar gibi Hindistan üzerinde kısa süreliğine nüfuz sahibi olan Eftalitlerin hızlı yükselişi ve düşüşü takip etti (Farhang, 1988: 5-6).

Farsça kökenli “Güneş Konutu/Diyarı” veya “Yükselen Güneşin Diyarı” anlamına gelen Horasan (Gubar, 1989: 3-5; Vajehyab, 2023; Encyclopædia Britannica, 2015) adıyla bugünkü Afganistan toprakları, İslam'ın gelişine ve Arap Müslümanlar tarafından Sasani İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar bu imparatorluğun bir parçasıydı. Ancak yerel ve görece bağımsız hanedanlar tarafından yönetiliyordu. 7. yüzyıldaki Arap fethi ise bölgeye İslam'ı tanıtarak bölgeyi İslam Halifeliğinin (Emeviler ve ondan sonra Abbasiler Devleti'nin) bir parçası haline getirdi.

Arap egemenliğinden ilk bağımsız krallık 821 yılında Tahir Poşenci adıyla Horasanlı bir lider (komutan) tarafından Horasan'da kurulmuş ve bundan sonra sırasıyla Tahiriler (821-873), Saffariler/Seferiler (861-1003), Samaniler (875-999), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1038-1153) Guriler/Gurlular (1148-1215) ve Harezmsahlar (1098-1219), Cengiz Han ve Moğolların saldırısına kadar İran ve Horasan üzerinde hüküm sürdüler (Gubar, 1979: 109-128).

13. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın liderliğindeki Moğol istilaları yıkıma yol açtı ve ardından Timur saldırısında da kayıplar ve tahripler Cengiz Han'ın saldırısındaki gibi kendini dikkat çekici olarak gösterse de Timur İmparatorluğu kapsamında Timur oğulları kısa dönem olsa bile gerçek bir rönesansı yarattılar ve

maddi ve manevi başarılarına zemin hazırladılar (Grantovsky ve diğerleri, 1977: 240-244). Böylelikle, Timurlu Devleti'nin kurulması, bölgenin kültürel ve entelektüel yaşamını kısa süreliğine yeniden canlandırdı.

Horasan (bugünkü Afganistan toprakları) 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, bölgenin büyük güçleri yani kuzeyden Buhara Hanlığı, doğudan Hindistan merkezli Moğollar ve batıdan bugünkü İran merkezli Safeviler tarafından üç ana bölüme ayrıldı. Nadir Şah Afşar (1736-1747) döneminde İran ve Horasan toprakları birliğini yeniden kazanmışsa da Nadir Şah'ın ölümünden hemen sonra yine parçalandı ve Horasan'da Ahmed Şah Abdali/Dürrani isimli Nadir Şah'ın Afgan kökenli bir komutan tarafından 1747 yılında Dürrani adıyla yeni bir devlet kuruldu (Elphinstone, 1997: 482-483; Müceddidi ve Müceddidi, 2003: 57-58).

Dürrani Devleti daha sonra Horasan topraklarının büyük bir bölümünün (bugünkü Afganistan topraklarının) yanı sıra, Hindistan'ın büyük bir kısmını da ele geçirmiştir. 1747'den 1826 yılına Abdaliler (Dürraniler) ve 1826 yılından 1973 yılına kadar Barakzaylar/Barakzayiler adıyla iki hanedan bugünkü Afganistan'da hüküm sürmüştür (Gubar, 1979: 153-162).

19. yüzyılda Barakzay Hanedanı'ndan Abdurrahman Han'ın (1880-1901) hükümdarlığı sırasında Horasan, Afgan toprakları anlamına gelen "Afganistan" olarak değiştirildi ve siyasi sınırları Rusların ve İngilizlerin müdahalesiyle belirlendi (Gubar, 2012: 9; Farhang, 1988: 11). Ancak bu dönemde iç özerklik kazanmasına rağmen Afganistan diplomatik olarak (dış politikası açısından) İngiltere'ye bağlıydı. Sonunda, Emir Emanullah Han'ın (1919-1929) hükümdarlığı sırasında, III. İngiliz-Afgan Savaşı olarak bilinen 6 Mayıs - 8 Haziran 1919 tarihleri arasında gerçekleşen savaşın (Habibi, 1967: 386-387) ardından, 8 Ağustos 1919'da imzalanan Ravalpindi Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan eden beş maddelik bu anlaşma, 22 Kasım 1921 tarihli Kabil Antlaşması ile onaylandı (Misbahzade, 2009: 95; Saray, 2002: 111-114). Bu tarihten itibaren, Afganistan bağımsız, sınırları belli, özgür, kendine özgü topraklara ve egemenliğe sahip bir devlet olarak dünya siyasi sahnesine çıktı ve dünyanın diğer ülkeleri ile ilişkiler içine girdi.

2.1.2. Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Orta Asya, Güney Asya, Orta Doğu ve Kafkaslar arasında bir kavşak görevi gören Afganistan, Kuzeyde Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, doğuda Çin, güney ve güneydoğuda Pakistan ve batıda İran ile sınırı bulunan bir ülkedir. Topografyası yüksek dağlar, yeşil vadiler ve Batı Sibirya ile Hint Okyanusu'nun etkilediği bir iklimin karışımıdır. Arkeolojik çalışmalar M.Ö. otuz bin yıl gibi öncesine ait insan yerleşimlerini ortaya koymaktadır (Misbahzade, 2009: 17-19). Bu fiziksel ve coğrafi yapı, Afganistan'ın tarih boyunca yalnızca bir geçiş noktası değil, aynı zamanda çeşitli kültürel ve siyasi etkileşimlerin kavşak alanı olmasına zemin hazırlamıştır.

Küresel ölçekte nadir görülen engebeli arazi, Afganistan'ın tarihini, devlet politikalarını ve halkının mizacını derinden etkilemiştir. Tarihi bir kavşak olarak stratejik konumu nedeniyle önemli bir ülke konumunda olmuş ve konum milletine (yaşayanlarına) büyük önem kazandırmış (Raşid, 2001: 11) ancak aynı zamanda tarih boyunca işgalcileri de kendine çekmiştir. Bundan dolayı da M.Ö. 4. yüzyıldaki Büyük İskender'den İskitler/Sakalar, Eftalitler/Yefteliler, Araplar, Türkler, Moğollar ve Gurkani/Babürlülerin akınlarına kadar çeşitli kabileler, boylar, kavimler, devletler ve imparatorlukların istilası Afganistan tarihine damgasını vurmuştur. 19. yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorlukları arasındaki rekabet, 20. yüzyıldaki Sovyet işgali ve 21. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisi (Ali ve diğerleri, 2025), Afganistan'ın süregelen jeopolitik öneminin bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu tarihsel süreklilik, Afganistan'ın stratejik değerinin dönemsel değil, yapısal bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

“Avrasya Balkanları” olarak adlandırılan ve Orta Asya, Güney Asya, Fars Körfezi ve Ortadoğu'yu içine alan coğrafi bölgeye ait olan Afganistan (Özder, 2013: 66), büyük güçlerin stratejik hesaplarında hep var olagelmiştir. Stratejik konumu nedeniyle büyük güçlerin mücadele ile rekabet alanı, Brzezinski gibi jeostratejistlerin stratejilerinde büyük bir öneme sahip, “küresel istikrarsızlığın merkezi”, “dünyanın en büyük kıtası ve jeopolitik eksenini” ve başta ABD olmak üzere büyük güçler için “en birincil politik ödülü” olarak değerlendirilmektedir (Tekin, 2013: 2). Bu bağlamda

Afganistan, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel jeostratejik denklemlerin kesişiminde yer alan bir coğrafya olarak tanımlanabilir.

Halford John Mackinder'in "Heartland (Kara Hakimiyet) Teorisi" ve Nicholas Spykman'ın "Rimland (Kenar Kuşak) Teorisi" dâhil olmak üzere jeopolitik teoriler, Afganistan'ın önemli rolünü vurgulamaktadır. Mackinder'in teorisine göre, "Doğu Avrupa'ya kim hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur, Kalpgâh'a kim hâkim olursa Dünya Adası'na hükmeder, Dünya Adası'na kim hükmederse Dünya'ya hâkim olur" (Scott ve Alcenat, 2008: 3; Chowdhury ve Hel Kafi, 2015: 1-3). Bu teorik çerçeveler, Afganistan'ın konumunu yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda güç dengeleri açısından stratejik bir mihver olarak yorumlamayı mümkün kılmaktadır.

Kara Hakimiyet Teorisi çerçevesinde (Mackinder, 1904), Afganistan Heartland'ın iç kuşağıyla ilişkilendirilmekte ve güneybatıda periferik bir konumda yer almaktadır. Merkez bölgeye yakın stratejik bir alan veya Heartland'ın güney sınırı olarak değerlendirilen bu konumu, Orta Asya'ya hâkim olmayı ve Heartland üzerinde etkili olmayı mümkün kılmaktadır. Spykman'ın Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi'ne göre (Spykman, 1944), Heartland çevresindeki deniz bağlantılı kuşakların kontrolü küresel üstünlük açısından kritik bir stratejik faktördür. Bu bakış açısıyla çevresel kuşakları kontrol eden güç Avrasya'ya, Avrasya'yı kontrol eden güç ise dünyaya hâkim olmaktadır. Afganistan ise Rimland dışında, iç kuşak sınırında stratejik bir ara bölge olarak konumlanmaktadır. Bu durum onu Heartland'e erişim sağlayan köprü ve bölgesel dengelerin belirlenmesinde kritik bir alan hâline getirmektedir. Jeopolitik açıdan Afganistan, büyük güçlerin etkilerini sınyayabileceği ve stratejik manevra kapasitesini kullanabileceği merkezi bir alan olarak önemini korumaktadır. Dolayısıyla Afganistan, klasik jeopolitik teoriler açısından hem kara hâkimiyeti hem çevresel kontrol stratejileri bakımından özel bir konuma sahiptir.

Afganistan'ın önemi, Güney Asya'yı Orta Asya'ya ve Çin ile Uzak Doğu'yu Orta Doğu'ya bağlamaya kadar uzanmaktadır. Yeraltı kaynakları açısından zengin olan Afganistan, ticari malların transitinde, özellikle de hidrokarbonların Hazar Denizi bölgesinden Hint Okyanusu'na transferinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Rusya ve Çin gibi büyük askeri ve ekonomik güçlerin etkisini sınırlayan bir tampon

görevi görürken, Pakistan ve Hindistan gibi nükleer kapasiteye sahip ülkelerin kontrol edilmesinde de önem taşımaktadır. Geçmiş yıllar öncesine dayanan ve 11 Eylül sonrasında vurgulanan bu stratejik duruş, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasındaki kısa kesintilere rağmen korunmuştur (Peshgahiferd ve Rehimi, 2008: 107-110). Bu durum, Afganistan'ın enerji, güvenlik ve ticaret eksenlerinde çok katmanlı bir jeostratejik merkez olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Afganistan'ın coğrafi konumu ve jeopolitik önemi birçok avantaj sunarken, aynı zamanda onu müdahalelerin, saldırıların, işgallerin ve uzun süreli çatışmaların sahnesi haline getirmiştir. Bu kalıcı ortam, ülkeyi bölgesel ve küresel güç mücadelelerinin arenasına dönüştürmüş ve vatandaşların hayatlarının çeşitli yönlerini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Afganistan, coğrafi avantajları kadar stratejik dezavantajlarıyla da dikkat çeken, istikrarsızlığın süreklilik kazandığı bir jeopolitik düğüm noktası olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Afganistan'ın Demografik Çeşitliği

Afganistan etnik, dilsel, dini/mezhepsel, kültürel ve geleneksel farklılıkları kapsayan çeşitlilikle karakterize edilen bir ülkedir. Yüzyıllar ve hatta binlerce yıl boyunca kitlesel göçler, yer değiştirmeler, istilalar ve işgaller yoğun etnik, kültürel, dilsel ve dinsel karışımlara yol açarak birçok farklılığa ve çeşitliliğe neden olmuştur.

Günümüzde Afganistan'da üç veya dört büyük dil ailesine (Hint-İran, Altay-Uralik, Dravidian ve çok küçük bir Sami dil ailesine) ait otuzdan fazla bağımsız dil ve lehçe konuşulmaktadır. Bununla birlikte, Afganistan'ın en büyük ve resmi iki dili (Farsça/Dari ve Peştuca) de dâhil olmak üzere dillerin çoğunluğu Hint-Avrupa dil ailesine ait olan Aryayi/Hint-İran dil ailesine mensuptur (Kohzad ve diğerleri, 2004: 14-18).

1958 yılına kadar Farsi (Farsça) olarak tanımlanan, bu yıldan itibaren bazı nedenlerden dolayı adı Dari/Deri olarak değiştirilen (Olesen, 1995: 205) ve önemli bir çoğunluk tarafından konuşulan Farsça, ulusal ve resmi dil olarak hizmet vermekte, tüm

millet ve etnik kökenler arasında ortak dil görevi görmektedir. Bin yılı aşkın bir geçmişe sahip olan Farsça, Afganistan'ın mevcut nüfusunun %50'sinden fazlasının ana dilini oluşturan, eski zamanlardan beri devlet, şiir ve edebiyat dili olarak kullanılmaktadır. Öte yandan Peştuca, 1936 sonrasında, özellikle 1964'te Farsça'nın yanı sıra Afganistan'ın resmi dili kabul edilmiştir (Nawid, 2011: 35-40). Farsça ağırlıklı olarak orta, kuzey, kuzeydoğu ve batı illeri ile ülkenin tüm şehirlerde konuşulurken, Peştuca ise özellikle doğu, güney ve güneybatı illerinde konuşulmaktadır (Farhang, 1988: 12).

Farsça ve Peştuca'nın ardından ülkenin çeşitli bölgelerinde az çok Özbekçe, Türkmençe, Beluci, Pashai, Nuristani, Pamiri vb. diller konuşulmaktadır. Afganistan Anayasasına göre bu dillerden biri bir bölgede çoğunluk tarafından konuşuluyorsa, kanunla düzenlenen Peştuca ve Farsça dışında üçüncü resmi dil olarak tanınabilmektedir. Ayrıca basın ve medya bu dilleri kullanmakta serbesttir ve hükümet bunların güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için etkili programlar tasarlamalı ve uygulamalıdır (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 16).

Anayasaya göre Afganistan ulusu (milleti) Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluciler, Paşailer, Nuristaniler, Aymaklar, Araplar, Kırgızlar, Kızılbaşlar, Gujjarlar, Barahaviler ve diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 4). Ancak bu etnik grupların nüfus oranlarına ilişkin kesin ve doğru bir istatistik mevcut olmayıp, bu konudaki bilgiler tahminlere dayanmaktadır. Genel olarak tüm tahminlere göre, Peştunlar ve Tacikler ilk iki büyük etnik grubu oluşturmakta, ardından da Hazaralar ve Özbekler gelmektedir.

Doğu Persler ya da Doğu İranlılar olarak da tanımlanan Tacikler, Aryalar/Aryayiler ya da Aryanlar adıyla belirlenen ve milattan en az üç bin yıl önce günümüz Afganistan'ında yaşayan etnik gruplarla bağlantılıdır. Dolayısıyla da İranlılar, Hintliler, Keltler, Yunanlılar, Romalılar, Almanlar, Slavlar ve diğer Hindu-İran ve Hindu-Avrupa ulusları ve etnikleri ile aynı kökenleri paylaşmaktadır (Misbahzade, 2009: 19-20). Afganistan ve Tacikistan dışında, Özbekistan nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan ve Pakistan ile Çin gibi ülkelerde etnik azınlık olarak yaşayan Tacikler, çok eski zamanlardan beri bölgede ve bugünkü Afganistan

topraklarında yaşamakta, dolayısıyla da uzun süreli parlak bir tarihe sahiplerdir (Rahman, 2006: 69-74). Ağırlıklı olarak kuzey, kuzeydoğu, batı ve orta bölgelerde, dağınık şekilde de ülkenin genelinde yaşayan Farsça konuşan Tacikler, çoğunlukla Hanefi Sünni Müslümanlar, önemli bir azınlık ise İsmaili Şii Müslümanlardır.

Taciklerin önemli bir kısmı şehirlerde yaşayıp çeşitli devlet dairelerinde ve sivil toplum/özel kuruluşlarda çalışırken, bir kısmı da ticaret, çiftçilik, hayvancılık, zanaat gibi işlerle uğraşmaktadır. Tacikleri birbirlerinden ayrılan kesin sınırları olarak belirleyebilen alt etnik grupları yoktur ve çoğunlukla yaşadıkları coğrafi bölgelerin adlarıyla tanımlanmaktadır (Bellew, 2008: 111).

Tacikler tarih boyunca uzun bir süre iktidarda kalmalarına ve Mitraik, Zerdüş ve Budist uygarlıkların yanı sıra, İslam öncesi ve İslam sonrası geçmiş bir dizi imparatorlukların ve krallıkların doğrudan ardılları olarak kabul edilebilmelerine rağmen, 1747'den beri otorite ve yönetim birkaç istisna dışında Peştuca konuşan Peştunların elinde bulunmuştur.

Patan ve Afgan adıyla da tanımlanan Peştunlar, Tacikler gibi etnik kökleri açısından Aryalar/Aryayiler ya da Aryanlara bağlı olan etnik grup olarak kabul edilse de diğer etnik gruplara mensup olduklarına dair bazı diğer teorileri de bulunmaktadır (Afgan, 1939: 65-71; Farhang, 1988: 23-24). Peştunların güçlenmesi Hotaki döneminde (1709-1738) gerçekleşirken, asıl ve uzun vadeli iktidara gelmeleri ise egemen Afşar hanedanının zayıflaması ve Afşar devletinin Afgan (Peştun) kökenli komutanı Ahmed Şah Durrani'nin iktidara gelmesinden yani 1747 yılından itibaren başladı (Ferrier, 2009: 98 ve devamı).

Peştunlar, Taciklerin aksine çeşitli alt-etnik gruplardan oluşur; bunların en önemlileri Abdali/Durrani ve Gelcayi/Gılzai/Gılzaylardır (Ferrier, 2009: 16-17). Hint-Avrupa dil ailesine ait olan Peştuca, Peştunların dili olmasına rağmen özellikle Kabil ve Herat gibi büyük şehirlerde Peştun yaşayanların büyük bir kısmı Farsça konuşanlardır. Ağırlıklı olarak Hanefi Sünni Müslümanlar, çok küçük bir azınlık Şii Müslümanlar olmak üzere Peştunlar, Afganistan'da yanı sıra Pakistan'da da yaşamaktadırlar.

Peştunlar ve Taciklerden sonra üçüncü etnik grup Hazaralardır. Çoğunlukla ülkenin Hazarajat olarak bilinen orta dağlık bölgesinde ikamet eden ve bazı kuzey, güney ve batı bölgelerine dağılmış olan Hazaralar, Farsça konuşur ve ağırlıklı olarak Şii Müslümanlar, önemli bir azınlık da Sünni Müslümanlardır. Hazaraların soy ve etnik kökenlerine ilişkin çeşitli yorum ve teoriler mevcut olup bunların Moğol, Türk veya Aryan kökenli olup olmadığı halen tartışma konusudur. Ancak Hazaraların uzun süre günümüz Afganistan’da yaşadıkları bilinmektedir (Bellew, 2008: 113-117).

Özbekler nüfus bakımından Hazaralardan sonra yer almaktadır. Genel olarak Moğol-Türk karışımı olarak tanımlanan Özbekler, adını Altın Orda dönemindeki Şeybani Moğollarının lideri Özbek Han’dan almaktadır (Encyclopaedia Britannica, 2023a). Başlangıçta evlilikler ve diğer akrabalıklar yoluyla Türk kültürünü ve dilini benimseyen Özbekler, daha sonra kültürel olarak Taciklerle yakınlaşmışlardır.

Afganistan’ın dışında Özbekistan’da ve Orta Asya’daki bazı ülkelerde yaşayan Özbekler, ağırlıklı olarak tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşmakta, Afganistan’ın kuzey ve bazı kuzeydoğu kesimlerinde yaşamaktadırlar. Genel olarak Altay dil ailesine ait olan Özbekçe, bir kısmı da Farsça’yı konuşan Afganistan Özbekleri, çoğunlukla Hanefi Sünni Müslümanlardır (Temizyürek ve diğerleri, 2016: 159-160; Minority Rights Group, 2025). Özbekler Kıpçak, Karluk, Çağatay, Kongurat ve Kataghan Özbekleri dâhil olmak üzere farklı kabileler ve alt etnik gruplardan oluşmaktadır.

Her halükârda Afganistan’da yaşayan etnik grupların ve kabilelerin sayısı bunun ötesine geçer. Afganistan’da Türkmenler, Nuristaniler, Beluciler ve Brahuiler de dâhil olmak üzere çeşitli etnik ve kabile grupları bir arada yaşamakta; her biri kendine özgü kültürel uygulamalara, geleneklere, göreneklere ve davranışlara sahip, diğer etnik kökenler ve kabilelerle bir dizi benzerliklerin yanı sıra farklılıklar da sergilemektedir. Böylelikle bir Afganistanlı bireyi farklılıklar ve çeşitliliklerle dolu bir toplumda doğar, büyür ve tam anlamıyla böyle bir çeşitliliğin ürünü ve sonucu olarak değerlendirilebilmektedir.

2.2. Bağımsız Ulus-Devlet İnşasında Atılan İlk Adımlar

Afşar İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra 1747'de Horasan'da iktidara gelen, Horasan (bugünkü Afganistan)'ın tamamı, bugünkü İran'ın bir kısmı ve oradan Delhi'ye kadar uzanan, Kandahar (günümüz Afganistan'ının güneyinde bir şehir ve vilayet) ve ardından Kabil merkezli Dürrani İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, iktidar, Peştun Barakzay kabilenin başı Payendeh Han oğullarının ve torunlarının eline geçti ve Barakzay Hanedanı ya da Muhammadzay Hanedanı olarak bilinen hanedanı kurdular. 1816'da Şah Mahmud Dürrani tarafından Payendeh Han'ın en büyük oğlu ve Şah Mahmud Dürrani'nin veziri olan Fetih Han'ın öldürülmesinden sonra, yüksek statülü kamu görevlerinde bulunan kardeşleri, Dürrani hükümetine karşı isyan başlattılar. Barakzaylar ile Dürraniler arasında taht için sekiz yıl süren iç savaş, sonunda Barakzayların lehine sonuçlandı. Payendeh Han'ın oğlu Dost Muhammed, diğer kardeşlerinin önüne geçerek 1826'da Kabil'de emirlik ilan etti ve kendisine emir adını verdi. Ancak Dost Muhammed'in kardeşleri ve yeğenleri (Payendeh Han'ın oğulları ve torunları) bunu kabul etmemiş, bu da kardeşler arasında çatışma ve gerginliğe yol açmıştır. Dolayısıyla, aynı yılda kardeşler ve yeğenler, aralarındaki gerginlik ve çatışmanın devam etmesini önlemek için Kabil'de bir araya gelip Habibi'nin (2001: 20-22) "Kabil'deki Barakzay Kardeşler Arasında Hicri 1242'de Ülkeyi Bölme Anlaşması" olarak ifade ettiği bir anlaşmayı imzalayarak, gerilimin ve çatışmanın devamını önlemek için ülkeyi kendi aralarında bölüştürdüler. Ancak tarafların kesin taahütlerini içerdiğine rağmen bu anlaşma, çatışmalar ve savaşların durdurulmasında başarılı olamamıştır.

1837 yılında Amir Dost Muhammed Han olarak bilinen Dost Muhammed tarafından kurulan Barakzay Hanedanı, 17 Temmuz 1973'te bu hanedanın son kralı Muhammed Zahir Şah'ın kuzeni Muhammed Davud Han tarafından beyaz bir darbeye tahttan indirilmesine ve sistemin monarşiden cumhuriyete değişmesine kadar varlığını fiili olarak (Encyclopaedia Britannica, 2023b) ve bu tarihten itibaren Davud Cumhuriyeti'nin komünist darbe nedeniyle yaşamının sona erdiği 28 Nisan 1978'e (Andişmend, 2009: 20-21) kadar potansiyel olarak sürdürmüştür.

Kendilerini zayıflatan iç çekişmeler ve savaşlar nedeniyle Barakzaylar, Dürrani döneminden miras aldıkları coğrafyayı koruyamamışlar ve hükümdarlıklarının başlangıcından itibaren, Ranjit Singh liderliğindeki Sih İmparatorluk Ordusu'na karşı Mart 1823 Nowshera Savaşı'ndaki yenilginin ardından Peşaver Vadisi de dâhil olmak üzere önemli ve geniş alanları kaybettiler, başkenti Kabil bile tehdit altına girdi (Tariq ve Qadir, 2020: 81, 89-90). Zamanla topraklarının büyük bir kısmını güneyde ve doğuda İngiltere'ye, batıda İran'a, kuzeyde ise Rusya'ya karşı kaybetmişlerdir.

Barakzayların bir buçuk asırlık hükümdarlığı sırasında, kardeşler ve yeğen arasındaki iktidar uğruna yaşanan iç savaşların yanı sıra, Hint yarımadasında hakimiyetini sağlamlaştırmaya çalışan İngilizlerle tarihte İngiliz-Afgan Savaşları (Anglo-Afghan Wars) olarak anılan 1839-42, 1878-80 ve 1919 yıllarında gerçekleşen üç büyük savaş yaşandı (Encyclopaedia Britannica, 2025). Bu üç savaş, bugün Afganistan olarak bilinen ülkenin oluşumunda, coğrafi sınırlarının belirlenmesinde, egemen olan kültür ve etnik-dil ilişkilerinde etkileri günümüze kadar hissedilen kalıcı etkiler bırakmıştır.

1839-1842 yılları arasında gerçekleşen İlk İngiliz-Afgan Savaşı, Britanya İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında Büyük Oyun olarak bilinen Orta Asya bölgesindeki güç ve nüfuz rekabeti sırasında 19. yüzyılın ilk büyük seferlerinden biriydi (Keay, 2010: 418-419). Bu savaş sırasında Barakzay Hanedanı'nın kurucusu Emir Dost Muhammed Han, İngilizlere teslim olarak Hindistan'a gitmek zorunda kaldı ve Dürrani hanedanının tahttan indirilen son kralı Şah Şuja Durrani, İngilizlerin desteğiyle Kabil'e getirildi ve iktidarı ele aldı. Şah Şuca'nın hükümdarlığı uzun sürmedi ve halk ayaklanması ve mücadelesi sonrasında İngiliz kuvvetleri Kabil Emirliği topraklarını terk etmek zorunda kaldı ve Şah Şuca da öldürüldü. Bu, Dost Muhammed Han'ın, elbette İngilizlerin izniyle, hükümdar olarak Kabil'e dönmesinin yolunu açtı (Kohn, 2013: 5).

1878-1880 yılları arasında Emir Dost Muhammed Han'ın oğlu Şir Ali Han döneminde gerçekleşen ikinci Afgan-İngiliz savaşı aslında İngilizlerin iki büyük seferini içeriyordu. İlk harekât Kasım 1878'de İngilizlerin Hindistan'dan Afganistan

Emirliği topraklarını işgal etmesiyle başladı; İngilizler bunu hızla kazanabildi ve Emir şer Ali Han kaçmak zorunda kaldı. şir Ali Han'ın halefi olan oğlu Emir Muhammed Yakub Han, derhal barış istedi ve 26 Mayıs 1879'da İngilizlerle Gandumak olarak bilinen anlaşmayı imzaladı. Bu anlaşma neticesinde Afganistan Emirliği topraklarının bir kısmı ve Afganistan'ın dış ilişkilerinin kontrolü İngilizlere devredildi. Ardından İngiliz temsilcileri Kabil'de ve ülkenin diğer bölgelerinde konuşlandırıldı ve İngiliz ordusu geri çekildi (Barthorp, 2002: 71). Ancak 3 Eylül 1879'da Kabil'de İngiliz temsilcisi Louis Cavagnari'nin muhafızları ve kurmaylarıyla birlikte ölümüyle sonuçlanan ayaklanma, savaşın ikinci aşamasına zemin hazırladı (Wilkinson-Latham, 1977: 15).

Tümgeneral Sir Frederick Roberts komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin taarruzuyla başlayan savaşın ikinci aşamasında, İngilizler, 6 Ekim 1879'da Kabil yakınlarında Kabil Emiri'nin güçlerini yenmeyi başardılar ve iki gün sonra Kabil'i işgal ettiler. Bunun ardından, İngilizler tarafından Cavagnari ve ekibinin katledilmesinde suç ortaklığı yaptığından şüphelenilen Yakub Han, iktidardan çekilmek zorunda kaldı (Chisholm, 1911: 898). İngilizler, Afganistan'ın birkaç yönetici arasında bölünmesi veya Yakub'un kardeşi Eyüp Han'ın tahta çıkarılması da dâhil olmak üzere bir dizi olası siyasi kararı değerlendirdiler. Ancak sonunda Yakub Han'ın kuzeni olan Abdurrahman Han'ı Emir olarak atamaya karar verdiler (Barthorp, 2002: 81-85; Wilkinson-Latham, 1977: 16-17). Emir Abdurrahman Han, Afganistan'ın İngiltere dışında hiçbir ülke ile ilişkisi olmayacağı güvencesi de dâhil olmak üzere İngilizlerin tüm taleplerini yerine getirdi ve karşılığında İngiltere de Afganistan'ın iç işlerine karışmamayı kabul etti (McNamara, 2021).

1880'den 1901'deki ölümüne kadar hüküm süren Emir Abdurrahman Han, askeri despotizme dayalı (Chisholm, 1911: 38) güçlü bir merkezi hükümet kurdu (Kohn, 2013: 6). Askeri diktatörlüğe dayalı olan onun yönetimi, katı bir iradeye tabi olan yetkililer tarafından yönetilen ve kapsamlı bir casusluk sistemi tarafından kontrol edilen, iyi donanımlı bir orduya dayanıyordu (Chisholm, 1911: 38). Farklı sınıf, etnik grup, din ve mezhepten muhalifleri veya kendi mutlak egemenliğinin kurulmasına rahatsızlık yaratanları acımasızca bastıran, yok eden veya zayıflatan Emir

Abdurrahman, “Iron Amir” (Tomsen, 2011: 42; McNamara, 2021) yani “Demir Emir” (Farsça: امير آهنين; Latin Harfleriyle: Amir-e Ahanin) lakabıyla anılmaktadır. Onun döneminde ve İngilizlerin doğrudan müdahalesiyle, ülkenin Britanya Hindistanı ile sınırı olan Durand sınır hattı da dâhil olmak üzere, ülkenin sınır çizgileri çizildi. Henry Mortimer Durand başkanlığındaki İngiliz heyeti ile Emir Abdurrahman arasındaki anlaşma sonucu 1893 yılında çizilen Durand sınırı, 2670 km uzunluğuyla Afganistan’ın en uzun sınırıdır. Batı ucu İran sınırına, doğu ucu ise Çin sınırına ulaşan bu sınır, geçmişte Afganistan’ı İngiliz Hindistan’ından, bugün ise Pakistan’dan ayırmaktadır. Emir Abdurrahman, güney ve güneydoğuda ülke topraklarının bazı kısımlarını İngilizler lehine ayıran ve sınırın her iki tarafındaki farklı Peştun kabilelerini bölen Durand Antlaşması’nı, yıllık emekliliğın 1,2 milyondan 1,8 milyon rupi’ye artırılması ve İngilizlerden silah ve mühimmat ithalatına herhangi bir kısıtlama getirilmeyeceğine dair güvence alınması karşılığında imzaladı (Ewans, 2017: 111). Durand Antlaşması’nın imzalanması ve Durand sınır hattının çizilmesiyle birlikte Afganistan, denize (açık sulara) erişimini sonsuza dek kaybetti ve böylece karayla çevrili kaldı.

Emir Abdurrahman, Ruslar ve İngilizlerin bölgede olabildiğince fazla nüfuz kazanmak için kıyasıya rekabet ettiğı bir dönemde, tüm bu ayrıcalıkların tanınması ve İngilizlere bağımlı olunması karşılığında, bir yandan ulusal düzeyde mutlak gücünü kullanmaya devam edebildi, diğeryandan da bu iki gücün ülkesine saldırmasını ya da işgal etmesini bir şekilde engelleyebildi. Ülke içinde de aşiret liderlerinin ve din adamlarının gücünü sınırladı, ülkeyi birleştirdi ve sınırlarını belirledi. Ancak Ewans’ın (2017: 112) işaret ettiğı gibi, bu başarıların maliyeti ekonomik ve sosyal geri kalmışlıktı; Afganistan, Emir Abdurrahman döneminde geri kalmış, fakir, yalıtılmış ve yabancı düşmanı bir ülke haline gelmişti.

Emir ’ın 1 Ekim 1901’de vefatından sonra, veraset hakkı esas alınarak yerine oğlu Habibullah geçti ve 3 Ekim 1901 - 20 Şubat 1919 arasında (Nölle-Karimi, 2017) emir olarak hüküm sürdü. Nispeten reformcu bir hükümdar olan Emir Habibullah, zaman zaman otokratik ve aşırı davranışlara girişse de devletin çeşitli düzeylerinde reformlar uygulamaya ve babasının yönetiminden kalan tiranlığı ve aşırı cılığ

azaltmaya çalıştı. Babası döneminde oluşturulan iç istihbarat teşkilatını dağıttı ve genel af ilan edilerek babası döneminden çok sayıda sürgünün ülkeye geri dönüşüne zemin hazırlandı (Farhang, 1988: 298-299).

Emir Habibullah döneminin en büyük olayı, 1912 yılında Afganistan Emirliği'nin güney doğusundaki Host bölgesinde yaşanan Host İsyanı'dır. Mangal ve Zadran kabilelerinin başlattığı, ardından Gılzay (Gılzai) kabilesinin de onlara katıldığı Host İsyanı yaklaşık dört ay sürdü. Bu isyan, Emir Habibullah hükümetinin, Host valisinin değiştirilmesi de dâhil olmak üzere isyancılara beklenmedik tavizler vererek susturulmasına kadar birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden oldu (Garvin, 1926: 46).

Dış ilişkilerde Emir Habibullah da babası gibi İngiltere'ye bağımlıydı ve Britanya İmparatorluğu ile dostane ilişkiler içindeydi. O İngilizlerle geçmişte olduğu gibi dostane ilişkilerini sürdürmekle kalmadı ve ilişkilerini mümkün olduğu kadar güçlendirmeye çalıştı (Britannica, 2023). 21 Mart 1905'te İngilizlerle Kabil Antlaşması olarak anılan dostluk anlaşması imzaladı ve 1907'de resmi bir devlet ziyareti için İngiliz Hindistan'ına gitti (The Guardian Archive, 2013).

Emir Habibullah, Osmanlı İmparatorluğu Sultanı'nın ve Niedermayer-Hentig Seferi ya da Kabil Misyonu olarak anılan İttifak Devletleri tarafından gönderilmiş olan diplomatik misyonu Afganistan'ı kendi tarafına çekmek için gösterdiği güçlü çabalara rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nda ülkenin tarafsızlığını korudu. İttifak Devletlerinin gönderdiği delegasyona onurlu ve saygılı davrandıysa da, onların İngiltere'den bağımsızlığını ilan etme ve İttifak Devletlerinin yararına İngiltere'ye karşı savaşa girme yönündeki isteklerine boyun eğmedi (Hughes, 2002: 450-468).

Emir Habibullah, 20 Şubat 1919'da ülkenin doğusundaki Lagman vilayetine bağlı Kalagoş/Kalla-güş'ta (Nölle-Karimi, 2017) bir av gezisinde öldürülünce, resmi veliyaht prensi olan kardeşi Nasrullah, güneydoğudaki Celalabad şehrinde (bugünkü Nangarhar vilayetinin merkezinde) halefi olarak atandı. Ancak Nasrullah Han'ın Emirliğine, saray mensuplarının, kabile reislerinin ve ayrıca Emir Habibullah'ın en büyük oğlu Serdar İnyatullah Han olarak bilinen İnyatullah'ın desteği (Adamec,

2012: 130) var olmasına rağmen, 21 Şubat'tan 28 Şubat'a kadar yani sadece bir hafta dayanabildi, zira Emanullah Han, Emir Habibullah'ın Laghman'a yaptığı gezi sırasında başkentte (Kabil'de) temsilcisi/vekili olarak atanan Habibullah'ın üçüncü oğlu, Nasrullah Han'ın tahta geçmesine karşı çıktı ve ona savaş ilan etti. Başkent'in yanı sıra silah ve mühimmat depoları ve de devletin hazinesini (Beit el-Mal'ı) elinde bulunduran (Ewans, 2017: 123) Emanullah Han'ın darbesine karşı emirliği pahasına kan dökmek istemeyen yeğeni Nasrullah Han, iktidarı bıraktığını ve Arabistan'a gidip hayatının geri kalanını İslam'ın kutsal toprağında geçireceğini belirtti. Emanullah Han, Nasrullah'ın Kabil'e dönmesi halinde kendisine hiçbir zarar gelmeyeceğine ve istediğini yapabileceğine dair Kur'an üzerine yemin etti, ancak kendisini Emir olarak tanıttığı 28 Şubat 1919'dan yalnızca birkaç gün sonra kendi sözünden döndü ve 3 Mart 1919'da Nasrullah Han'ı bazı yandaşlarıyla birlikte tutukladı.

13 Nisan 1919'da Emir Emanullah Han, Emir Habibullah'ın öldürülmesini araştırmak için bir kraliyet mahkemesi kurdu. Doğrudan Emir Emanullah Han'ın denetimi altında olan bu mahkemenin kararına göre, asıl fail olarak bir albay idam cezasına mahkûm edildi ve Nasrullah da bu suikastın ortağı sayılarak ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı (Farhang, 1988: 333; Shahrani, 1986: 45). Bir yıl sonra Nasrullah kraliyet hapishanesindeyken gizemli bir şekilde -muhtemelen Emanullah Han'ın emriyle (Farhang, 1988: 333; Covarrubias, 2017: 259-260)- öldürüldü. Bütün bunlar, Afganistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanan Üçüncü İngiliz-Afganistan Savaşı'ndan birkaç ay önce gerçekleşmiştir.

2.2.1. Emanullah Han Dönemi: Bağımsızlık İlanı ve Kurtuluş Savaşı

Afganistan'ın bağımsızlığı meselesi, Emir Emanullah Han tarafından iktidara geldiği ilk günlerden itibaren gündeme getirildi. Emanullah Han tahta geçtikten kısa bir süre sonra İngilizler'in Hindistan Genel Valisi Lord Chelmsford'a 3 Mart 1919'da gönderdiği mektupta, Afganistan'ın "bağımsız ve özgür" bir ülke olarak her iki tarafın da yararına olacak ticari anlaşmalar imzalamaya hazır olduğundan söz etti. Daha sonra sarayda yapılan toplantıda Afganistan'ın artık "hem iç işlerinde hem de dış ilişkilerde

tamamen özgür, özerk ve bağımsız” olduğunu açıkça ilan etti (Ewans, 2017: 124). Bu doğrultuda, 13 Nisan 1919’da Kabil’de ikamet eden İngiliz temsilcisinin de hazır bulunduğu beyanında, ülkenin tam bağımsızlığını ilan ve vurgularken, konuyu kendi hükümetinin dikkatine sunmasını istedi (Farhang, 1988: 336).

Emir Emanullah Han’ın 3 Mart tarihli mektubuna cevaben yazıldığı 15 Nisan 1919 tarihli mektubunda, İngiliz tarafının Afganistan’ı bağımsız bir devlet olarak tanımaktan sürekli kaçınmasıyla, Emanullah Han daha da ileri giderek, Hindistan’da uzun süredir devam eden huzursuzluğa atıfta bulunan bir beyannamede, Hintlilerin statükoya ve onun çöküşüne karşı ayaklanma hakkını destekledi ve 1919 yılının Mayıs ayın başlarında yapılan bir toplantıda İngilizlere karşı Cihad zamanının geldiğinden bahsetti (Ewans, 2017: 124).

İngilizleri yapılan bir eylemle karşı karşıya bırakmak için Afganistan hükümeti, bazı ülkelere büyükelçi göndermek de dâhil olmak üzere bağımsızlığını gösteren bir dizi siyasi eyleme girişmiş ve olası bir savaş ihtimaline karşı da bir dizi önlemleri ele aldı. Hint yarımadasındaki İngilizlere karşı duyulan öfkeyi göz önüne alan Afganistan Devleti, alt kıtada özellikle sınır bölgelerinde İngiliz karşıtı ayaklanmalar düzenleme planlarına girişti ve askeri güçlerini üç cepheden İngiliz Hindistan sınırına gönderdi. Savaş, 3 Mayıs 1919’da Afganistan birliklerinin Hayber Geçidi’nin batı ucundaki sınırı geçip stratejik açıdan önemli olan Bagh Kasabasını ele geçirmesiyle başladı (Barthorp, 2002: 151).

İngilizler, başta Peşaver olmak üzere alt kıtadaki isyan planını etkisiz hale getirebildiler. 9 Mayıs’ta Afganistan kuvvetlerine ve onlara bağlı sınırdaki kabile güçlerine karşı bir karşı saldırı başlatarak onları birçok bölgede geri püskürtmeyi başardılar ve Afganistan güçlerinin ele geçirdiği alanların birçoğunu geri alabildiler. Bu arada, bir yandan askeri operasyonun başlaması İngiliz kuvvetlerinin yanlış anlaşılmasına ve ihlaline atfedilirken, diğer yandan Afganistan’ın iki ülke arasındaki dostluğu sürdürme arzusu ve tarafların çıkarlarını tatmin edecek onurlu bir barışın tesis edileceğini ifade eden İngilizler’in Hindistan Genel Valisi’ne Emir Emanullah Han’ın gönderdiği 24 Mayıs tarihli mektup, iki taraf arasında ateşkese zemin hazırladı.

İngilizler'in Hindistan Genel Valisi Lord Chelmsford 2 Haziran tarihli cevabında Afganistan tarafının barış teklifini şu koşullarla kabul etti (Farhang, 1988: 339):

- Afgan kuvvetlerinin sınır hattından yirmi mil kadar uzağa çekilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin mevzilerinde kalması;
- İngiliz uçaklarının Afgan topraklarında keşif uçuşlarına izin verilmesi ve bununla karşı karşıya gelinmemesi;
- Afganistan'da düşmesi durumunda bu tür uçakların mürettebatının/ekibinin güvenli bir şekilde geri dönmesi;
- Sınır hattının her iki tarafındaki aşiretlerin hareketlerini yönetmek ve İngilizlere karşı hareket etmeleri halinde Afgan yardımından mahrum kalacakları konusunda onları uyarmak;
- İki ülkenin temsilcileri arasında Ravalpindi'de barış görüşmelerinin başlaması.

26 Temmuz 1919'da başlayan ve 6 Ağustos'a kadar devam eden Ravalpindi barış görüşmelerinde Afganistan tarafının ısrarla üzerinde durduğu konu, bir yandan yabancı ülkelerle ilişki kurma özgürlüğü de dâhil olmak üzere Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınması, öbür yandan da Durand sınır hattının, genelde serbest sınırın, özelde ise Veziristan bölgesinin Afganistan'a bırakılacak şekilde düzenlenmesiydi. Ravalpindi barış görüşmelerinde Afganistan heyetinin ısrarları sonucunda İngiliz tarafı, Ravalpindi Antlaşması'nın ekindeki mektupta Afganistan'ın iç ve dış bağımsızlığını kabul etti. Ancak 8 Ağustos 1919 tarihli Ravalpindi Barış Antlaşması'ndan (Adamec, 2012: 152) anlaşıldığına göre İngilizler, başka tavizler almanın yanı sıra, bunu Durand Hattı'nın Afganistan Devleti tarafından yeniden onaylanması karşılığında kabul etmiştir (Barthorp, 2002: 157). İngiliz tarafı, Ravalpindi Antlaşması'na eklenen mektupta Afganistan'ın bağımsızlığını kabul etmesine rağmen, bu mektubun kamuoyuna açıklanması ve pratikte Afganistan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda hala isteksizdi. Bu nedenle iki tarafın heyetleri Nisan 1920'de Mansouri'de, ardından Ocak 1921'de Kabil'de birlikte müzakerelerde bulundu ve nihayet aylar süren müzakerelerin ardından 22 Kasım 1921'de İngiliz tarafının Afganistan bağımsızlığını açık sözlerle tanıdığını belirten (bkz. Ek 1) dostluk

ve ticari ilişkiler anlaşması adı altında bir anlaşmayı imzaladılar (Farhang, 1988: 345). Böylelikle uzun yıllar İngilizlere bağımlı kalan Afganistan, özellikle 26 Mayıs 1879'da imzalanan ve dış işlerinin İngilizlere devredildiği Gandomak Antlaşması'ndan (Hanifi, 2002) sonra, bahsi geçen savaşlar ve müzakereler sonucunda, bugünkü bilinen sınırları ile bağımsız bir devlet olarak dünya sahnesine çıktı.

2.2.2. Yeni Düzen ve Yeni Reformlar

Afganistan'ın bağımsızlığının ilanı ve yeni hükümetin kurulması, bölgedeki iki büyük güçten biri olan Rusya'nın komünist devrim yaşadığı ve iç işlerini düzenlemekle meşgul olduğu döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Afganistan'ın işlerine karışan ana taraf ve bölgedeki diğer büyük güç olan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve maliyetleriyle boğuşuyordu. Müslümanların Birinci Dünya Savaşı'nda İslam dünyasının dayanışma ve gücünün sembolü olarak değerlendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinden hayal kırıklığına uğradığı ve aynı zamanda dünyanın farklı yerlerinde, özellikle de Hindistan Yarımadası'nda Başta Britanya olmak üzere sömürgeci güçlerin baskılardan bıktığı bir dönemde, yeni bir Müslüman devletin oluşumu büyük bir umut ve memnuniyet kaynağıydı. Bu nedenle bağımsız Afganistan Devleti'nin oluşumu dünya Müslümanları tarafından sıcak bir şekilde karşılandı ve Emir Emanullah Han'ın İslam dünyasında popülaritesinin artmasına, hatta bazılarının onun yeni Halife olması için çağrı yapmasına yol açtı (Lee, 2019: 461).

Emanullah Han, muhafazakâr babası Emir Habibullah ve İslamcı-gelenekçi amcası Nasrallah'tan farklı olarak modernist bir insandı ve bu nedenle tahta çıkışından itibaren ciddi ve köklü reformlara girişti. Önceki uygulamanın aksine, 1926'da geleneksel-İslami "Emir" unvanını terk ederek "Şah" (Kral) unvanını benimsedi ve 1929 yılındaki istifasına kadar bu unvanı taşıdı.

Emanullah Han'ın reform programı iki başlıkta incelenebilir. Birinci aşama, taç giyme töreninden başlayarak Avrupa ve Orta Doğu'ya doğru uzun yolculuğunun

başlangıcı olan 1927'ye kadar devam eden reformları içermektedir. Reformların ikinci aşaması, seyahatinden dönüşüyle başlayan ve hükümetin devrilmesine kadar uygulanan altı ay gibi kısa bir süreyi kapsamaktadır (Ewans, 2017: 131). Emanullah Han'ın ele aldığı reformlar çeşitli alanlarda geniş bir yelpazedeki reform önlemlerini içermekte olduğu için, her birini tek tek saymak ve ele almak bir yandan zor ve diğer yandan da bu çalışmanın kapsamı açısından gerekli görünmemektedir. Bu reformları, belki de Poullada'nın (1973: 70-79) yaptığı gibi sosyal reformlar (gelenekler, eğitim ve kültürel alanlardaki reformlar dâhil), siyasi reformlar (genel hükümet reformları, yasal reformlar, yargı reformlar, yürütme/idari reformlar ve askeri reformlar dâhil), dini reformlar ve ekonomik reformlar olmak üzere dört başlıkta ayrıntılı olarak incelenmesi mümkündür. Ancak tüm reformlara üstünkörü bir bakış, önemli, dikkat çekici ve bu araştırmanın ana konusuyla ilgili olanlara odaklanarak ele alınması en azından bu araştırma için yeterli görünmektedir.

Emani reformları, başta “Nizamname-i Esasi Dulet-i Elliye-i Afghanistan” (Farsça: نظامنامه اساسی دولت علیه افغانستان) olmak üzere o zamanlarda “Nizamname” olarak adlandırılan bir dizi yasanın modern tarzda formüle edilmesiyle başladı. Nizamname-i Esasi, dünyadaki modern devletlerden ilham alınarak hazırlanan Afganistan'ın ilk anayasası olarak bilinmektedir. 73 maddeden oluşan Mart 1923'te 872 üyeli Doğu Loya Jirga'da*, ardından Haziran/Temmuz 1924'te 1052 kişiden oluşan Paghman (Kabil) Loya Jirga'sında kabul edilen bu anayasaya göre, tüm Afganistan vatandaşları İslam Şeriatı ve devletin kanunları önünde haklar ve görevler bakımından eşittir (Nizamname-i Esasi, 1923: Md. 16). İlk maddesinde Afganistan Devleti'nin tam bağımsızlığından (iç ve dış ilişkilerde bağımsızlığından) söz eden bu anayasaya göre, Afganistan'ın resmi dini İslam olmasına rağmen, huzur (rahatlık) ve kamu örf ve adetlerini bozmamak şartıyla, Hintliler ve Yahudiler de dâhil olmak üzere diğer dinlerin mensupları da koruma altına alınmaktadır. Buna göre Afganistan'da yaşayan herkesin dini ne olursa olsun Afganistan vatandaşı olduğu söylenmekte ve Afganistan

---

* Loya Jirga, Farsçada “sıra, dizi, halka, küme, grup, topluluk, sıraya girmek, halka oluşturmak, bir araya gelmek” anlamına gelen “Jirga” sözcüğü ve Peştucada “büyük” anlamına gelen “Loya” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Afganistan'ın siyasi-hukuki literatüründe, Loya Jirga, ulusal ve devlet düzeyindeki önemli konular üzerinde istişare, danışma ve karar alma amacıyla düzenlenen özel bir tür toplantı, kongre ve konseye verilmiş olan isimdir.

vatandaşlarının kişisel özgürlük, eğitim hakkı, protesto hakkı, çalışma hakkı, eğitim hakkı, devlet pozisyonlarında istihdam edilmek, konut güvenliği, mali güvenlik vb. gibi hakları bulunmakta, onları ücretsiz çalışmaya zorlama ve onlara karşı her türlü işkence tamamen yasaktır (Nizamname-i Esasi, 1923: Md. 8-24). Kanunda devlet yapısı kuvvetler ayrılığının sağlanacağı şekilde tasarlanmış olup devlet yapısında ilk kez bağımsız ve her türlü müdahale ve saldırıdan korunan bir yargı organı yer almaktadır (Nizamname-i Esasi, 1923: Md. 50-55). Bunun dışında bu kanun, hükümet bakanlarının yargılanması için Divan-i Ali (Yüksek Mahkeme) olarak anılan özel mahkemelerin kurulmasını da öngörmüştür. Bu mahkemeler gerektiğinde geçici olarak kurulur ve kendilerine verilen görevi tamamlandıktan sonra kapatılırlar (Nizamname-i Esasi, 1923: Md. 56).

Nizamname-i Esasi dışında Emanullah Han döneminde üç erk de dâhil olmak üzere devletin temel kurumlarının teşkilatının, yapısının, görevlerinin ve yetkilerinin sınırlarının belirlendiği “Nizamname-i Teşkilat-i Esasiye-i Afganistan” (Farsça: نظامنامه تشکيلات اساسية افغانستان) adı altında bir Nizamname de oluşturuldu. Merkez ve taşra düzeyindeki tüm kamu kurumlarının ve bunlara bağlı kuruluşların görev ve sorumluluklarını belirleyen bu düzenleme, bir yandan hukukun üstünlüğü ilkesini pekiştirirken diğer yandan da devlet kurumları arasında görev karmaşasının önlenmesi ve vatandaşların iş kolaylığı sağlanması açısından faydalı olabilirdi. İlk versiyonu 1921 yılında onaylanıp uygulamaya konulan ve daha sonra defalarca değiştirilen bu yasaya göre, tüm bakanlar Nizamname hükümlerinin uygulanmasından sorumludurlar (Nizamname-i Teşkilat-i Esasiye-i Afghanistan, 1928: Md. 243).

Emanullah Han’ın eğitim alanındaki reform tedbirleri onun en anlamlı ve önemli reform tedbirlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kalan belgeler, cehaletle mücadelenin ve vatandaşların farklı katmanları arasında kadın-erkek ayrımı yapmadan okuryazarlık düzeyinin yükseltilmesinin bu dönemde devletin temel önceliklerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır (Stewart, 1973: 129-130). Öyle ki Hintli ve daha sonra Fransız öğretmenlerin yardımıyla modern eğitim müfredatı okullarda tanıtılıp uygulandı, ülkenin merkez ve illerinde modern eğitim sistemini esas alan birçok okul açıldı, ilköğretim zorunlu hale getirildi ve uzman-deneyimli nesil

öğretmen yetiştirmek için Dar al-Muellimin adı altında öğretmenler koleji kuruldu. Kızların eğitimine özel önem verildi ve ilk kez Kabil’de iki kız okulu açılarak bu örneğin taşrada yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Fransa’nın da aralarında bulunduğu yurt dışına öğrenimlerine devam etmek üzere gönderilen erkek öğrencilerin yanı sıra ilk kez 28 kız öğrenciden oluşan bir grup da 1928 yılında eğitimlerine devam etmek üzere Türkiye’ye gönderildi (Poullada, 1973: 72-73).

Mali ve ekonomik alanda da Emanullah Han’ın reformları geniş ve dikkate değerdi. Onun döneminde tüm vergi sistemi yenilendi, ilk devlet bütçesi hazırlandı ve mal karşılığında mal işlemlere dayalı geleneksel ekonominin yerine nakit işlemler getirilmeye çalışıldı. Para ekonomisinin gelişmesiyle birlikte vergilerin nakit olarak toplanması mümkün hale gelmişken merkezi hükümetin kapasitesinin gelişmesine ve artmasına zemin hazırlamıştı (Aybudak, 2022: 282). Emanullah Han bir kararname yayınlarak ücretsiz zorla çalıştırma ve köleliği (köle ve hizmetçi sahibi olmayı) yasakladı, kadın haklarını iyileştirecek yasalar çıkardı, çeşitli aristokrat unvanlarını geçersiz ilan etti, hükümetten erzak almayı yasakladı ve yolsuzluğa karşı güçlü bir şekilde mücadeleye başladı (Ewans, 2017: 131-132). Aynı şekilde sarayda, devlet kurumlarında ve başkentin belirli yerlerinde batılı kıyafet giyilmesi zorunlu kılındı, erkeklere şapka ve türban, kadınlara ise başörtüsü takılması yasaklandı. Çok eşliliğin sınırlandırılması için çaba sarf edildi, kadınlara evlilikte seçme özgürlüğü tanındı ve kadın derneği kurmaları teşvik edildi (Poullada, 1973: 70-71).

2.3. Reformlara Karşı İtirazlar, Halk Ayaklanmaları ve İç Savaşın Başlaması

Emanullah Han’ın yaptığı reformlar ve diğer icraatları hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde pek çok tartışmaya konu olmuş, olumlu ve olumsuz bir sürü tepkiyi beraberinde getirmiştir. Çoğunlukla Mahmud Tarzi gibi kişilerin rehberliği ve Muhammed Veli Han Dervazi gibi kişilerin istişare ve desteğiyle gerçekleştirilen bu reform ve eylemlere verilen tepkileri birkaç kategoriye ayırmak mümkündür. Bağımsızlık ilanı da dâhil olmak üzere bu tedbirlerin bir kısmı halkın ve

toplumsal sınıfların ezici çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılandı; yeni yasaların çıkarılması, kız okullarının açılması ve benzeri eylemler hem olumlu hem de olumsuz tepkileri beraberinde getirdi. Başörtüsünün kaldırılması, evlenme yaşının belirlenmesi, çekeşliliğin sınırlandırılması gibi tedbirler ise kamuoyunda ciddi ve kararlı bir muhalefetle karşı karşıya kaldı. Geri kalmış olan muhafazakâr ve geleneksel bir toplumda, Emanullah Han'ın bazı reformlarının ve eylemlerinin tartışmalı, ihtilafli ve gelenekleri yıkan doğası, her ne kadar bazılarının onun eylemlerini tabu yıkıcı ve ilerici olarak değerlendirmesine ve övmesine yol açmışsa da bazıları Afganistan toplumunun geleneksel-dini doğası nedeniyle, bu işlev ve reformların çoğunun aceleci, aşırı ve zamanından önce uygulandığını düşünmüştür (Farhang, 1988: 365-369; Tanin, 2005: 39-56). Bu tutumdan hareketle bu eylemler, ülkenin kademeli ve adım adım ilerlemesine ve kalkınmasına fayda sağlamadığı gibi, ülkenin adım adım ve ölçülü olarak doğal ilerleme yolundan çıkmasına da neden olmuş olduğunu söylemek belki mümkün olabilmektedir.

Emanullah Han'ın birtakım eylemleri, özellikle de yönetim ve ulus-devlet oluşturma alanındaki yöntemi yalnızca itiraz edilebilir olmakla kalmamış; hatta Afganistan'da kapsamlı ve adil bir ulusal devletin oluşamamasının ve hükümetlerin geçmişten günümüze kurulup istikrar kazanamamasının ana nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

O dönemde dünyada, özellikle Batı'da artan milliyetçilik eğiliminden ilham alan ve etkilenen ve kayınpederi Mahmud Tarzi'nin doğrudan rehberliğinde bu ülkelerde ulus devlet inşası sürecini takip eden Emanullah Han, milliyetçilik fikrine dayalı bir ulus-devlet kurmaya çaba sarf etti. Onun başvurduğu ve ısrarla vurguladığı milliyetçilik, Afgan milliyetçiliği diye adlandırılan Mahmud Tarzi'nin inşa ettiği milliyetçilikti. Bu milliyetçiliğin tasarımcısı ve savunucusu Mahmud Tarzi, Emanullah Han'ın babası Emir Habibullah'ın resmi hükümet yayını olan Siraj Al-Akhbar'ın genel yayın yönetmeniydi. "Her kavim, her millet, kendi etnik ve millet diline canlıdır" (Tarzi, 1915) inancıyla, Afgan dilini milletin dili olarak tanıtmaya çalışan Mahmud Tarzi, Siraj Al-Akhbar'da "Afgan Dili Dillerin Atasıdır" başlığı

altındaki yazdığı bir makalede, “Afgan dili dillerin atası, Afgan milleti de Aryan halklarının atasıdır” (Tarzi, 1913) diye bir iddiayı öne sürmüştür.

Tarzi, “devlet ritüellerinin Farsçadan Afgani (Afganice)’ye dönüştürülmesi ve [Afganiceyi] resmi dil haline getirilmesi” yönündeki ihmallere itiraz ederek Afganistan vatandaşlarının çoğunluğunun dili, bin yıldan fazla bir süre boyunca bugünkü Afganistan toprakları üzerinde hüküm süren devletlerin resmi dili olup, başta Durraniler ve Barakzaylar Peştun hanedanları da dâhil olmak üzere çeşitli yönetici hanedanların resmi, idari ve edebi dili olan Farsça’yı yabancı bir dil olarak değerlendirmiştir. “Kutsal devletimizin resmi dilinin ‘Farsça’, milli dilimiz ise ‘Afganice’dir” iddiasıyla, okullarda Afgani (Afganice) dilinin öğretilmesinin önemine vurgu yaparak, öğretilmesini devletin tek resmi dili olan Farsça dâhil diğer dillerden önde olduğunu belirtmiştir. Ona göre Yüksek Öğretim Derneği’nin tek görevi “ulusal ve millet dili olan Afganice’nin ıslahı, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır”. Bunun da ötesine geçerek Afgani (Afganice) dilinin ülkenin tüm vatandaşlarına öğretilmesini sadece gerekli değil aynı zamanda zorunlu olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, “Sadece Afganice konuşanlar değil, Afganistan milletinin farklı etnik gruplarından tüm insanların, kendi milli Afganice dilini öğrenmesi gerekmektedir.” (Tarzi, 1915).

Böyle bir görüş çerçevesinde Afganistan, adından da anlaşılacağı gibi Afganların ülkesidir ve Afganların çoğunlukta olduğuna dayanılarak bu isim bu topraklara verilmiştir. Afganlar, bu coğrafyanın yabancılar tarafından işgal edilmesi gibi nedenlerle, zamanla ihmal edilmiş veya ötekileştirilmiş kendine özgü kültür, dil, örf ve adetler, değerler ve geleneklere sahip olan bir millet veya kadim bir insan topluluğudur. Bu nedenle kaybolan ya da ötekileştirilen dilini, değerlerini ve kültürünü yeniden canlandırmanın yollarını aramalıdır. İşte bu doğrultuda Afgan, Afganiya ve Afgani gibi kelimelerin kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmış, “ulusal dil” adı altında Afgani (Afganice) dilinin tanıtılması, öğrenilmesi ve kullanılmasının teşvik edilmesine vurgu yapılmıştır. Buna yönelik, Emir Habibullah’ın (Emanullah Han’ın babası) suikasta uğraması ve onun döneminin resmi yayın organı olan Siraj Al-Akhbar Gazetesi’nin kapatılmasının ardından, 1919 yılının Nisan ayında, yani Emanullah Han’ın tahta çıkışının başlangıcından itibaren “Aman-e Afgan” adında bir dergi

çıkarılmıştır (Ahang, 1970: 85). Emanullah Han'ın hükümdarlığı döneminde resmi yayın organı ve en önemli dergi olarak bilinen bu derginin ismi aslında Emanullah Han'ın adı ile Afgan kelimesinin birleşiminden oluşmuştur. Ülkenin ilk bilimsel ve akademik merkezinin 1922 yılında “Mereke de Peştu” (Peştuca Meclisi) (Afghanistan Science Academy, 2023) adı altında kurulması ve Emanullah Han saltanatının ortalarında ülke para biriminin adının “Kabili Rupisi”nden “Afgani”ye değiştirilmesi bu doğrultuda sarf edilen başka bir çaba olarak değerlendirilmektedir.

O dönemde genellikle “Afgani”, “Afganice” ya da “Afgan dili” olarak anılan Peştuca, şüphesiz Afganistan'ın mühim dillerinden biri olup, o zaman da şimdi olduğu gibi ana dili olarak geniş Peştun halk kitleleri tarafından konuşulmuştur. Bunun ötesinde, Peştuca ile Farsça akraba dillerdir; her ikisi aynı dil ailesinin üyeleri olarak “kardeş diller” sayılır ve birbirlerine rakip değil, bilakis, birbirlerini zenginleştiren ve tamamlayan niteliktedirler. Bu bakımdan, Peştuca'nın gelişimine yapılan vurgu aslında Farsçayla paralel bir çizgide ilerleyebilirdi. Ancak bu önemli gerçek göz ardı edildi ve Farsça, ülke nüfusunun büyük bir kesiminin anadili ve bölgenin kadim medeniyet dili olmasına rağmen, bir şekilde yabancı ve “yerli olmayan” bir dil olarak nitelendirildi ve dışlanması gereken bir unsur hâline getirildi. Böyle bir durum, doğal olarak hem o dönemde hem de sonraki dönemlerde kaçınılmaz eleştirilere konu olmuştur ve eleştirenler tarafından diller arasında ayrımcılık yapılmasının toplumsal barışa ve kültürel zenginliğe zarar verdiği sıkça dile getirilmiştir. Buna yönelik, bu dönemde ulus-devlet inşa etme ve milliyetçiliği yayma çabaları değerli görülse de, başvurulan milliyetçilik eleştirenler tarafından belirli bir etnik grubunun çıkarları, değerleri ve normları temel alınarak oluşturulması gereken bir tür etno-dilsel milliyetçilik (Rahimi, 2021: 135-140) olarak değerlendirilmiştir ki doğal bir şekilde ulus-devletin ilkeleri, çıkarları ve yapısı bu tür milliyetçiliği yansıtmalıydı.

Bazı eleştirel analizlerde, Emanullah Han saltanatının tartışmalı ve eleştirilen kararlarından biri, Afganistan'ın güney ve doğu bölgelerinden ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerine nüfus aktarımı politikası ve uygulamaları olmuştur. 1923 yılında kabul edilen ve “Nizamname-i Nakilin Be Semti Katagan” (Farsça: نظامنامه نقلین به سمت قطغن) yani “Katagan'a Doğru Nakledilenlerin Yönetmeliği” başlığı altında

yayınlanan 12 maddelik düzenlemede görülebilecek bu politika, hem içerdiği hükümler hem de yol açtığı sosyal ve demografik sonuçlar nedeniyle uzmanlardan ve toplum kesimlerinden tepkilere yol açmıştır. Bazı eleştirmenler, bunu Afganistan kuzey ve kuzey doğunun demografik yapısını değiştirme, belirli bir etnik grubun hâkimiyetini güçlendirme ve verimli toprakları bu gruba bağlı göçmenlere devretme girişimi olarak değerlendirmiştir. Bu görüşler, düzenlemenin resmi hükümlerine ve toplumsal sonuçlarına dayanarak tarihsel analizlere de yansımıştır. Nizamnamede, ülkenin güney ve doğusunda yaşayan halk, yaşamak için Katgan'a akın etmeye davet ve teşvik edilmiş, bu bölgelerde rahat ve düzenli yerleştirmeleri için yerel yönetim ve yetkililer nizamnamede ayrıntılı olarak belirtilmiş olan gerekli her türlü çabayı göstermekle yükümlü kılınmıştır (Nizamname-i Nakilin Be Semti Katagan, 1923: Md. 1-5).

Nizamnameye göre, bu nüfus hareketine katılanlara çeşitli vergi muafiyetleri ve diğer yan ayrıcalıkların yanı sıra (Nizamname-i Nakilin Be Semti Katagan, 1923: Md. 6 ve 7), “Yedi yaş ve üzeri her erkek ve kadın aile ferdi için, nakledilenlere ayrılan arazilerden kişi başına sekiz cereb (dönüm) su arazisi Katagan hükümetinin bölgelerinde verilmektedir.” (Nizamname-i Nakilin Be Semti Katagan, 1923: Md. 7). Bu politika, bazıları tarafından bölgesel kalkınma ve kaynakların daha verimli kullanılması çabası olarak değerlendirilirse de, demografik yapının kasıtlı olarak değiştirilmesi ve yerel halkın topraklarının el değiştirmesi açısından eleştirilmiştir.

Kuşkusuz var olan bir nevi etno-dilsel milliyetçi politika ve davranışlar, toplam olarak da bir tür ayrımcılık ve etnik-dilsel farklılıkların varlığına, yalnızca vatandaşlar ya da toplumun bilgili ve entelektüel sınıfı tarafından değil, örtülü de olsa, diğer etnik gruplara mensup saray mensupları ve üst düzey hükümet yetkilileri tarafından da itiraz edilmiştir. Örneğin, Emanullah Han'ın dostu ve hamisi, döneminde Dışişleri Bakanı ve Savaş Bakanı olarak görev yapan ve onun naibi (yardımcısı) olan Muhammed Veli Han Dervazi'nin Emanullah Han'a mektubu (Bijanpur, 2023), örtülü de olsa, sarayda bir nevi etniksel oyunların var olduğunu ve ona dayalı bir tür ayrımcılık ve üstünlük arayışlarının varlığını yansıtırken böyle bir ortama karşı bir nevi örtülü protesto olarak değerlendirilebilmektedir. Tüm bunlarla birlikte; her ne kadar bu tür etnik-dilsel tutum

ve davranışlar Emanullah Han'dan sonraki dönemlerde sorun haline gelse de, en azından onun döneminde etnik-dil meselesinin halk kitleleri arasında tartışılmaması, kamuoyunun bilinç düzeyinin düşük olması, halkın Şah'ı Tanrı'nın gölgesi olarak algılaması ve dolayısıyla da Müslümanların hükümdarı olarak yaptığı eylemleri doğru olduğuna inanması için açıkça halk kitlelerin ayaklanmasına ve isyanına yol açacak bir tepkiyi doğurmadı. Ona karşı tepki ve isyana neden olan şey, din alimleri, din adamları, kabilelerin liderleri ve ülkenin kasaba ve köylerinde yaşayanların çoğunluğu tarafından din karşıtı ve toplumun mevcut geleneklere aykırı olarak nitelendirildiği reformları (Baxter, 1998: 18-19) idi.

2.3.1. Güney Vilayeti'nde Ayaklanmaların Başlaması: Host İsyanı 1924-1925

Emanullah Han'ın reform programlarına karşı ayaklanmalarının ilk kıvılcımı, Mart 1924'te Afganistan'ın eski ve artık yok olan vilayetlerinden biri olan "Güney Vilayeti"nde meydana gelen ve Ocak 1925'e kadar devam eden Host İsyanı oldu (Adamec, 2012: 183, xxvi; Dupree, 1980: 449). Peştun kabilelerinden Mangal kabilesi tarafından başlatıldığı için Mangal İsyanı olarak da anılan Host İsyanı, Mart ayının ortalarında Molla Abdullah isimli ve genellikle Molla-i-Lang veya Pir-i-Lang (sakat Molla) (Dupree, 1980: 449; Farhang, 1988: 353) olarak bilinen bir şahsın önderliğinde Host şehrinde başladı ve Nisan ayının ortalarına kadar Güney Vilayeti'nin her yerine yayıldı. Peştun onuruna yapılan çağrılarla, halk kitlelerin dini duygularını kullanımıyla ve gerçek inanan Müslümanlara cennet vaatleriyle Molla Abdullah, Güney Vilayetin'in tüm kabilelerini Emanullah Han'ın hükümetine karşı ayağa kaldırmayı başardı ve böylelikle Süleymanhel'den Alikhel'e, Jaji'den Zadran ve Ahmadzay'a kadar farklı Peştun kabileleri birbiri ardına bu isyana katıldılar (Poullada, 1973: 123; Dixon ve Sarkees, 2015: 475-476).

Başlangıçta ayaklanmayı ciddiye almayan Emanullah Han Hükümeti, 1924 yılının Mart ayı sonlarında durumun ciddiyetini anladı ancak tüm çabalarına rağmen bu ayaklanmayı bastırmayı başaramadı. Hükümet güçleri ile isyancılar arasında, her

iki tarafta da çok sayıda ölü ve yaralıyla sonuçlanan birkaç askeri karşılaşmanın ardından Emanullah Han, müzakere etmek ve isyancıları Emanullah Han'ın reformlarının şeriate aykırı olmadığına ikna etmek için heyet gönderdi (Farhang, 1988: 353), ancak bu müzakereler sonuçsuz kaldı ve Mayıs ayında savaşlar giderek daha da yoğunlaştı (Dixon ve Sarkees, 2015: 475-476).

Emanullah Han, politikalarını ve reformlarını meşrulaştırmak ve isyancıların iddialarını etkisiz hale getirmek ve haksız olduğunu kanıtlamak için, dini liderlere ve kabile liderlerine ulaştı ve yedi yüzden fazla etnik ve dini büyüğün katılımıyla 1924 yılında bir Loya Jirga düzenledi. Ancak beklentilerin aksine Jirga'da bulunan dini alimlerin çoğunluğu reformların bir bölümünün iptal edilmesini talep etti ve bu da Emanullah Han'ın isteksizce bazı politikalarından vazgeçmesine (Gubar, 2012: 810-811) ve Haziran başında isyancılarla barış görüşmelerine yeniden başlamasına neden oldu. 20 Haziran'da barış görüşmeleri bir kez daha başarısızlıkla sonuçlandı, savaş yeniden başladı (Dixon ve Sarkees, 2015: 475-476) ve Emanullah Han, 11 Ağustos'ta isyancılara karşı Kutsal Savaş (Holy War) ilan etti (Clements, 2003: 148). Çatışmalar eskisinden daha şiddetli oldu, savaşın her iki tarafı da çok sayıda kayıp verdi ve nihayet Ocak 1925'te (Adamec, 2012: 183) 40 isyancı liderin hapsedilip idam edilmesiyle isyan bastırıldı (Lansford, 2017: 266). Liderleri Afganistan hükümeti tarafından İngiliz çıkarlarını korumaya çalışan hainler olarak gösterilen isyan sırasında 14.000 kişi öldürüldü ve 5 milyon pound hükümet geliri kaybedildi. Emanullah Han'ın hükümeti de Peştun kabilelerine, özellikle de Mangal kabilesine misilleme olarak 1515 erkeği idam etti, bu kabilelerden 600 kadını Kabil'e getirdi ve 3000 evi yakıp yerle bir etti (Trinkler, 1928: 200).

Host İsyanı, Emanullah Han hükümetinin düşmesine neden olmasa da reform programlarını ertelemenin yanı sıra, yeni bağımsız devlet kurma sürecine ağır bir darbe indirdi ve Emanullah Han Hükümetini ciddi şekilde zayıflattı. Bu isyan, hükümetin mali ve askeri gücünü etkiledi, halk kitleleri arasında bölünmeye neden oldu, hükümet isyancı kabileleri bastırmak için diğer kabilelerin güçlerinden destek aldığı için, beklenenin aksine devletin kabilelere bağımlılığını artırdı ve onları daha da güçlendirdi (Raja, 1996: 84-85).

Host İsyanı'nın bastırılmasının ardından iki yıl huzur içinde geçti ve ülkeye istikrar geri gelmiş gibi görünüyordu. Ancak 1927 yılında eşi Kraliçe Süreyya ile çıktığı, Hindistan, Mısır, İtalya, Fransa, Almanya, İngiltere, Sovyetler Birliği, Türkiye ve İran'ı ziyaret ettiği uzun yolculuktan Temmuz 1928'de döndükten sonra Emanullah Han, bir dizi reforma girişti ancak bu reform çabaları kısa süre sonra devrilmesine yol açtı. Yolculuktan döndükten hemen sonra, çeşitli kabile ve kabilelerden bine yakın liderin katılımıyla bir Loya Jirga düzenledi, ancak ilginç olan, Jirga üyelerini sakallarını tıraş etmeye, uzun saçlarını kesmeye, takım elbise ve yelek giymeye, kravat bağlamaya, siyah çizme ve şapka giymeye zorladı. Her ne kadar bu gelenekçi adamlar kralın bu baskısını aşılayıcı bulsalar da yine de buna boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu Jirgada Emanullah Han, Avrupa dâhil diğer ülkelere yaptığı yolculuktan bahsetti ve Afganistan'ın da gelişmiş ülkeleri yakalaması gerektiğine dikkat çekti. Bu bağlamda daha liberal bir anayasa yazma kararını hatırlattı ancak dinleyiciler tarafından ilgisiz karşılandı. Başörtüsünün kaldırılması, memurlar için tek eşliliğin zorunlu hale getirilmesi, asgari evlilik yaşının yükseltilmesi ve başkentteki halka açık yerlerde Avrupa kıyafetleri giyilmesi gibi eylemleri kamuoyunda güçlü bir muhalefete yol açtı. Buna yönelik, toprak sahiplerinin vergilerinin arttırılması, iki yıllık zorunlu askerlik hizmetine bir yıl daha eklenmesi, mollaların yetkilerinin sınırlandırılmaya çalışılması ve üstüne bir de bazı mollaların ve din adamlarının hapsedilmesi, hatta idam edilmesi, halkın farklı kesimleri gözündeki kralın popülaritesini daha da azalttı. Bu arada Emanullah Han'ın Hıristiyan olduğu, şarap içip domuz eti yediği için delirdiği, Kraliçe Süreyya'nın batılı partilerde başörtüsüz görüldüğü ve kraliçenin peçesiz fotoğrafının yayımlandığı yönünde söylentilerin yayılması, vatandaşlar arasında Emanullah Han'a karşı duyguları eskisinden daha da tahrik etti (Ewans, 2017: 133-134).

2.3.2. Kabil'in Kuzeyinde Ayaklanmaların Başlaması ve Habibullah Han Kalakani'nin İktidara Gelişi

Emanullah Han ve hükümetine karşı halkın hoşnutsuzluğu her geçen gün artıyordu. Bu arada, Kasım 1928'de ülkenin doğusundaki Şinvari Peştun kabilesinin

isyanı ve Kabil ile Britanya Hindistanı arasındaki iletişim yolunun geçtiği yer olan Celalabad'ı ele geçirmeleri, Emanullah Han ve saray adamlarında büyük endişe yarattı. Bu çalkantıların ortasında ve ülkenin doğusundaki Celalabad şehrinde de hükümet karşıtı isyan yaşanırken Kabil'in kuzeyinde, Habibullah isimli bir Tacik'in önderliğinde bir başka ayaklanma başladı. O zamanlarda Kabil'in otuz kilometre kuzeyinde bir köy ve bugün Kabil'in ilçelerinden olan Kalakan denilen yere ait olması nedeniyle "Habibullah Kalakani" olarak anılan Habibullah, daha önce Bağımsızlık Savaşı'na katılmış ve aynı zamanda Kraliyet Ordusu'nun "Örnek Taburu"nda bir subay olarak Host İsyanı'nın bastırılmasında ayrıcalıklı bir şekilde hizmet etmişti (Shahrani, 1986: 57).

Habibullah Han Kalakani, 18 gün süren kuşatmanın ardından 11 veya 12 Aralık 1928'de komutasındaki güçlerle Kabil'in kuzeyindeki Cebel el-Sarac'ı ele geçirerek başkente doğru yürüdü. Sadece iki yüzü tüfekli, geri kalanların tamamı sopa ve baltalarla silahlanmış iki bin adamla Kabil'e saldırdı ve Kabil'in kuzey bölgelerini ve hükümet kontrol noktalarını birbiri ardına ele geçirmeyi başardı. Çok sinirlenen Emanullah Han, başkenti savunmak için hükümetin tüm silahlarının Kabil sakinlerinin yanı sıra Celalabad savaşına gönderilmek üzere Kabil'e gelen Peştun kabilelerin güçlerine dağıtılmasını emretti ancak halkın Emanullah Han yönetiminden memnuniyetsizliği, çoğunluğunun Kalakani'ye karşı silah almaktan kaçınmasına neden oldu. Bu arada Mangal, Veziri ve Ahmadzay Peştun kabilelerine mensup bazı kişilerin Habibullah Han Kalakani'ye katılması, Emanullah Han'ın işini daha da zorlaştırdı. Bir defa 25 Aralık'ta Habibullah Han Kalakani'nin hava saldırıları ile yaralanması üzerine güçleri Kabil'in 20 kilometre kuzeyine çekilmiş olsa da Emanullah Han işin bittiğini ve artık Habibullah'ın askeri kuvvetleriyle karşı karşıya gelemeyeceğini biliyordu. Bu nedenle 14 Ocak 1929'da gece yarısı krallığını büyük erkek kardeşi İnyatullah Han'a devrederek devletin güvendiği birkaç bakan ile ülkenin güneyindeki Kandahar'a çekilmek zorunda kaldı (Kateb Hazara, 2013: 56-61).

İnyatullah Han'ın yeni kral olarak saltanatı da 14 Ocak'tan 17 Ocak 1929'a kadar yani sadece üç gün (Gubar, 2012: 825) sürdü, bu nedenle ülke tarihinde "Üç Günlük Kral" olarak anılmaktadır. İnyatullah Han iktidardan ayrılmayı kabul etti ve

tahttan çekilme anlaşmasında Habibullah Kalakani'ye biatini de şu şekilde ilan etti: *“Kardeşim Habibullah Han! Benim padişah olmak gibi bir isteğim ve arzum olmadığı herkesçe malumdur. Rahmetli babamın şehadeti sırasında, imkânım olmasına rağmen bu işten vazgeçtim. Bu sırada Emanullah Han kendini krallıktan uzaklaştırdı, yine kral olmak gibi bir isteğim yoktu. Tahta geçmemi halkın refahına ve İslam'ın güçlenmesine bağlayan merkezdeki Ehl-i Hal ve'l-Akd efendilerin ısrarı üzerine bunu kabul etmek zorunda kaldım. Ancak şimdi meselenin Müslümanların öldürülmesine yol açtığını görünce bundan vazgeçtim, kendimi Afganistan Emirliği'nden uzaklaştırdım ve size biat eden diğer Müslüman topluluğun ardından ben de biat ettim.”* (Habibü'l-İslam, 1929: 5; Kateb Hazara, 2013: 67). Kalakani de ailesiyle birlikte huzur içinde Kabil'den ayrılmasına izin verdi ve böylece 18 Ocak 1929'da İnatullah Han, ailesi ve bazı yakınlarıyla birlikte İngiliz Hindistanı'ndan gelen iki İngiliz uçağına binerek Kabil'den İngiliz Hindistan'ına doğru yola çıktılar (Gubar, 2012: 825-826). Emanullah Han da Kandahar'da güç toplayıp Habibullah Kalakani'ye karşı savaş başlatarak bir kez daha tahtı geri almak istedi, ancak güçleri yenildi ve Kandahar'dan İngiliz Hindistan'ına çekilmek zorunda kaldı. Sonunda da İtalya'ya sığındı ve 1960 yılındaki ölümüne kadar hayatının geri kalanını bu ülkede geçirdi (Ewans, 2017: 135).

Habibullah Kalakani'nin askeri ayaklanması, Emanullah Han Hükümetinin başarısızlığı ve çöküşünde son belirleyici faktör olarak görülse de, son faktörün gerçekleşmesine kadar sahada çeşitli etkenler devreye girmiş, her biri sırasıyla devletin kırılma noktasına, zayıflamasına, sonunda da çöküşüne neden olmuştur. Toplum, halkın dini inançları, onların dine ve dini-kültürel-sosyal değerlere bağlılık derecesi hakkında doğru bilgiye sahip olmamak, Batı medeniyetinin tezahürlerine kapılmak, Batı medeniyetinin değerlerini getirmek ve vatandaşlarının geçmişin gelenek ve göreneklerine olan bağımlılık derecesinin göz ardı edilmesi bu değerleri aceleyle uygulamak, halkın ve farklı toplumsal tabakaların memnuniyetsizliğine neden olan ve Emanullah Han Hükümetinin temellerine ciddi zarar veren faktörlerin başında yer almaktadır. Afganistan'ın son derece dindar ve geleneksel toplumunda, dini değerlerin ve popüler geleneklerin marjinalleştirilmesi ve ihmal edilmesi, başta din alimleri, din adamları ve kabilelerin liderleri olmak üzere, halkın farklı kesimlerini Emanullah Han Hükümetine karşı kıskırttı. Vergilerin artırılması toprak sahiplerini öfkeli kıldı ve

yabancı profesyonel personelin çeşitli sivil ve askeri sektörlere atanması ve onların görüş ve planlarına yerli personele göre tercih edilmesi de yerli profesyonel personelin cesaretinin kırılmasına ve memnuniyetsizliğine neden oldu. Etkin bir devlet aygıtının olmaması, plan ve projelerini hayata geçirecek yeterli mali kaynağa sahip olmaması, devlet bürokrasisinde yolsuzlukların varlığı ve en önemlisi iradesini özellikle kabile liderlerine dayatabilecek güçlü bir ordunun bulunmaması, Emanullah Han'ın reform programlarının başarısızlığa uğramasının ve devrilmesinin ana nedenleri olarak belirtilebilir (Ewans, 2017: 136-137).

Emanullah Han iktidarının düşmesinden önce, komutasındaki isyancılar ve askerler tarafından 14 Aralık 1928'de Emir olarak ilan edilen Habibullah Kalakani, 17 Ocak 1929'da resmen Afganistan'ın yeni hükümdarı olarak göreve başladı. Emir unvanını ve "Resûlullah'ın Dininin Hizmetkarı" lakabını seçen Habibullah Kalakani döneminde, İslam Şeriatı ve toplum kültürüne uygun, Emanullah Han'ın reformları olarak sayılan başörtüsünün kaldırılması, evlenme yaşının belirlenmesi, çok eşliliğin durdurulması ve Avrupa tarzı şapka ve kıyafetlerin giyilmesi de dâhil olmak üzere birçok uygulama iptal edildi. Başta Batı olmak üzere gelişmiş ülkelerden ilham alınarak ve takip edilerek oluşturulan "Nizamname" olarak adlandırılan Emanullah Han dönemi kanunları kaldırıldı, yerine önceki dönemlerde olduğu gibi Şeriat hukuku hâkim kılındı ve Şeriat hükümlerini uygulamak üzere hakimler atandı. Başörtüsü kadınlara zorunlu hale getirildi ve başta kız okulları olmak üzere Emanullah Han döneminde kurulan yabancı dil ve İslami toplumunun gereklerini karşılamadığı iddia edilen konuların öğretildiği okullar kapatıldı (Habibü'l-İslam, 1929: 3-4).

Emir Habibullah Kalakani'nin 17 Ocak 1929'dan 13 Ekim 1929'a kadar süren iktidar dönemi bir yandan köklü ve uzun vadeli bir planı hayata geçiremeyecek kadar kısaydı; öte yandan bu zamanın büyük bir kısmının savaşta harcanması, uzun vadeli hükümet programının uygulanmasını engelledi. Ancak onun siyaset sahnesine çıkması ve iktidarı ele geçirmesi, Afganistan'ın çağdaş tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Düşük eğitilmiş bir köylü olmasına ve toplumun normal sınıfından gelmesine rağmen, yiğitlik ve şaşırtıcı bir cesaretle ülkenin siyasi sahnesine çıkmayı başardı, hükümete karşı muhalefetin merkezi figürü haline geldi ve onlarca yıl

boyunca aileden gelen kalıtsal monarşiye son verdi. Aynı zamanda ülkenin modern tarihinde, yönetme hakkının belirli bir aile ve etnik grubun tekelinde kalmasına son veren ilk kişi oldu. Bu sebepler ve ayrıca Emanullah Han'ın planlarını gerçekleştirmesinin engellenmesi nedeniyle Habibullah Han Kalakani, hem muhalifleri hem de sadık destekçileri olan Afganistan siyaset sahnesinin önde gelen isimlerinden biridir. Musavi'nin (2016) belirttiği gibi, bazıları onu “Ayar Kral, Resûlullah'ın Dininin Hizmetkarı ve Afganistan'ın Robin Hood'u” olarak değerlendirirken, diğer bazıları ise onu “hırsız, eşkıya, cinayetkar ve de İngilizlerin, dini soyluların ve siyah gericilerin çalışma aracı” olarak görmüştür. Bu arada Habibullah Han Kalakani'nin kişiliği ve kariyeri hakkında hem olumlu hem de olumsuz yönlerini dikkate alarak tarafsız bir bakış açısına sahip gruplar da bulunmaktadır.

Habibullah Han Kalakani'nin Afganistan siyaset sahnesinde ani ortaya çıkışı ve aniden iktidara gelmesi, bölgedeki iki büyük ve rakip güçler olan ve Afganistan'ın durumunu izleyen Sovyetler Birliği ile İngiltere'nin kafa karışıklığı yaşamasına neden olmuştur. Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Sovyetler Birliği'nin Emanullah Han Hükümetiyle dostane bir ilişkisi vardı ve bu, Lenin'in Emanullah Han'a yazdığı mektupta açıkça yansıtılmaktadır. Ancak dönemin Sovyet güvenlik-istihbarat ajanı olan Agabekov'un (1978: 200) yazılarından, Emanullah Han'ın özellikle Avrupa seyahatinden sonra Batı'ya ve Batılı değerlere yönelik artan eğiliminin, Sovyet yetkililerinin ve karar verici kurumların zihniyetini bir ölçüde etkilediği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, Sovyetler Birliği, Habibullah Han Kalakani ile Emanullah Han arasındaki çatışmanın en başından itibaren, Sovyetler Birliği'ndeki karar verici kurumlar arasında var olan “iki görüş”ten, kitlesel kökeni, köylü kökeni ve komünal yönetim çizgisine yerleştirilme ihtimali nedeniyle Kalakani'yi desteklenmeli olarak gören ilk görüş ile Tacik kökenli olması, Basmacı olarak adlandırılan Orta Asya'daki Tacik-Özbek isyancılarıyla ilişkileri olması ve Orta Asya'daki Sovyet nüfuz alanında tehlike yaratma ihtimali nedeniyle onu tehdit olarak gören ikinci görüş arasında, ikinci bakış açısını tercih etti. Bu doğrultuda, Emanullah Han'ı destekleyen bir grup Sovyet askeri, yerel Afganistan kıyafetleri giyerek Tirmaz üzerinden Afganistan'ın kuzeyine girdi ve Habibullah Han Kalakani'nin Mazar'da iki

bin, Taşkargan'da ise üç bin askerini öldürdüler. Ancak Emanullah Han'ın yenilip Kandahar'dan İngiliz Hindistan'ına çekilmesinin ardından bu askerler geri çekilerek Afganistan'ı terk etti (Agabekov, 1978: 196 ve 204-205).

Öte yandan, Emanullah Han ile iyi ilişkileri olmadığı anlaşılan ve onun hükümdarlığı döneminde halkı özellikle de Durand sınırının diğer tarafındaki Peştun kabilelerini onun hükümetine karşı kıskırtan, başta Molla Abdullah'ın önderlik ettiği "Khost İsyanı" olmak üzere Emanullah Han'a karşı yapılan isyanlara karıştıklarına dair deliller bulunan İngilizler, şeriat hukukunun uygulanmasını talep eden geleneksel ve dini bir şahsiyet olarak Habibullah Kalakani'nin iktidara gelmesini doğal olarak kabul edemezdi. Bu nedenle, Emanullah Han'a karşı İngilizlerin Habibullah Kalakani'ye yardım ettiği yönünde bazı iddialar bulunsa da, yardımın Habibullah Kalakani liderliğinde bir hükümet kurma ve sağlamlaştırma amacı taşımadığı, sadece Emanullah Han Hükümetini devirmekle sınırlı olduğu söylenebilmektedir. Öyle ki; Emanullah Han Afganistan'dan çekilir çekilmez ona Britanya Hindistan'ı topraklarına geçici bile olsa sığınma hakkı verdi, İneyatullah Han'ı, ailesini ve akrabalarını Kabil'den Britanya Hindistan'ı topraklarına nakletmek için uçak gönderdi, başta Nadir Han olmak üzere Emir Habibullah Kalakani hükümetine karşı muhalefet liderlerinin Britanya Hindistan'ı topraklarından Afganistan'a girmelerine izin verdi ve görünüşte istemeden de gösterse, Durand sınırının diğer tarafındaki kabilelerden (Hindistan ve Afganistan sınır bölgelerinde yaşayan Peştun kabileleri arasından) Nadir Han ve kardeşlerinin asker alınmasına zemin hazırladı. Bunun dışında, Habibullah Han Kalakani iktidara gelişinden itibaren sınır kabilelerini onun hükümetine karşı kıskırtmaya ve Afganistan ile Hindistan Yarımadası'nda ona karşı siniklik duygusunu yaymaya çalıştı. İngiliz Hindistan'ın yazılı basını Habibullah Kalakani hükümetine karşı yoğun propagandaya başladı ve hatta alt kıtadaki bazı din alimleri Kalakani Hükümetine karşı tavır aldı. Bu, Habibullah Kalakani hükümetinin resmi yayın organının ilk sayısında, İngiliz Hint medyasının tutumundaki ani değişimi şaşkırtıcı olarak nitelendirirken, devletin resmi tutumunu yansıtan ilk metnin büyük bir bölümünü onların eleştiri ve şüphelere yanıt vermeye ayırdığından anlaşılmaktadır (bkz. Habibü'l-İslam, 1929: 3-4).

2.3.3. İktidar Mücadelesi, Güney ile Doğu Kabilelerin Emir Habibullah Kalakani'ye Karşı Birleşmesi ve Muhammed Nadir Han'ın İktidara Gelmesi

Emir Habibullah Kalakani, iktidara geldiği andan itibaren devletin temellerini korumak ve sağlamlaştırmak için birçok cephede iktidara talip olan ya da en azından hükümetine muhalefet edenler ile mücadele etmek zorunda kaldı. Karşılaşılan ilk kişi Kabil'in eski valisi ve Emanullah Han'ın kız kardeşinin eşi Ali Ahmed Han'dı. Emanullah Han döneminde Şinvari kabilelerinin isyanını bastırmakla görevlendirilen Ali Ahmed Han, Emanullah Han Hükümetinin düşmesi ve Habibullah Han Kalakani'nin tahta çıktığı haberini duyduğundan itibaren 16 Ocak 1929'da (Gubar, 2012: Cilt 2, 11) Celalabad'da kendi hükümetini ilan etmişti. Güçleriyle Kabil'e saldırmayı planlayan Ali Ahmed Han, Celalabad'dan Kabil'e giderken içki içtiği iddiasıyla, yakınları tarafından emirlikten kovuldu ve kampı da yağmalandı (Farhang, 1988: 389-390). Böylelikle Ali Ahmed Han'ın paralel hükümdarlığının ömrü 9 Şubat 1929'da sona erdi. Yerel nüfuz sahibi biri tarafından güçlkle kurtarılan ve Peşaver'e kaçarak İngilizlere sığınmayı başaran Ali Ahmed Han, bir süre sonra yine Kandahar'a girdi ve iktidara gelmek için bir kez daha şansını denedi. 23 Mayıs 1929'da Kandahar'da bir kez daha hükümdarlığını ilan etti (Gubar, 2012: Cilt 2, 11) ancak bu sefer de hükümdarlığı kısa sürdü ve aynı yılın 3 Temmuz'unda Kandahar'ın Habibullah Kalakani'nin güçleri tarafından ele geçirilince yakalanıp Kabil'e nakledildi ve daha sonra da öldürüldü.

Habibullah Kalakani'ye karşı iktidarı ele geçirmek isteyen diğer kişi ise, kardeşi İnatullah Han ile Kandahar'da bir kuvvet oluşturan ve Mart 1929'da Gazne'ye ilerleyen devrik kral Emanullah Han'dı. Habibullah Han Kalakani, zorlu bir savaş sonrasında 28 Nisan 1929'da Gazne'yi ele geçirmeyi başardı ve ardından 19 Mayıs 1929'da Kandahar'ın kuzeyinde Emanullah Han'ı kuşattı. Artık kendisinde savaşma yeteneğini göremeyen Emanullah Han, savaşın liderliğini bir kez daha kardeşi İnatullah Han'a devrederek 23 Mayıs 1929'da (Gubar, 2012: Cilt 2, 10) Britanya Hindistan'ına çekilmek zorunda kaldı ve kısa bir süre sonra İtalya'ya sığındı.

Emir Habibullah Kalakani'nin yüzleşmek zorunda kaldığı bir diğer cephe ise, Muhammed Nadir Han isimli şahsın önderliğinde Kalakani Emirliği'ne karşı "Güney Tarafı Yüksek Hükümeti"nde toplanan, Peştun kabilelerden oluşan muhalefetti. Etnik olarak Barakzay Peştun kabilesinin Muhammedzay koluna mensup olan Nadir Han, Emanullah Han ve babası Habibullah Han'ın ordusunda yüksek rütbeli general olarak görev yapmış olan ve Kurtuluş Savaşı komutanlarından biriydi. Nadir Han, Emir Dost Muhammed Han'ın (Barakzay hanedanının kurucusu) kardeşi Sultan Muhammed Talai olarak bilinen Sultan Muhammed'in torunlarından idi (Kışkaki, 1931: 593) ve bu bakımdan Emanullah Han ile aynı soyu paylaşıyordu. Soy dışında Emanullah Han ile aile ilişkileri vardı. Bir yandan Emanullah Han babası olan Habibullah Han'ın kayınbiraderiydi, diğer yandan da erkek kardeşleri Emanullah Han'ın kız kardeşlerinin kocalarıydı. Emanullah Han Hükümetinin düştüğünü ve Habibullah Han Kalakani'nin iktidara geldiğini öğrenen Fransa'da bulunan Nadir Han, kardeşleri Haşim Han ve Şah Veli Han ile birlikte Fransa'dan Britanya Hindistan'ına doğru yola çıkıp Mart 1929'da sınırdan geçerek Afganistan'daki Host'a girdiler ve orada diğer kardeşi olan Şah Mahmud da onlara katıldı (Ewans, 2017: 140).

Nadir Han, Emanullah Han'a katılmadı, farklı kabilelerden asker toplayarak Habibullah Han Kalakani'ye karşı kendine bağlı bir cephe oluşturdu ve onunla ilişki kurmaya çalışan Emanullah Han'ı umursamadı. Zaman geçtikçe ve özellikle "Doğu Tarafı Yüksek Hükümeti" kabilelerinin de kuvvetlerine katılmasıyla Nadir Han ve kardeşleri gün geçtikçe güçlense de ilk aylarda küçük ilerlemeler dışında özel bir şey yapmayı başaramadı ve hatta Habibullah Kalakani'nin güçlerinin stratejik Gardiz kentini ele geçirmesiyle kendisinin ve kardeşlerinin işi sona ermiş görünüyordu. Ancak Durand sınırının ötesindeki kabilelerden (Britanya Hindistan topraklarında yaşayan kabilelerden) asker toplayarak gücünü yenilemeyi ve bazı ilerlemeler elde etmeyi başardı. O ve kardeşleri, Habibullah Kalakani'nin Afganistan'ın merkez bölgeleri (Hazaracat) dâhil olmak üzere birçok cephede aynı anda savaşan kuvvetlerini yoğun çatışmalar sonrasında yenilgiye uğratmayı başardılar ve yavaş yavaş Kabil'e doğru ilerlediler. Nadir Han'ın kuvvetleri, Kabil'de onlarca saat süren sokak savaşının ardından Ekim 1929'un başlarında başkente girmeyi başardılar, 9 Ekim'de kraliyet sarayını kuşattılar ve birkaç gün süren yoğun bombardıman ve çatışmaların ardından

13 Ekim’de onu ele geçirebildiler. Nadir Han kendisi de 16 Ekim 1929’da Kabil’e ve kraliyet sarayına girdi ve aynı gün kral ilan edildi (Gubar, 2012: Cilt 2, 36-37).

Kraliyet tahtını aramadığını iddia eden Nadir Han (Kışkaki, 1931: 349, 350), görünüşe göre kendisini zafere taşıyan kabile liderlerinin ısrarı ve baskıları sonrasında Afganistan krallığını kabul etti ve ardından da farklı kabile liderlerinden oluşan bir Loya Jirga krallığını onayladı (Ewans, 2017: 141). O, Kabil’in kuzeyine çekilen Habibullah Han Kalakani’yi güvende olacağına dair söz vererek Kabil’e çağırdı. Ancak kısa süre sonra 1 Kasım 1929’da O ve sayıları on yedi kişiye ulaşan erkek kardeşi de dâhil yakınlarıyla birlikte önce kurşuna dizildi, sonra da asıldı (Farhang, 1988: 397).

Tahta çıktıktan sonra Nadir Şah olarak anılan Nadir Han, iktidara geldiği andan itibaren yönetim açısından birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Devlet hazinesi boştu, ordu yoktu, güvenilebileceği kişi sayısı azdı, çoğu onun tahta çıkışından memnun değildi ve bu arada kabilelerin desteği dışında hiçbir sermayesi yoktu. Kabilelerin desteği ile iktidara gelen Nadir Şah, Ewans’ın (2017: 141) belirttiği gibi, kendisini destekleyen kabilelere ödeyecek parası yoktu ve bu nedenle kabileler Kabil’i yağmalamaya başladı ve ellerine geçen her şeyi alıp götürdüler. Bu doğrultuda, çıkan isyanlar özellikle krallığın Emanullah Han’ın hakkı olduğunu düşünen Emanullah Han yandaşlarının ve Nadir Şah’ın Habibullah’a karşı yeminini bozarak onu öldürmesini kabul edilemez bulan Emir Habibullah Kalakani taraftarlarının isyanları, Nadir Şah saltanatının yaşadığı büyük zorluklardan biri olarak kabul edilmektedir. Buna yönelik Nadir Şah, bazılarını uzlaşmacı önlemler ile, bazılarını ise askeri önlemler ile şiddet kullanarak bastırdı. Örneğin, Şinvari Peştun kabilesinin isyanını liderlerine rüşvet vererek yaygınlaşmasını önledi, bunun yanında Tacik kuzeylilerin isyanını savaş uçakları kullanarak şiddetli bir şekilde bastırıp onların birçoğunu tutukladı ve idam ettirdi. Emanullah Han’ın yeniden iktidara gelmesini isteyen Pir Şami adlı bir molla liderliğindeki Galzay Peştun kabilesinin isyanını ise uzlaşmacı bir tavırla yatıştırdı.

Emanullah Han gibi Nadir Han da kendisini reformların ve ilerlemenin destekçisi olarak tanımlıyordu ancak seçtiği yol, Emanullah Han’inkinden temel olarak farklıydı ve ilginçtir ki din ve devlet konusundaki onun konumu ve tutumu,

kendi düşmanı olarak gören Habibullah Kalakani ile benzerlik taşıyordu. 1923'te onaylanan anayasanın yanı sıra Emanullah Han'ın döneminde onaylanan yasalar da dâhil olmak üzere tüm reform, plan ve programlarını iptal etti, mahkemelerin idaresini yeniden din alimlerine devretti, kadınlara başörtüsünü zorunlu kıldı ve şeriatın uygulanmasına özen gösterilmesi için “Daire-i İhtisab” (Hesap Verme/Sorumluluk Dairesi) adı altında kurumunu yeniden oluşturdu. Bu arada en önemli icraatı, kısa sürede Emanullah Han'ın ordusundan daha güçlü hale gelen ve bir kısmını İngiltere'den yardım aldığı, öbür kısmını da diğer ülkelerden satın aldığı modern silahlarla donatılmış güçlü bir ordunun ve bu orduya profesyonel asker yetiştirmek için Kabil'de yeni bir askeri okulun kurulmasıydı. Askerlik ülkenin tüm vatandaşlarına zorunlu hale getirildi ancak buna ilişkin güney, doğu ve Kandahar yakasındaki kabileler askerlik hizmetinden muaf tutuldu. Bütün bunlara karşın, Ekim 1931'de Emanullah Han'ın anayasasından esinlenerek 110 maddeden oluşan “Usul-i Esasi Devlet-i Aliye-i Afghanistan” (Farsça: اصول اساسی دولت عالیہ افغانستان) yani “Afganistan Yüksek Devletinin Temel İlkeleri” başlığı altında yeni bir anayasa kabul edildi. Maddeleri Emanullah Han anayasası'nın maddelerine çok benzeyen bu kanun, gerçekte hükümet yetkilerini kral ile din adamları ve din alimleri arasında bölüştürüyordu ve Emanullah Han'ın anayasasına göre daha dar ve kısıtlayıcıydı (Javed, 2018: 483).

Nadir Han, hükümdarlığı sırasında Sovyetler ve İngilizlerle ilişkilerini dostane tutmaya ve diplomatik tarafsızlık politikasını takip etmeye çalıştı. Sovyetlerle dostluk gereği, Habibullah Kalakani ve iç savaşlar döneminde, Orta Asya'dan Afganistan'ın Kuzeyine gelen ve Sovyetlerin kendilerine karşı tehdit olarak gördüğü liderlerinden İbrahim Bek'in de aralarında bulunduğu Basmacılar, sınır dışı edildi ve bunun sonucunda Sovyet yetkilileri onları tutukladı. Ayrıca Haziran 1931'de Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında yeni dostluk (tarafsızlık ve saldırmazlık) anlaşması imzalandı (Kılıçoğlu, 2022: 121-122). Ancak devrilen Emanullah Han'la dostane ilişkileri olan Sovyetler Birliği'nden Nadir Han, Emanullah Han'ın iktidara dönüşüne yardımcı olabileceğinden endişeliydi. Bu nedenle İngilizlerle ilişkilerini mümkün olduğu kadar güçlendirmeye çalışıyor ve Sovyet müdahalesi durumunda kendisine destek olmak için gizlice İngilizlerden garanti arıyordu. Bu bağlamda, Mayıs 1930'da

1921 tarihli İngiliz-Afganistan antlaşmasını ve 1923 tarihli ticaret anlaşmasını onayladı. Nadir Han, 1923 anlaşmasını yeniden teyit ederken, bu anlaşmayla “Hindistan’a komşu Afganistan krallığının doğu illerinde hiçbir Sovyet ticaret acentesi açılmayacağı” garantisi verilmiştir. Tarafsızlık politikasını izlemek, İngiltere ve Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmek amacıyla Nadir Han, ilk adım olarak kardeşi Şah Veli’yi Londra’ya, diğer kardeşi Muhammed Aziz’i ise Moskova’ya elçi olarak gönderdi (Gregorian, 1969: 322).

İngilizler Nadir Han’ın Habibullah Han Kalakani’ye karşı yeni bir taraf olarak ortaya çıkması ve iç savaşlar sırasında, Sovyetlerin Habibullah Han Kalakani’ye ya da Emanullah Han’a desteğinden korkması ve Nadir Han’ın İngilizlerle iyi ilişkileri bulunduğundan, ayrıca çok sayıda kabilenin onun cephesinden ayrılma ihtimali gibi mülahazalardan dolayı tarafsızlıklarını korudukları takdirde, Emanullah Han ve Habibullah Han Kalakani ile karşılaştırıldığında Nadir Han’ın daha uygun bir seçim olabileceğine inanıyordu. Bu bağlamda, daha önce de belirtildiği gibi, Nadir Han ve kardeşleri Britanya Hindistan’ı üzerinden Afganistan’a girebildikleri ve Durand sınırındaki kabilelerden (Britanya Hindistan’ı topraklarındaki kabileler arasından) asker toplamayı başarabildikleri anlaşılmaktadır. Nadir Han’ın iktidara gelmesinden sonra da İngilizler onun iktidarını pekiştirmek ve sürdürmek için iş birliği yaptı; kendisine 175.000 pound, 10.000 tüfek ve yüklü miktarda cephane teklif ettiler ve Gılgay Peştun kabilesinin başını büyük belaya sokabilecek isyanı sakinleştirdiler. Buna karşı Nadir Han, örtülü bile olsa, Durand sınırının diğer tarafındaki kabilelerin işlerine karışmayacağına, İngilizlere karşı onlara yardım etmeyeceğine ve de onları İngilizlere karşı kışkırtmayacağına dair söz vermiştir (Ewans, 2017: 140-143).

Dil ve etnik politika alanında Nadir Han, Emanullah Han’ın yolunu takip ederek Habibullah Han Kalakani döneminde ve iç savaşlar sırasında askıya alınan Emanullah Han’ın milliyetçiliğine dayalı ulus-devlet inşa programını yeniden canlandırdı. İktidara bağlı yazar ve tarihçiler bu milliyetçiliği haklı çıkarmak ve özgünlük kazandırmak amacıyla yazmaya başladı ve buna ilişkin Anjuman-i Edebi-i Kabul (Farsça: انجمن ادبی کابل) yani “Kabil Edebi Derneği”nin rolü ortadaydı. 1930 yılında Nadir Han tarafından kurulması emredilen, 1931 yılında “Kabil Dergisi”nin

yayınlanmasıyla resmen çalışmalarına başlayan ve Emanullah Han dönemindeki “Mereke de Peštu” (Peštuca Meclisi) kurumunun yerine geçen bu derneğin amacı, edebiyat tarzını düzeltip birleştirmek, yazı üslubunu benimsemek ve ülkenin geçmiş tarihini, ünlülerini, soylularını ve ihtişamını açıklamak” (Afghanistan Science Academy, 2023) olarak tanımlanmaktaydı.

Çoğunlukla bir tiranlık, boğulma ve baskı dönemi olarak nitelendirilen Nadir Han döneminde mezhepsel, dilsel, etniksel ayrımcılığın ve de etnik yerinden edilmenin pek çok belirtisine rastlamak mümkündür. Döneminin anayasasında Hanefî mezhebi ülkenin tek resmi mezhebi olarak kabul edilmiş ve kralın da aynı mezhebe sahip olması gerektiği açıkça vurgulanmıştır. Bu bağlamda devletin anayasasının ilk ilkesi şu şekildeydi: “Afganistan’ın dini kutsal İslam dini’dir, resmi ve kamusal mezhebi ise saf Hanefî mezhebidir, Afganistan kralı bu mezhebe sahip olmalıdır. Afganistan’da bulunan Hindular ve Yahudiler gibi diğer dinler de konforu ve genel örf ve adetleri bozmamak kaydıyla desteklenir/korunur.” (Afganistan Anayasaları, 2007: 35). Madde de görüldüğü üzere, büyük sayıda Afganistan halkının mensup olduğu Şii mezhebine herhangi bir destek verilmediği gibi, ismi dahi alınmamıştır.

Nadir Han Anayasası’ndaki 9. maddeye göre Afganistan’da bulunan herkes ayrım gözetmeksizin Afganistan vatandaşı olarak, 13. maddesine göre de tüm vatandaşlar hak ve ödevler bakımından şeriat ve kanun önünde eşit hak ve sorumluluklara sahip olarak kabul edilmişse de (Afganistan Anayasaları, 2007: 40, 41), uygulamada vatandaşlar arasında etnik, dil vb. açılardan bir tür farklılaşma ve ayrımcılık kendini göstermektedir (Farhang, 2015: 98-99).

2.4. Monarşiden Cumhuriyete Doğru

Nadir Han anayasasında, devlet yapısında biri seçilmiş üyelerden oluşan “Şura-i Milli” (Ulusal Konsey), diğeri ise atanmış üyelerden oluşan “Meclis-i Âyan” olarak adlandırılan iki meclisin kurulması öngörülmüşse de (Afganistan Anayasaları, 2007: 45 ve 61), pratikte Şah mutlak güce sahipti ve Nadir Han ile kardeşleri Afganistan’ı yönetiyorlardı. Kardeşleri Haşim Han ve Şah Mahmud sırasıyla ülkenin

Başbakanı ve Savunma Bakanı oldu, diğer iki erkek kardeşi Şah Veli Han ve Muhammed Aziz Han ise iki önemli ülke olan İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne Afganistan'ın temsilcisi olarak gönderildi (Ewans, 2017: 142). Bu bağlamda, Afganistan tarihinde bu döneme bazen “Kardeşler Yönetimi” dönemi adı da verilmektedir.

Nadir Şah'ın 8 Kasım 1933'te halka açık bir törende Abdul Halik adında bir öğrenci tarafından öldürülmesiyle (Misbahzade, 2009: 101), 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir tahta çıktı ve Nadir Şah'ın kardeşleri de onun tahta çıkmasını desteklediler.

2.4.1. Muhammed Zahir Şah ve Meşrutiyete Geçiş

Nadir Şah'ın ölümüyle oğlu Muhammed Zahir'in kral olmasına rağmen, Zahir Şah saltanatının en azından ilk yirmi yılında bir dereceye kadar sembolik bir role sahipti ve pratikte güç Nadir Şah'ın kardeşleri Haşim Han ve Şah Mahmood Han'ın elindeydi (Gubar, 2012: Cilt 2, 159). Haşim Han, Nadir Şah'ın hükümdarlığı döneminde olduğu gibi, Zahir Şah'ın hükümdarlığı sırasında da başbakanlık görevine devam etti ve 1946'nın başlarında emekli olduğunda yerine kardeşi Şah Mahmud geçti (Ewans, 2017: 144, 146).

Başbakanlıkları sırasında her iki kardeş Nadir Han döneminin dini liderlerle çatışmalardan kaçınarak ülke içinde barışı korumak ve kuzey ile güneydeki iki büyük güçle (Sovyetler ve İngilizler ile) dostluk dengesini korumak yönündeki politikasını izledi. Bundan dolayı da tüm baskılara rağmen Afganistan bu yılların çoğunda istikrarlı ve barışçıldı. Afganistan, ihtiyatı korumak ve herhangi bir Sovyet ve İngiliz müdahalesini önlemek amacıyla bu yıllarda bu iki ülke yerine ekonomik ve eğitim alanında yardım almak üzere Almanya, İtalya ve Japonya'ya yakınlaştı (Dupree, 1980: 477-478). Özellikle elektrik üretimi, baraj ve köprü inşaatı gibi altyapı projelerinde Alman iş birliklerinin artmasıyla birlikte Afganistan halkının bunlara ilişkin iyimserliği de gün geçtikçe artıyordu. Öyle ki 1930'lu yıllar Afganistan'da Alman nüfuzunun hâkim olduğu yıllar olarak kabul edilebilir (Ewans, 2017: 145-146). Ancak

Afganistan, Almanları tercih etmesine rağmen İkinci Dünya Savaşı sırasında tam tarafsızlığını korudu ve 6 Eylül 1939 tarihli kraliyet fermanıyla tarafsızlığını resmen ilan etti (Farhang, 1988: 434).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından halkın reform, ekonomik kalkınma ve siyasi özgürlüklere olan talebinin artması üzerine muhafazakâr ve otokratik bir tarza sahip olan Haşim Han, aile baskısı sonucu başbakanlıktan istifa etti ve küçük kardeşi Şah Mahmood başbakan oldu. Haşim Han'a göre yumuşak ve ılımlı olan Şah Mahmood, siyasi tutukluları serbest bıraktı, basına göreceli özgürlük verdi, "Vish Zalmian" (Uyanmış Gençler) adı altında toplanan küçük bir aydın grubunun çalışmasına izin verdi ve ekonomik kalkınmaya yönelik de bazı önlemler ele aldı (Ewans, 2017: 146-147). Bu duruma paralel olarak Afganistan dışında, Afganistan'daki yönetim sürecini büyük ölçüde etkileyen iki önemli olay yaşandı. İlk olay, Sovyetler Birliği'nin dünyada İkinci Dünya Savaşı'nın galip taraflarından biri olarak ortaya çıkması ve Orta Asya'da (Afganistan'ın kuzey sınırlarına doğru) toprak ve nüfuzunun giderek genişlemesiydi. İkinci olay ise İngilizlerin Hindistan yarımadasından ayrılmaya hazırlanması, Hindistan'ın birkaç ülkeye bölünmesi ve Afganistan'ın güney ve güneydoğusunda Pakistan adında yeni bir ülkenin kurulmasıydı.

Sovyetler Birliği'nin ve komünizm ideolojisinin Orta Asya'da giderek yaygınlaşması Afganistan'ın karşı karşıya olduğu büyük bir tehditti ve Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'ya doğru genişlemesinin önündeki en büyük engel olarak İngiltere'nin Hindistan yarımadasını terk etme kararı alması, bu potansiyel tehdidi fiili bir tehlikeye dönüştürüyordu. Afganistan, Büyük Oyun döneminde Büyük Britanya ile Çarlık Rusya'sı arasındaki güç dengesini kullanarak varlığını sürdürebilmiş bir ülke olarak, İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesi ve bölgedeki güç dengesinin bozulmasıyla ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaktı. Bu tehlike duygusu ve İngilizlerin alt kıtadan çekilmesiyle desteksiz kalma korkusu nedeniyle Afganistan hükümeti bir yandan Haşim Han yerine Şah Mahmud'u getirirken, diğer yandan halkın rızasını kazanabilmek için yukarıda bahsedilen reform ve demokratik önlemleri hayata geçirdi (Gubar, 2012: Cilt 2, 210-211).

İngilizlerin Hindistan alt kıtasından çekilmesi ve alt kıtanın Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki ülkeye bölünmesiyle (Khan, 2017: 1) birlikte, İngilizler Temmuz 1947’de İngilizlerin alt kıtadaki varlığının devam ettiği dönemde İngiliz Hindistan hükümetine zaman zaman sorun çıkaran Peştun kabilelerinin yerleştiği alt kıtanın Kuzey-Batı Sınır Eyaletinde, Hindistan veya Pakistan’a katılmak gibi iki seçenektan birini seçmek için referandum düzenledi. Buna ilişkin, etno-dilsel bağlantılar nedeniyle Durand sınırının diğer tarafındaki Peştunlara bağımsızlık (bağımsız bir Peştunistan devletinin kurulması) veya Afganistan’a katılma seçme hakkı verilmesi konusunda ısrar eden Afganistan hükümetinin talebi, İngilizler tarafından önemsenmedi. Zira İngilizler, Durand sınırını Afganistan ile Britanya Hindistan’ı arasındaki uluslararası ve resmi sınır olarak tanıyordu ve 1944’de dâhil olmak üzere birçok kez Afganistan’a Durand’ın uluslararası bir sınır olduğunu ve sınırın diğer tarafında Hindistan’da olup bitenlerin Afganistan’a ve hükümetine hiçbir ilgisi olmadığını açıkça hatırlatmıştı (Ewans, 2017: 147-148).

Kuzey-Batı Sınır Eyaleti’nde yapılan referandumun sonuçları, bu bölgelerde yaşayanların ve kabilelerin ezici çoğunluğunun Pakistan’a katılmak istediğini ve böylece bu bölgelerin Pakistan’ın bir parçası haline geldiğini gösterdi. Ancak bu referanduma itiraz eden ve protestoyu önemsenmeyen Afganistan tarafı, Pakistan’ın Birleşmiş Milletler’de üyeliğinin kabul edilmesi yönünde yapılan oylamada aleyhte oy kullanan tek ülke oldu. Böylelikle Pakistan’ın kurulduğu 1947 yılından itibaren Afganistan ile Pakistan arasındaki düşmanlık başladı (Farhang, 1988: 452) ve 1950’li yıllarda zirveye ulaştı. Pakistan, ticari mal ve petrol ürünlerinin Pakistan üzerinden Afganistan’a ulaşmasını engelledi, diplomatik ilişkiler kesildi ve iki ülke arasındaki sınırlar defalarca açılıp kapatıldı.

Pakistan ile rekabet ve İngiltere’nin alt kıtadan çekilmesinin ardından Sovyetler Birliği’nin bölgede giderek genişlemesi, Afganistan’ın ABD’ye dostluk elini uzatmasına ve yardım istemesine neden oldu. Afganistan 1930 yılında ABD ile Dostluk Anlaşması imzalamış ve iki ülke arasında siyasi ilişkiler 1943 ve 1944 yıllarında kurulmuş olmasına rağmen, Amerikan devletinin Afganistan’la pek ilgilenmediği görülüyordu. Bu nedenle, ekonomik yardım talebine ve ardından

1948'den itibaren silah ve mühimmat isteyen Afganistan'ın tekrarlanan taleplerine olumlu yanıt vermedi. Amerikalıların gözünde Afganistan stratejik açıdan önemli değildi ve bu ülke Amerikan silahlarıyla donatılmış olsa bile Sovyet saldırısına karşı dayanamayacaktı. Bunun dışında, silah talebinin öncelikli olarak olası bir Sovyet saldırısına karşı mücadele etmek amacıyla değil, Peştunların bağımsız bir devlet kurma mücadelesini güçlendirmek ve Pakistan'a sorun çıkarmak amacıyla olduğuna inanıyorlardı (Ewans, 2017: 149-150, 167).

Pakistan'la yaşanan anlaşmazlık ve rekabet, ithalat ve ihracat açısından büyük ölçüde ticaret yollarına bağımlı olan Afganistan'a zarar verdi, ekonomik ilerlemenin yavaşlamasına ve ticaretin durgunlaşmasına neden oldu. Afganistan, Pakistan'ın ticaret yollarına bağımlılığından kurtulmak ve Pakistan'a baskı uygulamak amacıyla Temmuz 1950 yılında Sovyetler Birliği ile 14 maddelik bir ticaret anlaşması (Gubar, 2012: Cilt 2, 224) imzaladı. Bu anlaşmaya dayanarak Afganistan yünü ve pamuğu Sovyetler Birliği'ne ihraç edilip karşılığında ise Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu petrol malzemeleri, çimento, kumaş ve diğer mallar Sovyetler Birliği aracılığıyla sağlanmaya başladı. Bu mübadelelerle Afganistan'a giden Sovyet yolu da açılmış ve böylece Afganistan'da ilk kez Sovyet nüfuzunun zemini hazırlanmış oldu.

1950'li yılların başlarında, verilen özgürlüklerin istikrarsızlığa yol açabileceğinden endişe eden Şah Mahmood Han hükümeti, kraliyet ailesinin tavsiyesi ve baskısıyla siyasi özgürlükleri yeniden kısıtladı, liberal eleştirmenleri bastırdı, hatta hapse attı ve medya sansürü başladı. 1953 yılında Şah Mahmood Han, kraliyet ailesi üyelerinin tavsiyesi üzerine Başbakanlıktan ayrıldı ve Zahir Şah'ın amcası Muhammed Aziz Han'ın oğlu Muhammed Davud Han, 6 Eylül 1953'te ülkenin Başbakanı oldu (Farhang, 1988: 456-457).

Davud Han planlı ve kararlı bir adamdı ama fazlasıyla otokratik, gururlu ve katıydı. Gubar'ın (2012, İkinci Cilt: 271) belirttiği üzere, onun döneminde "demokrasinin adı bile anılmazdı ve kraliyet rejimi, kimsenin özgürce nefes alamadığı eski askeri rejimi yeniden kurdu". Davud Han siyasi özgürlüklere inanmıyordu, bunun yerine ama ekonomik ilerleme ve ülkenin modernleşmesi yönünde kararlılığı ve planları vardı. Şah Mahmood Han döneminde savaş bakanı olan ve ABD tarafından

silah talebinin reddedilmesinden rahatsız olan Davud Han, başbakanlığı sırasında bir kez daha ABD'yi Afganistan'a silah vermeye ikna etmeye çalıştı. Ancak 1954 yılında Amerika ile müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yüzünü hemen Doğu Bloku'na çevirdi. 1955'te Çekoslovakya ile 3 milyon dolar değerinde silah satın almak için bir sözleşme imzaladı ve 1956'da Sovyetler Birliği, o ülkeden silah satın almak için Afganistan'a 32,5 milyon dolar borç vermeyi kabul etti. Afganistan silahlı kuvvetleri kısa sürede Sovyetler Birliği'nden satın alınan tank, savaş uçağı ve helikopterlerle donatıldı. İki taraf arasında varılan mutabakatın ardından Sovyet askeri eğitimcileri Afganistan'a geldi ve Afganistan subayları askeri eğitim için Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Ekonomik ve ticari ilişkiler Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkeleriyle genişledi. Sovyetler Birliği Kabil'in kuzeyindeki Bagram hava üssünün inşası ve Kabil ile Sovyetler Birliği sınırı arasında, yaklaşık 3.350 metre yükseklikteki Hindukuş Dağı'nı geçerek başkenti ülkenin kuzeyine bağlayacak, her türlü hava koşulunda kullanılabilir ve Salang dağ geçidinin altından üç kilometre uzunluğunda bir tüneli de içeren bir yolun inşası gibi altyapı projelerinde Afganistan ile iş birliği yaptı. Bu bağlamda Sovyet uzmanları, 1956 yılında Sovyet mali yardımıyla gerçekleştirilen Afganistan'ın ilk beş yıllık planının hazırlanmasında Afganistan hükümeti ile çalıştı (Ewans, 2017: 170-173).

Sovyet elinin Afganistan'a açılması ve nüfuzunun giderek genişlemesiyle birlikte, o zamana kadar Afganistan'a ilgi göstermeyen, hatta Afganistan hükümetlerinin iş birliği taleplerine bile yanıt vermeyi reddeden ABD, Afganistan'a yönelik politikasını yeniden gözden geçirdi. Afganistan'ın münhasıran Sovyetler Birliği'nin etki alanı içine girmesini istemeyen Amerika, kısa sürede devreye girerek Afganistan ile çeşitli sektörlerde iş birliğine başladı. ABD, Afganistanlı öğrenci ve subayların Amerikan sivil ve askeri üniversitelerinde eğitilebilmesi için Afganistan'a sivil ve askeri sektörlerde burslar sağladı ve eğitim sisteminin reformu konusunda iş birliği yapmak üzere Amerikalı danışmanlar ve uzmanlar Afganistan'a gönderildi. Amerikalılar Afganistan'ın Ariana adlı sivil havayolu şirketinin kuruluşunda kilit rol oynadılar ve Herat'tan İran sınırına kadar olan yolu, Kandahar'dan Kabil'e giden yolu ve de Kandahar'da uluslararası bir havaalanı inşa ettiler (Ewans, 2017: 173).

Afganistan'da Amerika ile Sovyetler Birliği arasında böyle bir inşaat-geliştirme rekabetinin başlaması, hükümetin tasarlayıp uyguladığı plan ve programlar ile ülkeyi ilerleme ve kalkınma yoluna sokmuş, istikrarı da beraberinde getirmişti. Devletin egemenliğini sağlayabilecek ve ülke genelinde olası her türlü silahlı muhalefeti bastırabilecek donanımlı bir ordusu vardı. Ancak bu gelişmelerle birlikte Durand'ın diğer yakasındaki Peştun kabileleri tartışmasını bir kez daha alevlendiren ve onları Afganistan'a katmak ya da bağımsızlık kazanıp bağımsız bir Peştunistan devleti kurmak isteyen Davud Han'ın Peştunistancılık anlayışı, ülkeyi krize soktu. Böyle bir tutum, Afganistan ile Pakistan arasındaki gerilimi o kadar artırdı ki, 1955 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tamamen kopmasına, arasındaki sınırların kapatılmasına ve her iki ülkenin birbirleriyle savaşa hazırlanmasına neden oldu. Özellikle Suudi Arabistan, Mısır ve Irak dâhil Orta Doğu ülkelerinin müdahalesiyle savaşın olmaması ve beş ay boyunca kapatılmasının ardından iki taraf arasındaki sınırın yeniden açılmasına rağmen, gerilimler 1960 yılında yeniden arttı. Bu yılın Eylül ayında ve yine 1961 yılının Mayıs ayında, Afganistan askeri Pakistan topraklarındaki kabile bölgelerine girdi ancak her iki seferde kabileler onlarla iş birliği yapmamakla kalmadı, onlarla savaştı ve onları geri püskürttü. Bundan sonra Afganistan hükümetinin desteğiyle küçük gruplar Pakistan içlerine saldırmaya devam etti. 30 Ağustos 1961'de Pakistan'ın siyasi ilişkileri kesmekle tehdit etmesi ve bunda ısrar etmesi üzerine Afganistan, 3 Eylül 1961'de Pakistan'la sınırını kapatarak bu ülkele siyasi ilişkilerini kesti. Böylelikle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler bir kez daha kesilerek arasındaki sınırlar kapatıldı (Farhang, 1988: 462-463, 468-470).

Davud Han'ın otokratik davranışları, vatandaşlara herhangi bir siyasi özgürlüğün verilmesini onaylamaması, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'na olan aşırı ilgisi, en önemlisi Afganistan'ı Pakistan ile sıcak bir savaşın eşiğine getiren ateşli Peştunistancılık anlayışı ve tüm bu vakaların getirdiği doğrudan ve dolaylı olumsuz sonuçları halk ve kraliyet ailesi arasında endişe yaratmaya neden oluyordu. Dolayısıyla da 9 Mart 1963'te kraliyet ailesi arasında varılan mutabakat sırasında Davud Han başbakanlık görevinden ayrıldı ve yerine, kraliyet ailesi dışından Peştun olmayan Alman eğitimi bir teknokrat olan ve daha önce Davud'un kabinesinde Maden

ve Sanayi Bakanı olarak görev yapan Dr. Muhammed Yusuf adında bir kişi ülkenin başbakanı olarak atandı (Baxter, 1998: 22-24).

Davud Han'ın ayrılışı ve kraliyet ailesi dışından başbakan olan ilk kişi olarak Dr. Yusuf'un göreve gelmesi, Afganistan tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Zahir Şah saltanatının son on yılının başlangıcına denk gelmektedir. "Demokrasi On Yılı" ya da "Anayasa On Yılı" olarak anılan Zahir Şah'ın saltanatının son on yılı, Afganistan'da heyecan çağı ve demokrasiye doğru atılım dönemi olarak değerlendirilmektedir. Hükümet liderleri tarafından bazen "Afgan İslam demokrasisi", bazen de "taçlı demokrasi" olarak adlandırılan, bazı eleştirmenlerin ise "sahte demokrasi" olarak nitelendirdiği (Gubar, 2012: Cilt 2, 271) bu dönem boyunca başbakanlık görevi ve ülke yönetiminin sorumluluğu sırasıyla Dr. Yusuf (1963-1965), Mohammed Haşim Mivandval (1965-1967), Noor Ahmad Etamadi (1967-1971), Dr. Abdul Zahir (1971-1972) ve Musa Şefik (1972-1973) (Ansari, 2013: 201; Gubar, 2012: Cilt 2, 271) tarafından yürütüldü.

Bu dönemin başında, yani 1963 yılının Mart ayının sonlarından itibaren, siyasi, sivil ve sosyal özgürlüklerin önemli ölçüde tanındığı yeni bir anayasa taslağının yazımı için çalışmalar başladı ve Eylül 1964'te bu taslak, Afganistan'ın her yerinden dolaylı seçimler sonucunda seçilen 452 temsilciden oluşan Loya Jirga tarafından onaylandı. Bu anayasaya göre, kralın Muhammed Nadir Şah'ın soyundan olması zorunlu olmasına rağmen (Md. 16), krallık anayasal bir monarşiydi (Md. 1) ve 24. maddeye göre, kraliyet ailesi üyelerinin siyasi partilere üye olma hakkına sahip olmaması, başbakanlık, bakanlık, Meclis üyeliği ve Yargıtay üyeliği gibi görevleri üstlenmesi yasaktı (Afganistan Anayasaları, 2007: 86, 80, 92). Böylelikle bu anayasa, bir yandan monarşiyi anayasal (meşrutiyet) hale getirerek kralın yetki çemberini ve ayrıcalıklarını sınırlandırır, diğer yandan kraliyet ailesinin elini hükümet gücünün ana yapılarından bir bakıma kısıtlıyordu ki her ikisi de demokrasi yolunda büyük bir adım olarak değerlendirilebilmektedir.

Anayasa iki meclisten oluşan bir parlamento öngörmüştü. Ancak Nadir Han döneminin o zamana kadar yürürlükte olan anayasasının aksine, üyelerinin tamamı seçilmiş olan Temsilciler Meclisi dışında Senato üyelerinin üçte ikisi de seçiliyordu

ve kral yalnızca bu meclis üyelerinin üçte birini atama hakkına sahipti (Afganistan Anayasaları, 2007: 106-108). Ayrıca, 31. ve 32. maddelere göre düşünce ve ifade özgürlüğü teminat altına alındı, basın faaliyet göstermesine izin verildi ve vatandaşlara toplanma, topluluk kurma ve siyasi parti kurma gibi haklar tanındı (Afganistan Anayasaları, 2007: 99-101). Bu gelişmelerin ardından, Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP), Şole-i Javid, Mehfil-i İntizar gibi daha sonra ülkenin siyasi kaderinde önemli rol oynayan çoğu sol eğilimli çeşitli siyasi partiler sahneye çıkmaya başlamıştır. Böyle bir atmosfer, sivil gösterilerin önünü de açmıştı; bazı durumlarda bu gösteriler sadece üst düzey hükümet yetkililerinin değişmesine neden olmakla kalmamış, hatta birinde ülkenin başbakanının da değişmesine neden olmuştur.

Mezhep, dil ve etnik konular ile ilgili “Demokrasi On Yılı” da dâhil olmak üzere Zahir Şah’ın hükümdarlığı boyunca hâkim olan yaklaşım, Nadir Han’ın politikalarının devamıydı. Zahir Şah anayasasında da Nadir Han dönemi anayasasında olduğu gibi Hanefi mezhebi ülkenin tek resmi mezhep olarak kabul edildi. Anayasanın 2. maddesinde açıkça belirtildiği gibi, “Afganistan’ın dini, kutsal İslam dini’dir. Dini ritüeller, Hanefi mezhebinin kurallarına göre devlet tarafından yerine getirilir.” (Afganistan Anayasaları, 2007: 80). Bu dönemde Farsça kelimesi ülkenin resmi literatüründen çıkarıldı ve onun yerine Dari kelimesi dilin adı olarak belirtildi. Buna karşı, geçmişte en çok Afgani (Afganice) olarak anılan Peştuca dili, Dari olarak adlandırılan Farsça ile ülke tarihinde ilk kez olarak ülkenin iki resmi dilinden biri haline getirildi. Farsça’dan Dari’ye geçiş ve Farsça’nın yanı sıra Peştuca dilinin de resmi dil olarak tanınması, Demokrasi On Yılı döneminde çıkarılan Zahir Şah’ın anayasasının 3. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Afganistan dillerinden Peştuca ve Darice resmi dillerdir.” (Afganistan Anayasaları, 2007: 81). Yeni anayasaya dayalı hükümet tarafından ulusal dil olarak tanıtılan Peştuca dili, devletin özel desteği altına alınmış ve Zahir Şah dönemi anayasasının 35. maddesinde özel olarak bu dilin geliştirilmesi ve güçlendirilmesini Afganistan Devleti’nin görevlerinden biri olarak ortaya koymuştur: “Devlet, Peştuca ulusal dilinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için etkili program oluşturmak ve uygulamakla yükümlüdür.” (Afganistan Anayasaları, 2007: 103). Buna yönelik, Nadir Han

döneminde ülkedeki tek bilimsel ve akademik merkez olarak kurulan “Anjuman-i Edebi-i Kabul” (Kabil Edebi Derneği), Zahir Şah’ın saltanatının ilk yıllarında (Nisan 1937’de) “Peştu Toleneh” yani “Peştuca Topluluğu” olarak adlandırıldı ve bir süre sonra “Salname-i Kabul” (Farsça: سالنامه کابل) yani “Kabil Yıllığı” olarak adlandırılan bu örgütün yayınının adı da Peştuca’da aynı anlamını ifade eden “Kabul Kaleney” (Peştuca: کابل کالنی) olarak değiştirildi. Önemi her geçen gün artan ve faaliyet kapsamı genişleyen bu kurumun tüzüğü de 1954 yılında düzenlendi ve 1955 yılında Zahir Şah tarafından onaylandıktan sonra resmen yayımlandı (Afghanistan Science Academy, 2023).

Muhammed Zahir Şah’ın 1933’ten 1973’e kadar süren ve ülkenin çağdaş tarihinin en uzun saltanatı olarak bilinen kırk yıllık saltanatı, genel olarak, tüm ülkede hükümetin egemen olduğu, ülkenin nispeten iyi donanımlı bir orduya sahip olduğu ve hükümete karşı savaştan silahlı muhalefet gruplarının neredeyse bulunmadığı barışçıl bir dönemdi. Afganistan’ın daha sonra tanık olduğu gibi yabancı ülkelerin doğrudan müdahalesi yoktu ve bu arada Demokrasi On Yılı ülkeyi demokratikleşme yoluna sokmuştu. Ancak gün geçtikçe din ile sol partiler tarafından derinleşen sol ideoloji arasındaki uçurumun varlığı, aynı zamanda kentli eğitimli orta sınıf ile eşitsizliği her geçen gün artan kırsal ve toplumun alt kesimleri arasında uçurumun varlığı, devletin akıllı planlamasını gerektiren bir sorundu. Dış yardımların azalması, dış kredilerin vadesinin dolması, bütçe açığının yıldan yıla artması, devlet dairelerindeki yolsuzluklar, yerli üretimin düşük düzeyde olması, ülkenin çoğu malda ithalata bağımlı olması, kraliyet ailesinde anlaşmazlık ve gerginlik vb. devletin çözmesi gereken diğer sorunlardı. Bu arada, 1969-1972 yılları arasında yaşanan, hükümetin beceriksizliği ve yolsuzluk nedeniyle yaygın kıtlığa neden olan ve 100.000’den fazla insanın ölümüne yol açan kuraklık, ekonomik durumu eskisinden daha da kötü hale getirmişti (Ewans, 2017: 187). Bütün bunlara rağmen, Zahir Şah’ın saltanatının tabutuna son çiviye çakan ve Demokrasi On Yılı döneminin sonunu ilan eden bu sorunlar değildi; eski başbakan ve Zahir Şah’ın amcasının oğlu Davud Han’ın, kralın tedavi için İtalya’ya gittiği sırada Temmuz 1973’te (Baxter, 1998: 26) gerçekleştirdiği neredeyse kansız bir darbeydi.

2.4.2. Muhammed Davud Han ve Cumhuriyetin İlanı

Bir yılı aşkın süre boyunca planladıktan sonra Davud Han, 17 Temmuz 1973'te (Blood, 2001; Farhang, 1988: 524) “Beyaz Devrim” olarak adlandırılan bir darbe düzenleyerek iktidarı devraldı ve Zahir Şah'ın anayasal parlamenter sistemine son verdi. Ancak geçmiş gelenekten ayrılarak ülke tarihinde ilk kez monarşinin yerine cumhuriyeti ilan etti. Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, dışişleri bakanlığı ve savunma bakanlığı görevlerini aynı anda yürüten Davud Han, olağanüstü hâl ilan ederek Zahir Şah'ın anayasasını askıya aldı, parlamentoyu feshetti, hükümete muhalif tüm siyasi örgüt ve grupların faaliyetlerini ve o dönemde faaliyet gösteren tüm gazete ve dergilerin yayımlanmasını yasakladı (Saykal, 2015: 358).

Başbakanlığı sırasında Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'na yakın olmasına rağmen, Afganistan'ın onlarca yıllık geleneksel tarafsızlık politikasını sürdürmeye ve tarafsızlığını korumaya çalıştı. Ancak başkanlığı sırasında Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku dışındaki ülkelere yardım ve destek alma çabaları, ekonomik boyutta Sovyetler Birliği yerini başta İran ve Arap ülkeleri olmak üzere Batı Bloku ve ona yakın ülkeler ile değiştirme çabaları ve en önemlisi, Komünist yönelimli, finansal-ideolojik açıdan Sovyetler Birliği tarafından desteklenen ve Davud Han'ın iktidara gelmesinde işbirliği yapan Afganistan Demokratik Halk Partisi'ni marjinalleştirme çabaları, onu Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirdi. Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) üyelerinin özellikle de bu partinin Perçem kanadının darbesinde oynadığı önemli rol ve darbeye Sovyet eğitilmiş subaylar yardım ettiği nedeniyle “Kızıl Prens” (Arbabzadah, 2009) unvanını kazanan ve ilk başta kabine üyelerinin yaklaşık yarısı bu komünist partinin üyesi veya destekçisi olan Davud Han, pozisyonunu değiştirdikten sonra partiyi iktidardan ötekileştirmeyi kendine görev edindi. Bu bağlamda Davud Han Cumhuriyeti'ne halkın desteğini çekmek ve Afganistan'daki tüm ilerici grupların şemsiyesi olmak amacıyla 1974 yılında Milli Devrim Partisi'ni kurdu. Bunları gerçekleştirmek için de diğer partilerin faaliyetlerini yasakladı ve Milli Devrim Partisi'nin öncülüğünde otokratik tek parti sistemini uyguladı (Blood, 2001).

Davud Han, darbedeki önemli rolleri nedeniyle çeşitli pozisyonlara yerleştirilen Babrak Karmel liderliğindeki ADHP'nin Perçem fraksiyonunun devlet

dairelerinde ve ordudaki üyelerini ve destekçilerini tasfiye etme planını sessizce uygulamaya soktu. Öte yandan darbeye katılmayan ancak Davud Han'ın iktidara gelmesinden yana olan ve artık devlet kurumlarına katılmak isteyen Nur Muhammed Taraki liderliğindeki bu partinin Halk kanadının isteklerini de umursamadı (Blood, 2001).

Bu arada milliyetçi ve sağcı akımlarla tarif edilemez bir ciddiyetle mücadele etti. Mevlâna Bahruddin Bais komutasındaki Mehfil-i İntizar'a bağlı sol eğilimli milliyetçi silahlı isyanı şiddetle bastırdı ve "Nuhzet-i İslami" (İslami Hareketi) adı altında kurulmuş olan İslamcı hareketin üyelerini tutukladı, hapse attı ve idam etti. 1974 yılında "İslami Hareket" in, aralarında bu hareketin lideri Muhammed Niazi'nin de bulunduğu yaklaşık iki yüz üyesi hapse atıldı, daha sonra çoğu idam edildi. İdeolojik olarak Mısır'daki Müslüman Kardeşler hareketini takip eden ve amacı şeriat hakimiyeti için mücadele etmek ve Afganistan'da komünizmin artan etkisine karşı koymak olan bu hareketin diğer bazı üyeleri de Pakistan'a kaçmak zorunda kaldı. Pakistan, başta Davud Han olmak üzere Afganistan hükümetleriyle olan düşmanlığı ve rekabeti nedeniyle, İslam Peygamberi'nin geleneğine göre Pakistan'a sığınmalarını "Hicret" olarak nitelendiren bu İslamcılarını barındırdı. Bu muhacirler arasında Burhaneddin Rabbani ve Gülbuddin Hikmetyar gibi İslami hareketin önde gelen isimleri de vardı; bunlar daha sonra sırasıyla Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami adlı iki güçlü partiyi kurarak Afganistan'ın sonraki siyasi olaylarında ve ülkenin gelecekteki siyasi kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynadılar (Ewans, 2017: 192).

1977'nin başlarında Davud Han, yeni bir anayasayı onaylamak için bir Loya Jirga düzenledi ve bu Jirga yeni anayasayı onaylarken yeni anayasanın 133. maddesi uyarınca (Afganistan Anayasaları, 2007: 227) Davud Han'ı altı yıllık bir dönem için cumhurbaşkanı olarak seçti. Milliyetçilik ile sol hareketin etkisini bir arada barındıran bu anayasaya göre, ülkede tek meclisli bir parlamento bulunuyordu ve yalnızca tek partinin faaliyet göstermesine izin veriliyordu. Bu arada anayasa, Loya Jirga'ya önemli bir rol vermişti ve 65. maddesinde onu "halkın güç ve iradesinin yüce sembolü" (Afganistan Anayasaları, 2007: 188) olarak tanıtarak, Başkanın atanması da dâhil olmak üzere büyük ulusal düzeyde son sözün sözcüsü olarak tanıtmıştı. Bir konseye

böyle bir konum ve değer verilmesi, görünüşte olsa da bir şekilde demokrasiye saygı duyulması olarak değerlendirilebilirdi. Ancak Loya Jirga üyelerinin 65. maddesi uyarınca bir kısmı cumhurbaşkanı tarafından atanması ve diğer bir kısmı ordu, iktidar partisi üyeleri veya devlet memurlar arasından seçilmesi, ayrıca da 66. maddesine göre cumhurbaşkanının aynı zamanda Jirga'nın başkanı olup ve 67. maddesine uyarınca toplantı düzenleme ve karar almada belirleyici role sahip olunması (Afganistan Anayasaları, 2007: 188-190), bu Jirga'nın sadece gösteri olduğunun bir kanıtı olarak nitelendirilebilirdi.

Her hâlükârda, Davud Han'ın 1977'de Loya Jirga'nın kararına göre altı yıl süreyle ülkenin cumhurbaşkanı olması gerekiyordu. Ancak bu tarihten sonra hükümeti yalnızca bir yıl sürebilmiş ve Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin Halk kanadının gerçekleştirdiği askeri darbe nedeniyle iktidarına son verilmiştir. Bu gelişme, Davud Han döneminin otokratik yönetiminin kırılğan olduğunu ve Sovyet yanlısı hareketler karşısında kalıcı olamayacağını ortaya koymaktadır.

Davud Han dönemi, Afganistan tarihinin monarşiden cumhuriyete geçişteki ilk deneyimi olarak öne çıkmakta ve bu süreçte devlet otoritesinin kişisel bir merkeze nasıl yoğunlaştığını göstermektedir. Darbe yoluyla iktidarı ele geçirmesi, anayasal düzeni askıya alması ve tüm siyasi aktörleri tek parti çatısı altında toplamaya çalışması, kısa vadede istikrar sağlamış görünse de siyasi muhalefeti bastırarak ideolojik ve etnik çatışmaları derinleştirmiştir. Sovyetler ve Doğu Bloku ile güçlü ilişkiler yürütmüş, aynı zamanda ülkenin geleneksel tarafsızlık politikasını izleyerek diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerini dengelemeye çalışmıştır. Bu durum, Davud Han'ın hem dış politikada pragmatik hem de içeride otoriter bir strateji izlediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan uygulanan sert baskı ve ideolojik tasfiye, uzun vadede radikal hareketlerin ve komünist kanatların güçlenmesine fırsat tanımış, ülkenin demokratik ve toplumsal denge arayışını zorlaştırmıştır. Bu bağlamda, Davud Han dönemi, Afganistan'da modern devletin yapı taşlarının oturtulmaya çalışıldığı ancak otokratik uygulamaların ve dış güç dengelerinin belirleyici olduğu bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir.

2.5. Değerlendirme: 1919-1978 Döneminde Afganistan'ın Devlet Kırılganlığı ve Başarısızlık Eğilimleri

1919'da İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Afganistan, modern bir ulus-devlet inşası sürecine girdiğinde, henüz kurumsal temelleri zayıf, toplumsal yapısı parçalı ve siyasal meşruiyet kaynakları sınırlı bir devlettir. Bu dönemin genel dinamikleri, kavramsal çerçevede belirtilen kırılgan devlet göstergelerinden “zayıf kurumsallaşma”, “meşruiyet eksikliği”, “siyasal istikrarsızlık” ve “toplumsal bütünleşme yetersizliği” kategorileriyle yakından örtüşmektedir. Devlet, toprak bütünlüğünü koruma ve kamu düzenini sağlama işlevlerini kısmen yerine getirebilmiş olsa da bu işlevlerin sürdürülebilirliği hiçbir zaman kalıcı biçimde sağlanamamıştır.

Emanullah Han döneminde başlatılan modernleşme reformları, güçlü bir merkezi devlet inşası ve toplumsal dönüşümü hedefliyordu. Ancak reformların tabandan gelen desteğe dayanmaması, kabile ve dini liderlerin direnciyle birleşince, devletin meşruiyet kapasitesini aşındırmıştır. Bu durum, kırılgan devlet göstergelerinden biri olan “yönetim meşruiyetinde zayıflama”nın erken bir örneğini teşkil etmiştir. Aynı dönemde merkezi yönetimin kırsal bölgeler üzerindeki idari kontrolü zayıf kalmış, devlet egemenliği büyük ölçüde Kabil çevresiyle sınırlı bir coğrafyada somutlaşmıştır. Bu da Rotberg'in tipolojisinde belirtilen “egemenliğin parçalanması” ve “merkezi otoritenin coğrafi sınırlılığı” olgularına karşılık gelmektedir.

1920'lerin ortasında başlayan ayaklanmalar ve 1928-1929 iç savaşı, devletin güvenlik tekeli kaybettiğini ve kamu düzenini koruma kapasitesinin yetersizliğini açık biçimde göstermiştir. Nadir Şah ve ardından Zahir Şah dönemlerinde görece istikrarlı bir monarşi inşa edilmeye çalışılmış, fakat bu istikrarın dayandığı zemin sınırlı ve kırılgan kalmıştır. Devlet aygıtı, kabile dengelerine yaslanmış, modern bürokrasiden ziyade patrimonyal ilişkilerle işlemiştir. Bu yapı, yönetsel kapasitenin kurumsallaşmasına engel olmuş, kamu hizmetlerinin sürekliliği ve kapsayıcılığı sağlanamamıştır. Dolayısıyla devlet, kamu hizmeti sunma, ekonomik kaynakları adil biçimde dağıtma ve vatandaşların katılımını sağlama işlevlerinde başarısız olmuştur.

Zahir Şah döneminde (1933-1973) uygulanan görece reformist politikalar, modernleşme yönünde adımlar içerse de devlet kapasitesinin sınırlılığı nedeniyle yapısal dönüşüm yaratamamıştır. Özellikle eğitim, sağlık ve altyapı alanlarında kaydedilen sınırlı ilerlemeler, nüfusun büyük bölümünün yoksulluk, eşitsizlik ve dışlanma içinde yaşamaya devam ettiği gerçeğini değiştirmemiştir. Bu tablo, kırılğan devlet göstergelerinden “sosyo-ekonomik kalkınmada dengesizlik” ve “kamusal malların eşitsiz dağılımı” ile örtüşmektedir. Aynı zamanda, devletin kırsal topluluklarla olan bağı zayıf kalmış, toplumsal kimlikler düzeyinde ulusal aidiyet bilinci gelişmemiştir. Bu durum, Afganistan’ın ulus-devlet niteliğini tamamlanamamasına yol açmış; dolayısıyla siyasi birim olarak “devlet”, toplumsal düzlemde “ulus”la örtüşmemiştir.

1973’te Davud Han’ın cumhuriyet ilanı ile monarşinin sona ermesi, aslında sistemin yapısal kırılğanlığının bir yansımasıydı. Siyasal düzenin askeri bir müdahale ile değişmesi, devletin kendi iç dinamikleriyle istikrar üretmediğini, meşruiyetin yeniden kurumsallaştıramadığını göstermiştir. Bu da kavramsal çerçevede başarısız devletin belirgin kriterlerinden biri olan “rejim değişikliğinin zor yoluyla gerçekleşmesi”ne tekabül etmektedir. Dolayısıyla 1919-1978 dönemi genelinde Afganistan, devlet inşasında ilerleme kaydetmiş olmakla birlikte, siyasal, yönetsel ve toplumsal düzeylerde kırılğanlık göstergeleri taşıyan, işlevsel kapasitesi düşük bir yapı olarak kalmıştır.

Sonuç olarak, bu dönem Afganistan’ı kavramsal açıdan tam anlamıyla “başarısız devlet” kategorisinde olmasa da açık biçimde “kırılğan devlet” nitelikleri gösteren bir örnektir. Devletin kurumsal sürekliliği zayıf, yönetsel kapasitesi sınırlı, meşruiyeti bölgesel temelde parçalı ve ulusal kimlik projesi henüz tamamlanmamıştır. Bu nitelikler, izleyen dönemlerde ülkenin iç savaşlara, dış müdahalelere ve rejim krizlerine açık hale gelmesinin tarihsel temelini oluşturmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ KARŞIT TUTUM EKSENİNDE YÖNETİMİN OLUŞUMU: KOMÜNİST REJİMDEN İSLAMCI YÖNETİMLERE

3.1. Sevr Darbesi ve Komünist Rejimin İktidara Gelmesi (1978-1992)

Muhammed Davud Han Cumhuriyeti'nin yıkılmasına yol açan darbe, 27-28 Nisan 1978'e denk gelen 1357 Güneş Hicri yılının ikinci ayı olan Sevr 7'sinde gerçekleşti. "Haft" Farsça'da yedi anlamına geldiğinden ve "Sevr" Güneş Hicri yılının ikinci ayının adı olduğundan bu darbe genel olarak "Sevr Darbesi" ve özellikle de "Haft-i Sevr Darbesi" olarak anılmaktadır. Afganistan Demokratik Halk Partisi (ADHP) tarafından gerçekleştirilen, parti liderleri ve taraftarları tarafından "Devrim", özellikle de "Afganistan İşçi Sınıfı Devrimi" olarak adlandırılan bu darbe neticesinde, Davud Han'ın tek partili otoriter cumhuriyeti sona erdirildi ve kendisi de aile üyeleriyle birlikte 28 Nisan 1978'de (Andişmend, 2009: 20-21) öldürüldü.

3.1.1. Darbenin Arka Planı ve Sovyet Müdahalesi İddiası

Tek partili bir rejimin yaratılması ve görünüşe göre Şura'ya inanan ancak gerçekte Davud Han'a kralla aynı yetkileri veren anayasanın onaylanması, herhangi bir kişi veya hareketten ziyade ADHP için bir alarm kaynağıydı. Şahi rejiminin devrilmesinde Davud Han'ın yanında duran ve bu anlamda kendisini siyasi iktidara katılma hakkına sahip gören ADHP, kendisini iktidarın bir ortağı olarak görmediği gibi, her geçen gün devlet yapısının ve bürokrasinin dışına itiliyor ve artık çok fazla manevra alanına da sahip değildi.

Sovyetler Birliği tarafından desteklenen, yavaş yavaş en azından Afganistan'ın entelektüel ve şehirli toplumu arasında bir yer edinmeyi başarabilen ve faaliyetleri (toplantıları ve protestolarıyla) hükümete sorun çıkaran ADHP ile hükümet arasındaki ilişkilerde her geçen gün artan gerilimin ortasında, görünüşe göre Davud Han, bu konuda Sovyet yetkilileriyle konuşmak için Sovyetler Birliği'ne gitti. 1977 yılının

Nisan ayı ortalarında gerçekleşen ve aslında Davud Han'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra Sovyetler Birliği'ne yaptığı ikinci ziyaret olan bu gezide, Başkan Brejnev ile Davud Han arasında Moskova'da yapılan resmi görüşmeler sırasında iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve ilişkileri her zamankinden daha gergin ve düşmanca bir hale dönüşmesine neden olan şiddetli bir tartışma yaşandı. Görüşme sırasında Brejnev, Afganistan'da NATO üyesi ülkelere gelen uzmanların sayısının artmasından duyduğu hoşnutsuzluğunu dile getirerek Afganistan Devletinden açıkça "emperyalizmin çıkarlarını savunmaya kararlı casuslardan başka bir şey olmayan bu uzmanlardan kurtulmasını" istemiştir. Sovyet liderine Davud Han, sözlerinin kabul edilemez ve bunun Afganistan'ın iç işlerine açık bir müdahale olduğunu belirterek, "Ülkemizin yönetiminde ve Afganistan'da kimi çalıştıracığımız konusunda bize emretmenize asla izin vermeyeceğiz. Yabancı uzmanları nasıl ve nerede çalıştıracığımız Afganistan Devleti'nin münhasır hakkı olarak kalacak. Afganistan gerekirse fakir ama eylemleri ve kararlarında özgür kalacak" şeklinde yanıt verdi. Bu sözleri söyledikten sonra ayağa kalkıp toplantı salonunu terk etmek için çıkış kapısına gitti ve Brejnev ile onu takip eden heyet üyelerine veda etmek bile istemedi. Ancak yolculukta kendisine eşlik eden Dışişleri Bakan Yardımcısının ısrarı üzerine ev sahipleriyle vedalaştı. Veda sırasında da Brejnev'in, aslında Davud Han'ın Moskova gezisinin amacı olan özel toplantı için anlaştığının duyurulması üzerine, olumsuz yanıt verdi ve artık o görüşmeye gerek kalmadığını belirtti (Ghaus, 1988: 178, 179).

Böyle bir pozisyon milliyetçi açıdan haklı olmasının yanı sıra gurur verici de sayılabilmektedir. Ancak zayıf ve fakir bir ülke liderinin, doğu blokunun en güçlü ülkesi ve Batı Bloku ile kıyasıya bir rekabet içinde olan, ayrıca güney sınırlarından endişe duyan liderine karşı böyle bir tavır takınması tehlikeli (Tanin, 2005: 201) ve şüphesiz krize yol açabilirdi. Bu arada, Davud Han'ın baskı sisteminin egemenliği nedeniyle ülkedeki istikrarsız konumu, partisinin halkı rejimi desteklemek için harekete geçirmesinde başarısız kalması ve Sovyet bağlantılı ADHP'nin şehirli ve entelektüel sınıf özellikle de ülkenin silahlı kuvvetleri arasındaki artan nüfuzu, bu tehlikeyi iki katına çıkarıyordu; zira Davud Han, iktidarı esas olarak Komünist askeri subayların yardımıyla ele geçirmişti ve yardımlarının bedeli olarak, onları devlet aygıtına dâhil etmek zorundaydı (Ghaus, 1988: 187).

Sovyetler Birliği ile ilişkiler soğuyup gerginleştikçe Davud Han hükümeti ile ADHP arasındaki ilişkiler de giderek gerginleşiyordu ve buna tepki olarak ADHP'nin Halk ve Perçem kanadları tarafından düzeni yıkma stratejisi benimsendi. Bu stratejiyi uygulamak için iki rakip kanadın (Halk ve Perçem) ortak iş birliğine ihtiyacı vardı. Bu nedenle Sovyetler Birliği'nin arabuluculuğu ve uzun müzakerelerin ardından bu iki kanad, parti içindeki iktidarı eşit olarak bölüp genel sekreterlik pozisyonunu Halk fraksiyonuna devrederek birleşme konusunda anlaştılar. Bu ittifak, Perçemilerin Davud Han hükümetinden kovulmasından iki yıl sonra yani 1977'de (Rubin, 2002: 104) gerçekteleşti. Her ne kadar bu ittifak çoğunlukla çıkara dayalı olsa da ve iki grubun liderleri prensipte buna inanmasa da Davud Han hükümetinin devrilmesi, ADHP'nin iktidarı ele geçirme hedefinin gerçekteleşmesi, bağlantısız ve bir bakıma Batı eğilimli bir hükümet yerine Sovyet bağlantılı bir rejim kurmak olan Sovyet niyetinin yerine getirilmesinde son derece yararlı oldu.

Sovyetler Birliği bu olayların gerçekteleşmesindeki rolünün açıkça ortaya çıkmasını ve varlığının hissedilmesini istemiyordu ve dolayısıyla da ADHP'nin iki fraksiyonunun birleşmesi tartışması bile ilk kez Sovyetler tarafından değil, Irak Komünist Partisi'nin yayın organı Tarık el-Şa'ab gazetesi tarafından Haziran 1976'da gündeme getirildi (Tanin, 2005: 204). Ancak her iki kolun liderleri ve üyeleri, iki kanadın birleşmesi meselesi de dâhil olmak üzere bu olayların Sovyet politikalarıyla örtüştüğünün farkındaydı ve buna karşı çıkmanın aslında Sovyet politikalarına karşı çıkmak anlamına geldiğini, dolayısıyla da tehlikeli olabileceğini açıkça biliyorlardı. Halk ve Perçem üyelerinin, özellikle de liderlerinin bu konunun önemi konusundaki farkındalığı, her iki kanadın liderlerinin gönülsüzce birleşme eyleminde, konuyu göz ardı etmenin tehlikeli sonuçları da daha sonra kurulan Sovyet'e bağlı hükümetin, iki kanad arasındaki ittifakın bazı muhalifleriyle olan ve onları soruşturma olmaksızın ve mahkemeye başvurmadan yıllarca hapse atacak olan ilişkilerinde görülebilmektedir.

3.1.2. Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin İktidara Gelmesi ve Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kurulması

Davud Han Hükümetini devirme stratejisi ADHP'nin her iki kanadında uzun süre önce ortaya konulmuş olmasına ve hatta Şahi rejimini devirmek için darbeye Davud Han ile iş birliği yapan Perçem kanadında liderleri arasında görüş farklılığına rağmen, Davud Han Hükümetiyle ittifak ya da ona karşı çıkma seçeneklerinden en sonunda ikinci seçeneği benimsendiği halde, pratikte Nisan 1978'e kadar ADHP, Davud Han hükümetini devirme girişiminde bulunmamıştı. İki taraf arasında ciddi bir çatışmanın ilk işaretleri, 17 Nisan 1978'de ADHP'nin liderlerinden ve önde gelen teorisyenlerinden Mirakbar Hayber'in suikasta uğramasıyla (Pencşiri, 1998 İkinci Cilt: 59) başladı.

Faili meçhul ancak ADHP liderleri ve üyeleri tarafından hükümetin düzenlediği bir eylem olarak değerlendirilen Mirakbar Hayber suikastının ardından ADHP, esas amacı partinin gücünü göstermek olan büyük bir cenaze töreni düzenledi. 19 Nisan 1978'de 15.000'e yakın ADHP üye ve destekçisinin katılımıyla gerçekleştirilen bu törende, ADHP'nin o anda genel sekreteri olan halk fraksiyonunun lideri Taraki ve Perçem fraksiyonunun lideri Babrak Karmel'in de aralarında bulunduğu bu partinin liderleri, hükümeti uyararak, Mirakbar Hayber'in her damla kanının intikamının alınacağını ifade ettiler (Musavi, 2009: 103).

ADHP'nin güç gösterisine ve liderlerinin saldırgan sözlerine öfkelenen Davud Han, bu partinin liderlerinin tutuklanmasını emretti ve ardından 25 Nisan 1978'de Noor Mohammad Taraki ve Babrak Karmel de dâhil olmak üzere bu partinin bazı liderleri tutuklandı. Bu arada bazı parti liderleri evlerinde gözetim altında alındı. Evlerinde gözetim altına alınanlardan biri de Halk kanadının iki numaralı adamı ve bu grubun askeri teşkilatının lideri olan Hafızullah Emin'di ki 25 Nisan gece yarısından ertesi güne (26 Nisan) kadar fırsatı değerlendirerek darbe emrini ve planını ADHP'ye bağlı olan askeri subaylara ulaştırabildi (Andişmend, 2009: 14-15, 17-18).

Davud Han'a karşı askeri darbe, 27 Nisan 1978'e denk gelen 1357 Güneş Hicri yılının ikinci ayının yedinci gününün sabahı başladı ve zırhlı kuvvetlerden Aslam

Vatanjar ile Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Albay Abdülkadir tarafından yönetiliyordu. Hafızullah Emin'in komutasıyla bu iki subay, ADHP'nin siyasi liderlerinin tamamı tutuklandığı ya da gözetim altındayken, Muhammed Davud'un ordudaki üç ana muhalif gücün yani Halk'a bağlı askeri gruplar, Perçem'e bağlı askeri gruplar ve bağımsız sol subaylar grubu (Tanin, 2005: 207-208) yardımıyla darbe başarılı oldu.

“Afganistan tarihinde ilk kez monarşinin, tiranlığın ve Naderi Ailesinin gücünün son kalıntılarının sona erdirildiği ve tüm devlet iktidarının halka devredildiği” iddia edilen bu darbenin ertesi günü, ülkenin yönetimini askeri bir konsey devraldı. Darbenin askeri liderleri ile ADHP'nin siyasi liderleri arasında üç gün süren görüşmelerin ardından askeri konsey, sonunda iktidarın “Devrimci Konsey” adı verilen bir konseye devredilmesi konusunda anlaşmaya vardı. Tamamı ADHP Merkez Komitesi üyesi olan 35 üyeden oluşan Devrimci Konsey, ayrı kararnamelerle Noor Mohammad Taraki, partinin Genel Sekreterini Devrimci Konseyi başkanı ve ülkenin Başbakanı olarak, partinin ikinci sekreteri Babrak Karmel'i ise Devrimci Konseyi Yardımcısı ve Başbakan Yardımcısı olarak atadı. Ayrıca Albay Abdülkadir'in Savunma Bakanı, Aslam Vatanjar'ın Başbakan Yardımcısı ve Telekomünikasyon Bakanı ve darbenin baş tasarımcısı ve kahramanı olan Hafızullah Emin'in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak atandığı 19 üyeden oluşan yeni bir kabine kuruldu (Musavi, 2009: 110).

Bu şekilde iktidar ADHP'nin Halk ve Perçem fraksiyonlarının üyeleri arasında bölünmüş, ancak bu iki fraksiyon arasındaki güç çatışması her geçen gün daha da artarak onların birbirlerinden ayrılmalarına sebep oldu ve bu kez aralarındaki birliği korumak için Sovyet müdahalesi de sonuç vermedi. Kendisini darbenin asıl tasarımcısı ve kazananı olarak gören Halk Kanadı, Halk Kanadı'ndan daha az güçle yetinen Perçem kanadını ortadan kaldırma ve marjinalleştirme planını devreye soktu. Bu plana dayanarak Perçem kanadının, aralarında bu kanadın lideri Babrak Karmel'in de bulunduğu üst düzey yetkilileri, güç merkezinden uzaklaşmak amacıyla başka ülkelere büyükelçi olarak gönderildi ve alt düzey diğer üyeleri de gün geçtikçe iktidar aygıtının gövdesinden uzaklaştırıldı (Andişmend, 2004: 76-77). Asıl tasarımcısı Hafızullah

Emin olan bu planı hayata geçirerek Halk fraksiyonu tüm gücü ele geçirmeyi başardı ve bu fraksiyonun bir ve iki numaralı liderleri Taraki ve Hafızullah Emin parti ve ülke düzeyinde tartışmasız liderler haline geldi.

3.1.3. Yeni Reformlar ve Yeni Baskılar

ADHP, iktidara geldiği andan itibaren başta Taraki ve ardından Hafızullah Emin'in öncülüğünde adalet ve eşitliği vurgulayarak, "ekmek, kıyafet, ev, eşitlik ve adalet" (Tanin, 2005: 239) sloganlarıyla çeşitli sosyo-ekonomik reform programlarını devreye soktu. Komünizm ideolojisinin öğretilerine dayanan bu sloganların amacı, bir yandan sosyalist-komünist reformlar yapıp Afganistan'ı Sovyetler Birliği'nin ideolojik çerçevesiyle uyumlu hale getirmek, diğer yandan da halka temel kamu hizmetlerini sağlamak ile onların yeni rejime karşı güvenini ve memnuniyetlerini kazanmaktı.

Rejimin stratejik hedefi olarak ortaya koyduğu feodalizmi ortadan kaldırmak ve insan sömürsünün olmadığı sınıfsız bir topluma geçiş sağlamak amacıyla toprak reformuna başvuruldu. Bu dönemin en önemli reformlarından biri olarak bilinen toprak reformu, ülkedeki tüm tarım arazilerinin bölünmesi anlamına geliyordu. Bu programa göre, her kişinin sahip olabileceği arazi miktarı kesin bir şekilde belirlenerek, bölüştürüldükten sonra kalan araziler, asıl sahiplerine para ve tazminat ödenmeden köylülere, çiftçilere ve diğer ihtiyaç sahiplerine dağıtılıyordu. Bu doğrultuda, banka faizleri kaldırıldı ve köylülerin geleneksel ekonomik ilişkilerinin yerini alan kooperatifler kuruldu (Ewans, 2017: 202-203).

Eğitime erişim, iş olanakları yaratılması, kadın hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi de dikkat çeken diğer konular arasındaydı. ADHP'nin politikaları eğitimi modernleştirmeyi ve cinsiyet eşitliğini teşvik etmeyi amaçlıyordu. Bu doğrultuda okuryazarlık oranının artırılmasına yönelik çaba gösterildi. Kadınların eğitim ve istihdama erişimi her geçen gün artıyordu; 1986 yılında ülke genelinde 270.000 kadın çeşitli işlerde çalışırken, 1988 yılında devlet dairelerinde çalışanların %18,6'sı kadındı, 1986 yılında polis ve hükümete bağlı güvenlik güçlerin saflarında 5.000 kadın

görev yapıyordu ve 1986’da üniversitelerdeki 8.800 öğrencinin yarısından fazlasını kızlar oluşturuyordu (Giustozzi, 2007: 38, 35-36). Bu tedbirlerin yanı sıra zorla evlendirme yasaklandı, asgari evlenme yaşı yükseltildi, çeyiz (başlık) kaldırıldı, sadece erkek çocuklar için değil kızlar için de eğitim-öğretim zorunlu hale getirildi ve lise döneminde derslerin Rusça verilmesi zorunlu hale getirildi (Ewans, 2017: 203).

Reform programlarının başlatılmasıyla birlikte hükümetin bunları uygulamaya yönelik baskısı da artıyordu ve bu bağlamda her türlü muhalefet ve hatta anlaşmazlığa karşı ciddi bir şekilde tepki gösteriliyordu. Bir yandan halk nezdinde temelleri sağlam olmayan ve iktidarını pekiştirme kararlılığında olan, diğer yandan da ülkeyi modernleştirme ve demokratikleştirme adı altında komünist programları hayata geçirmeye çalışan komünist rejimin davranışları giderek şiddet içeren bir biçime büründü ve rejim bir baskı aygıtına ve mutlak bir tiranlığa dönüştü. Komünist rejim hem siyasi hem de ideolojik muhaliflere karşı o zamana kadar benzeri görülmemiş bir baskıcı harekette bulundu. Rubin’in (2002: 115) belirttiği üzere, “Halk [ADHP’nin iktidarda olan kanadı], Afganistan’ın Han’ın zamanında ve muhtemelen onun zamanından beri görmediği bir ölçekte toplu tutuklamalar, işkence ve gizli infazlar uyguladı”.

Nisan 1978’den Sovyetler Birliği’nin Aralık 1979’daki işgaline kadar yani iki yıldan kısa bir süre içinde komünist rejim, eşitlik ve modernleşmeye engel olma suçlamasıyla Kabil’in altı mil doğusundaki Pul-i Çarhi Hapishanesi’nde 27.000 siyasi mahkûmu idam etti ki çoğu molla (din adamları) ve köylü beylerdi (Kaplan, 1990: 115-116). Komünist rejim sansür uygulayarak ifade özgürlüğünü ve bireysel özgürlükleri sınırladı. Keyfi tutuklamalar, işkence ve yasadışı infazlar yaygındı ve ülkeyi bir tür polis-istihbarat sistemi yönetiyordu. Bu doğrultuda iktidar partisinin Halk Kanadı AHDP’lileri dahi esirgemeyecek kadar ileri gitti. Öyle ki, görünüşte büyükelçi ama gerçekte sürgün olarak yurtdışına gönderilen Perçem Kanadının liderlerini kovuşturma ve cezalandırma için başkente çağırdı. Onlar da durumu anlayınca gelmekten kaçındılar ve bir kısmı buldukları ülkelere sığındılar. İktidarda olan kanad Ağustos 1978’de Savunma Bakanı General Abdülkadir, Ordu

Genelkurmay Başkanı Şahpour Ahmadzay'ının yanı sıra Perçem kanadıyla bağlantılı olduğu anlaşılan partinin diğer bazı üyelerini tutukladı (Tanin, 2005: 236-237).

3.1.4. Halkın Reformlara Tepkisi ve Devlet Başarısızlığının İlk İşaretleri

Yeni hükümetin uygulamaya koyduğu reformlar başlangıçta yumuşak bir şekilde yürürlüğe konulmuş ancak sonrasında daha sert önlemlerin alınması halkta birtakım huzursuzluklara neden olmuştur. Özellikle bu reformlar ile köylerin aşiret yapısı ve sosyo-ekonomik durumu da değişmeye başlamıştır (Goodson, 2001: 55-56). Halkın reform hareketlerine ilişkin gösterdiği tepki, sadece reformların uygulanış şekline değil, bu uygulamaların geleneksel, milli ve dini inançlarına aykırı niteliğiydi.

Komünist rejim, örneğin Emanullah Han döneminden komünist darbeye kadar bazı küçük değişikliklerle ülkenin ulusal bayrağı olan üç renkli siyah, kırmızı ve yeşil bayrağını, komünizm sembolü olan kırmızı bayrağa dönüştürdü ve mihrabın ile minberin devlet amblemini “Halk” kelimesiyle değiştirdi. ADHP'nin iktidara geldiği andan itibaren halk arasında bu partinin Sovyetler Birliği'ne bağlı olduğu, komünizm ideolojisini uygulamaya çalıştığı ve dini değerlere karşı olduğu yönünde şüphe ve görüşler bulunmaktaydı, rejimin bayrak ile devlet amblemine ilişkin yaptıkları ise bu şüphelerin doğruluğunu kanıtladı. Kuşkusuz, halkının mutlak çoğunluğunun sosyo-kültürel açıdan gelenekçi ve dini açıdan geleneksel İslam'a bağlı olduğu, dolayısıyla da dini ve milli sembollerine karşı her türlü muhalefeti hoşgörüle karşılamayan bir ülkede, böyle bir eylem millete karşı savaş ilanı olarak yorumlanabilirdi. Bu nedenle halk kesimlerinin yeni düzene karşı memnuniyetsizliği ve muhalefeti her geçen gün artıyordu ve buna karşı meşruiyet açısından sallantılı olan iktidarı elinde bulunduran darbe rejimi giderek daha fazla şiddet ve baskıya başvuruyordu. Böylelikle, Tanin'in (2005: 242, 251-252) belirttiği gibi, geleneksel iktidar merkezlerine saldırarak devrimin geri dönülmezliğini garanti altına alabileceğine inanan komünist rejim, uygulamaya çalıştığı reformlara karşı hem direnişle karşı karşıya kaldı hem de etnik ve dini liderlerin iktidarını bir anlamda meşrulaştırdı. Başlangıçta sınırlı olan direniş, gün geçtikçe silahlanarak topyekûn bir isyana dönüştü.

İlk büyük silahlı isyan, Mart 1979'un başında ülkenin doğusundaki Nuristan'da meydana geldi ve isyancılar bölgeyi kontrol altına alarak Nuristan'ı ele geçirdi. Sonraki aylarda isyanların kapsamı doğudan batıya, kuzeyden güneye ülkenin diğer illerine yayıldı. Bu arada Davud Han döneminde oluşan, liderleri ve üyelerinin çoğunluğu Pakistan'da olan İslami hareket de bu isyanların liderliğini üstlenmeye çalıştı. Bu olaylar nedeniyle gün gittikçe ülkenin başkenti ve diğer önemli şehirleri güvensiz hale gelmişken komünist rejim ülkenin farklı yerlerindeki topraklarını isyancılara kaptırıyordu. Bu arada, ordu subaylarına rehberlik edecek askeri uzmanların gönderilmesi, Kabil Hükümetine askeri, silah ve mali yardım gönderilmesi, Komünist rejimin liderlerinin iç ve dış politika alanlarında siyasi rehberliği ve başta Pakistan olmak üzere Afganistan'ın komşu ülkelerine baskı yapması gibi Sovyetlerin komünist hükümeti sürdürme çabaları (Rahimi, 2017: 213, 214) işe yaramadı.

Afganistan'da durumun her geçen gün kötüleşmesi, özellikle 17 Mart 1979'da ülkenin batısındaki Herat vilayetinde yaşanan, komşu illere de sıçrayan ve ülkenin batısındaki bazı bölgelerin kontrolünün kaybedilmesine yol açan ayaklanma, Kabil ve Moskova'da endişe yarattı. Bu durum, Kabil hükümetinin en büyük destekçisi olan Sovyet askeri müdahalesinin mümkün olup olmadığını, Kabil hükümeti ile Sovyet liderleri arasındaki ana tartışma konusu haline dönüştürdü. Askeri güç gönderme ve doğrudan Sovyet askeri müdahalesi önerisi, Taraki tarafından Mart 1979'da Sovyet Başbakanı Aleksey Kosygin ve sonra da Sovyet lideri Brejnev ile yapılan görüşmede teklif edildi. Ancak Sovyet lideri, askeri dâhil her türlü iş birliğine bağlılığını ifade etmesine rağmen askeri güçlerin gönderilmesini gerekli olmadığını ve Taraki ile yaptığı görüşmede Afganistan durumunun düzeltilmesi, sınırların kontrol edilmesi ve ordunun devrimci devletin pozisyonlarına tam desteği kazanımların sağlanması üzerinde vurguladı (Gromov, 1996: 32-33, 49-50). Bütün bunlara rağmen, Kızıl Ordu'nun ayağını Afganistan'a açan, ADHP'nin Halk Kanadının iki numaralı adamı Hafızullah Emin'in Taraki'ye karşı darbe yapması ve ardından ABD'ye yakınlaşma girişimi oldu.

3.1.5. Afganistan'a Sovyet Askeri Müdahalesi ve Ulusal Uzlaşma Politikasının Ortaya Konulması

15 Eylül 1979 darbesi sonrasında Hafızullah Emin, Taraki'yi iktidardan uzaklaştırıp ardından 8 Ekim 1979 akşamı onu tutsak olduğu yerde öldürerek iktidarı tamamen ele geçirdi. Taraki'nin öldürülmesiyle ADHP'nin Halk fraksiyonundaki bölünme, durumu daha da kritik hale getirdi. Bu arada her geçen gün yayılan iç savaş kazanmak ve Sovyetler Birliği'nin bilgisi dışında ve hatta iradesi dışında gerçekleştiği söylenen Taraki'ye karşı darbe ve onun öldürülmesiyle ilgili Sovyetler Birliği'nin desteğini almak, Hafızullah Emin'in yeni kurulan hükümetinin karşılaştığı en büyük sorunlarındanı (Tanin, 2005: 272-273, 277).

Emin, Sovyetler Birliği'nin iş birliği olmadan savaşın kazanılmasının mümkün olamayacağını bildiği halde, muhalefetle uzlaşmanın bir yolunu bulmak için ABD ile temas ve müzakere kapısını açtı. Emin'in Amerika ve Pakistan'a artan yakınlığı Sovyetler Birliği'nde alarma neden oldu. Enver Sedat'ın Mısır'da yaptığı gibi, Emin'in Sovyetler Birliği'nden ayrılması ve ABD'ye katılması korkusu, Sovyet liderliğini Afganistan'a doğrudan askeri saldırı başlatmaya zorladı. Sovyetler Birliği'nin 24 Aralık 1979'da aldığı asker gönderme kararının ardından ertesi gün Sovyet kara kuvvetleri çeşitli yollardan Afganistan'a girdi ve 27 Aralık'ta askeri uçaklar Kabil ve Bagram askeri havalimanlarına indi. KGB 333 saldırı birimi Hafızullah Emin'in ikametgahını kuşattı ve onu karısının ve çocuklarının önünde vurarak öldürdü. Böylelikle Hafızullah Emin'in yüz günlük iktidarı sona erdi ve onun yerine Sovyet desteğiyle ADHP'nin Perçem kanadının lideri Babrak Karmel hükümetin başına geçti (Tanin, 2005: 278-293; Rahimi, 2017: 215).

Sovyetler Birliği işgalini Afganistan tarafından asker göndermeye davet edildiği iddiasıyla gerekçelendirse de, bu işgal bir yandan Kabil'deki Sovyet yanlısı rejimi korumak, diğer yandan Afganistan'ın Amerika ile yakınlaşmasını önlemektir. Ayrıca Saykal'ın (2015: 401) da belirttiği gibi, Kabil rejiminin yerini İslami bir rejimin alması ve dolayısıyla Batı ve Arap ülkelerinin yoluna çıkması tehlikesi hissi, Sovyetler Birliği'ni Afganistan'a saldırmaya zorlayan faktörlerdendi. Kuşkusuz bu tehlike açıkça mevcuttu; çünkü aynı yıl rejim ülke genelindeki kontrolünü kaybetmişti, birçok

bölge Mücahitler olarak bilinen İslamcı silahlı muhalif güçlerin eline geçmişti ve ordunun neredeyse %50'si ya silah bırakmış ya da teçhizatlarıyla Mücahitlere katılmışlardı. Bu sırada Pakistan'dan gelen Kabil rejiminin tüm askerlerine eşdeğer olan 40.000'den fazla Mücahit, Afganistan'daki rejim ordusuyla savaşıyordu (Saykal, 2015: 397).

Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi uluslararası tepkilere yol açtığı gibi, ulusal düzeyde de halk ve İslami akımlar tarafından "Cihad" olarak adlandırılan savaşların tırmanmasına neden oldu. Bu arada Kabil'deki iktidar rejimi de bu krizi kontrol etmek ya da en azından azaltmak için halkı memnun etmeye çalıştı. Üç renkli bayrak, milli bayrak olarak yeniden sahneye çıkarıldı ve 8 bin mahkûm serbest bırakıldı. Bu doğrultuda halka, toprak reformu programının revize edilmesi, genel af, siyasi tutukluların serbest bırakılması, yeni bir anayasanın onaylanması, serbest seçim yapılması, çeşitli partilerin faaliyet göstermesine izin verilmesi, her görüş ve inançtan herkesin katılımıyla bir devlet kurulması sözü verildi. Ancak uygulamada, komünist olmayan üç bakan ve Halk kanadına mensup birkaç bakan dışında, tüm kabine üyeleri Perçem kanadının üyesiydi ve yaklaşık 12.000 ila 15.000 siyasi mahkûm hala tutukluymdu. Devlet İstihbarat Servisi (HAD) adı altındaki hükümet istihbarat ağı, ülkeyi yöneten bir nevi istihbarat sistemi ülkeye hâkim hale getirmişti ve HAD'ın yanı sıra bakanlıklarda tüm kararları ve yetkileri elinde bulunduran daha fazla Rus danışman görevlendirilmişti (Ewans, 2017: 221-222).

Yeni anayasanın kabul edilmesiyle, her ne kadar insan eşitliği, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne uyulması, işçi sınıfı çıkarlarının güvence altına alınması, demokratik bir toplum yaratılması ve dini tören yapma özgürlüğü gibi hususlar üzerinde vurgulanmışsa da bu hususlar halkı tatmin etmedi. Dinin ulusal çıkarlara karşı propaganda amacıyla kullanılmasını yasaklayan bu kanunun beşinci maddesinin üçüncü fıkrasının (Afganistan Anayasaları, 2007: 243) aksine, farklı halk grupları din aracılığıyla komünist rejime karşı duran cihatçı İslamcı akımlara katılıyordu. Bu arada, yeni anayasanın Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerle enternasyonalist korelasyon ilkesine dayanan dostluk ve çok yönlü iş birliğine ilişkin 11. maddesine (Afganistan Anayasaları, 2007: 248) göre, rejimin, vatandaşların İslam'a karşı, hatta

İslam'ın düşmanı olarak gördüğü bir ideolojiye bağımlı olduğunun açık bir kanıtıydı. Bu nedenle muhaliflerin Sovyetler Birliği'ne ve onun kuklası olarak gördüğü Kabil Hükümetine karşı yapılan savaş azalmak yerine, gün geçtikçe daha da yayıldı.

1981'den itibaren, Sovyet güçlerinin veya Kabil Hükümetinin doğrudan savaştığı durumlar dışında, kırsal alanların, yani ülkenin %75'inden fazlasının kontrolü ulusal direniş güçlerinin elindeydi (Goodson, 2001: 69). Böylelikle Sovyet askeri güçlerinin ve sayıları 1979'da iki bine ulaşan (Saykal, 2015: 392) ve her geçen gün artan çeşitli Afganistan devlet kurumlarındaki danışmanlarının varlığı, rejimin kaçınılmaz çöküşünü geciktirmek dışında dikkate değer bir başarı beraberinde getiremedi. Bunun yerine güvensizliğin artmasına, savaşın kapsamının genişlemesine, bombalamalara, toplu katliamlara ve milyonlarca insanın uzak ve yakın ülkelere göç etmesine neden oldu. İlk göç dalgası Sevr darbesinden sonra başlamış olsa da Sovyet askeri müdahalesi ve ülkedeki çatışmaların yoğunlaşmasıyla yaklaşık 3 milyon Afganistan vatandaşı Pakistan'a, yaklaşık 2 milyon Afganistan vatandaşı da İran'a sığındı. Bu göç, yalnızca bombalamalar ve kanlı çatışmalar nedeniyle evlerini ve topraklarını terk etmek zorunda kalan sıradan halk ve köylülerle sınırlı değildi; aynı zamanda binlerce aydını ve ülkenin eğitimli sınıfını da içeriyordu. Bu sığınmacıların seksenli yıllardaki mülteci kamplarında talihsiz kaderi, Afganistan savaşının en acı trajik dönemlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Tanin, 2005: 323, 325-326).

İç boyutta ise Perçem ile Halk arasındaki güç mücadelesi, devlet aygıtını bu iki grup arasında bir rekabet alanına dönüştürürken gün geçtikçe etkinliğini, verimliliğini ve insanların memnuniyetini ve desteğini kazanma yeteneğini azaltıyordu. Hoşnutsuzluğun yayılmasıyla birlikte ticaret, sanayi, tarım ve eğitim sistemi geriliyordu ve ülkenin hala hükümetin kontrolü altındaki olan bölgeleri gıda ve yakıt gibi temel ihtiyaçlar için neredeyse tamamen Sovyetler Birliği'ne bağımlıydı (Ewans, 2017: 222). Bu arada, hükümetin liderliği varlığını sürdürmek için Sovyet askeri kuvvetlerine ve mali yönünden de ADHP ve bir bütün olarak komünist rejimi tamamen Sovyetler Birliği'nin mali yardımlarına bağımlıydı (Rubin, 2002: 125).

Sovyetlerin Mücahitleri bastırmak için en gelişmiş kara ve hava silahlarını kullanma çabalarının sonuçsuz kalması, buna karşı da ABD'nin ve Pakistan ile Suudi

Arabistan da dâhil müttefiklerinin, özellikle seksenli yılların ikinci yarısının başından itibaren, çeşitli Mücahit gruplarını finanse etmek ve donatmak için azami çaba göstermesi, Afganistan'ı Soğuk Savaş sırasında iki süper güç arasındaki en büyük ve en önemli rekabet saha haline dönüştürerek Sovyetler Birliği'ni Afganistan'a ilişkin stratejisini yeniden gözden geçirmeye zorladı. Stratejinin revizyonu, Afganistan'daki savaşa karşı olan ve “kanlı bir yara” olarak nitelendirdiği bu savaşın sona erdirilmesini isteyen Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde iktidara gelmesiyle gerçekleştirildi. Sovyet güçlerinin Afganistan'dan çekilmesine yol açan, amacı askeri güçlerin onurlu bir şekilde geri çekilmesi ve Afganistan'daki komünist rejimin korunmasını da sağlayan bu revizyonunun ardından Babrak Karmel, Nisan 1986'da iktidardan istifa etti. Bunun yerine, partinin siyasi büro üyesi ve HAD'ın eski başkanı Dr. Necibullah iktidara geldi. Necibullah iktidara geldiğinde devrimci sloganların yerini barış, müzakere ve muhalefetle koalisyon hükümeti kurma çağrılarını bırakan Ulusal Uzlaşma Politikası yürürlüğe sokuldu (Tanin, 2005: 327-334).

3.1.6. Sovyetler Birliği'nin Geri Çekilmesi ve Komünist Rejiminin Çöküşü

Sovyetler Birliği'nin geri çekilmesine zemini hazırlayan 1987 yılı başında başlatılan ve amacı milleti birleştirmek ve yedi yıllık savaşı sona erdirmek olan Ulusal Uzlaşma Programı çerçevesinde Cumhurbaşkanı Necibullah, Mücahitlerle müzakere etme ve siyasi arenada ADHP dışındaki partilere izin verilmesine dair arzusunu dile getirdi. Bu yılın kasım ayında, seçilmiş iki meclisli parlamentoya sahip başkanlık sisteminin kurulmasına dayanan yeni bir anayasa onaylandı. Anayasa, “kutsal din İslam”ı resmi din olarak ilan etti, bireylerin demokratik haklarını güvence altına aldı, “siyasi partilerin” oluşumunu yasallaştırdı ve farklı etnik kökenler ve milliyetler arasında eşitliği teşvik etti. En önemlisi, 23. maddeye göre toprak sahiplerinin ve köylülerin mülkiyet hakları garanti altına alındı; 25. maddeye göre özel yatırımın dokunulmazlığı garanti altına alınırken ulusal yatırımcıların çeşitli hizmet sektörlerine katılımı teşvik edildi ve desteklendi. 27. maddeye göre, yabancı yatırımcıya yasal çerçevede ülkede yatırım yapılmasına izin verildi (Afganistan Anayasaları, 2007: 304,

306-307). Ancak tüm beklentilere rağmen yeni politikanın halkın ve muhalefetin desteğini çekmede etkisi çok sınırlı oldu. Zira halk ADHP'ye ve HAD'a güvenmiyordu ve Necibullah'ı da Sovyetler Birliği'nin sadık kuklası olarak görüyordu (Kakar, 1995).

Barışın sağlanmasına yönelik müzakerelerin başlatılması çerçevesinde, Afganistan hükümetinin silahlı muhalif güçlerinin en büyük destekçisi ve sığınağı olan Pakistan ile müzakereler, Cenevre'de Birleşmiş Milletler gözetiminde gerçekleştirildi ve uzun müzakerelerin ardından 14 Nisan 1988'de ABD ile Sovyetler Birliği'nin garantörlüğünde Cenevre Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı (Amstutz, 1994: 335; Shahi, 2008: 143). Bu dört maddelik anlaşmaya dayanarak hem Afganistan hem de Pakistan, birbirlerinin bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve iç işlerine karışmama sözü verdiler. Öte yandan Sovyetler Birliği ve ABD, bu iki ülkenin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını ve iç işlerine karışmayacaklarını taahhüt ettiler. Anlaşmada her iki ülkeden gelen göçmenlerin gönüllü olarak geri dönüşlerine zemin sağlanması taahhüt edildi. Ayrıca, anlaşmanın dördüncü maddesinde, 15 Mayıs 1988'de Sovyet askerlerinin geri çekilmesine başlanıp 15 Ağustos'a kadar bu güçlerin yarısının Afganistan'dan ayrılması ve geri çekilme sürecinin 9 ay içinde tamamlanması kararlaştırıldı (Shahi, 2008: 143).

Sovyet birliklerinin geri çekilmesi zamanında başladı ve son Sovyet askeri Şubat 1989'da Afganistan'dan ayrıldı. Bu arada, Kabil'deki Sovyet bağlantılı rejimin yakında yıkılacağını düşünen çeşitli Mücahit grupları müzakerelere pek ilgi göstermediler ve bunun yerine geçici bir hükümet kurmak amacıyla Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde bir danışma konseyi kurdular. Ancak beklentilerin aksine, Kabil hükümeti kısa sürede düşmeyerek Sovyet güçlerinin geri çekilmesinden sonra da yaklaşık üç yıl daha da yaşamını sürdürebildi. Necibullah liderliğindeki Kabil rejimi olağanüstü hâl ilan ederek başkent dâhil büyük şehirlerin savunmasına odaklandı. Bu dönemde Necibullah Hükümeti, ülkenin doğusundaki Celalabad'da düzenlenen ve Necibullah hükümetinin Pakistan Ordusu'nun istihbarat aygıtı ve bu ülkenin komandoları tarafından organize edildiğini düşündüğü büyük çaplı saldırı da dâhil olmak üzere Mücahitlerin saldırılarını püskürtmeyi başardı. Ayrıca Necibullah

Hükümeti, Mart 1990'ın başlarında Kabil'de rejimin savunma bakanı Şehnevaz Teney liderliğindeki kanlı darbeyi bastırabildi. Bununla birlikte, Kabil Hükümeti 1990'lı yılların başından itibaren vatandaşlar ile silahlı muhalefeti tatmin edebilmesi için olağanüstü hali kaldırdı, ADHP'nin tüzüğünde değişiklikler yaparak adını Hizb-i Vatan (Vatan Partisi) olarak değiştirdi ve partiyle bağlantısı olmayan kişilerin kabineye girmesine izin verdi (Tanin, 2005: 339-343). Ancak tüm bunlar hem halkın hem de kendilerini zaferin eşiğinde gören silahlı muhalefetin desteğini ve memnuniyetini kazanmada başarılı olmadı.

Afganistan'ın iki süper güç açısından stratejik önemini kaybetmesine neden olan Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve özellikle Sovyetler Birliği ile ABD arasında 1 Ocak 1992'den itibaren ABD'den Mücahitlere silah gönderilmesinin durdurulmasına ilişkin anlaşma yapılması ve bunun karşısında da Sovyetler Birliği gelecekteki geçici hükümette Necibullah'ın olması isteğinden vazgeçmesi, Afganistan'daki savaşın her iki tarafını belirsizlik durumuna soktu. Böyle bir durum, Suudi Arabistan ve Pakistan dâhil olmak üzere çeşitli ülkeler tarafından finanse edilen ve donatılan Mücahitlere kıyasla, her bakımdan yalnızca tek bir finansman ve teçhizat kaynağına (Sovyetler Birliğine) bağımlı olan Necibullah Hükümeti üzerinde daha fazla baskı yaratıyordu. Bunun yanı sıra artan askeri ve ekonomik baskılar nedeniyle Kabil Hükümeti, BM Genel Sekreteri'nin "Afganistan'ın bağımsızlığının vurgulanması, ateşkes sağlanması, silah ve mühimmat sevkiyatının durdurulması, geçici bir hükümetin kurulması için bir mekanizma bulunması, adil ve özgür seçimlerin yapılması ve nihayet herkes tarafından kabul edilebilir bir hükümetin kurulması"nı önerdiği planını hemen kabul etti (Ewans, 2017: 252-255). Uygulaması Birleşmiş Milletler'in Afganistan'daki temsilcisi Benon Sevan'ın gözetiminde yürütülen bu plan kapsamında, Rusya ile Birleşmiş Milletler'in baskıları üzerine Necibullah 18 Mart 1992'de görevinden istifa etti ve onun istifasıyla Afganistan'daki komünist rejimin hayatı da sona erdi.

3.2. Mücahitlerin Zaferi ve İslam Devleti'nin Kuruluşu (1992-1996)

Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne ve ona bağlı komünist rejime karşı mücadele kendiliğinden başlayıp ülkenin farklı bölgelerine yayılmasına rağmen, ülkenin sosyo-politik sahnesinde faaliyet gösteren çeşitli gruplar arasından, Mücahitler olarak bilinen sağcı milis gruplar bu mücadelelerin ve ayaklanmaların liderliğini üstlenebildiler. Her ne kadar farklı Mücahit grupları Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesinden önce ve komünist akımların ortaya çıkıp yayılmasına tepki olarak oluşmuşsa da halkın karşı karşıya kaldığı Sovyet işgaliyle birlikte Mücahitlerin konumu gün geçtikçe güçlendi ve ortak hedefler ile çıkarlar, farklı halk kitlelerini Mücahitlerin safına çekti veya onları farklı Cihatçı grupları takip etmeye yöneltti.

Muhammed Niazi ve Burhaneddin Rabbani gibi isimlerin liderliğinde Kabil Üniversitesi'nde "Nuhzet-i İslami" (İslami Hareketi) adı altında doğan Afganistan cihatçı hareketi, liderlerinin ve üyelerinin Pakistan'a göç etmesiyle daha sonra çeşitli siyasi partiler halinde ortaya çıktılar. İdeolojik açıdan Mısır'daki Müslüman Kardeşler hareketini takip eden ve şeriat hakimiyeti için mücadele etmek, Afganistan'da komünist rejiminin yerine bir İslam devletini kurmak ve İslam hukukunu pekiştirmek gibi amaçları bulunan Nuhzet-i İslami hareketinin yanı sıra, Afganistan cihatçı akımı geleneksel ve muhafazakâr sağcı grup ve partilerden oluşmaktaydı.

Afganistan'daki cihatçı hareket Pakistan merkezli, toplu olarak "Peşaver Yedilisi" olarak anılan daha büyük ve daha önemli Sünni İslam partileri ile İran merkezli, topluca "Tahran Sekizlisi" olarak anılan daha küçük Şii İslam partileri olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Diğer Şiiilerle birlikte büyük oranda Hazaralardan oluşan ve İran tarafından desteklenen Şii parti ve gruplar, ağırlıklı olarak ülkenin orta ve doğu bölgelerinde faaliyet gösteriyordu ki İran'da "İslam Devrimi"nin zaferiyle birlikte hareketlerin kapsamı eskisinden daha da arttı. "Yedi Cihat Parti", "Peşaver'in Yedi Parti" veya "Yedi Parti Mücahitleri İttifakı" olarak da anılan Peşaver Yedilisi (Wright, 2011: 115) ise, Gulbeddin Hikmetyar liderliğinde Hizb-i İslami Gulbuddin ya da İslam Partisi (Gulbeddin grubu), Muhammed Yunus Halis liderliğinde Hizb-i İslami Halis ya da İslam Partisi (Halis grubu), Burhaneddin Rabbani liderliğinde Cemiyet-i İslami (İslam Cemiyeti), Abdül Rab Resül Seyyaf

liderliğinde Ittehad-i İslami bara-i Azadi-i Afghanistan (Afghanistan İslami Kurtuluş Birliği), Ahmed Gaylani liderliğinde Mahaz-i Milli-i İslami-i Afghanistan (Afghanistan Milli İslam Cephesi), Sibgatullah Müceddidi liderliğinde Jebhe-i-Nicat-i Milli Afghanistan (Afghanistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) ve Muhammed Nebi Muhammedi liderliğinde Harakat-i-Inkilab-i-İslami (İslami Devrim Hareketi) adı altında tanımlanan Sünni Müslümanlardan oluşan yedi partiyi içeriyordu.

Üyelerinin çoğu Peştun ve Tacik olan ve iktidar mücadelesinin ana grupları olarak bilinen Sünni Cihat akımına dâhil olan partiler arasında Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslami en büyük ve en güçlüleriydi. Pakistan'dan en fazla mali yardım ve silahı alan, Harruti Peştun Gülbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami'nin %75'i çoğunluğu Gelcayi/Gılzaylar kabilesinden olmak üzere çoğunlukla Peştunlardan, kayda değer sayıda da Taciklerden oluşmaktaydı ve özel olarak ülkenin kuzeydoğusunda ve Pakistan'daki Afganistanlı göçmenler arasında güçlü üsleri vardı. Ülkenin kuzeyinde, kuzeydoğusunda ve batısında güçlü üslerine sahip olan Bedehşanlı Tacik Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami ise, çoğunlukla Taciklerden ve Farsça konuşanlardan oluşuyordu. Ancak bileşiminde bir dizi Peştun, Özbek ve diğer bazı etnik gruplara ait bireyler de katkıda bulunuyordu. Her iki parti ideolojik açıdan İslamcı olsa da Hizb-i İslami, Cemiyet-i İslami'den daha radikal ve lider odaklıydı. Bu durum Cemiyet-i İslami komutanlarının Hizb-i İslami komutanlarından daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olmasına ve Cemiyet-i İslami çerçevesinde Panjşir'de Ahmed Şah Mesud ve Herat'ta İsmail Han gibi önde gelen komutanların ortaya çıkmasına neden oldu (Goodson, 2001:61-62) ki her biri kendi bölgesinde bağımsız bir liderin gücü ve konumuna sahipti.

3.2.1. Başkenti Ele Geçirmek ve İslam Devleti Kurmak

Necibullah'ın iktidarı teslim etme isteğine paralel olarak, çeşitli Mücahit grupları 24 Nisan 1992'de Pakistan'ın Peşaver kentinde Peşaver Anlaşması (Peshawar Accord) olarak bilinen bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya dayalı Jebhe-i-Nicat-i Milli Afghanistan lideri Sibgatullah Müceddidi liderliğindeki 51 Mücahitten oluşan bir

heyetin Kabil'e giderek hiçbir koşulu kabul etmeden iktidarı teslim etmesi kararlaştırıldı. Anlaşmaya göre, Sibgatullah Müceddidi, iki ay süreyle devletin başkanlığını üstlenmesinin ardından Cemiyet-i İslami lideri Burhaneddin Rabbani, Afganistan Geçici İslam Devleti'nin başkanlığını dört ay süreyle devralmalıydı. Altı ay sürecek bu dönemin ardından İslam Şurası, Geçiş Hükümeti hakkında oybirliğiyle karar verecek ve bu Geçiş Hükümeti'nin süresi iki yıl olacaktır. Bu anlaşmaya göre başbakanlık görevi Gülbuddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami partisine verilmeliydi ve diğer önemli bakanlıklar da bu yedi cihatçı parti arasında paylaşılmalıydı (Peshawar Accord, 1992).

Bu anlaşma altı Cihatçı parti tarafından imzalandı, ancak Gülbuddin Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i-İslami bunu kabul etmedi. Hikmetyar tek taraflı olarak başkenti ele geçirmeye çalışırken, bu arada Mücahitlerin yeni devletin liderliği tarafından güvenlik komitesinin başına atanmış olan Cemiyet Partisi askeri kuvvetlerinin genel komutanı Ahmed Şah Mesud'un iç savaşın başlaması ve sivil kanının akması konusunda uyarılarını dikkate almadı. Hizb-i İslami'nin Kabil'i doğudan ele geçirmeye çalışmasıyla birlikte, Kabil'in kuzeyinde konuşlanan Ahmed Şah Mesud'un kuvvetleri de Kabil'e girdi ve 25 Nisan'da başkenti ele geçirmek için iki taraf arasında savaş başladı. 27 Nisan'da geçici hükümetin üyeleri Peşaver'den ayrılarak Kabil'e doğru yola çıktı ve çatışmaların en yoğun olduğu dönemde başkente girdi. Beş gün süren yoğun çatışmaların ardından Mesud, Hikmetyar'ın güçlerini Kabil'den çıkarmayı ve başkentini kontrolünü ele geçirmeyi başardı. Bu arada Sibgatullah Müceddidi İslam Devleti'nin lideri olarak Cumhurbaşkanlığı Sarayında ilk konuşmasını yaptı (Tanin, 2005: 383-395). Böylelikle, on dört yıl süren savaşın ardından Afganistan halkının Sovyetler Birliği ve ona bağlı rejime karşı yürüttüğü cihad galip gelmişti. Böylelikle, Afganistan'ı tam 13 yıl 11 ay 28 gün yöneten solcu bir rejimin hayatına son verildi (Andişmend, 2004: 134-135). Ancak Mücahitler, bir yandan tüm cihatçı gruplar tarafından kabul edilen, diğer yandan vatandaşların temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir devleti oluşturmak gibi büyük bir sınavla karşı karşıya kalmıştı.

3.2.2. Devlet Başarısızlığının Göstergeleri: İç Savaşın Başlangıcı ve Tehrik-i-Taliban'ın Ortaya Çıkışı

Mücahitlerin zaferiyle, on dört yıl süren savaşın sona ermesi, aynı zamanda İslam Devleti oluşturmak ve vatani komünizmin şerrinden kurtarma sloganıyla yıllarca mücadele eden mücahitlerin, meşruiyet, etkinlik ve verimlilik açısından gerekli olan güçlü bir devleti kurabilmesi bekleniyordu. Ancak mücahit grupları arasındaki görüş ayrılıkları, özellikle gücün paylaşımı konusunda aralarındaki anlaşmazlık, İslam Devleti'nin kuruluşundan itibaren mücahit grupları birbirleri ile karşı karşıya getirdi.

Peşaver Anlaşması'na dayalı ilk önce Sibgatullah Müceddidi ve ardından Burhaneddin Rabbani hükümetin başına geçerek belirli zamanlarda işleri devraldı. Bu arada Burhaneddin Rabbani dört aylık görev süresinin sonunda Peşaver Anlaşması uyarınca Ocak 1993'te Ehl-i Hal-ve-Akd (Ehlü'l Hal ve'l-Akd) Konseyi adı altında (Tanin, 2005: 401) birkaç yüz kişilik bir konsey oluşturdu ve konsey devlet başkanının görev süresini iki yıl daha da uzattı. Bu eylem, Peşaver Anlaşması'na başından beri karşı çıkan ve İslam Devleti'nin kuruluşundan bu yana zaman zaman Kabil'e roket atan Gülbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami'nin tepkisine neden oldu. Bu arada cihatçı partiler ile farklı iktidar grupları arasındaki güç (bakanlıkların) bölünmesi de tartışmalı hale geldi. Güç paylaşımından pek memnun olmayan etnik açıdan Hazaralara mensup ve mezhebi açıdan de Şii olan Hizb-i Vahdet-i İslami Afghanistan (Afghanistan İslami Birlik Partisi'nin) lideri Abdul Ali Mazari ile etnik olarak Özbeklerden oluşan Junbiş-i-Milli İslami Afghanistan (Afghanistan Ulusal İslam Hareketi) partisinin lideri General Abdül Reşid Dostum, Burhaneddin Rabbani liderliğindeki İslam Devleti'ne karşı Gulabeddin Hikmetyar ile Şura-i Hamahangi (Koordinasyon Konseyi) adı altındaki bir konsey kapsamında birleştiler (Andişmend, 2004: 176-177; Tanin, 2005: 402-403). Daha önce Ahmed Şah Mesud komutasındaki Burhaneddin Rabbani güçleriyle Kabil'in ele geçirilmesinde ve Gulbuddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami'nin Kabil'den geri püskürtülmesinde iş birliği yapan bu iki parti liderinin Hikmetyar ile iş birliği beklenmedik bir durumdu. Başlangıçta kendisiyle etnik ve ideolojik açıdan güçlü farklılıklara sahip olan, hatta başkentte

birkaç kez ara sıra askeri çatışmalar yaşayan Hikmetyar'la ittifakları, Afganistan'daki savaşı tam kapsamlı bir iç savaşa dönüştürdü.

Kısa sürede başkent farklı cihatçı gruplar arasındaki ana savaş alanı haline geldi ve çatışmaların kapsamı ülkenin illerine ve diğer bölgelerine kadar genişledi. Bu gerilimler sadece kişisel çıkarlardan değil aynı zamanda etnik, mezhep ve dilsel farklılıklardan da kaynaklanıyordu. Örneğin General Dostum, Özbek halkının iktidar yapısında daha fazla güç ve pay almasını, Abdul Ali Mazari ise Hazara halkı ve Şiiilerin iktidar yapısında daha fazla pay almasını istiyordu. Bu arada diğer etnik grupların siyaset sahnesinde ortaya çıkmasından ve varlığından rahatsız olan ve bunu iki yüzyılı aşkın süre boyunca Peştun yönetimi geleneğine aykırı gören Hikmetyar, radikal bir Sünni olmasına ve General Dostum'un devlet bünyesinde bulunmasını bile kabul edilebilir görmemesine rağmen, belki istemeyerek de olsa, Hazara Şii lideri olan Mazari ve solcu Özbek lideri olan Dostum'un eşliğinde Rabbani ile Mesud'un iktidarına son verebilmek için 1 Ocak 1994'te Şura-i Hamahangi adı altında koordinasyon konseyini oluşturdu (Corradi, 2023: 256; Musavi, 2009: 225). Bu arada Rabbani ve Mesud, ister istemez etnik kökenlerine dayanarak Taciklerin çıkarları çizgisine yerleştiriliyordu; tek fark, cihatçı partilerin toplu sözleşmesine dayalı olarak oluşturulan ve Peştun ile Peştun olmayan diğer cihatçı partilerin yanı sıra farklı Sünni ve Şii partilerin desteğini alan devlet kanadında olmalarıydı.

Hiçbir tarafın etnik savaş olarak tanımadığı, ancak ülkede yaşayan farklı etnik grupların ilk kez güç paylaşımı konusunda karşı karşıya geldiği bu savaşların başlamasıyla birlikte, ülke ve özellikle başkent kanlı iktidar savaşının ana arenası haline dönüştü. Başkent'in farklı bölgeleri farklı cihatçı partilerin eline geçti ve fiilen İslam Devleti ile rakip gruplar arasında bölündü. Başkent'in kontrolü ve hükümetin düşmesi üzerine Hizb-i İslami, Junbiş-i-Milli İslami ve Hizb-i Vahdet-i İslami güçleri tarafından hükümete karşı şiddetli bir mücadele başlatıldı. Ancak lideri fiilen devletin başında olan Cemiyet-i İslami, Peştun olan Abdül Rab Resül Seyyaf liderliğindeki Ittehad-i İslami partisi ve daha sonra Merci-i taklid olan Şeyh Asif Mohseni liderliğindeki Hizb-i Hareket-i İslami Afghanistan (Afganistan İslami Hareketi Partisi)

gibi Şii partiler de dâhil olmak üzere diğer cihatçı partilerin katılıp birleşmesiyle bu saldırıları püskürtmeyi başardı (Andişmend, 2004: 177-179).

Hava saldırıları da dâhil olmak üzere çeşitli hafif ve ağır silahların kullanıldığı bu saldırılar, hükümetin düşmesine yol açmadı ancak devletin ciddi şekilde zayıflamasına ve ülkenin altyapılarının tahrip olmasına neden oldu. İç savaş olarak adlandırılan ve Mücahitin hükümetinin iktidara geldiği 28 Nisan 1992 tarihinden, 27 Eylül 1996 tarihinde Kabil'in Tehrik-i-Taliban tarafından ele geçirilmesine kadar geçen süreyi kapsayan bu savaşlar sonucunda, sadece savaşın asıl meydanı olan Kabil şehrinde muhtemelen 50.000 kişi öldü, 150.000 kişi yaralandı, yüzbinlerce kişi bu şehri terk etmek zorunda kaldı ve başkent'in büyük bir kısmı harabeye dönüştü (Goodson, 2001: 74-75). Ülke içinde yerlerinden edilen on binlerce insanın yanı sıra çok sayıda vatandaş da başta İran ve Pakistan olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine sığınmak zorunda kaldı. Birleşmiş Milletler raporuna göre, 1995 yılında yurt dışında mülteci olarak yaklaşık 3 milyon Afganistan vatandaşı bulunmaktaydı; bunların 1,2 milyonu Pakistan'da ve 1,7 milyonu ise İran'da yaşıyordu (United Nations Report, 1995: 10).

Savaş ateşinin dört bir yanı sardığı, hükümet karşıtı çeşitli gruplara bağlı milislerin hükümetin egemenliğine meydan okuduğu, kamu hizmetlerinin sunumunun en düşük düzeyde olduğu ve başkent'in İslam Devleti güçleri ile muhalif gruplar arasındaki kanlı çatışmalara sahne olduğu bir dönemde, Afganistan'ın güneyinde kendisine Tehrik-i-Taliban adını veren yeni bir hareket ortaya çıktı.

3.3. Tehrik-i-Taliban ve İslam Emirliği'nin Oluşumu (1996-2001)

“Taliban” kelimesi aslında Arapça kökenli olan ve genel olarak arayan, özellikle de ilim arayan anlamına gelen “Talib” kelimesinin Farsça çoğuludur (Lexico UK English Dictionary, 2024). Tehrik-i-Taliban, İslamcı kökten dinci bir hareket olarak (Merriam-Webster, 2024) Eylül 1994'te Molla Muhammed Ömer Mücahit tarafından 50 öğrencisi ile iç savaşlar sırasında Afganistan'ın güneyindeki bir il olan Kandahar'da kuruldu (Matinuddin, 1999: 25-26). Çekirdeğini Afganistan'ın doğu ve

güney Peştun bölgelerinden olan ve Afganistan ile Pakistan'ın geleneksel İslami okullarında (Medreselerde) dini ilimler öğrenen öğrencilerden (Taliblerden) oluşan (Mapping Militant Organizations, 2022) Tehrik-i-Taliban (Taliban Hareketi), “Mücahit grupların yağma ve haksızlıklarına karşı mücadele” sloganıyla oluşturuldu (Tanin, 2005: 410).

Kendiliğinden gelişen bir reformist hareket gibi görünen Tehrik-i-Taliban, başlangıçta iç savaş ortamının ve çeşitli cihatçı grupların zulmünden bıkmış olan ülke vatandaşları tarafından memnuniyetle karşılandı. Sayıları her geçen gün artan Taliban da ilk çatışmada, Ekim 1994'te Kandahar ilinin Spin Boldak ilçesini, bir süre sonra da aynı yılın Kasım ayında Afganistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Kandahar'ı ele geçirdi. Bu arada, başlangıçta Taliban'ın ortaya çıkması konusunda iyimser olan Burhaneddin Rabbani liderliğindeki İslam Devleti, var olan hükümet için Tehrik-i-Taliban'ın ortaya çıkışının büyük bir tehlike olduğunu fark etti. Her ne kadar Mücahit İslam Devleti, 25 Ocak 1995'e denk gelen 5 Delv 1373 Güneş Hicri tarihinde yapılan bir toplantıda Taliban'ı “Pakistan ve yabancı güçler tarafından oluşturulmuş bir güç” olarak tanımlamış ve “Mücahitlerin hükümetini devirmek ve kukla bir rejim kurmak için ortaya çıkarılmış” (Andişmend, 2004: 185) demiş olsa da, Mücahitler devletin bu harekete karşı tepkisi ihtiyatlı ve müzakere ile uzlaşmaya odaklıydı. Bir yandan güneyde ağırlıklı olarak Hizb-i İslami Hikmetyar liderliğindeki hükümetin muhalif gruplarına bağlı silahlı muhalif grupların Taliban tarafından ezilmesi, diğer yandan da devletin dördüncü cepheyi oluşturma konusundaki isteksizliği ve yetmezliği, devletin Tehrik-i-Taliban'a karşı bu tür bir tepki vermesine neden olan en temel faktörlerden biri olarak değerlendirilebilmektedir.

1994 yılı sonuna kadar Tehrik-i-Taliban, Afganistan'ın güneyi ve merkezinde birçok şehir ve bölgeyi ele geçirmiş, bu bölgelerde çoğunluğu Hizb-i İslami Hikmetyar'a ait olan Mücahit güçlerini ezerek başkentin kapılarına ulaştı. Buna paralel olarak Ahmed Şah Mesut komutasındaki İslam Devleti kuvvetleri, Şura-i Hamahangi (Koordinasyon Konseyi) adı altında hükümete karşı birleşerek Kabil'i kuşatan Hikmetyar, Dostum ve Mazari'nin ortak güçlerini yenmeyi başardı ve başkentin kuşatmasına son verdi. Hikmetyar'ın Hizb-i İslami güçlerinin yenilgiye uğratılıp

Kabil'in güneyinden çekilmesiyle eş zamanlı olarak Tehrik-i-Taliban, Mazari ile varılan anlaşmayla güçlerini 8 Mart 1995'e kadar Kabil'in batısına da kaydırmış ve bu şekilde başkente girip Başkanlık Sarayı'nın iki kilometre yakınına yerleşti (Andişmend, 2004: 185). Ancak Taliban'ın başkente saldırısı ve girme çabası devlet kuvvetleri tarafından püskürtüldü ve bu sayede 1994'teki başarının aksine 1995 onlara pek bir başarı getirmedi. Bu arada başkent'in kuşatılması ve bombalanması, çok sayıda sivilin yaralanmasına neden olurken, başta Uluslararası Af Örgütü olmak üzere uluslararası insan hakları örgütlerinin tepkisine neden oldu (Amnesty International, 1995).

Bir yandan Koordinasyon Konseyi'ne bağlı güçlerin bastırılıp kaçtığı, diğer yandan Tehrik-i-Taliban kuvvetleri'nin geri püskürtüldüğü Mart 1995'ten Eylül 1995'e kadar geçen dönem, başkent için geçici bir barış dönemi idi. Bu dönemde başkentteki devlet daireleri yeniden faaliyete geçti, okulların ve eğitim kurumlarının kapıları yeniden açıldı, aralarında Anis ve Hevad gazetelerinin de bulunduğu devlet basını yeniden yayına başladı, bağımsız yayınlar ve bazı parti yayınları yeniden devam ettirildi. Ülkenin en büyük ve en önemli üniversitesi olan Kabil Üniversitesi, masa, sandalye gibi olanaklara sahip olmadığı ve öğretim üyelerinin çoğu ülkeyi terk ettiği halde yeniden inşa edilerek faaliyete geçirildi. Kamu kurumları çalışmaya başladı, üniformalı polisler yeniden kentte görevlendirildi ve böylece hükümet sisteminin varlığının ilk işaretleri bir kez daha ortaya çıktı (Andişmend, 2004: 189-191).

Tehrik-i-Taliban kuvvetleri, saldırılarını ülkenin batısı ve doğusu dâhil olmak üzere diğer bölgelere yoğunlaştırarak çeşitli il ve ilçeleri birer birer ele geçirebildi. Sonuç olarak, Eylül 1996'da devlet kuvvetleri Kabil'in kuzeyine çekilmek zorunda kaldı ve Taliban'ın başkente girmesinin yolu açıldı (Ewans, 2017: 265). Tehrik-i-Taliban Kabil'i ele geçirdikten sonra "Afganistan İslam Emirligi" adı altında yeni bir yönetim kurdu.

3.3.1. Tehrik-i-Taliban'ın İdeolojik Kökenleri ve Yönetim Tarzı

1996'da iktidarı ele geçiren, İslam Emirliği olarak adlandırılan ve dünyadaki önceki ile mevcut diğer İslami yönetimlerle bazı benzerliklere sahip olmasına rağmen, kendine özgü özellikleri bulunan Tehrik-i-Taliban'ın yönetim biçimini ve tarzını anlamak için onun ideolojik köklerini incelemek gerekir; zira bu yönetimin türü ve tarzı bu ideolojiden ve düşünsel çerçeveden türetilmiştir. Ancak önceki Mücahit gruplarının köklerinden yükselen (Tanin, 2005: 410) ve Pakistan'daki Afganistanlı mültecilerin medreselerinden gençlerin askerileştirilmesiyle 1994 yılında ilk önce güçlü bir askeri-dini, daha sonra da siyasi güç haline gelen Taliban'ın ideolojisinin doğası ve entelektüel çerçevesi hakkında bir fikir birliği yoktur.

Tehrik-i-Taliban kendisini cihatçı grupların yolsuzluklarını ve düzensizliklerini ortadan kaldırmak, iç savaşı sona erdirmek ve İslami Şeriat'ın egemenliğini pekiştirmek için kendiliğinden ortaya çıkan şeriat yanlısı İslami bir hareket olarak tanımlıyordu. Bu iddianın yansımaları Tehrik-i-Taliban'ın kurucusu Molla Muhammed Ömer Mücahit'in hareketin oluşumuna ilişkin sözlerinde görmek mümkündür: *“yaklaşık 20 öğrenci arkadaşımın birlikte Kandahar'daki bir medresedeydim. Fesat, hırsızlık, yağmacılık ve cinayet çok yaygınlaşmıştı. O günlerde kimse her şeyin daha iyi olabileceğine inanmıyordu. Allah'a tevekkül ettim ve bu öğrenci arkadaşlarımla birlikte çalışmaya koyuldum”* (Zeydan, 2010: 44-45). Bunun dışında, Taliban başlangıçta kendisini güç kazanmak için ortaya çıkmış olan siyasi bir hareket olarak tanıtmamıştı. Kuruluş amacını güç kazanmak değil, kaos ortamının oluşmasına yol açan ve iç savaşı başlatan militan grupları silahsızlandırmak, onları etkisiz hale getirmek ve yönetimi ehline devretmek olarak belirtmişti (Müjde, 2002: 17-18). Ancak çok geçmeden Tehrik-i-Taliban, siyasal İslam temelinde oluşturulan ve bir dini devleti iktidara getirmeyi amaçlayan kökten dinci bir askeri-siyasi hareket haline dönüşmüştür.

Sünni bir akım olan Tehrik-i-Taliban, fikri açıdan Hanefi mezhebi ekseninde oluşan bir İslami hareket olarak bilinmektedir. Taliban iktidara geldikten sonra alışlagelmişin dışında ve diğer var olan siyasi sistemlerden tamamen farklı bir sistemi (yapıyı) meydana getirdi. Afganistan İslam Emirliği adı verilen bu yapının başında

Tehrik-i-Taliban'ın kurucusu Emîrû'l-mü'minîn lakaplı Molla Muhammed Ömer Mücahit bulunmaktaydı. Emirlik sistemine göre, sistemin başında yer alan Emîrû'l-mü'minîn (Mü'minlerin Emiri/Lideri) şahsı eşsiz bir konum ve yetkilere sahiptir. Emîrû'l-mü'minîn Peygamber ve Râşid Halifeler'in halefi olarak kabul edilmekte ve İslam'ın açık öğretilerine göre, önce Allah'a ve Resul'e itaat etmek, sonra da Ülü'l-Emr (Emir Sahibi) olarak tanımlanan Emîrû'l-mü'minîn'e itaat etmesi gerekli olup itaatin farz olduğu kabul edilmektedir (Kur'an-ı Kerim, 4: 59). Bu açıdan bakıldığında Emîrû'l-mü'minîn tarafından alınan her karar dini kural niteliğinde olup, buna karşı çıkmak dinin hükmüne muhalefet ve dolayısıyla isyan sayılarak ağır cezayı hak etmektedir.

Emîrû'l-mü'minîn işleri ilerletmek için halka, ya da alimlerden, uzmanlardan veya elitlerden oluşan bir danışma kuruluna ya da konseye danışabilir. Ancak İslam dünyasındaki iki yaygın olan görüş arasından, yani şûra (danışma kurulları) kararlarının sonuçlarının zorunlu olmaması ve danışma kurullarının sonuçlarının zorunlu olması görüşleri (Saayi, 2011: 44-52) arasından, Taliban'ın ilk yaklaşımı benimsediği ve ona bağlı kaldığı görülmektedir. Bu durumun yansımaları Taliban'ın o dönemdeki sözcüsü Molla Vekil'in 1996 yılında verdiği röportajda görmek mümkündür: *“Kararlar Emir-ül Müminin'in tavsiyelerine dayanmaktadır. Bizim için istişare gerekli değildir. Bunun şeriata uygun olduğuna inanıyoruz. Hatta bir görüşü tek başına benimse bile biz Emir'in görüşüne uyarız. Bir devlet başkanı olmayacak. Onun yerine Emîrû'l-mü'minîn olacak. Molla Ömer en üst otorite olacak ve hükümet onun katılmadığı hiçbir kararı uygulayamayacak. Genel seçimler şeriata uyumlu değildir ve bu nedenle onu reddediyoruz.”* (Al-Majallah, 1996).

Böyle bir bakış açısı çerçevesinde, başta Emîrû'l-mü'minîn olmak üzere ülke yöneticileri, tebaa olarak adlandırılan halkın iyiliğini ve menfaatini daha iyi bilenler olarak değerlendirilmekte, buna karşı halk da onları dinlemeli ve kayıtsız şartsız itaat etmelidir. Bu doğrultuda, toplumun İslam'ın ilk zamanlarındaki gibi yönetilmesinin daha doğru olduğunu düşünüp ona göre müzik dinlemek, televizyon ve film izlemek, dans etmek, resim çizmek, satranç oynamak, uçurtma uçurmak ve canlılara ait her türlü resim yapmak gibi işlemler yasaklandı. Erkeklerin sakal bırakması ve ev dışında

türban takması, kadınların ise burka giymesi zorunlu hale getirildi. Kadınların çalışması ve kızların okul ile üniversitelere gitmeleri yasaklandı. Kadınlar sadece muharrem olarak adlandırılan bir erkekle birlikte evden çıkma hakkına sahipti. Namaz kılmak zorunlu hale getirildi ve ezan okunduktan sonra bu görevi yerine getirmeyenler cezalandırılıyordu. Hırsızların ellerini kestirip, eşcinsellik yapanlar cezalandırılıyor ve katiller ile zina yapanları halkın huzurunda idam ediliyorlardı. Bu kısıtlamaları ihlal edenler cezalandırılıyordu ve emirler ile yasakların yerine getirilmesini denetlemek için, Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i anil münker (İyiliği emretmek ve kötülükten menetmek) adı altında dini polis şeklinde özel bir örgüt kurulmuştu. Bu örgüt şehirler ve farklı bölgelerde kısıtlamaları ihlal edenlere karşı önlem alıp onları tutuklayarak cezalandırılıyordu (Barfield, 2016: 351; Matinuddin, 1999: 34-43). Kur'an'ı kendi anayasası olarak tanımlayan Afganistan İslam Emirliği'nde, siyasi parti kurmak ve genel seçim yapmak gibi hususlar şeriata uygun bulunmamaktaydı.

3.3.2. Meşruiyet Krizi ve Taliban Yönetimine Karşı Tepkiler

Başkenti tamamen ele geçirmesinden önce Hikmetyar'ın Hizb-i İslami güçlerini mağlup etmeyi başaran, Dostum'un Junbiş-i-Milli İslami Hareketi'nin kuvvetlerini kaçırmaya zorlayan ve bir kısmını esir olarak alan, Mazari'nin Hizb-i Vahdet-i İslami güçlerini teslim olmaya ve Mazari'yi öldürmeyi başaran, ardından da Rabhani'nin Cemiyet-i İslami merkezli devlet kuvvetlerini Kabil'den başkentin kuzeyine doğru geri çekilmeye zorlayan Taliban, emirliği meydana getirirken politikalarını uygulamaya koyup ülkeyi yönetmeye başladılar. Yeni yönetim askeri üstünlük kazanmasına rağmen, meşruiyet açısından ciddi bir şekilde sorun yaşıyordu. Ulusal düzeyde zayıf bile olsa buna karşı silahlı direniş başladı, uluslararası düzeyde ise emirliğin 2001 yılında yıkılmasına kadar Pakistan ile Suudi Arabistan ve birkaç Arap ülkesi (Barry, 2020: 137) dışında, başka hiçbir devlet tarafından resmi olarak tanınmamıştı. Bununla beraber Pakistan, 1997 yılında Taliban'ın İslam Emirliği'ni tanıyan ilk ülke olmuş ve diğer ülkelere de bu emirliği tanımalarını istemiştir (Saykal, 2015: 450). ABD'nin Tehrik-i-Taliban'ın iktidara gelmesine karşı tepkisi, dikkatli olmasına rağmen, başlangıçta yönetimini bir şekilde kabul ettiği şeklindedir.

9 Eylül 1996'da ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Taliban'ın iktidarını ve performansını iktidara yükselişini ve performansını mahkûm etmemek ile kalmamış, aynı zamanda onları “düzeni ve güvenliği yeniden sağladıklarından” dolayı resmi olarak tebrik etmiş ve buna ilgili sadece Taliban tarafından eski Cumhurbaşkanı Necibullah'ın işkence görmesini ve öldürülmesini “üzüntü verici” olarak nitelendirmişti (Barry, 2020: 137).

Taliban İslam Emirliği'ne karşı direniş, Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Mücahitlerin İslam Devleti çerçevesinde, Tehrik-i-Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesiyle eş zamanlı olarak, başkentin kuzeyinde devletin Savunma Bakanı olan Ahmed Şah Mesud'un komutası altında oluşturuldu. Bu direniş Cebhe-i Muttahid (Birleşik Cephe) veya tam adıyla “Afganistan Birleşik İslami Kurtuluş Cephesi” olarak adlandırılan bir cephe kapsamında şekil aldı ki “Kuzey İttifakı (Northern Alliance)” (Zeidan, 2025) olarak da anılmaktadır. Tehrik-i-Taliban karşıtı grupların, Taliban'a karşı ortaklaşa mücadele eden koalisyon olarak Birleşik Cephe, Taliban ve ona bağlı grupların hızlı ilerleyişine karşı küçük oranda bile olsa engel olmuştur.

Esas olarak Tacik ve Sünni bir parti olan Cemiyet-i İslami ekseninde şekil alan Birleşik Cephe, daha sonra Hizb-i Wahdat (çoğunlukla Hazara ve Şii bir partinin lideri Muhammed Muhaqqiq ve Karim Halili), Milli İslami Hareket (çoğunlukla Özbek ve Sünni bir hareketin lideri Abdürreşid Dostum), Şura-i Mashriqi (çoğunlukla Peştun ve Sünni bir hareketin lideri Hacı Abdul Kadir) ve Hareket-i Islami-yi Afghanistan (çoğunlukla Şiiler ve Sayidlerden oluşan, lideri Muhammed Asef Mohseni ve Seyyid Muhammed Ali Javid) gibi diğer siyasi-askeri akımların katılmasıyla daha da güçlendi. Bu cephe, ülkenin farklı yerlerinde İslam Emirliği'ne karşı savaşmış ve 1999 ile 2001 yılları arasında başta Afganistan'ın kuzey ve kuzey doğusundaki olmak üzere, ülkenin yaklaşık %10'luk (Oxford Reference, 2024) kısmını kontrol etmiştir.

3.3.3. ABD'nin Afganistan'a Saldırısı ve İslam Emirliği'nin Devrilmesi

Eylül 2001'de Afganistan ve dünya üzerinde derin etkilerini bırakan iki önemli olay meydana geldi. 9 Eylül'de Birleşik Cephe'nin direkt lideri ve direnişin başkomutanı Ahmed Şah Mesud bir intihar saldırısı sonucunda öldürüldü, 11 Eylül'de ise ABD'de "11 Eylül Saldırıları" gerçekleşti.

Ahmed Şah Mesud'un kendilerini gazeteci olarak tanıtan iki sahte gazeteci tarafından bir röportaj sırasında kameraya gizledikleri bombanın patlaması ile öldürülmesi (Wright, 2011: 400-401), Birleşik Cephe üzerinde talihsiz bir etki yarattı. 11 Eylül Saldırıları sonucunda da diğer yaralanmalar ve hasarlar yanında, yaklaşık üç bin insan hayatını kaybetti ve New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin sırasıyla kuzey ile güney kuleleri yıkıldı. Bununla ilgili olarak ABD, El Kaide ağını suçladı ve İslam Emirliği'nden El Kaide ağının lideri Usame bin Ladin'i ABD'ye teslim etmesini ve ağın üslerini kapatmasını istedi. İslam Emirliği tarafından bu talebe olumsuz yanıt verilmesiyle, ABD doğrudan müdahale etme kararı aldı. 7 Ekim 2001'de ABD öncülüğünde İslam Emirliği'ne karşı Amerikan ve İngiliz askerleri ile Birleşik Cephe güçlerinin katılımıyla Kalıcı Özgürlük Operasyonu (Operation Enduring Freedom) olarak bilinen bir operasyon başlatıldı (Defense Casualty Analysis System, 2024; CNN, 2023).

Amerikan-İngiliz kuvvetleri çoğunlukla hava saldırıları ile, Birleşik Cephe güçleri ise kara kuvvetleriyle İslam Emirliği kuvvetlerinin mevzilerine saldırarak onlara ağır darbeler vurdu. Ahmed Şah Mesud'un ölümünün ardından cephenin genel komutanlığını yapan Muhammed Kasım Fahim komutasındaki Birleşik Cephe güçleri tarafından ülkenin şehirleri birer birer ele geçirildi. Nihayet bu yılın Kasım ayı ortasında başkent de Amerikan kuvvetleri ve müttefikleriyle iş birliği içinde Birleşik Cephe güçleri tarafından zapt edildi (Wright ve diğerleri, 2010: 97). İslam Emirliği kuvvetleri, ülkenin güney ve güneydoğu sınırlarının yanı sıra Pakistan'ın aşiret sınırı bölgelerine çekilmek zorunda kaldı ve böylelikle beş yıllık hakimiyetine son verildi. İslam Emirliği'nin devrilmesiyle birlikte Birleşmiş Milletler ve ABD öncülüğünde uluslararası toplumun desteğiyle, ülkede "Afganistan İslam Cumhuriyeti" olarak adlandırılan yeni bir düzen meydana geldi.

Özetle 11 Eylül Olayları ve hemen ardından gelen ABD müdahalesi, Afganistan'daki güç dengelerini köklü biçimde değiştirmiştir. Taliban'ın askeri ve siyasi hâkimiyeti, yerel direniş ve uluslararası baskılarla sınırlı kalmış; İslam Emirliği devrilmiş ve yerine uluslararası destekli bir hükümet yapısı kurulmuştur. Bu süreç, Afganistan'ın siyasi istikrarının yalnızca iç dinamiklere değil, aynı zamanda küresel güçlerin stratejik müdahalelerine de bağlı olduğunu göstermiştir. Taliban döneminde uygulanan yönetim tarzı, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında kalıcı etkiler bırakmış; eğitime erişimden kadınların toplumsal rolüne, yargı uygulamalarından yerel yönetim mekanizmalarına kadar birçok alanda derin değişimlere yol açmıştır. Ayrıca, uluslararası toplumun müdahalesi ve yeni hükümetin kurulması, devletin yeniden yapılandırılmasında hukukun üstünlüğü, insan hakları ve merkezi otoritenin güçlendirilmesi gibi temel hedefleri ön plana çıkarmıştır. Afganistan'daki politik ve sosyal yeniden yapılanma süreci uzun soluklu ve karmaşık bir çaba gerektirmiştir. Bu bağlamda, 2001 sonrası dönemin Afganistan için bir “yeniden başlama” dönemi olduğu ve hem iç hem dış aktörlerin müdahalesinin ülkenin geleceği üzerinde belirleyici rol oynadığı söylenebilir.

3.4. Değerlendirme: 1978-2001 Döneminde Afganistan'da Devletin Kırılganlığı

Afganistan'da 1978'de yaşanan “Sevr Darbesi”, devletin yapısının kırılma noktasına ulaştığı tarihsel bir dönemeçtir. Bu olay, kavramsal çerçevede başarısız devletin ilk göstergelerinden biri olan meşruiyet krizinin kurumsallaşmasını simgelemektedir. Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin (ADHP) iktidarı ele geçişi, halkın rızasına değil, dar bir ideolojik grubun zor gücüne dayanmıştır. Bu durum, Weberyen anlamda devletin meşru otorite tekeli zedelemiş, iktidarın dayandığı şiddet aracı devletin meşruiyet kaynağını ortadan kaldırmıştır. Reform girişimleri, özellikle toprak dağıtımı, eğitimde laikleşme ve kadın hakları politikaları, toplumun büyük bölümünün değer sistemiyle çatıştığı için siyasal rızayı dönüştürememiş; tersine, rejim ile toplum arasında derin bir kopuş yaratmıştır. Bu

kopuş, kırılğan devletin temel göstergesi olan devlet-toplum ilişkilerinde yabancılaşma olgusunu derinleştirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 1979'daki askeri müdahalesi, Afganistan'ın iç egemenliğini fiilen ortadan kaldırmış, ulusal düzeyde egemenlik kaybı yaşanmasına neden olmuştur. Kavramsal çerçevede bu durum, "başarısız devlet" kategorisinin belirgin bir kriteridir. Çünkü devlet artık kendi toprakları üzerinde bağımsız karar alma ve uygulama yeteneğini yitirmiştir. Sovyet varlığı, rejimin ayakta kalmasını sağlasa da bu süreklilik dışsal bir güce dayanmıştır. Dolayısıyla devlet kapasitesi, dış müdahale olmadan sürdürülebilir bir yönetim inşa edememiştir. Aynı dönemde, kırsal bölgelerde etkinlik kazanan mücahit hareketler, devletin güvenlik tekeli üzerindeki kontrolünü tamamen zayıflatmıştır. Kamu düzeni, bölgesel komutanlıklar ve direniş ağları arasında parçalanmış; devlet, Tilly'nin tanımladığı anlamda "rakip silahlı güçler karşısında zor kullanma tekeli kaybeden" bir yapı haline gelmiştir. Bu tablo, Afganistan'ı zayıf devletten başarısız devlete taşıyan yapısal dönüşümü somutlaştırmıştır.

1980'ler boyunca devlet, Sovyet desteğiyle varlığını sürdürse de güvenlik ve hizmet sunumu kapasitesi çöküntü halindeydi. Sağlık, eğitim, altyapı gibi kamusal hizmetler ülkenin büyük bölümünde tamamen durmuş; devlet, kavramsal çerçevede "siyasi malları sağlayamayan" bir aktöre dönüşmüştür. Meşruiyetin dış desteğe dayanması, içsel bütünlüğün zayıflaması ve ekonomik üretim kapasitesinin savaş ekonomisine indirgenmesi, kırılğanlık göstergelerinin tümünün eşzamanlı biçimde derinleştiğini göstermektedir. Sovyetlerin 1989'da çekilmesiyle birlikte, dış destek zeminini kaybeden rejim çökmüş, 1992'de Mücahitlerin Kabil'i ele geçirmesi, devletin kurumsal devamlılığının sona erdiğini simgelemiştir. Bu çöküş, başarısız devletin en belirgin ölçütü olan merkezi otoritenin dağılması ile eşdeğerdir.

1992-1996 arasındaki mücahit yönetimi dönemi, başarısız devlet olgusunun içselleştiği bir evredir. Bu dönemde farklı Mücahit grupları arasındaki rekabet, ortak bir yönetim yapısının kurulmasını engellemiş; devlet, savaş ağalarının elinde fiilen parçalanmıştır. Kabil'in dahi defalarca el değiştirmesi, güvenliğin ortadan kalktığını, kamu düzeninin tamamen çöktüğünü göstermektedir. Ekonomik üretim neredeyse

durma noktasına gelmiş; bölgesel düzeyde fiili kantonlaşma yaşanmıştır. Bu, kavramsal çerçevede “devletin toprak bütünlüğünü koruyamama” ve “ülke içi iktidar alanlarının parçalanması” göstergelerine tam olarak uymaktadır. Yönetimsel aygıt, yalnızca ad nominal biçimde varlığını sürdürmüştür; kamu hizmetleri, güvenlik, hukuk ve refah fonksiyonları büyük ölçüde yerel komutanlıklar veya dış yardım ağları tarafından üstlenilmiştir. Bu süreçte Afganistan, Rotberg’in tipolojisinde tanımladığı “çökmüş devlete yaklaşan başarısız devlet” niteliğini kazanmıştır.

1996’da Tehrik-i-Taliban’ın yükselişi, devlet başarısızlığının bir sonucu olduğu kadar, yeni bir tür kırılğan otorite biçimini de göstermiştir. Taliban yönetimi, meşruiyetini İslami ideolojiye dayandırmış; güvenliği savaş koşullarında kısmen sağlamış, ancak yönetim kapasitesi belirli bir ideolojik çerçeveye sınırlı kalmıştır. Kadınların kamusal yaşamdaki rolleri, eğitimin belirli dini yaklaşımlarla sınırlandırılması ve uluslararası ilişkilerde sınırlamalar, devletin idari kapasitesi ve toplumsal kapsayıcılığı açısından belirli kısıtlar yaratmıştır. Bu dönemde devlet, uluslararası toplumla ilişkiler kurma konusunda bazı zorluklarla karşılaşmış; dış politika alanında tanınma sorunu yaşamıştır. Bu da kavramsal çerçevedeki “uluslararası meşruiyet eksikliği” ölçütüne denk düşmektedir.

Sonuçta 1978-2001 dönemi, Afganistan’ın kırılğanlıktan tam ölçekli başarısızlığa dönüştüğü bir süreci temsil etmektedir. Devletin meşruiyeti hem içte hem dışta aşınmış; egemenlik ve güvenlik tekeli parçalanmış, ekonomik yapı çökmüş; kamu hizmeti kapasitesi ortadan kalkmıştır. Yönetim, dış güçlere bağımlılık ile ideolojik tekel arasında salınmış; bu da kurumsal sürekliliğin yeniden kurulmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenle, kavramsal çerçevede tanımlanan bütün göstergeler açısından Afganistan, bu dönemde tam anlamıyla “başarısız devlet” kategorisine girmektedir. Üstelik bu başarısızlık geçici bir kriz değil, devletin kurucu temellerini aşındıran kalıcı bir yapısal nitelik kazanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BAŞARILI BİR DEVLET MODELİ OLUŞTURMAK İÇİN YİRMİ YILLIK
FIRSAT: İSTİKRARLI YENİ BİR DÜZENİN KURULMASINA YÖNELİK
TEMEL ADIMLARIN ATILMASI

4.1. 2001 Sonrası Devletin Genel Çerçevesinin Çizilmesi: Bonn Anlaşması ve Yeni Düzenin Temel Taşları

ABD ve müttefiklerinin Birleşik Cephe güçleriyle iş birliği içinde doğrudan askeri saldırısı sonucunda Taliban İslam Emirliği'nin devrilmesinin ardından, Birleşik Cephe kuvvetleri 2001 yılının Kasım ayının ortasında başkenti ele geçirmiştir (Wright ve diğerleri, 2010: 97). ABD, Taliban'la yaptığı ve terörle mücadele olarak adlandırdığı savaşta Birleşik Cephe güçlerinden maksimum düzeyde yararlanmasına rağmen, iktidarı bu cepheye devretme arzusu bulunmamaktaydı. Esasen ABD planında iktidarı bu cepheye devretme seçeneği bile mevcut değildi.

Birleşik Cephe'nin ağırlıklı olarak Tacikler liderliğindeki Peştun olmayan etnik gruplardan oluşması ve bu bakımdan ülkenin en büyük etnik gruplardan biri ve ülkenin yakın tarihinde birkaç istisna dışında her zaman iktidarda olan Peştunları temsil edememesi, daha önemlisi de, Andişmend'in (2005: 93) belirttiği üzere, Pakistan'ın Birleşik Cephe ile düşmanlığı ve ABD'nin uzak geçmişten o zamana ve hatta bugüne kadar Afganistan'a yönelik geleneksel tutumu, stratejik müttefiki Pakistan perspektifinden bakılması, bu isteksizliğin ana nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Cephenin Farsça dil bölgesine mensup olması ve bu bakımdan İran'a yakınlaşmakla suçlanması, ayrıca cephenin önde gelen kısmına Müslüman Kardeşler hareketine atfedilen İslami-Cihatçı eğilimli isimler tarafından liderlik edilmesi, bu isteksizliğin anlaşılabilen ancak resmi olarak dile getirilmeyen önemli nedenlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bu durum dikkate alındığında, ABD öncülüğündeki uluslararası toplum, Taliban sonrası yeni rejimin şekillenmesi sürecinde tam kontrol sahibi olabilmek için, ülkenin resmi cumhurbaşkanı olarak bilinen Afganistan İslam Devleti'nin lideri Burhaneddin Rabbani'nin "karar alma toplantısı Kabil'de yapılmalı" şeklindeki tüm

ısrarına rağmen, Afganistan dışında büyük bir toplantı yapılmasına karar vermiştir. ABD, Rabbani'nin talebini kabul etmemenin yanı sıra, istifa etmemesi halinde Afganistan'ın yeniden inşası için milyarlarca dolarlık yardımdan mahrum kalacağını söylemiş ve bununla bağlantılı olarak bir Amerikan uçağı da yanlışlıkla veya tesadüfen evinin yakınına füze fırlatmıştı (Khalilzad, 2016: 129).

Her halükârda, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Afganistan'a ilişkin 14 Kasım 2001 tarihli bir karar onaylandı. 1378 sayılı bu kararın maddelerinden biri, Afganistan'da geçici bir yönetim kurmak amacıyla Almanya'nın Bonn kentinde bir Afganistanlılar arası konferans düzenlenmesine davetti (Andișmend, 2004: 302).

Bonn Konferansı, 27 Kasım 2001 tarihinde Almanya'nın Bonn kenti yakınlarındaki Petersburg şehrinde düzenlendi ve bu yılın 5 Aralık tarihine kadar devam etti. Bu konferans Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde düzenlenmiş olsa da aslında ABD başkanı George W. Bush'un emriyle ABD Dışışleri Bakanı Colin Powell tarafından organize edilmişti (Malkasian, 2021: 78-80). Bonn Konferansı, Afganistan'a ilişkin asıl kararı farklı iç siyasi grupların vermek zorunda kaldığı bir Afganistanlılar arası toplantı olmasının yanı sıra Taliban'a karşı rekabet eden farklı küresel ve bölgesel güçlerin bir araya gelmesine de zemin hazırlamıştır. Bu durum, Taliban adı verilen ortak bir düşmana karşı ilk kez Amerika, Rusya ve İran gibi düşmanların yanı sıra Hindistan, Pakistan gibi rakip devletlerin de tek çatı altında toplanması anlamına geliyordu. Tüm bunların dışında Avrupa Birliğı, Türkiye, Kanada, Hindistan, Çin, Japonya, Güney Kore gibi önde gelen devlet ve kuruluşlar da konferansa gözlemci üye olarak katılmışlardı (Çegnizade ve Sahrai, 2015: 76).

Ana gündemi Taliban sonrası dönemde devletin inşası ve modern bir siyasi ve toplumsal düzenin yaratılması olan Bonn Konferansı'na, ülkenin siyasi arenasında yer alan çeşitli grupların temsilcileri katılmıştı. Konferansın katılımcıları dört farklı siyasi gruptan oluşmaktaydı (Cronin, 2002: 3):

- Kuzey İttifakı olarak da bilinen ve çoğunluğu Taciklerin yanı sıra Özbekler, Şiiler (Seyyidler ve Hazaralar) ve bir dizi Peştunlar'dan oluşan Birleşik Cephe grubu;

- Afganistan'ın eski kralı Muhammed Zahir Şah adına katılan çoğunluğu Peştun olan Roma süreci;
- Sürgündeki siyasetçilerden oluşan ve İran'a yakın olduğu söylenen Kıbrıs grubu;
- Çoğunlukla Peştunlardan ve Pakistan'daki göçmenlerin temsilcilerinden oluşan Pakistan'a yakın olduğu söylenen Peşaver grubu.

Bu arada Birleşik Cephe ile Roma Grubu müzakerelerin iki ana grubu olarak biliniyordu (Dobbins, 2017: 142) ve müzakerelerin kaderi görünüşe göre aralarındaki anlaşmaya bağlıydı.

Birkaç gün süren ciddi görüşmelerin ardından müzakereci taraflar, ABD ve Birleşmiş Milletler'in başını çektiği uluslararası toplumun baskısı altında anlaşmaya vardılar. Birleşik Cephe temsilcileri, dönemin Cumhurbaşkanı Burhaneddin Rabbani'nin beklenti ve ısrarlarının aksine, ABD liderliğindeki uluslararası toplumla gizli anlaşma ya da onların baskısıyla iktidarı karşı tarafa devretmeyi kabul etti, bunun yerine de önemli bakanlıkları almakla yetindi. Böylelikle Hamid Karzai'nin geçici yönetimde Roma Grubu adına başkanlık koltuğuna oturması, bunun yerine Birleşik Cephe'nin toplam yirmi dokuz bakanlıktan on altı bakanlığın yönetimini elinde tutması konusunda mutabakata varıldı. Etnik açıdan da 11 bakanlık Peştunlara, 8 bakanlık Taciklere, 5 bakanlık Hazaralara, 3 bakanlık Özbeklere, geri kalan 2 bakanlık ise diğer etnik gruplara tahsis edildi. Bu arada içişleri, savunma ve dışişleri olmak üzere üç kilit bakanlığın yönetimi Birleşik Cephe kanadına devredildi (Khalilzad, 2016: 130). Görünüşe göre tüm bu anlaşmalara Afganistanlılar arasındaki müzakereler sonucunda varılmış olsa da Bonn Konferansı'nın düzenlenmesinde kilit rol oynayan dönemin ABD büyükelçisi James Dobbins'in ve Bonn toplantısında Amerikan delegasyonu üyesi Zalmay Khalilzad'ın yazılarından anlaşıldığı üzere, ABD, Birleşmiş Milletler ile birlikte bu müzakerelerin yönlendirilmesinde, hatta devletin başında kimin olacağı belirlenmesinde kilit rol oynamıştır (Dobbins, 2017: 162-169; Khalilzad, 2016: 125-130).

Bonn konferansı'nın sonucunda, 5 Aralık 2001 tarihinde "Afganistan'da Kalıcı Hükümet Kurumlarının Yeniden Kurulmasına Kadar Geçici Düzenlemeler Hakkında Anlaşma" (Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions) başlığı altında bir anlaşma imzalandı (bkz. Ek 2).

Bonn Anlaşması olarak anılan bu anlaşma kapsamında, Afganistan'da yeni demokratik yönetimin kurulmasına yönelik iki buçuk yıllık (Rubin, 2004: 6) bir geçiş döneminin ana faaliyet ve esasları belirlenmiştir:

- 22 Aralık 2001'deki resmi iktidar devriyle eş zamanlı olarak Geçici Otorite oluşturulmalıdır. Geçici Otorite, geçici hükümet, onun başkanı, acil durum Loya Jirga'nın oluşturulması için bağımsız bir komisyon ve Afganistan Yüksek Mahkemesi ile geçici hükümet tarafından kurulan diğer mahkemelerden oluşmaktadır.
- İktidar devriyle eş zamanlı olarak Geçici Hükümet oluşturulacak ve Cumhurbaşkanı, beş Başkan Yardımcısı ve 24 üyeden oluşacaktır. Bu hükümet, Afganistan'ın iç ile dış ilişkilerinin idaresinden ve görevlerini yerine getirecek çeşitli komisyonların oluşturulmasından sorumludur.
- Geçici Otorite kurulmasından sonraki altı ay içinde Afganistan'ın eski kralı Muhammed Zahir Şah'ın başkanlığında bir Acil Durum Loya Jirga (etnik liderler ve farklı siyasal-sosyal tabakaların temsilcilerinden oluşan büyük bir geleneksel meclis) oluşturulacaktır. Bu konsey, Jirga'nın kuruluşundan bu yana iki yıl geçtikten sonra, özgür ve adil seçimler düzenleyerek kalıcı bir hükümet kurmakla yükümlüdür. Loya Jirga, oluşumuyla birlikte Geçiş formasyonlarını (Geçiş Otoritesi'ni) oluşturur ve bunun ile Geçici formasyonlar (Geçici Otorite) ortadan kalkacaktır.
- Afganistan için yeni bir anayasa taslağı hazırlamak amacıyla Geçiş Otoritesi'nin kurulmasından sonra 18 ay içinde Anayasa Loya Jirga'nın (Anayasayı onaylayan büyük bir geleneksel meclis) oluşturulması gerekmektedir. Aynı zamanda Loya Jirga'ya yardım etmek ve bu

anayasanın taslağını hazırlamak için Geçiş Hükümeti'nin, çalışmalarına başladıktan sonraki iki ay içinde Birleşmiş Milletler'in yardımıyla bir Anayasa Komisyonu oluşturmak ile yükümlüdür.

- Yeni anayasa hazırlanıncaya kadar, 1964 Anayasası (Muhammed Zahir Şah'ın Anayasası) -krallığa ilişkin hükümler ve diğer bazı maddeler hariç olmak üzere- ve de mevcut kanun ve yönetmelikler, Bonn Anlaşması ve diğer anlaşmalarla çelişmediği sürece ve Afganistan'ın üyesi olduğu uluslararası kuruluşların hukuki düzenlemelere çelişkili olmadığı durumda, geçerli olacaktır.
- Afganistan'ın yargı sistemi bağımsız olarak ve İslami ilkelere, uluslararası standartlara ve Afganistanlıların hukuk geleneklerine dayalı olarak yeniden inşa edilmelidir.
- Geçici hükümet günlük işleri yönetmek, insan haklarını izlemek, terör ve kaçakçılıkla mücadele etmek ve uluslararası ilişkiler kurmaktan sorumludur. Ayrıca Birleşmiş Milletlerin de yardımıyla kentsel hizmetler ve insan haklarıyla ilgili komisyonlar kurmalıdır. Tüm Afganistanlı gruplar ve silahlı kuvvetler Geçici hükümetin kontrolü altına alınmalıdır. Geçici hükümetin ve özel komisyonların eylemleri Birleşmiş Milletler yasa ve kararlarına uygun olmalı, kadınlar ile farklı etnik ve dini grupların kurumlarda adil bir şekilde yer almasını sağlamalıdır (Bonn Agreement, 2001: 3-7).

Böylelikle, Bonn Anlaşması, Afganistan'ın geleceği için yeni bir çerçeve oluşturdu. Bu kapsamda, Afganistan ile ilgili aktörler, Birleşmiş Milletler ve uluslararası toplumun gözetimi altında tüm etnik grupların ve kadın ile erkek dâhil olmak üzere toplumun çeşitli tabakaların ülkenin yeni siyasi sistemini şekillendirme sürecine geniş kapsamlı katılımıyla tamamlanmasını taahhüt ettiler. Bu belgede, Afganistan'ın yeni siyasi düzeninin genel çerçevesi ve oluşturma aşamaları, demokrasi ilkelerine uygun, tüm etnik ve siyasi grupların katılımına dayalı ana hatlarıyla çizildi. Anlaşma, Afganistan'ın kalıcı hükümetinin ve yeni devlet kurumlarının üzerine inşa edileceği ilkeleri ve çerçeveyi oluşturdu (Rubin, 2004: 5-6).

4.2. Bonn Anlaşması Sonrasında Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar

Bonn Anlaşması, 2001 sonrasında başlayan ve ülkede makro düzeyde önemli değişiklikler meydana getiren devlet inşası ve yeni sistemin şekillenmesi sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Uzun süren iç savaşlar ve Taliban İslam Emirliği'nin yıkılmasının ardından yeni bir sistemin oluşturulması yönünde büyük bir adım olarak değerlendirilen Bonn Anlaşması sonrasında, anlaşmanın hayata geçirilmesi ve devlet inşası ile yeni düzenin güçlendirilmesi için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde birçok temel ve tamamlayıcı adım atılmıştır. Buna ilişkin girişimler ve alınan önlemler hem çok sayıda hem de dağınık olduğundan, onları sınıflandırıp incelenmek zordur. Ancak incelemeyi kolaylaştırmak amacıyla, çalışmada bu önlemleri uluslararası toplumun ve Afganistan'ın merkezi rollerine göre, uluslararası toplum odaklı atılan adımlar ve Afganistan odaklı atılan adımlar olarak iki başlıkta ele alınmıştır.

4.2.1. Uluslararası-Toplum Odaklı Etkin Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar

Uluslararası toplum, Afganistan'da devlet inşası sürecinin şekillendirilmesinde ve Taliban sonrası yeni bir sistemin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. BM Güvenlik Konseyi kararı ve Bonn Toplantısı'yla başlayan Taliban sonrası yeni sistemin oluşumu, daha önce belirtildiği gibi, aslında uluslararası toplumun bir girişimidir. Uluslararası toplum, Afganistan'da devlet inşa etme ve devletin sağlamlaştırılması sürecini yaklaşık yirmi yıl (2001-2021) boyunca konferanslar, anlaşmalar, kararlar, büyük mali yardımlar ve farklı alanlarda uzmanlar gönderme yoluyla desteklemiştir. Aşağıdaki başlıklar kapsamında, uluslararası toplumunun bu yönde attığı en önemli adımlardan bazıları kısaca ele alınmaktadır.

4.2.1.1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Kararları

Birleşmiş Milletler, Taliban sonrası düzeninin oluşturulmasında ve şekillendirilmesinde kilit rol oynamıştır. Taliban sonrası devlet inşa süreci, Birleşmiş Milletler'in 14 Kasım 2001 tarihinde (Andişmend, 2004: 302) çıkardığı 1378 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı ile başlamıştır. Bonn Toplantısı bu karara dayanarak Birleşmiş Milletler'in doğrudan denetimi altında gerçekleşmiş ve Birleşmiş Milletler temsilcisi, müzakerelere katılan çeşitli siyasi taraflar ve gruplar arasında anlaşma sağlamakta önemli bir rol oynamıştır. Dobbins'in (2017: 162-163) belirttiği üzere, aslında Birleşmiş Milletler temsilcisi çeşitli iç ve dış siyasi aktörlerle anlaşarak Roma Grubu'nun başında olduğu, grubun üyelerinden on iki oy aldığı ve anlaşmaya göre geçici dönemde Cumhurbaşkanı olması gereken Abdul Sattar Seerat'in, Özbek azınlık etnik grubuna mensup olduğundan, bu sebeple Afganistan'ın çoğunluğunu temsil edemeyeceği ve tüm taraflarca kabul görececek istikrarlı bir devlet kuramayacağı iddiaları gibi bazı nedenlerle, doğrudan çekilmesini istemiş ve bunun yerine, sadece iki oyu alabilen ancak etnik olarak Peştun olan Hamid Karzai'yi geçici hükümetin başkanı olarak sahneye çıkarmıştır.

Birleşmiş Milletler'in doğrudan ya da dolaylı olarak rol oynadığı ve ileride değinilecek olan diğer alanlar dışında, BM Güvenlik Konseyi'nin Afganistan'da devlet inşası ve devletin sağlamaştırılması yönünde attığı en önemli adımlardan biri bu alanda bazı kararları çıkarmasıydı.

4.2.1.1.1. BMGK'nın 1383 Sayılı Kararı

BMGK'nın 6 Aralık 2001'de 4434'üncü oturumunda oybirliğiyle kabul ettiği 1383 (2001) sayılı kararı, başta 1378 (2001) sayılı karar olmak üzere Afganistan'ın durumuna ilişkin önceki tüm kararları yeniden teyit etti ve bir önceki gün imzalanan Bonn Anlaşması'nı da onayladı. ABD saldırısı sonrasında ülkede kalıcı kurumların kurulmasından önceki geçiş dönemine dair düzenlemeleri konu alan bu kararda, Afganistan halkının kendi siyasi geleceğini belirleme hakkına sahip olduğuna dair vurgu yapıldı. Bu kapsamında BMGK, ülkedeki çatışmaların sona erdirilmesine

yardımcı olma; topraklarının terörizm için bir üs olarak kullanılmasını önleme; barışı, istikrarı ve insan haklarına saygıyı teşvik etme konusundaki kararlılığını ifade etti. Bu karar çerçevesinde Konsey, Bonn Anlaşması'ndaki geçici düzenlemeleri cinsiyet ile etnik köken açısından temsili bir devletin kurulmasına zemin hazırlayıcı olarak değerlendirdi ve onu onaylarken, tüm Afganistanlı grupların bunu uygulamaya ve 22 Aralık 2001'de göreve başlayacak Geçici Yönetim ile iş birliği yapmaya çağırıldı. Bu kararda Afganistan partilerden insani yardım kuruluşlarına engelsiz erişim sağlamaları istenmiş ve tüm bağışçılardan Afganistan'ın toparlanması ve yeniden inşasına yardım etmeleri talep edilmiştir (Resolution 1383, 2001).

4.2.1.1.2. BMGK'nın 1386 Sayılı Kararı

BMGK, 20 Aralık 2001'de gerçekleştirdiği 4443'üncü oturumunda Afganistan'a ilişkin 1386 (2001) sayılı Karar olarak bilinen bir kararı onayladı. Bu karara dayanarak, Afganistan'da güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak için Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (International Security Assistance Force-ISAF) kuruldu (Resolution 1386, 2001). Başkent ve çevresinin güvenliğinin sağlanmasında Afganistan Devleti ile iş birliği yapma görevi bulunan bu kuvvetler, 22 Aralık 2001'de Kabil'de konuşlandırıldı.

4.2.1.1.3. BMGK'nın 1401 Sayılı Kararı

Bonn Anlaşması'nın uygulanması, yeni düzenin temellerinin sağlamlaştırılması ve uluslararası toplumun desteğinin sağlanması doğrultusunda, BMGK, 28 Mart 2002'de yaptığı 4501'inci toplantısında 1401 sayılı Kararı onayladı. Bu karara dayanarak Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (United Nations Assistance Mission in Afghanistan-UNAMA) adı altında BM'nin Afganistan'daki özel misyonu kuruldu. Ayrıca, bu karar kapsamında uluslararası toplum, Afganistan'ın yeniden inşasına ve bu ülkeye insani yardım sağlanmasına katılmaya da davet edildi (Resolution 1401, 2002).

4.2.1.2. Uluslararası Toplantılar ve Konferanslar

Bonn Anlaşması'nın hayata geçirilmesi, yeni sistemin temellerinin güçlendirilmesi, devlet inşası ve Afganistan'da devlet inşası sürecine uluslararası desteğin sağlanması doğrultusunda uluslararası toplumunun inisiyatifiyle, cumhuriyetin yaklaşık yirmi yıllık dönemi (2001-2021) boyunca Afganistan'ı konu alan birçok konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı ve konferanslardan önemli olan bazılarını aşağıdaki alt başlıklarda değinilmektedir.

4.2.1.2.1. 2002 Tokyo Konferansı

Afganistan'ın savaş sonrası yeniden inşasına yönelik ilk uluslararası konferans, 61 ülke ve 21 uluslararası kuruluşun bakan ve temsilcilerinin katılımıyla "The International Conference on Reconstruction Assistance to Afghanistan" başlığı altında 21-22 Ocak 2002 tarihlerinde Japonya'nın başkenti Tokyo'da düzenlenmiştir. Afganistan'daki devlet yapısının yeniden inşası ve kalkınma sürecine odaklanan bu konferansta, Afganistan'ın acil ihtiyaçlarının karşılanması ve uluslararası toplumun insani yardım konusunda anlaşmaya varılması olanağının sağlanması amaçlanmıştır. Tokyo Konferansı'nda uluslararası toplum Afganistan'a 2002 yılı için 1,8 milyar dolar yardım sözü ve bazı bağışçılar da çok yıllı yardım sözü vermiştir. Bu konferansta Afganistan'ın yeniden inşası için taahhüt edilen toplam miktar 4,5 milyar doların üzerindeydi (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2002).

4.2.1.2.2. 2002 Cenova Konferansları

Bonn Anlaşması'nı desteklemek ve Afganistan'ın yeni sisteminin pekiştirilmesine yardımcı olmak amacıyla, BM, Afganistan ile ilgili ülkeler ve diğer uluslararası organizasyonların ortaklaşa düzenlediği Cenova I ve Cenova II olarak bilinen iki ardışık konferans, 3 Nisan ve 17 Mayıs 2002 tarihlerinde, Cenova'da gerçekleştirildi. Her ne kadar ayrı tarihlerde düzenlense de benzer ve aslında birbirini

tamamlayıcı nitelikte olan bu konferansların ana teması, Afganistan'ın güvenlik sektöründeki reformun kapsamının ve uygulanmasının incelenmesiydi.

Bu konferansta Afganistan'ın güvenlik sektöründe reformların hayata geçirilmesi amacıyla beş önemli faaliyet alanı belirlendi ve “öncü” olarak nitelendirilen ülkelerin her biri bu beş alandan birinde reformların liderliğini üstlendi. Bu kapsamda, milli ordunun teşkili ve eğitimini ABD, polis kuvvetlerinin teşkili ve eğitimini ise Almanya üstlendi. Silahsızlanma ve yeniden entegrasyon programının sorumluluğu Japonya'ya, uyuşturucuyla mücadele İngiltere'ye ve yargı reformları İtalya'ya verildi (Esmer, 2005: 37). Elbette konferansta, diğer ülkelerin güvenlik alanındaki bu beş reform ayağına katılmasını ve önde gelen ülkelerin bu çabaları desteklenmesi teşvik edildi.

4.2.1.2.3. 2004 Berlin Konferansı

Berlin Konferansı, 31 Mart-1 Nisan 2004 tarihleri arasında 65 ülke ve uluslararası kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla Berlin'de düzenlendi. Bu konferansın amacı, Afganistan'daki yeniden yapılanma sürecini desteklemek, mali taahhütlerde bulunmak ve uluslararası toplumun askeri kararlılığını ifade etmektir. Bu konferansta alınan kararlara göre Afganistan'da 12.000 ABD askeri ve 17 ülkeden 2.000 koalisyon askeri konuşlandırıldı. Altı ülke daha da NATO kontrolü altındaki Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'ne (ISAF) 6.000 asker teklif etti. Bu konferansta uluslararası toplum sonraki 3 yıl için Afganistan'a 8 milyar dolardan fazla para vermeyi taahhüt etti. Paranın bir kısmı, Eylül 2004'te yapılması planlanan seçim hazırlıklarında harcanmalı, geri kalan kısmı ise ağırlıklı olarak ekonomik büyüme, sağlık hizmetleri ve güvenlik alanına yönlendirilmeliydi (U.S. Department of State Archive, 2004).

4.2.1.2.4. 2006 Londra Konferansı ve Afganistan Kompaktı (Sözleşmesi)

31 Ocak ve 1 Şubat 2006 tarihlerinde Londra’da 66 ülke ve 15 uluslararası kuruluşun katılımıyla düzenlenen Londra Konferansı, Afganistan ile ilgili Bonn Konferansı’ndan sonraki en önemli konferans olarak değerlendirilmektedir. Bu konferansta Afganistan Devleti, ülkedeki gelişmelere ve sonraki beş yılda ekonomik ve siyasi kalkınmaya yönelik stratejilere, önceliklerine ve planlarına ilişkin bir genel bakış sundu. Konferansın sonunda da katılımcılar, uluslararası toplum ile Afganistan Devleti arasında siyasi bir anlaşma niteliğine sahip olan “Afganistan Kompaktı/Sözleşmesi”ni onaylamıştır.

Afganistan Kompaktı aslında Bonn Süreci’nin sona ermesinden sonraki taahhütler ve planlar için bir çerçeve oluşturmaktaydı. Daha doğrusu, 2001 yılı sonunda başladığı ve 2005 yılında parlamento ve il konseyleri seçimlerinin yapılmasıyla sona erdiği Bonn Süreci’nin ardından, Afganistan Kompaktı, yeniden yapılanmanın, devlet inşasının ve uluslararası toplum ile Afganistan Devleti arasındaki ortak iş birliğinin çerçevesinin oluşturulması doğrultusunda bir temeli teşkil etmekteydi.

Bu sözleşme, anlaşmanın onaylanmasından itibaren beş yıl boyunca üç hayati ve birbirine bağlı;

- Güvenlik,
- Yönetişim, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ve
- Ekonomik ve sosyal kalkınma alanlarına odaklanmıştı (Afghanistan Compact, 2006: 2).

Sözleşmeye dayalı, Afganistan Devleti ve uluslararası toplum, Afganistan halkının hukukun üstünlüğü altında, insan haklarını koruyan ve ülkedeki ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyen güçlü bir devletle barış ve güvenlik içinde yaşamasına olanak tanıyan koşulların oluşturulması konusunda iş birliği yapmayı taahhüt etti. Londra Konferansında bağışçı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından, Afganistan’ın yeniden inşasının bir sonraki sürecine toplam 10 milyar dolardan fazla (10.5 milyar dolar) destek sözü verildi (BBC Persian, 2020a).

4.2.1.2.5. 2008 Paris Konferansı

Paris Uluslararası Konferansı 12 Haziran 2008’de 65 ülke ve 15 uluslararası kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti. Bu konferansın amacı, “Afganistan İslam Cumhuriyeti ile uluslararası toplumun, Afganistan halkına, güvenliğe, refaha ve insan haklarına hizmet etmek için uzun vadeli iş birliğine vurgu yapması” idi. Uluslararası toplumun Afganistan Devleti ile yakın işbirliği yapma ve programların ilerletilmesi konusunda Afganistan Devleti’nin liderlik konumuna vurgulanan bu konferansta, uluslararası toplum, Afganistan ile ilgili olarak demokrasinin pekişmesi, kalkınma sürecinin genişlemesi, özel sektörün büyümesi, devlet kurumlarının konsolidasyonu, kamu hizmetlerinin ve insan haklarının geliştirilmesi, yolsuzluk ve uyuşturucuyla mücadele, ulus inşası ve bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi konularında desteğini ilan etti (Declaration of the International Conference in Support of Afghanistan, 2008). Konferansın sonunda da katılımcılar tarafından Afganistan’a 5 yıl içinde 20 milyar dolar bağış yapma sözü verildi (France 24, 2008).

4.2.1.2.6. 2010 Londra Konferansı

28 Ocak 2010’da 70’den fazla ülke ve uluslararası kuruluşun katılımıyla gerçekleştirilen Londra Konferansı, Afganistan ile ilgili düzenlenen toplantılar arasında büyük önem taşımaktadır zira bu konferansta, Afganistan’ın siyasi kaderini doğrudan etkileyecek önemli kararlar alınmıştır. Londra konferansında katılımcılar, Taliban İslam Emirliği’nin devrilmesinin ardından Afganistan’ın nasıl demokratikleştirilebileceğini tartıştı ve bu konferansın düzenlenme amacı da Afganistan’ın geleceği için yeni bir yol haritasını çizmekti. Londra konferansında uluslararası toplum, Afganistan Devleti’nin Taliban ile müzakere etme ve mali teşviklere dayanarak onları şiddeti durdurmaya teşvik etme planı üzerinde mutabakata vardı. Aynı zamanda uluslararası toplumun Afganistan Devletine sürekli destek vermesine vurgu yapmasına rağmen, savaş ve güvenlik sorumluluklarının Afganistan kuvvetlerine devredilmesi ve uluslararası güçlerin 2014’ten sonra geri çekilmesine ilişkin takvimin belirlenmesi tartışması gündeme geldi (Radio Free Europe, 2010).

Bu konferansta uluslararası toplum, Afganistan Devleti'nin ve Afganistan'daki yeni sistemin yeniden inşası ve sağlamlaştırılması sürecinde pay alan diğer ülke ve kuruluşların çabalarını takdir ederek, sürece kapsamlı desteğini bir kez daha vurguladı. Buna karşılık Afganistan Devleti de diğer program ve görevlere ilişkin uygulama taahhüdünü yenilerken, askeri sorumlulukların yabancı güçlerden Afganistan kuvvetlerine devredilmesi ve askeri-güvenlik sorumluluklarının devralınması için bir takvim belirlemeyi kabul etti. Böylelikle, Afganistan Devleti ve uluslararası toplum yeni bir ilişki aşamasına geçti (London Conference Declaration, 2010). Bu yeni aşama aslında Afganistanlıların kendi ülkesi ile ilgili tüm iş ve programlarda tüm yetkiye ulaşacakları bir yolun başlangıcıydı.

4.2.1.2.7. 2011 Bonn-II Konferansı

Birinci Bonn konferansından ve Afganistan'da yeni bir siyasi sistemin kurulmasından on yıl sonra, Afganistan'ın on yıllık kazanımlarının gözden geçirilmesi ve geleceğine yönelik planın tasarlanması amacıyla İkinci Bonn Konferansı 5 Aralık 2011'de 85 ülke ve 15 uluslararası ile bölgesel kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlendi. Bu konferansın düzenlenmesinin amacı, özellikle güvenlik sorumluluklarının yabancı güçlerden Afganistan Devleti'ne devredilmesinden sonra, sonraki on yıl boyunca uluslararası toplum ile Afganistan Devleti arasındaki uzun vadeli ortaklığa şekil vermektir. Geçiş sürecinin sivil yönleri ve 2014 yılına kadar güvenlik sorumluluğunun Afganistan Devleti'ne devredilmesi; uluslararası toplumun uzun vadeli katılımı ve devralmadan sonra Afganistan'a yönelik uluslararası taahhüdün daha da artırılması ve ülkenin uzun vadeli istikrarına yol açması gereken siyasi süreç, yani ulusal uzlaşma ve eski Taliban savaşçılarının entegrasyonu, Bonn-II Konferansı'nın odaklandığı üç ana eksenini oluşturuyordu (German Federal Foreign Office, 2011). NATO'nun 2011 yılında Pakistan'a saldırmasının ardından Pakistan'ın bu konferansı boykot etmesi (Mir, 2011) ve daha önemlisi Taliban'ın bu konferansa katılmayı reddetmesi, Bonn II Konferansı'ndan beklenen sonuçlara zarar veren unsurlar arasındaydı (Lodhi, 2011).

4.2.1.2.8. 2012 Tokyo Konferansı

Tokyo Konferansı, 8 Temmuz 2012 tarihinde Japonya'nın başkenti Tokyo'da 70'e yakın ülke ve uluslararası kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Bu konferansın amacı, uluslararası toplum ile Afganistan Hükümeti arasındaki iş birliğini yeniden teyit etmek ve Geçiş (Transition) döneminden Dönüşüm (Transformation) On Yılı'na (2015-2024) geçişte aralarındaki ortaklığı güçlendirmektir. Bu konferansta Afganistan, aşağıda belirtilen 5 alan için hedefleri ve göstergeleri kesin olarak uygulama taahhüdünde bulunmuş ve bunların kesin olarak uygulanmasını taahhüt etmiştir. Buna karşı uluslararası toplum da Afganistan'ın bütçesine ve kalkınma projelerine 2015'e kadar yani dört yıl boyunca 16 milyar dolar katkıda bulunma sözü vermiştir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2012):

- Temsili Demokrasi ve Adil Seçimler,
- Yönetişim, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Hakları,
- Kamu Maliyesi ve Ticari Bankacılıkta Dürüstlük,
- Hükümet Gelirleri, Bütçe Uygulaması ve Alt Ulusal Yönetişim (Sub-National Governance) ve
- Kapsayıcı ve Sürdürülebilir Büyüme ve Kalkınma.

4.2.1.2.9. 2014 Londra Konferansı

Afganistan'ın Geçiş Dönemi'nden Dönüşüm On Yılına geçişinin arifesinde, Londra şehri bir kez daha (Afganistan'da yeni sistemin oluşmasından sonra üçüncü kez) Afganistan'la ilgili uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. 4 Aralık 2014 tarihinde gerçekleştirilen bu konferansta ISAF olarak bilinen Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'nin 13 yıllık misyonunun sona erdiği duyuruldu (BBC Persian, 2020a). Afganistan Devleti'nin reform vizyonunu ortaya koyması ve uluslararası toplumun Afganistan'a karşı kalıcı dayanışma ve destek göstermesi için bir platformu sağlayan (GOV.UK1, 2014) bu konferansta, katılımcılar "Özgüveni Gerçekleştirme: Reformlara ve Yenilenen Ortaklığa Taahhütler" (Realizing Self-Reliance: Commitments to Reforms and Renewed Partnership) başlıklı Afganistan Devleti'nin

reform programını onaylarken Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'nin 2014'te çekilmesinden sonra yani Dönüşüm On Yılı boyunca (2015-2024 yılları arasında) Afganistan'ın geleceğine yönelik taahhütlerini ilan etti (GOV.UK2, 2014).

4.2.1.2.10. 2016 Brüksel Konferansı

Brüksel konferansı 4-5 Ekim 2016 tarihlerinde “Refah ve Barış İçin Ortaklık” (Partnership for Prosperity and Peace) başlığı altında (UNAMA, 2016) Belçika'nın başkenti Brüksel'de 75 ülke ve 26 uluslararası kurum ve kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirildi. Bu toplantıda Afganistan Devleti barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik reform planlarını ve taahhütlerini sunmuş, uluslararası toplum da bu planları teyit ederek başarıların sürdürülmesine vurgu yapıp Afganistan'a dört yıl boyunca kalıcı mali ve siyasi destek güvencesi vermiştir. Bu konferansta, donör ülkeler dört yıl içinde Afganistan'a yıllık 3,5 milyar doların üzerinde, toplam 15,2 milyar dolar yardım sağlamayı taahhüt etti (Government of Afghanistan Anti-Corruption Commitments, 2016).

4.2.1.2.11. 2020 Cenova Konferansı

Cenova Konferansı, “2020 Afganistan Konferansı: Barış, Refah ve Özgüven” (2020 Afghanistan Conference: Peace, Prosperity and Self-Reliance) başlığı altında 23-24 Kasım 2020 tarihlerinde İsviçre'nin Cenova (Cenevre) şehrinde 70'e yakın ülke ve 30'dan fazla uluslararası kuruluş temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirildi (UNAMA, 2020a). Bu konferans, Ağustos 2021'de Afganistan'ın yeni sisteminin çökmesinden önce bu ülke ile ilgili son büyük ve önemli uluslararası konferans olarak değerlendirilmektedir. Konferansın amacını, uluslararası toplumun sonraki dört yıl boyunca, yani 2021'den 2025'e kadar Afganistan'ın kalkınmasına yönelik mali yükümlülükleri oluşturuyordu (BBC Persian, 2020b). Bu doğrultuda Bağışçılar, yaklaşan dört yıllık dönemin ilk yılı için en az 3,3 milyar ABD doları taahhüt etti ve yıllık taahhütlerin her yıl aynı seviyede kalmasını belirttiler.

Bu konferansta Afganistan Devleti, 2002'den bu yana elde edilen ekonomik, sosyal, politik ve kalkınma başarılarını sürdürme ve genişletme konusundaki kararlılığını bir kez daha yineledi. Konferans katılımcıları da Afganistan Devleti'nin sonraki beş yıla ilişkin vizyon, strateji ve planını sunan “Afganistan Ulusal Barış ve Kalkınma Çerçevesi”nin (Afghanistan National Peace and Development Framework) ikinci versiyonu da dâhil olmak üzere Afganistan Hükümeti'nin çabalarına desteklerini açıklarken, yoksulluğun azaltılması, kurumsal yapılanma, iyi yönetim, yolsuzlukla mücadele ve özel sektörün geliştirilmesi gibi temel zorlukların ele alınması gerektiğini vurguladı. Konferansta acil, kalıcı ve kapsayıcı bir ateşkes çağrısında bulunan bir bildiri yayınlandı ve katılımcılar ayrıca etnik, dini ve diğer azınlıkların yanı sıra kadın ve gençlerin de katılımıyla anlamlı bir barış süreci çağrısında bulundu (UNAMA, 2020a).

4.2.1.3. NATO Zirve Toplantıları

NATO ve müttefikleri her ne kadar 2001 yılında ABD öncülüğündeki uluslararası kuvvetlerin saldırısı sonrasında Afganistan'a Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF) kapsamında girmiş olsa da bu örgüt, Ağustos 2003'te doğrudan ISAF liderliğini üstlendi (NATO, 2022a) ve o tarihten itibaren Afganistan, NATO zirvesinde tartışılan en önemli konulardan biri haline geldi. Bundan dolayı da Afganistan konusu, cumhuriyetin yirmi yıl dönemi (2001-2021) boyunca ve hatta sonrasında da önemli bir konu olarak her zaman NATO zirvelerinin gündeminde yer almıştır. NATO, 2004 İstanbul zirvesinden 2021 Brüksel zirvesine kadar çeşitli toplantılarda Afganistan konusunu tartışmış ve bu ülkeyle ilgili önemli kararlar almıştır.

4.2.1.3.1. 2004 İstanbul Zirvesi

2004 yılında yapılan İstanbul Zirvesi'nde, ISAF'ın daha önce Kabil ve çevresi ile sınırlı olan sorumluluk alanının tüm ülkeye genişletilerek Afganistan'ın tamamını

kapsayacak şekilde genişletilmesi onaylanmıştır. Ayrıca Afganistan'ın yeniden inşasına yardımcı olmak üzere, İl Yeniden Yapılanma Ekibi (Provincial Reconstruction Team - PRT) adı altında özel bir birimin oluşturularak Afganistan'da konuşlandırılmasına da karar verilmiştir (Istanbul Summit Communiqué, 2004).

4.2.1.3.2. 2006 Riga Zirvesi

Letonya'nın başkenti Riga'da gerçekleştirilen bu toplantıda NATO'nun Afganistan'daki çabalarının artırılması ve güvenlik alanında mevcut sürecin desteklenmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda NATO liderleri, Afganistan Ulusal Ordusu (ANA) ve Ulusal Polisinin (ANP) oluşturulmasına yardım edilmesinden bahsetmiş, danışma ve eğitim için Afganistan Savunma ve İçişleri Bakanlıklarına danışmanlar ve eğitmenler göndermeye karar vermiştir. Bu toplantıda Afganistan'daki PRT'lerin sayısının artırılması ve bu ülkeye mümkün olduğunca yardımcı olmak amacıyla Avrupa Birliği (AB) ve diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyon yapılması kararlaştırılmıştır (Riga Summit Declaration, 2006).

4.2.1.3.3. 2008 Bükreş Zirvesi

Romanya'nın başkenti Bükreş'te gerçekleştirilen bu toplantıda, NATO liderlerinin olağan toplantısının yanı sıra, Afganistan Cumhurbaşkanı, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı, Dünya Bankası Başkanı ve Japonya Dışişleri Bakanı'nın katılımıyla Afganistan'a ilişkin özel bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda NATO liderleri Afganistan'a uzun vadeli destek ve yardımlarını açıklayıp üzerinde vurgulasa da Ağustos 2008'den itibaren başkentin (Kabil) güvenlik sorumluluğunun Afganistan Devleti'ne devredilmesi kararlaştırıldı (Bucharest Summit Declaration, 2008).

4.2.1.3.4. 2010 Lizbon Zirvesi

Portekiz'in başkenti Lizbon'da gerçekleştirilen bu toplantıda NATO liderleri bir kez daha Afganistan'la uzun vadeli iş birliğine vurgu yaparken, Afganistan Cumhurbaşkanıyla, NATO ile Afganistan arasında uzun vadeli iş birliğini içeren ayrı bir bildiriye de imza attılar. Afganistan'ın güvenlik kurumlarını oluşturmak ve donatmak, güvenlik sektörlerinde danışmanlık ve eğitim yardımı yapmak, güvenlik bakanlıkları ve diğer ulusal kurumlarda reform yapılmasına yardımcı olmak, Afganistan güvenlik güçlerinin terörizm ve narkotikle mücadele etme kapasitelerini geliştirmek gibi NATO'nun Afganistan'la uzun vadeli iş birliği yönündeki kararlılığını açıkladığı durumlar arasındaydı. Bu toplantıda, Afganistan'a yönelik uzun vadeli taahhüt beyanı ile, güvenlik sorumluluklarının yabancı kuvvetlerden Afganistan kuvvetlerine devredilmesi aşamasının Temmuz 2011'den itibaren başlamasına karar verilmiş olup, 2014 yılı NATO'nun Afganistan'daki muharebe misyonunun sonu olarak belirlenmiştir (Declaration by the NATO and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership signed at the NATO Summit in Lisbon, 2010).

4.2.1.3.5. 2012 Chicago Zirvesi

ABD'nin Chicago kentinde düzenlenen bu toplantıda NATO'nun Afganistan güvenlik güçlerine verdiği destek ve onlara sağlanan finansman vurgulandı. Bu toplantıda NATO liderleri, daha önceki taahhütlerini sürdürerek, Afganistan güvenlik kuvvetlerinin güçlendirilmesine desteklerini bir kez daha açıklamış ve bu kuvvetlere mali yardım, eğitim, teçhizat ve danışmanlık yapmaya devam etme sözü vermişlerdir (Chicago Summit Declaration, 2012).

4.2.1.3.6. 2014 Galler Zirvesi

Birleşik Krallık'a bağlı olan Galler'de gerçekleştirilen bu toplantıda Afganistan'da istikrarın önemi ve bölgesel güvenlikteki rolü vurgulanırken, NATO

liderleri, Afganistan'daki savaş misyonunun 2014 yılında sona ermesini ve bu örgütün Resolute Support Mission - RSM (Kararlı Destek Misyonu) adı altında yeni misyonunun başlangıcını değerlendirdi. Aslında NATO'nun güvenlik sorumluluklarının Afganistan kuvvetlerine devredilmesinden ve örgütün Afganistan'daki muharebe misyonunun sona ermesinden sonraki döneme ilişkin operasyonel planı olan RSM, Afganistan güvenlik güçlerinin eğitimi, danışmanlık ve desteklenmesine odaklanan bir misyondur ve amacı, -özellikle güvenlik sorumluluklarının devredilmesi ve yabancı güçlerin ülkeden ayrılmasının ardından-, Afganistan kuvvetlerinin ülkede güvenlik ve istikrarı sürdürme yeteneklerini güçlendirmektir (Wales Summit Declaration, 2014). Ağustos 2021'de tüm RSM güçlerinin geri çekilmesinin tamamlanmasının ardından bu misyonun da Eylül 2021'in başlarında sonlandırıldığını (NATO, 2022b) belirtmek gerekir.

4.2.1.3.7. 2018 Brüksel Zirvesi

Belçika'nın Brüksel kentinde gerçekleştirilen bu toplantıda NATO liderleri tarafından Afganistan'daki yeni zorluklar ve Afganistan kuvvetlerine mali ve askeri destek ihtiyacı tartışıldı. Afganistan'daki NATO askeri danışmanlarının sayısının artırılmasının vurgulanması ve Afganistan güvenlik güçlerindeki reformların desteklenmesi bu toplantının ana konularındandı. Bu toplantıda bölgede güvenlik ve istikrarın sağlanması için Afganistan'a komşu ülkelerle iş birliğinin önemi de vurgulandı (Brussels Summit Declaration, 2018).

4.2.1.3.8. 2021 Brüksel Zirvesi

14 Haziran 2021'de (Afganistan'da cumhuriyetin yıkılmasından yaklaşık iki ay önce) Brüksel'de gerçekleştirilen bu toplantı, özellikle Afganistan'daki gelişmelere ve küresel güvenlik durumuna odaklanmıştı. NATO güçlerinin Ağustos 2021 sonuna kadar Afganistan'dan çekilmesinin planlandığı dikkate alınarak bu toplantıda, Afganistan'ın güvenlik ve siyasi durumu ele alındı. NATO liderleri Afganistan'ın

karşı karşıya olduğu zorlukları ve NATO kuvvetlerinin geri çekilmesinin ülkenin istikrarı üzerindeki olası etkilerini tartıştı ve Afganistan güvenlik güçlerinin desteğinin ve Afganistan Devletine insani ve mali yardımın devam ettiğinin altını çizdi. Bu toplantıda çekilmenin Afganistan'dan çıkmak anlamına gelmediği ve bu örgütün Afganistanlılara destek vermeye devam edeceği açıklandı (Brussels Summit Communiqué, 2021).

Cumhuriyetin yıkılmasından önce ve NATO güçlerinin Afganistan'da bulunduğu dönemde yapılan yukarıdaki toplantıların yanı sıra, NATO güçlerinin çekilmesinden sonraki yapılan toplantılarda Afganistan konusu dolaylı da olsa tartışılmaktadır. Daha doğrusu, Afganistan meselesi, 2021 sonrası yıllarda NATO toplantılarının gündeminde doğrudan yer almasa da Afganistan'daki durum ve buna bağlı konular, NATO ve üyelerinin temel kaygılarından biri olmaya devam etmiştir. Ancak mevcut koşullar altında NATO, Afganistan'a verilen tüm desteği askıya almıştır (NATO, 2022a).

4.2.1.4. Mali Yardım Fonları

Cumhuriyetin yirmi yıllık (2001-2021) döneminde devlet inşasını desteklemek, yeni sistemin temellerini sağlamlaştırmak ve siyaset, güvenlik, eğitim, sağlık, kalkınma vb. alanlarda farklı projelerin hayata geçirilmesi amacıyla onlarca mali fon oluşturuldu. Mali kaynakların yönlendirilmesi ve uluslararası yardımların sağlanmasını kolaylaştırmak amacıyla kurulan bu fonlar, çeşitli projelerin finansmanında ve dolayısıyla ülkenin yeniden imarında ve kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Aşağıda 2001 yılından 2021'e kadar kurulan en önemli olan mali fonlardan bazıları ve bunların Afganistan'daki rolleri üzerinde durulacaktır.

4.2.1.4.1. Afganistan Dayanıklılık Güven Fonu (ARTF)

2002 yılında kurulan ve başlangıçta "Afganistan Yeniden Yapılanma Güven Fonu" (Afghanistan Reconstruction Trust Fund) olarak bilinen ARTF, Afganistan'a

mali yardımı kolaylaştırmak ve koordine etmek ve Afganistan Devletine mali yardımın toplanması ve dağıtılması için ana mekanizma olarak oluşturuldu. Dünya Bankası denetiminde ve çeşitli donör ülkelerin katılımıyla faaliyet gösteren bu fonun kuruluş amacı, ülkenin altyapı, eğitim ve sağlık başta olmak üzere kalkınma önceliklerine destek vermektir. Ağustos 2021'den sonra çok bağışçılı fonun stratejik müdahalesinin odağındaki bir değişimi yansıtmak için Yönlendirme Komitesi tarafından adının "Afganistan Dayanıklılık Güven Fonu" (Afghanistan Resilience Trust Fund) olarak revize edilmiş olan ARTF, Ağustos 2021'de Afganistan'daki siyasi olaya kadar Afganistan'ın kalkınması için bütçe dâhilindeki en büyük finansman kaynağıydı ve o zamana kadar, sağlık, eğitim, tarım, kırsal kalkınma, altyapı ve kamu mali yönetimi dâhil olmak üzere Afganistan'ın ulusal öncelikli projelerini finanse etti (ARTF, 2024a). Bu fon şu anda Dünya Bankası ile 30'den fazla bağışçı ortak tarafından desteklenmektedir ve 2022'den bu yana, Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşları ve seçilmiş Sivil Toplum Örgütü (STK) ortakları aracılığıyla Afganistan halkına temel hizmetler ve geçim kaynakları için odaklanmış destek sağlamak amacıyla programlı bir yaklaşım benimsemiştir (ARTF, 2024b; World Bank Group, 2022; World Bank Group, 2024a).

4.2.1.4.2. Afganistan Güvenlik Kuvvetlerine Yardım İçin Oluşturulan Mali Fonlar

Uluslararası toplumun mali yardımını Afganistan kuvvetlerine ve güvenlik kurumlarına yönlendirmek amacıyla üç mali fon şeklinde üç büyük mali akış oluşturulmuştu. Bunlardan biri Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından, diğer ikisi ise NATO ve ABD tarafından yönetilmekteydi. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yönetilen Afganistan için Hukuk ve Düzen Güven Fonu (Law and Order Trust Fund for Afghanistan - LOTFA), diğer aktiviteler ve amaçlar yanında, polis ve cezaevi personelinin maaşlarını ödemek ve Afganistan İçişleri Bakanlığı ile polisin kapasitesini artırmak için kullanılmaktaydı (UN Multi-Partner Trust Fund Office, 2024; NATO, 2019). ABD tarafından yönetilen Afganistan Güvenlik Güçleri Fonu (Afghanistan Security Forces Fund - ASFF) ise, Afganistan'ın

güvenlik güçlerinin donatılması ve işletilmesi ile tesis ve altyapı onarımı, yenilenmesi ve inşası için ödeme yapmak üzere oluşturulmuştu (Defense Security Cooperation Agency, 2024). Bu arada 2007 yılında NATO tarafından kurulan ve ISAF ile Afganistan Savunma Bakanlığı tarafından ortaklaşa yönetilen Afganistan Ulusal Ordusu (ANA) Güven Fonu (Afghanistan National Army (ANA) Trust Fund) da esas olarak Afganistan Milli Ordusu'nun (ANA) yardım ve desteğine odaklanmıştı ve bu kuvvetlerin eğitimi, donatılması, finansmanı ve yeteneklerinin geliştirilmesini desteklemek için kullanılıyordu (NATO, 2019).

4.2.1.4.3. Uyuşturucu ile Mücadele Güven Fonu (CNTF)

Uyuşturucu ile Mücadele Güven Fonu (Counter Narcotics Trust Fund - CNTF) Afganistan Devleti'nin uyuşturucuyla mücadele stratejisinin uygulanmasında daha fazla etki sahibi olmasının temin edilmesi ve uluslararası toplumun Afganistan Devleti'nin Uyuşturucuyla Mücadele Kampanyasına desteğini odaklanıp sağlanması için Ekim 2005'te kurulmuştur. Mütevelli Heyeti UNDP olan CNTF, Afganistan Devleti'nin uyuşturucu ile mücadele, üretimini azaltma ve mücadeleyle ilgili faaliyetlerin finansmanında daha fazla tutarlılık sağlamak üzere tasarlanmıştır (Middlebrook ve diğerleri, 2007: iv- ix, 1-2).

4.2.1.4.4. Mikrofinans Yatırım Destek Tesisi (MISFA)

Afganistan için Mikrofinans Yatırım Destek Tesisi (Microfinance Investment Support Facility for Afghanistan - MISFA), Afganistan'da finansal katılımı teşvik etmek ve mikrofinans kurumlarının gelişimini desteklemek amacıyla 2003 yılında kurulmuştur. Birincil hedefleri arasında, özellikle kadınlar ve düşük gelirli bireyler olmak üzere, yeterince hizmet alamayan nüfuslara finansal hizmetler sağlamak ve mikro işletmelerin büyümesini teşvik etmek yer almaktaydı. MISFA, mikrofinans kurumlarına fon ve teknik yardım sağlayarak, kredi, tasarruf ve diğer finansal ürünleri sunmalarını sağlayarak çalışıyordu. Girişim, finansal kaynaklara erişim yoluyla geçim

kaynaklarını iyileştirmeyi, yoksulluğu azaltmayı ve toplulukları güçlendirmeyi amaçlamaktaydı (MISFA, 2024).

4.2.1.4.5. Afganistan Altyapı Güven Fonu (AITF)

Afganistan Altyapı Güven Fonu (Afghanistan Infrastructure Trust Fund - AITF), Afganistan'daki altyapı gelişimini desteklemek için 2010 yılında Asya Kalkınma Bankası (Asian Development Bank - ADB) tarafından kurulmuştur. Ulaşım, enerji ve su temini gibi alanlardaki projeleri finanse ederek ülkenin altyapısını geliştirmeyi amaçlayan bu Fon hem yerel hem de uluslararası yatırımları çekmek, Afganistan Devleti ile uluslararası kuruluşlar ve özel yatırımcılar da dâhil olmak üzere çeşitli paydaşlar arasındaki iş birliğini kolaylaştırmak için tasarlanmıştır. AITF sürdürülebilir ve etkili projelere odaklanarak Afganistan nüfusunun genel yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve ülkede uzun vadeli istikrarı desteklemeyi amaçlamaktaydı (ADB, 2010: 1-6; ADB, 2024a).

4.2.1.4.6. Afganistan İnsani Yardım Fonu (AHF)

Afganistan İnsani Yardım Fonu (Afghanistan Humanitarian Fund-AHF) finansman mekanizması olarak Afganistan'daki insani müdahale çabalarını desteklemek için 2014 yılında kurulmuştur. BM'nin İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs-OCHA) tarafından yönetilen AHF, çatışma, doğal afetler ve ekonomik zorluklardan etkilenen savunmasız nüfusların acil ihtiyaçlarını karşılamak için zamanında ve esnek finansman sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu arada AHF dâhili olarak yerinden edilmiş kişiler, kadınlar, çocuklar ve marjinal topluluklar dâhil olmak üzere en savunmasız nüfusları destekleyen girişimler için finansmana öncelik vermekteydi (OCHA, 2024).

Yukarıda bahsi geçen ve tamamı Cumhuriyetin 20 yıllık döneminde kurulan mali fonların dışında, Ağustos 2021'de Cumhuriyetin yıkılmasından sonra Afganistan'a yardım amacıyla bir takım mali fonlar daha da kurulmuştur ki bunlardan

en önemli olanı Afganistan için Özel Güven Fonu (Special Trust Fund for Afghanistan-STFA)'dur. 2021'deki önemli siyasi değişimlerin ardından Afganistan'daki insani yardım ve kalkınma çabalarını desteklemek amacıyla finansal bir mekanizma olarak Ekim 2021'de BM tarafından kurulan STFA'nın temel amacı, gıda güvenliği, sağlık hizmeti ve eğitimi kapsayan insani yardım için acil fon sağlamanın yanı sıra uzun vadeli kalkınma girişimlerini kolaylaştırmaktır. Bu doğrultuda STFA, temel hizmetlerden ve temel altyapıdan geçim kaynaklarına ve afetlerin azaltılmasından insan haklarının geliştirilmesi ve kadınların güçlendirilmesi için savunuculuğa kadar uzanan alanları kapsamaktadır (United Nations MPTF Office Partners Gateway, 2024). Bunun dışında cumhuriyet döneminde oluşturulan ARTF ve AHF gibi birtakım fonlar cumhuriyetin yıkılmasından sonra da halen faaliyet göstermektedir.

4.2.1.5. İl Yeniden Yapılanma Ekipleri (PRTs)

İl Yeniden Yapılanma Ekipleri (Provincial Reconstruction Teams-PRTs), "Afganistan'ın illerinde yardım çalışmaları için güvenlik sağlamak ve devam eden çatışma veya yüksek düzeyde güvensizlik olan bölgelerde insani yardım veya yeniden yapılanma görevlerine yardımcı olmak için çalışan küçük askeri ve sivil personel ekipleri"ydi (Maley, 2007). Taliban İslam Emirliği'nin düşmesinin ardından Afganistan'ı istikrara kavuşturma çabalarının bir parçası olarak 2002 yılında kurulan PRT'ler, yeniden yapılanma, yönetim ve güvenliği desteklemeyi amaçlıyordu. Askeri ve sivil personelden oluşan bu ekipler, ülkenin karmaşık ihtiyaçlarını karşılamak için askeri ve sivil çabaları entegre etmişti. İlk önce ABD tarafından kurulan, finanse edilen ve yönetilen PRT'ler, Afganistan'a bağışta bulunan diğer ülkelerin katılımıyla sayısal olarak artmış ve faaliyet alanı bakımından da genişlemiştir (bkz. Institute for the Study of War-ISW, 2009a). Çeşitli illere konuşlandırılan PRT'ler, genellikle hükümetin asgari düzeyde olduğu bölgelere odaklanarak hem kentsel hem de kırsal alanlarda faaliyet gösteriyordu.

PRT'lerin yeniden yapılanma çabaları; okullar, sağlık klinikleri, yollar ve su temin sistemleri gibi altyapıların inşasını içeriyordu. Bu projeler, yaşam koşullarını iyileştirmeyi ve istikrarı teşvik etmeyi, toplum katılımını ve yerel sahiplenmeyi teşvik etmeyi amaçlıyordu. Yönetişime destek; yerel yönetim yapılarını güçlendirmeyi, Afganistanlı yetkilileri eğitmeyi ve demokratik süreçleri teşvik etmeyi içeriyordu. Çabalar arasında seçimleri kolaylaştırmak ve vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilecek etkili bir yönetim yaratma hedefiyle yerel yönetim sistemleri kurulmasına yardımcı olmak vardı. PRT'ler öncelikli olarak yeniden yapılanmaya odaklanmış olsalar da güvenlik operasyonlarına da katkıda bulunuyorlardı. Afganistan güvenlik güçleriyle iş birliği; genellikle devriyeler, güvenlik değerlendirmeleri ve yerel polis güçlerinin kurulmasını içeren kalkınma faaliyetleri için daha güvenli bir ortam yaratmayı amaçlıyordu. Daha spesifik olarak, PRT'ler, üç geniş işlevi yerine getirmekteydi: Afganistan Devleti'nin il ve ilçe düzeylerindeki otoritesinin ve meşruiyetinin güçlendirilmesi; ulusal, il, ilçe ve yerel yönetim ve altyapının geliştirilmesi ve halk için ekonomik ve sosyal istikrar ve güvenliğin sağlanması (SIGAR, 2010: 75).

ABD Cumhurbaşkanı Obama'nın Haziran 2011'de ABD'nin 2011 sonuna kadar ülkeden 10.000 asker ve 2012 yazına kadar da 23.000 ek asker çekeceğini duyurmasının ardından, Afganistan Devleti'nin istemesiyle, sorumlulukların yabancılardan Afganistanlılara devredilmesi süreci kapsamında, PRT'lerin aşamalı olarak kaldırma süreci 2012 yılından itibaren her iki tarafın anlaşmasına dayanarak ABD tarafından başlatıldı ve var olan 26 PRT'lerin çoğu 2014 ortalarına kadar ortadan kaldırıldı (Mitchell, 2015: 3).

4.2.2. Ulusal Düzeyde Etkin Devlet İnşası Doğrultusunda Atılan Adımlar

2001 yılından itibaren uluslararası toplumun çabalarına paralel olarak devlet yapılanması doğrultusunda, yeni ve istikrarlı bir düzeni oluşturmak amacıyla ulusal düzeyde de bir dizi program ve tedbir tasarlanıp uygulanmıştır. Bu programlar ve tedbirler, birçok zorluk ve engelle karşı karşıya kalmasına rağmen, Afganistan'da istikrarlı ve demokratik bir devleti oluşturma yönündeki ulusal iradeyi göstermekteydi.

Aşağıda devlet inşası ve yeni sistemin temellerinin sağlamlaştırılması yönünde ulusal düzeyde atılan adımlardan önemli olanlarına yer verilmektedir.

4.2.2.1. Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS)

Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (Afghanistan National Development Strategy-ANDS), 2001’de Taliban İslam Emirliği’nin devrilmesinden sonra Afganistan’ın yeniden inşası ve kalkınmasına rehberlik etmek için tanıtıldı. Yıllarca süren çatışmalardan sonra ülke, altyapısını, ekonomisini ve sosyal sistemlerini yeniden inşa etmede muazzam zorluklarla karşı karşıya kaldı. ANDS, bu zorlukları ele almak ve sürdürülebilir kalkınma, yoksulluğun azaltılması ve yönetim reformu için bir yol haritası sağlamak üzere tasarlanmış kapsamlı bir çerçeve olarak ortaya çıktı. Strateji, Afganistan’ın kalkınma hedeflerini özellikle bağışçı ülkeler, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve diğer çok taraflı kuruluşlardan gelen uluslararası destek ve yardımla uyumlu hale getirmeyi amaçlıyordu.

2005’te başlayan ve 2008’de sona eren ANDS tasarlanma süreci, Afganistan’ın 2020 yılına kadar ulaşması gereken uzun vadeli bir vizyonu tanımladı. Bu vizyonda 2020 yılına kadar Afganistan’ın şu şekilde olacağı öngörülmüştü:

- *“Kendisi ve komşularıyla barışık, uluslararası ailede tam bir onurla duran istikrarlı bir İslami anayasal demokrasi.*
- *İslami mirasına, katılım, adalet ve herkes için eşit haklara yönelik köklü özelemlere saygı duyan hoşgörülü, birleşik ve çoğulcu bir ulus.*
- *Güçlü, özel sektör liderliğindeki bir piyasa ekonomisi, sosyal eşitlik ve çevresel sürdürülebilirliğe dayalı bir umut ve refah toplumu.”* (ANDS, 2008: i).

Afganistan’ın Yoksulluk Azaltma Strateji Belgesi (Afghanistan’s Poverty Reduction Strategy Paper-PRSP) olarak hizmet eden ve Londra’da imzalanan Afganistan Sözleşmesi’nin temellerini, ilkelerini ve ölçütlerini temel olarak kullanan bu üç ciltlik strateji (ANDS), devletin kalkınma hedeflerine ulaşmak için stratejik

öncelikleri ve politikaları, programları ve projeleri ortaya koyarken onları üç başlık altında düzenlemişti: (i) Güvenlik; (ii) Yönetim, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Hakları; ve (iii) Ekonomik ve Sosyal Kalkınma. Daha ayrıntılı bir ifadeyle, ANDS'in temelleri ve hedefleri şunlardı:

- *“Güvenlik: Ülke çapında istikrarı sağlamak, kolluk kuvvetlerini güçlendirmek ve her Afganistanlı için kişisel güvenliği iyileştirmek.*
- *Yönetim, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Hakları: Demokratik süreçleri ve kurumları, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü, kamu hizmetlerinin sunumunu ve hükümetin hesap verebilirliğini güçlendirmek.*
- *Ekonomik ve Sosyal Kalkınma: Yoksulluğu azaltmak, özel sektör liderliğindeki bir piyasa ekonomisi aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, insan gelişimi göstergelerini iyileştirmek ve Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne (MDG'ler) doğru önemli ilerleme kaydetmek. Bir diğer hayati ve kesişen çalışma alanı, Afganistan halkı ve devleti, bölge ve ötesi için hala büyük bir tehdit olmaya devam eden uyuşturucu endüstrisini ortadan kaldırmaktır (ANDS, 2008: 5, i).*

ANDS'in yoksulluğun azaltılmasına yönelik Afganistan Devleti'nin vizyonunu ortaya koyan belge ve bir PRSP olma potansiyeli nedeniyle, uygulanması için Afganistan Hükümeti uluslararası bağışçılardan 20 milyar doların üzerinde yardım sözü alabildi (AREU, 2024). Bütün bunlara ve sahip olduğu tüm güçlü yanlara rağmen, bu strateji aynı zamanda eksiklikleri ve zayıflıkları nedeniyle eleştirilmiştir. Güvenlik stratejisinin ne olduğunun netlik kazanmaması, devam eden kısa ve uzun vadeli çabaların hedefe nasıl ulaşacağına netlik kazanmaması, güvenlik stratejisinin siyasi ve ekonomik faaliyetlerle entegrasyonunun sağlanamaması ve kapsam eksikliği, bu stratejide zayıflık olarak değerlendirilen konulardan bazılarıdır (Sherman, 2009: 9). Buna yönelik Afganistan Araştırma ve Değerlendirme Birimi Örgütü (Afghanistan Research and Evaluation Unit Organization-AREU) daha da ileriye giderken ANDS'yi, “yoksulluğun nedenlerine odaklanmaması, istenen sonuçlar için sıralama ve detaylı planlamanın olmaması ve politik ve sosyal hususlar yerine teknik faktörlere

vurgu yapması nedeniyle ne yoksul yanlısı ne de stratejik bir çerçeve sunmaktadır” (AREU, 2024) diye eleştirmiştir.

ANDS iddialı hedefler düşünülerek tasarlanmış olsa da uygulanması çok sayıda zorlukla karşılaşmıştır. Devam eden güvenlik durumu, özellikle devlet dışı militan grupların önderlik ettiği savaşlar, ilerlemenin önünde önemli engeller oluşturuyordu. Özellikle kırsal alanlardaki birçok kalkınma projesi, silahlı çatışmanın oluşturduğu riskler nedeniyle ertelendi veya terk edildi. Ayrıca, güvenliğin eksikliği yabancı yatırım çekmeyi zorlaştırdı ve temel altyapının geliştirilmesini engelledi. Hükümet kurumlarındaki yolsuzluk, ANDS'nin başarısının önündeki bir diğer engeldi. Şeffaflığı ve hesap verebilirliği teşvik etme çabalarına rağmen hem yerel hem de ulusal hükümet düzeylerinde yolsuzluk uygulamalarının devam etmesi, kalkınma sürecine olan güveni zayıflattı. Bu, yalnızca projelerin uygulanmasını yavaşlatmakla kalmadı, aynı zamanda kritik kaynakları en çok ihtiyaç duyulan yerlerden uzaklaştırdı. Kırılgan siyasi ortam da zorluklara eklendi. Sık lider değişikliği, değişen ittifaklar ve iç güç mücadeleleri, kalkınmaya yönelik tutarlı bir yaklaşımın sürdürülmesini zorlaştırdı. Uluslararası bağışçılar ve Afganistan yetkilileri, ANDS'nin uygulanmasını daha da karmaşık hale getiren bu siyasi dinamikler nedeniyle çabalarını koordine etmekte zorluklarla karşılaştılar.

Ancak bu zorluklara rağmen, ANDS belirli alanlarda bazı ilerlemeler kaydetti. Yol yapımı ve telekomünikasyon ağlarının genişletilmesi gibi altyapı projelerinde önemli gelişmeler görüldü. Eğitim sektörü de özellikle kızlar için artan kayıt oranlarından yararlandı, fakat genel okuryazarlık oranı düşük kaldı. Özellikle işletmelerin ve pazarların gelişmeye başladığı kentsel alanlarda, kırsal yoksulluk yaygın kalsa da bir miktar ekonomik büyüme kaydedildi. Afganistan Ekonomi Bakanlığı'nın 14 Eylül 2014 tarihinde yaptığı resmî açıklamaya göre, zorluklar nedeniyle ANDS hedefleri ortalama %66 oranında (Afghan Voice Agency-AVA, 2014) gerçekleşmiştir.

4.2.2.2. Kabil Süreci

“Kabil Süreci”, güvenlik sorumluluklarının yabancı güçlerden Afganistan güçlerine devredilmesinin yanı sıra, yeniden yapılanma, kalkınma ve genel devlet inşası çabalarını yerelleştirmeyi veya Afganistan merkezli hale getirmeyi amaçlayan girişimi ifade etmektedir. Afganistan merkezli yeniden inşa, kalkınma ve genel devlet kurma süreci olarak bilinen Kabil Süreci, aslında Barack Obama’nın 2009 yılında iktidara gelmesiyle ve ABD’nin Afganistan’a yönelik stratejisindeki değişikliklerle başlamıştır. Bu değişiklik, ABD’nin ve müttefiklerinin Afganistan’daki varlığının amacını, önceki stratejilerde belirtilen Afganistan’ın devlet inşası veya yeniden yapılanması yerine terörizmle mücadeleye odaklanmak olarak ilan ettiği yeni Afganistan-Pakistan (AfPak) stratejisinde görülebilmektedir.

27 Mart 2009’da açıklanmış olan yeni Afganistan-Pakistan (AfPak) stratejisi aşağıda belirtilen beş ana hedefe odaklanmıştır:

- Afganistan’daki ve özellikle Pakistan’daki terörist ağlarını bozguna uğratarak, bu ağların uluslararası terörist saldırıları planlama ve gerçekleştirme yeteneklerini zayıflatmak;
- Afganistan halkına hizmet eden ve nihayetinde sınırlı uluslararası destekle, özellikle iç güvenlik konusunda işlev görebilecek daha yetenekli, hesap verebilir ve etkili bir hükümetin Afganistan’da teşvik edilmesi;
- Azalan ABD yardımlarıyla karşı isyan ve terörle mücadeleyi yürütebilen, giderek daha bağımsız Afgan güvenlik güçlerinin geliştirilmesi;
- Pakistan’da sivil kontrolü ve istikrarlı anayasal hükümeti güçlendirme çabalarına yardımcı olmak ve Pakistan halkı için fırsatlar sunan dinamik bir ekonomi oluşturulması;
- Afganistan ve Pakistan için bu hedeflere ulaşmada uluslararası toplumu aktif bir şekilde yardım etmeye dâhil etmek ve BM’nin önemli bir liderlik rolü üstlenmesi (Democratic Policy Committee-DPC, 2024).

Başkan Obama açıkça ABD ve müttefiklerinin Afganistan’da varlığının hedefini 3D olarak da bilinen Pakistan ve Afganistan’daki El Kaide’yi “*bozmak, dağıtmak/sökmek, yenmek*” (Disrupt, Dismantle and Defeat) ve gelecekte her iki ülkeye de geri dönmelerini engellemek olarak (The White House, 2009a) belirtmişti. Ancak terörizmle mücadele, yabancı güçlerin sayısını artırmadan ve Afganistan hükümeti ile güvenlik güçlerini güçlendirmeden sağlanamayacağı için Obama, daha önce (Şubat 2009’da) Afganistan’a konuşlandırdığı 17 bin askerin ardından, diğer Amerikan kuvvetlerine, özellikle de Afganistan askeri kuvvetlerinin eğitimine yardım etmek için 4 bin ek askeri göndermeye karar verdi (The White House, 2009b).

Daha ayrıntılı bir ifade ile, yeni stratejide, Afganistan’a 40 bin kişilik bir güç takviyesi yapılması, 2011 Temmuz ayından itibaren geçiş safhasına başlanması ile güvenlik sorumluluğunun Afganistan’a devredilmesi, 2014 yılı sonuna kadar uluslararası güçlerin çekilmesi, Afganistan Devleti’nin Taliban’la müzakerelere başlamasının teşvik edilmesi, 2014’ten sonra Afganistan’da kalacak NATO ve ABD varlığının belirlenmesi ve Afganistan Devletiyle stratejik ortaklık anlaşması yapılması (Woodward, 2010: 385-390) yer almaktaydı.

Yeni AfPak stratejisi ile başlayan bu süreci 2010 Londra Konferansı ve 2010 Lizbon NATO Zirvesi daha da pekiştirmiştir. Ancak bu sürece uygun ve bunun doğrultusunda Afganistan Devleti tarafından atılmış olan ilk ve en önemli adım Kabil Konferansı olmuştur. BM ve Afganistan Devleti’nin ortak başkanlığında 60’tan fazla ülke ve 12 uluslararası kuruluşun temsilcilerinin katılımıyla 20 Temmuz 2010 tarihinde Kabil şehrinde düzenlenen Kabil Konferansı, Afganistan ile ilgili dokuzuncu uluslararası konferans olmasına rağmen, Taliban İslam Emirliği’nin yıkılmasından sonra Afganistan’da düzenlenen ilk uluslararası konferanstı ve 1970’lerden o zamana kadar Afganistan’da yabancı liderlerin katıldığı en büyük toplantıydı (Institute for the Study of War-ISW, 2010).

Uluslararası yardımın nasıl kullanılacağı, Afganistan ordusunun ve polisinin güçlendirilmesi, başta Taliban olmak üzere isyancılarla uzlaşma ve Afganistan Devleti’nin yeniden yapılanma ile ekonomik kalkınma alanındaki planlarının desteklenmesi bu toplantıda gündeme gelen en önemli konular arasında yer

almaktaydı. Toplantıda Afganistan Devleti, uluslararası ekonomik yardımların Afganistan'ın ulusal bütçesi aracılığıyla tüketilme oranının %20'den %50'ye çıkarılmasını ve 2011 yılının Ekim ayına kadar Afganistan ordu birliklerinin sayısının 170 bin ve polis güçlerinin teşkilatının sayısının ise 134 bin kişiye yükseltilmesini talep etti. Buna yönelik Afganistan Devleti, idari yolsuzlukla mücadele etme ve liyakat, etkinlik, verimlilik ve dürüstlük temelli bir devlet kurma konusundaki taahhüdünü yineleyerek 2014 yılına kadar ülkenin güvenlik sorumluluğunun yabancı kuvvetlerden Afganistan Devleti'nin güvenlik güçlerine devredilmesini istedi (BBC Persian, 2010).

Kabil Konferansı'nın ve bir bütün olarak Kabil Süreci'nin ana konularından biri, Afganistan'da devam eden çatışmaların sona erdirilmesi için Afganistanlıların öncülük ettiği barış sürecini kolaylaştırmak ve güçlendirmektir. Bu konferansta, ABD öncülüğündeki uluslararası toplumunun terörizmle ve El Kaide ağıyla mücadeleye verdiği vurgunun yanı sıra, Afganistan Devleti'nin silahlı muhaliflerle, onları El Kaide ağıyla bağlarını kesmeleri, Afganistan Anayasası'nı kabul etmeleri ve kadın haklarına saygı gösterme taahhüdü şartıyla müzakere yapma planı desteklendi (U.S. Department of State, 2010).

Başlı başına Kabil Konferansı'nın düzenlenmesi, üstelik savaş halindeki bir ülkenin başkentinde böyle bir toplantının gerçekleştirilmesi, Afganistan Devleti için büyük bir başarıydı. Dahası, uluslararası toplum tarafından Afganistan'ın taleplerine ve önerilerine verildiği onay ve destek, uluslararası toplumun faaliyetlerinin Afganistan Devletiyle uyumlu hale geldiğini göstermekteydi. Böyle bir durum, devlet kurma, yeniden yapılandırma ve kalkınma çabalarının Afganistan merkezli hale gelmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı da Konferansın düzenlenmesi, uluslararası toplum tarafından memnuniyetle karşılandı, diğer ülkeler ve örgütler yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi konferansın başarılı bir şekilde düzenlenmesini tebrik ederken, bunu Kabil Süreci'nde "önemli bir dönüm noktası" (United Nations, 2010) olarak nitelendirdi. Ancak bunlara rağmen, konferansın sonuçları ve bir bütün olarak Kabil Süreci ülkede barış ve istikrarın sağlanmasına yol açamadı.

Devlete karşı silahlı muhalif güçleriyle müzakere ve uzlaşma, Kabil Süreci'nin ana eksenlerinden biri olarak, Afganistan Hükümeti tarafından ciddi bir şekilde üstlenilmiş ve takip eden yıllarda hükümet, eğitim, istihdam, sosyal hizmetler vb. teşvikler sunarak, silahlı muhaliflerin barış sürecine katılmalarını ve topluma yeniden entegre olmalarına zemin hazırlamak amacıyla çeşitli politikalar geliştirmeye çalıştı. Bu çabaların doruk noktası, 28-29 Şubat 2018 tarihlerinde Afganistan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nda (Arg) BM, NATO, AB ve 25 ülke temsilcilerinin katılımıyla düzenlenen (Anadolu Agency, 2018) İkinci Kabil Konferansı'nda görülebilmektedir.

“İkinci Kabil Konferansı” veya “Kabil Süreci II Konferansı”nın temel amacı, Afganistan'daki barış, güvenlik ve kalkınma sürecini desteklemek için uluslararası iş birliğini güçlendirmektir. Bu toplantıda Afganistan hükümeti ve uluslararası ortakları, devlet kurumlarının güçlendirilmesi, terörle mücadele, ülkenin yeniden inşası ve kalkınması, silahlı muhalif gruplarla barış süreci gibi çeşitli konuları tartıştı ve görüş alışverişinde bulundu. Bu konferansın en önemli eksenlerinden biri barış sürecinin güçlendirilmesinin vurgulanması ve silahlı muhalif grupların barış sürecine katılmaya ikna edilerek topluma kazandırılmaya çalışılmasıydı. Bu konferansta Afganistan Cumhurbaşkanı olarak Muhammed Eşref Gani, on altı yıl süren savaşın ardından ilk kez Taliban'la hiçbir “önkoşul olmaksızın” (BBC, 2018; DW, 2018a) barış yapılmasını teklif etti.

Afganistan Hükümeti, ön koşulsuz müzakereler sunmanın yanı sıra, Taliban'ı siyasi bir parti olarak tanımayı ve savaşçılarını affetmeyi kabul etti (International Crisis Group, 2020). Dahası, barış görüşmelerine katılan, şiddeti kınayan, Afganistan Devletini tanıyan ve hukukun üstünlüğüne saygı duyan Taliban üyelerine yönelik yaptırımların kaldırılmasına yardım etmeyi belirtti. Ayrıca anayasayı revizyona açık tutmaya istekli olduğunu ve barış müzakerelerini ilerletmek için Taliban'a Kabil'de veya onların istediği herhangi bir yerde bir siyasi ofis açma teklifinde bulunduğunu açıkladı (CNN World, 2018).

Afganistan Hükümetinin barış ile ilgili koşulsuz önerileri uluslararası toplum tarafından memnuniyetle karşılandı ve hatta BM Güvenlik Konseyi, Kabil sürecine

ilişkin bir basın açıklamasında Afganistan Hükümetinin önerilerine dayanarak “Taliban’ı, Afganistan halkı için sürdürülebilir barışa yol açacak nihai bir siyasi çözüm amacıyla, herhangi bir ön koşul olmaksızın ve şiddet tehdidi olmaksızın bu teklifi kabul etmeye çağırırdı” (United Nations, 2018a). Ancak Taliban’ın bu önerilere karşı tepkisi olumsuzdu ve Kabil Konferansı’ndan bir gün önce duyurdukları tutumlarına, yani Afganistan hükümetiyle değil, doğrudan ABD ile müzakere etme pozisyonuna kararlılıkla bağlı kaldılar (BBC Persian, 2018). Böylelikle, Afganistan hükümetinin Taliban ile müzakere önerileri Taliban tarafından dikkate alınmadı. Sadece Afganistan Hükümeti’nin Ramazan Bayramı günlerinde ateşkes önerisi Taliban tarafından kabul edildi ve 2001 yılından bu yana ilk kez 15-17 Haziran 2018 tarihleri arasında (üç gün boyunca) iki taraf arasında ateşkes sağlandı. Bu birkaç günün ardından çatışmalar yeniden devam etti ve Afganistan Hükümeti’nin müzakere çabaları hiçbir sonuca ulaşmadı. Ta ki, 28 Temmuz 2018’de üst düzey Amerikalı yetkililer, Afganistan Devleti’nin temsilcileri olmaksızın Doha’da Taliban temsilcileriyle görüşmelerini resmi olarak kabul etti ve bunu ABD’nin politikasında bir değişiklik olarak nitelendirdiler (International Crisis Group, 2020). Bu tarihten itibaren, Afganistan Hükümeti ve onun ile Kabil Süreci barış görüşmelerinden dışlandı ve yerini ABD ile Taliban arasındaki barış görüşmelerinin Afganistan Hükümeti’nin varlığı olmaksızın doğrudan sürdürüldüğü Doha Süreci aldı.

4.2.2.3. Afganistan’da Yeniden Yapılanma

2001 yılında Taliban İslam Emirliği’nin devrilmesinin ardından Afganistan’da, istikrarı, güvenliği ve kalkınmayı yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir yeniden yapılanma ve reform dönemi başladı. Bu bağlamda Afganistan Devleti, uluslararası toplumun iş birliğiyle, yıkılan altyapıyı yeniden inşa etmeye, devlet kurumlarını güçlendirmeye, siyasi, idari, ekonomik, sosyal, yargı, eğitim vb. sistemlerde köklü reformlar yapmaya çalıştı.

4.2.2.3.1. Siyasi Alanda Yeniden Yapılanma

Siyasi alanda yeniden yapılanma bağlamında, devlet kurumlarının yeniden inşası, yeni anayasa taslağının hazırlanması ve serbest seçimlerin yapılması gibi adımların atılması söz konusu olmuştur. Ayrıca hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve ulusal diyalog ortamının oluşturulması amacıyla da birçok çaba sarf edildi. Bu siyasi gelişmeler, Afganistan için yeni zorlukların ve fırsatların temelini attı.

4.2.2.3.1.1. Geçici ve Geçiş Yönetimleri

Bonn Anlaşması sonrasında başlayan yeniden yapılanma süreci, ilk sırada geçici ve geçiş yönetimlerinin kurulmasını içermekte ve temel hedefi, demokratik ve istikrarlı bir düzene geçişi sağlamaktır.

Bonn Anlaşmasına dayalı geniş tabanlı, çok etnikli ve milleti tam anlamıyla temsil edebilen bir devlet oluşturmak amacıyla, 22 Aralık 2001'de Afganistan Geçici Otorite (Afghanistan Interim Authority) olarak da bilinen Afganistan Geçici Yönetimi (Afghanistan Interim Administration-AIA) Taliban İslam Emirliği'nin yıkılmasından sonra Afganistan'ın ilk yönetimi olarak kuruldu. Bonn Anlaşmasına uygun olarak Geçici Otorite, Geçici Yönetim, Afganistan Yüksek Mahkemesi ve Acil Durum Loya Jirga'sının (Büyük Konsey) Toplanması için Özel Bağımsız Komisyondan oluşacaktı. Acil Durum Loya Jirga, AIA'nın kurulmasından sonraki 6 ay içinde yapılacak ve Afganistan Geçici Otoritesi'nin yerini alacak bir Afganistan Geçiş Otoritesi kuracaktı. Geçici Otoritenin en önemli parçası olan Geçici Yönetim, bir başkan, beş başkan yardımcısı ve her biri Geçici Yönetimin bir departmanına başkanlık eden 24 üyeden (toplam 30 üyeden) oluşacaktı (Bonn Agreement, 2001: 3-7).

Bonn Konferansı üyeleri tarafından seçilen (atanan) Hamid Karzai'nin başkanlığında göreve başlayan Geçici Yönetim, 22 Aralık 2001'den 13 Temmuz 2002'ye kadar ülkenin en yüksek otoritesiydi ve 2002'de toplanan Acil Durum Loya Jirga'nın kararıyla bir Geçiş Yönetimi (Transitional Administration) ile değiştirildi. Resmi adıyla Afganistan Geçiş İslam Devleti (Transitional Islamic State of

Afghanistan-TISA) olarak bilinen Geçiş Yönetimi, 11-19 Haziran 2002 tarihleri arasında ülkenin dört bir yanından 1652 temsilcinin katılımıyla (DW, 2011) Bonn Anlaşmasına dayanarak Kabil’de düzenlenen Acil Durum Loya Jirga’nın kararıyla kuruldu. 13 Haziran’da yapılan gizli seçimlerde Jirga katılımcıları, biri Mesude Celal isimli bir bayanın da bulunduğu üç aday arasından en fazla oyu alan Hamed Karzai’yi Geçiş Yönetimi’nin başına seçti (Guardian, 2002; New York Times, 2002). Geçiş Yönetimi, 2004 yılında yeni anayasaya göre ülke çapında ilk cumhurbaşkanlığı seçimi yapılanı yani özgür, adil ve gizli seçimlerle “tam temsili bir hükümet” seçilene kadar en fazla iki yıl daha ülke işlerini yönetmeliydi (Gupwell, 2002: 1).

4.2.2.3.1.2. Yeni Anayasanın Kabul Edilmesi ve Devletin Genel Çerçevesinin Çizilmesi

Ülkede siyasi ve hukuki istikrarın sağlanması için yeni bir anayasa yapılması ihtiyacından dolayı 14 Aralık 2003 tarihinde anayasa taslağının gözden geçirilmesi ve onaylanması amacıyla, 502 temsilciden oluşan bir Loya Jirga düzenlendi (Sherman, 2006: 68). “Anayasal Loya Jirga” (Constitutional Loya Jirga) olarak anılan bu Jirga’nın başlangıçta on gün sürmesi planlanmıştı ancak bu Jirga, 4 Ocak 2004 tarihine kadar anayasa taslağını onaylayamadı. Afganistan’daki farklı etnik grup ve siyasi grupların temsilcilerini bir araya getiren bu Jirga’da, nihayet, kapsamlı müzakere ve tartışmalardan sonra, Ocak 2004’te (Katzmann ve Thomas, 2017: 8) devletin yapısını belirleyen ve vatandaşların temel haklarını güvence altına alan Afganistan Anayasası onaylandı. Demokratik ilkelere, İslam Cumhuriyeti’ne ve insan haklarına vurgu yapan bu anayasa, Taliban’dan sonra Afganistan’ın devlet ve siyasi sisteminin temel taşı olarak tanımlanabilir.

Yeni anayasaya göre Afganistan’ın resmi adı Afganistan İslam Cumhuriyeti’ydi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 1). Bu, Afganistan’ın İslam temelli bir cumhuriyet düzenine sahip olduğunu göstermekteydi. Ülkenin dini İslam’dır ve hiçbir yasa İslam’ın temel ilkelerine aykırı olamaz (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 3). Devletin idari yapısı, güçler ayrılığı ilkesine dayanan yasama, yürütme ve yargı

organlarından oluşmaktaydı. Afganistan Cumhuriyeti, başkanlık sistemiyle yönetilmekte, bu nedenle cumhurbaşkanı hem devletin hem de hükümetin (yürütme organı) başkanıydı. Cumhurbaşkanı, halk tarafından seçilen ve cumhurbaşkanı ile aday olan iki başkan yardımcısı vardı. Ancak bu yardımcılardan yetkileri ve görevleri anayasada net bir şekilde belirtilmemiş, dolayısıyla da pozisyonları sembolik nitelikteydi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 60-69).

Afganistan'da yasama gücü, yeni anayasayla birlikte, güçler ayrılığı ilkesine dayalı olarak tarihsel açıdan ülkenin yönetiminde bir kez daha önemli bir role sahip olmuştur. Anayasaya göre, Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı, tüm ulusu simgeleyen Afganistan halkının genel çıkarlarını ve üstün yararlarını dikkate alarak kararlar alan Şura-i Milli (Milli Meclis)'dir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 81).

Şura-i Milli, Temsilciler Meclisi (Meclis-i Numayandagan/Wolesi Jirga) ve Büyükler Meclisi (Meclis-i Buzurgan/Mısrano Jirga/Senato) olmak üzere iki meclisten oluşmuştu. Bu meclise aday olabilmek için, adayın seçimlerdeki koşulları yerine getirmesine ek olarak, Afganistan vatandaşı olması ya da en az on yıl önce vatandaşlığı elde etmiş olması, bir mahkeme tarafından medeni haklarından mahrum bırakılmamış olması, Temsilciler Meclisi'nin adaylığı için en az 25 ve Büyükler Meclisi'nin üyeliği için en az 35 yaşında olması gerekmektedir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 82, 85).

Anayasaya göre, Şura-i Milli'in yetkileri arasında yasaları onaylama, değiştirme veya yürürlükten kaldırma, ekonomik ve sosyal planları onaylama, devlet bütçesini onaylama ve uluslararası anlaşmaları sonuçlandırma gibi önemli görevler yer almaktaydı (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 90).

Temsilciler Meclisi doğrudan halk tarafından seçilen 249 temsilciden ve Büyükler Meclisi ise üçte biri cumhurbaşkanı tarafından ve üçte ikisi de iller ile ilçelerin meclisleri tarafından belirlenen 102 temsilciden oluşmaktaydı. Büyükler Meclisi'nin yetkileri çoğunlukla tavsiye (danışma) niteliğinde, dolayısıyla da konumu daha sembolikti ancak özel bazı durumlarda kesin olmasa da Temsilciler Meclisi'nin

yasa tasarılarını reddedebilme (veto) yetkisine sahipti (bkz. Afganistan 2004 Anayasası, Md. 100).

Yasa tasarıları Milli Meclis üyeleri veya hükümet tarafından düzenlenebilir, ancak Milli Meclisi oluşturan her iki oda tarafından kabul edildikten sonra yasa haline gelebilmekte ve bazı istisnalar dışında, normal olarak cumhurbaşkanı onayladıktan sonra yürürlüğe konulmaktaydı (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 94).

Anayasaya uygun Milli Meclis en yüksek yasama organı olarak kabul edilse de Temsilciler Meclisi ile Büyükler Meclisi üyeleri ve il ile ilçe meclislerinin başkanlarından oluşan Loya Jirga (Meclis-i Buzurg-i Milli/Kurucu Meclis/Büyük Milli Meclis) Afganistan halkının iradesini temsil eden en büyük yapı olarak tanımlanmıştı. Ancak bu meclis yalnızca önemli ulusal çıkarlarla ilgili özel durumlarda veya daha ayrıntılı olarak anayasanın belirttiği üzere, ülkenin üstün çıkarları, bölgesel bütünlüğü, milli egemenlik ve bağımsızlıkla ilgili konularda karar almak, anayasanın hükümlerini değiştirmek veya devlet başkanı hakkında soruşturma açmak gibi durumlarda toplanmalıydı (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 110, 111).

Afganistan'ın yürütme gücü, doğrudan cumhurbaşkanına bağlı olan bakanlardan oluşmakta, cumhurbaşkanı, merkezi ve yerel yönetim birimlerini yöneten devlet başkanıdır. Merkezi yönetim, her birinin başında bir bakan bulunan belirli sayıdaki yönetim birimlerine (bakanlıklara) ayrılmış ve yerel yönetim birimi ise ildir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 136).

Özgür, genel, gizli ve doğrudan oylama yoluyla beş yıllık bir süre için seçilen cumhurbaşkanı, bakanlık adayları Milli Meclis içinden veya dışından seçip güven oylaması için Temsilciler Meclisi'ne gönderir. Ancak yalnızca meclisten yeterli oyu kazanan adaylar bakan konumunda yer alabilmekteydi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 61, 64).

Anayasada, cumhurbaşkanı ve birlikte aday olan iki yardımcısı için "Afganistan vatandaşı olmalı, Müslüman ve Afgan (Afganistanlı) anne-babaya sahip olmalı, başka bir ülkenin vatandaşı olmamalı; aday olduğu gün 40 yaşın altında olmamalı; insanlara karşı işlenmiş suçtan, cinayet işlemekten mahkûm olmamalı, ya

da mahkeme tarafından medeni haklarından mahrum edilmiş olmamalı; ve hiç kimse iki dönemden fazla Devlet Başkanı olamaz” koşulları ve bakanlar için de “Afganistan vatandaşı olmalı; yüksek öğretim mezunu, çalışma tecrübesi ve iyi bir üne sahip olmalı; 35 yaşın altında olmamalı; ve insanlık suçlarından hüküm giymemiş olmalı ya da mahkeme tarafından medeni hakları elinden alınmış olmamalıdır” (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 62, 72), gerekli olan şartlar olarak öngörülmişti.

Afganistan İslam Cumhuriyeti Devleti çerçevesinde yargı da bağımsız bir güç olarak tanımlanmakta ve bu organ Yüksek Mahkeme, İstinaf Mahkemeleri ve Birincil/İlkel Mahkemeleri’nden oluşmaktaydı. Yüksek Mahkeme en yüksek yargı organıdır ve tüm yargı sisteminin başında yer almaktadır. Anayasaya göre, yargı organlarının yetkilileri devlet de dâhil özel ile tüzel kişiler tarafından açılan tüm davaları inceler ve davalıları ile davacıları yasal çerçeve içinde mahkemeye sevk etmekteydi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 116, 120).

Adaletin sağlanması ve ona ilişkin sorunların daha iyi bir şekilde çözülebilmesi için, yargı kurumları ve kuruluşların yanı sıra, Başsavcılık ve Adalet Bakanlığı gibi diğer devlet kurumları da yargı sisteminin yanında önemli bir rol oynamaktaydı. Ayrıca, ulusal düzeyde insan hakları ihlallerini ve savaş suçlarını araştırmak ve devlet ile ilgili kurumlara önerilerde bulunmak üzere kurulan “Afganistan Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu” da bu alandaki sorunların çözümüne katkıda bulunmaktaydı.

4.2.2.3.1.3. Seçimler

Seçimlerden kasıt, Cumhuriyet Dönemi’nde veya daha doğrusu 2004-2021 yılları arasında Cumhurbaşkanı, parlamentonun Temsilciler Meclisi milletvekilleri ve İl Meclisleri üyelerinin seçimi için yapılan seçimler dizisidir. Bu arada anayasaya göre İlçe Meclisi seçimlerinin de yapılması ve belediye başkanlarının da doğrudan halk tarafından seçilmesi gerekiyordu. Ancak yirmi yıl boyunca ilçe meclisi seçimleri hiçbir zaman yapılmadı ve buna ilişkin 2018 yılında Seçim Komisyonu tarafından ele alınmış olan ilk girişim de farklı nedenlerden dolayı başarısız kaldı (Afghanistan Analysts Network, 2018). Belediye başkanı seçimleri de hiçbir zaman yapılmadı ve

belediye başkanları bilinmeyen nedenlerden dolayı her zaman Cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Bu arada, dört yılda bir yapılması gereken İl Meclisi Seçimleri de para, zaman ve insan kaynağı tasarrufu gibi çeşitli nedenlerden dolayı tüm eleştirilere rağmen, beş yılda bir yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimiyle eş zamanlı olarak yapılmıştır (Taraki, 2013; jomhornews, 2012).

Anayasaya göre cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin beş yılda bir yapılması gerekiyordu (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 61, 83). 2004 yılı ile Ağustos 2021’de Taliban’ın geri dönüşü arasındaki Cumhuriyet Dönemi’nde, 2004, 2009, 2014 ve 2019 yıllarında dört Cumhurbaşkanlığı seçimi (bkz. Tablo 1) ve 2005, 2010 ve 2018 yıllarında parlamentonun Temsilciler Meclisi’nin 249 üyesinin seçilmesi için toplam üç parlamento seçimi yapıldı.

Tablo 1. 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan’da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Sayı	Tarih	Seçimde Oy Kullanma Hakkına Sahip Seçmen Sayısı	Toplam Oy Sayısı	Katılım Oranı	Aday Sayısı	Cumhurbaşkanı olarak Seçilmiş Aday	Seçilmiş olan Adayın Oy Sayısı	Seçilmiş olan Adayın Oy Yüzdesi
1. Seçim	9 Ekim 2004	12.6 Milyon	8.128.940	%70	18	Hamid Karzai	4.443.029	55.4
2. Seçim	20 Ağustos 2009	12-13 Milyon	4.823.090	~ %40	32	Hamid Karzai	2.283.907	49.67
3. Seçim (İki Aşamalı)	5 Nisan 2014	12-13 Milyon	7.180.84	~ %58	11	M. Eşref Gani	4.485.888	56.44
	14 Haziran 2014		8.109.49		2			
4. Seçim	28 Eylül 2019	9.6 Milyon	1.824.401	%19	13	M. Eşref Gani	923.592	50.64

4.2.2.3.1.4. Loya Jirga'lar

2001'den sonra Afganistan'da yeni bir düzenin oluşturulmasıyla birlikte, ülkenin önemli meseleleri hakkında karar vermek üzere farklı etnik köken ve grupların temsilcilerini bir araya getiren uzun bir geçmişe sahip geleneksel bir kurum olan Loya Jirga'lara, başlıca ulusal ve siyasi karar alma süreçlerinde bir kez daha çok önemli bir rol verildi. Geçmişte çoğunlukla kriz ve savaş zamanlarında farklı etnik ve kabileler, özellikle de Peştun kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için toplanan Jirga'lar ve geleneksel olarak Afganistan'ın siyasi alanında en az bir asırdan fazla bir süredir önemli sosyal, siyasi ve güvenlik gibi sorunlarını çözmek için danışma meclisleri olarak işlev gören Loya Jirga'lar, yeni düzenin oluşturulmasıyla birlikte, yeni anayasa çerçevesinde organize bir şekilde, daha spesifik yapı ve hedeflerle resmileştirilmiş (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 110-115) ve ülkenin hayati önem taşıyan meselelerinde kolektif karar alma süreçlerini meşrulaştırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

2001 ve 2021 yılları arasında, özellikle de son on yılında, her biri Afganistan'daki siyasi gelişmelerde etkili olan birçok Loya Jirga düzenlendi (bkz. Tablo 2). Ancak bunların hiçbiri anayasal Loya Jirga değil, anayasa-dışı ve hatta anayasaya aykırı Loya Jirga'lardı. Bu nedenle de Afganistan hükümetleri bunlara geleneksel Loya Jirga ve istişari Loya Jirga gibi farklı isimler vermiştir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Karzai 2010 Jirgasını Geleneksel Loya Jirga, 2013 Jirgasını ise İstişari (Danışma/Danışma Amaçlı) Loya Jirga olarak adlandırmıştı. Cumhurbaşkanı Gani de 2019 Jirgasını İstişari (Danışma/Danışma Amaçlı) Loya Jirga olarak nitelendirmişti. Anayasal olmayan bu Jirga'lar yasal olarak bağlayıcı olmasa da önemli hükümet kararlarının meşrulaştırılmasında belirleyici bir rol oynadılar ve ulusal meselelere halkın katılımını güçlendirmek için bir araç olarak kullanıldılar (Smith, 2019: 13).

Tablo 2. 2001-2021 Yılları Arasında Afganistan’da Düzenlenen Loya Jirga’lar

Sayı	Tarih	Üye Sayısı	Başlık	Konu/Amaç	Sonuç
1	2002	1551	Acil Durum Loya Jirga	Geçiş Hükümeti Başkanının Seçimi	Hamid Karzai'nin "Geçiş Hükümeti Başkanı" olarak seçilmesi
2	2003	500	Anayasa Loya Jirga	Anayasa taslağının incelenmesi ve onaylanması	Yeni anayasanın (Afganistan 2004 Anayasası) onaylanması
3	2010	1600	Barış Danışma Jirgası	Hükümetin silahlı muhalefetiyle müzakere etmenin ve şiddeti sona erdirmenin pratik yollarını bulmak	Hükümetin silahlı muhalefetle müzakere etmek için barış planının onaylanması, bir dizi Tehrik-i-Taliban tutuklusunun serbest bırakılması ve silahlı muhalefetle müzakereleri kolaylaştırmak için Yüksek Barış Konseyi'nin kurulması
4	2011	~2000	Afganistan'ın Geleneksel Loya Jirga'sı	Afganistan'ın ABD ile uzun vadeli (stratejik anlaşmaya dayalı) ilişkisi ve Tehrik-i-Taliban ile uzlaşma meselesi	Gece operasyonlarını Afganistan güçlerine devredilmesi, Afganistan'daki Amerikan vatandaşlarının suç işlemeleri halinde dokunulmazlıklarının kaldırılması, Amerikan hapisanelerinin kapatılması ve Afganistan güvenlik güçlerine Amerikan mali ve askeri yardımının sürdürülmesi gibi koşullara bağlı olarak ABD ile stratejik iş birliği belgesi imzalama planını kabul etmesi
5	2013	2500	İstişari (Danışma/Danışma Amaçlı) Loya Jirga	Afganistan ve ABD arasındaki güvenlik ve savunma anlaşması taslağının incelenmesi	ABD ile güvenlik anlaşmasının imzalanmasının teyidi
6	2019	2500	Afganistan Barış Danışma Loya Jirga	Tehrik-i-Taliban ile müzakerelerin çerçevesinin belirlenmesi ve bir barış yol haritasının çizilmesi	Jirga, hükümetin müzakere ve barış planlarına uymasına rağmen, çoğu siyasi liderin bu Jirga'yı boykot etmesi nedeniyle somut sonuçlar vermedi. Bu Jirga'dan bir ay sonra, Cumhurbaşkanı Gani 887 Tehrik-i-Taliban tutuklusunu serbest bırakma girişiminde bulundu.
7	2020	3200	İstişari (Danışma/Danışma Amaçlı) Loya Jirga	400 Tehrik-i-Taliban tutuklusunun serbest bırakılıp bırakılmayacağını incelenmesi ve buna ilişkin karar alınması	400 Tehrik-i-Taliban tutuklusunun serbest bırakılmasını onaylanması

4.2.2.3.1.5. ABD ile Stratejik ve Güvenlik Anlaşmaları İmzalanması

2014 yılında uluslararası güçlerin Afganistan'dan çekilmesi tartışmaları gündeme geldiğinde, devleti korumak ve on yılı aşkın süredir devam eden yeni düzenin kazanımlarına destek sağlamak amacıyla, Afganistan ile ABD arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler iki temel anlaşma olan Stratejik Ortaklık Anlaşması (*Strategic Partnership Agreement-SPA*) ve İkili Güvenlik Anlaşması (*Bilateral Security Agreement-BSA*) temelinde düzenlenmiştir.

ABD Başkanı Obama ve Afganistan Cumhurbaşkanı Karzai arasında 2 Mayıs 2012 tarihinde imzalanan SPA, uzun vadeli ilişkileri güçlendirmeyi, Afganistan'ın istikrarını desteklemeyi, güvenlik iş birliğini sürdürmeyi ve 2024 yılı sonuna kadar Afganistan hükümetine ekonomik ve askeri yardım sağlamayı amaçlamaktaydı. Bu anlaşmanın başlıca hükümleri arasında şunlar yer almaktaydı (Enduring Strategic Partnership Agreement Between The United States Of America And The Islamic Republic Of Afghanistan, 2012: 1-9):

- Güvenlik İş Birliği: ABD, Afganistan ile güvenlik konusunda yakın iş birliğini sürdürmeyi taahhüt etmiş ve 2014 sonrasında da askeri varlık göstereceğini belirtmiştir; ancak anlaşmada herhangi bir birlik seviyesi belirtilmemiştir.
- Afganistan Güçlerine Destek: ABD, Afganistan güvenlik güçlerinin eğitimi ve teçhizatı için finansman talep etme sözü vermiş, ancak maliyet veya silah belirtmemiştir.
- NATO Dışı Önemli Müttefik Statüsü: Afganistan, NATO Dışı Önemli Müttefik olarak belirlenmiş ve bu da gelişmiş savunma iş birliği, eğitim vb. olanağı sağlamıştır.
- Ulusal Egemenliğe Saygı ve Güvenlik Sorumluluklarının Devri Taahhüdü: ABD, Afganistan'ın bağımsızlığına ve ulusal egemenliğine saygı göstermesini belirtmiş ve güvenlik sorumluluklarının Afganistan güçlerine tam olarak devredilmesini taahhüt etmiştir.

- Kalıcı Üs Kurulmaması: ABD Afganistan tesislerini uzun vadeli olarak kullanabilir ancak kalıcı askeri üsler kurmamayı veya Afganistan tesislerini komşu ülkelere karşı kullanmamayı taahhüt etmiştir.
- Ekonomik Yardım: ABD, 2024 yılına kadar Afganistan'a ekonomik yardım talep etme sözü vermiş, ancak ayrıntılı bir miktar belirtilmemiştir.

BSA, Eşref Gani liderliğindeki Milli Birlik Hükümeti'nin göreve başlamasının ardından, Eylül 2014 tarihinde Afganistan Ulusal Güvenlik Danışmanı ve ABD Büyükelçisi arasında imzalandı. BSA, ABD kuvvetleri ve sivil personeline 2014 yılından sonra iki kritik çatışma dışı yani El Kaide kalıntılarını hedef almak ve Afganistan Ulusal Güvenlik Güçlerini eğitmek, danışmanlık yapmak ve desteklemek görevini yerine getirmesi için gerekli yasal çerçeveyi sağlamıştır. Buna benzer Afganistan ile NATO arasında da ikili ilişkileri güçlendirmek ve NATO güçlerinin varlığına ilişkin yasal çerçeveyi belirlemek için, NATO Güçleri Statüsü Anlaşması (*Status of Forces Agreement-SOFA*) imzalandı ve her iki anlaşma da Afganistan Parlamentosu'nda ezici bir çoğunlukla onaylandı (The White House, 2014).

4.2.2.3.2. İdari Alanda Yeniden Yapılanma

2001 yılında Taliban İslam Emirliği'nin devrilmesinin ardından Afganistan, ülkenin idari yapısının kalkınma ve ilerlemenin temel direklerinden biri olarak görüldüğü yeni bir yapılanma ve modernleşme aşamasına girdi. İyi yönetimi güçlendirmeyi ve kamu hizmetlerini iyileştirmeyi amaçlayan bu süreç, devlet kurumlarını yeniden canlandırmak, yönetim sistemlerinde reform yapmak ve çeşitli kamu kurumlarında şeffaflığı ve verimliliği teşvik etmek için tasarlandı. Bu reformların amacı, halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, sürdürülebilir kalkınma yolunda adım atabilecek, etkin ve duyarlı bir yönetimi oluşturmaktır.

4.2.2.3.2.1. Yapısal Reformlar

2001 yılında yeni düzenin oluşturulması ile Afganistan'da idari açıdan yapılan yenileme ve yapısal değişiklikler, ülkenin yeniden inşası, demokratik ve etkili bir yönetim kurmaya çalışmanın önemli bir parçasıydı. Afganistan Devleti, uluslararası toplumun yardımıyla devlet kurumlarını güçlendirmeye ve ülke işlerini yönetecek yeni yapılar oluşturmaya çalıştı. Bakanlıklar gibi kurumlar, Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu, Anayasanın Uygulanmasını İzleme Komisyonu ve İdari Reformlar Komisyonu gibi bağımsız komisyonlar ve çeşitli devlet kurumları kuruldu. Bu reform çabalarının amacı, ülke kaynaklarının yönetilmesi, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, kamu yönetiminde vatandaşların katılımının sağlanması, genel olarak halkın beklenti ve ihtiyaçlarına cevap verilmesi için uygun mekanizmaların oluşturulmasıydı.

Her ne kadar anayasaya göre Afganistan, cumhurbaşkanının yürütme, yasama ve yargı alanlarında yetkilerini kullanan en yüksek devlet yetkilisi, ulusal egemenliğin ve devlet otoritesinin temsilcisi olarak tanımlandığı merkezi bir başkanlık siyasi sistemine sahip (Arvin, 2014) olsa da daha önce de belirtildiği gibi siyasi sistem, güçler ayrılığı ilkesine dayalı yasama, yürütme ve yargı güçlerinden oluşmaktaydı. Buna yönelik Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin idaresi, merkezi ile yerel idari birimler temelinde düzenlenmişti. Merkezi yönetim, her birinin başkanlığını bir bakanın yaptığı bir dizi idari birime ayrılmıştı ve yerel idari birim ise illerdi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 136). Ülkenin idari yapısı merkeziyetçiliğe dayalı olduğu halde, anayasanın 137. maddesine göre, merkeziyetçilik ilkesini muhafaza ederken ulusal kalkınmayı desteklemek ve halkın katılımını artırmak amacıyla bazı yetkileri kanun çerçevesinde yerel yönetim birimlerine devredilmiştir.

Her ilin en yetkili makamı olan vali aynı zamanda devletin temsilcisi olarak da görev yapmaktaydı. Her ilde, dört yıllık bir süre için halkın özgür, gizli ve doğrudan oyuyla seçilen ilin nüfusuna göre belirlenen sayıda temsilcinin oluşturduğu İl Meclisi bulunmaktadır. İl Meclisi, devletin kalkınma hedeflerine ulaşmasında yardımcı olur ve il idari birimlerine tavsiyeler verir. Bu kurullar il yönetimleri ile iş birliği içinde görevlerini yerine getirmektedir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 138, 139).

Anayasada belirtilen hükümlere göre halkın katılımını ve yerel yönetimlere etkin bir şekilde dâhil olmalarını sağlamak amacıyla ilçeler ve köylerde de meclisler kurulmaktaydı. Bu meclislerin üyeleri yerel halk tarafından üç yıllık bir süre için özgür, gizli, genel ve doğrudan oylama ile seçilmekteydi. Bu doğrultuda, şehirlerin işlerini yönetmek için belediyeler kurulmakta ve belediye başkanları ile belediye meclislerin üyeleri de özgür, genel, gizli ve doğrudan oylama ile seçilmektedir (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 140, 141).

4.2.2.3.2.2. İdari Reformlar

İdari reformlar, cumhuriyetin yirmi yıllık dönemi boyunca devlet sisteminin iyileştirilmesi, yolsuzluğun azaltılması, verimliliğin artırılması ve halka sunulan hizmetlerin iyileştirilmesi yönünde atılan önemli ve hayati adımları kapsamaktadır. Bu doğrultuda, Afganistan’da çeşitli kamu kurumları kurulmuş, bir dizi yasa çıkarılmış ve bu yönde politikalar uygulanmaya başlamıştır.

Anayasada idarenin “işlemlerini tam bir tarafsızlık ile ve kanun hükümlerine uygun olarak yürütülmesi”, tüm vatandaşlara, “yetkinliklerine göre, hiçbir ayrımcılık olmaksızın ve kanun hükümlerine dayanarak” devlet hizmetine kabul edilme hakkı verirken “yasal düzenlemelere uygun olarak devlet dairelerinden bilgi edinme hakkına sahip olmalarını” hüküm altına alınmıştır. Aynı doğrultuda anayasaya göre, “devlet, sağlıklı bir yönetim oluşturmak ve ülkenin idari sisteminde reformları gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.” (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 50). Bu hususların gerçekleştirilmesine yönelik, Sivil Hizmetler Kanunu, İş Kanunu, Sivil Hizmet Çalışanları Kanunu ve Bilgilere Erişim Kanunu gibi kanunlar hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur.

Eylül 2005’te yürürlüğe giren Sivil Hizmetler Kanunu, sekiz bölüm ve 30 maddeden oluşmakta, amacı “sağlıklı bir idare oluşturmak, idari sistemde ve kamu hizmeti idaresinin çalışma biçiminde reformları hayata geçirmektir” (Sivil Hizmetler Kanunu, Md. 1). Bu kanunun beşinci maddesinde idari reformların uygulanması amacıyla Bağımsız İdari Reformlar ve Sivil Hizmetler Komisyonu adı altında

bağımsız bir kurumun oluşturulması öngörülmüştür. Kanunda kamu hizmetinin ne olduğu açıklanmış, kamu görevlileri tanımlanmış ve kamu personel yönetimi alanında reformların nasıl yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca kamu görevlilerinin sınıflandırılması, statüleri, sorumlulukları ve nitelikleri düzenlenmiş, kamu görevlilerinin her türlü farklılık ve ayırım gözetilmeksizin liyakate ve uzmanlık becerilerine göre işe alınacağı hüküm altına alınmıştır (Sivil Hizmetler Kanunu, Md. 3, 4, 22-24).

2007 yılında yürürlüğe giren 14 bölüm ve 153 maddeden oluşan İş Kanunu, “çalışanların görev, hak, ayrıcalık ve sosyal güvenliğine ilişkin hususları belirlemek ve düzenlemek” (İş Kanunu, Md. 1) amacını taşımaktadır. Kanunda istihdam ve iş sözleşmesi, çalışma süresi, dinlenme ve izin hakkı, ücretler, mesai, çalışanların kapasitelerinin geliştirilmesi, işyerinde sağlık ve güvenlik koşullarının sağlanması, kadın ve çocuk işçilerin çalışmaları, işten kaynaklanan uyuşmazlıklar, emeklilik hakları vb. hususlara ilişkin hükümler yer almaktadır (İş Kanunu, Md. 13-144).

2008 yılında yürürlüğe giren Sivil Hizmet Çalışanları Kanunu, altı bölüm ve 35 maddeden oluşmakta olup, amacı “kamu hizmeti dairelerinde ehliyet (yeterlilik) sahibi kişilerin istihdam edilmesi ve bunların idare ile ilişkilerinin düzenlenmesidir.” (Sivil Hizmet Çalışanları Kanunu, Md. 1). Bu Kanunun ikinci ila beşinci bölümleri arasında kamu hizmeti çalışanlarının istihdam koşulları, görev ve yükümlülükleri, ödülleri de dâhil olmak üzere hak ve ayrıcalıkları ile disiplinleri (cezaları) düzenlenmiştir (Sivil Hizmet Çalışanları Kanunu, Md. 7-30). Yasanın 6’dan 11’e kadar olan maddeleri ile 16, 23, 28, 32 ve 34’üncü maddeleri reformlara ilişkin konuları ele almaktadır.

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 19’uncu maddesi uyarınca ve ülke anayasasının üçüncü maddesi dikkate alınarak 2014 yılında 6 bölüm ve 32 madde halinde hazırlanan Bilgilere Erişim Kanunu, “vatandaşların devlet dairelerinden bilgiye erişme hakkını sağlamak ve devlet dairelerinin eylemlerinin şeffaflığını ve hesap verebilirliğini temin etmek” için yürürlüğe girmiştir (Bilgilere Erişim Kanunu, Md. 2). Kanunun dördüncü maddesine göre vatandaşlar kanun çerçevesinde dairelerden bilgiye ulaşma hakkına sahip olup, daireler de kanuna uygun

olarak bilgiyi başvuru sahibine ve kamuoyuna sunmakla yükümlüdür. Kanunda bilgiye erişim sürecini, bilgilendirme tarzını ve bu alanlardaki şikayetleri ele alma yöntemini açıklamanın yanı sıra, “Bilgilere Erişim İzleme Komisyonu” adı altında özel bir komisyonun oluşturulması öngörülmüştür. Komisyonun teşkilatı, yetkileri, görevleri ve diğer ilgili hususları kanunun dördüncü bölümünde ayrıntılı olarak belirlenmiştir (Bilgilere Erişim Kanunu, Md.16-24).

İdari reformlar doğrultusunda atılan en büyük adım, Anayasa’nın 50. maddesi ve Sivil Hizmetler Kanunu’nun 5. maddesi hükümlerine dayanılarak oluşturulan Bağımsız İdari Reformlar ve Sivil Hizmetler Komisyonu’nun (Independent Administrative Reform and Civil Service Commission) kurulması olarak değerlendirilebilir. Bu komisyonun kurulmasının amacı “idari reformlara liderlik etmek, kamu yönetimi sisteminde reform yapılmasına ilişkin politikayı tasarlayıp belirlemek ve bunun uygulanmasını izlemek” idi (Sivil Hizmetler Kanunu, Md. 5).

Şeffaflığın sağlanması ve Afganistan’da sağlıklı yönetimin en büyük zorluklarından biri olan idari yolsuzluklarla mücadele edilmesi yönünde de bir dizi tedbirler ele alınmıştır. 17 Ağustos 2016 tarihinde cumhurbaşkanı kararnamesine dayanarak Hukukun Üstünlüğü ve Yolsuzlukla Mücadele Yüksek Konseyi’nin kurulması, 28 Eylül 2017’de Afganistan’da Yolsuzlukla Mücadele Ulusal Stratejisi’nin onaylanması ve 2018 yılında 5 bölüm ile 40 maddeden oluşan İdari Yolsuzlukla Mücadele Kanunu’nun yürürlüğe girmesi (UNAMA, 2020b: 13, 15, 18), bu doğrultuda atılan en önemli adımlardır.

4.2.2.3.3. Güvenlik Alanında Yeniden Yapılanma

Yıllar süren savaş ve istikrarsızlıktan sonra, yeni düzenin kurulmasıyla birlikte Afganistan, ulusal güvenliği ve sosyal istikrarı sağlamak için güvenlik yapılarını yeniden inşa etmeye acilen ihtiyaç duydu. Bu kapsamda güvenlik kuvvetlerinin güçlendirilmesi, savunma altyapısının iyileştirilmesi ve güvenlik kurumlarının güçlendirilmesi yönünde bir dizi tedbirler ve girişimler ele alındı. Buna yönelik yetkisiz kişilerden silah toplanması, silahlı muhalif güçlerin yeniden entegrasyonuna

zemin hazırlanması, ordu ve polisin oluşturulması ve güçlendirilmesi, uyuşturucuyla mücadele gibi atılan adımlar belirtilebilir.

4.2.2.3.3.1. Milis Gruplarından Silah Toplanması ve Yeniden Entegrasyonu

Yeni düzenin kurulmasıyla birlikte, ülkenin güvenliği için büyük bir tehdit olarak görülen silah bırakmamış grupların ve devlet dışı militanlarının silahsızlaştırılması ve yeniden entegrasyonuna yönelik çeşitli programlar ele alındı. Cumhuriyetin 20 yıllık döneminde bu doğrultuda ele alınmış olan girişimler ve programlar beş önemli başlıkta incelenebilir (SIGAR, 2019: 13-57):

- Silahsızlanma, Terhis ve Yeniden Entegrasyon (Disarmament, Demobilization and Reintegration-DDR) Programı (2003–2005): DDR Programı milis güçlerini devlet güvenlik kuvvetlerine ve sivil hayata yeniden entegre etmek için Bonn Anlaşması'nın ardından Afganistan Devleti tarafından ele alındı. Program silahsızlanma ve terhis üzerine odaklanmıştı ancak yeniden entegrasyon bileşeni önemli zorluklarla karşı karşıyaydı.
- Yasadışı Silahlı Grupların Dağıtılması (Disbandment of Illegal Armed Groups-DIAG) Programı (2005–2011): DIAG programı, DDR programının devamı olarak tasarlandı ve DDR tarafından ele alınmayan yaklaşık 1.800 yasadışı silahlı grubu hedef aldı. DIAG, bu grupları silahsızlandırmayı ve silahlı grup üyelerinin siyasi süreçlere özellikle 2005 parlamento seçimlerinde katılmasını engellemeyi amaçladı. Program ayrıca milisleri silahsızlandırmaya ikna eden topluluklar için kalkınma projelerini de içeriyordu.
- Tahkim-i Sulh Programı (Program Tahkim-e Sulh-PTS) (2005–2011): DDR ve DIAG, Taliban'a karşı savaşmış veya genel suçlara bulaşmış milisleri hedef alırken, PTS, Taliban ve diğer isyancılara yönelik ilk yeniden entegrasyon programıydı. Taliban üyelerini topluma ve siyasi

sürece katılmaya teşvik ederek isyanı azaltmayı amaçlayan Karzai yönetiminin daha geniş uzlaşma çabasının (stratejisinin) bir parçasıydı.

- Afganistan Barış ve Yeniden Entegrasyon/Bütünleşme Programı (Afghanistan Peace and Reintegration Program - APRP) (2010–2016): APRP, uzlaşmayı teşvik etmek, eski isyancıları yeniden entegre etmek ve toplum iyileştirme projeleri aracılığıyla uzlaştırmayı desteklemek için uluslararası toplum tarafından desteklenen bir girişim olarak başlatıldı. Program, eski savaşçılara hem güvenlik hem de ekonomik teşvikler sağlamayı amaçlıyordu.
- Hizb-i İslami Gulbuddin ile Siyasi Çözüm (Political Settlement with Hezb-e Islami Gulbuddin) (2016): 2016 yılında Afganistan Devleti, eski mücahit savaş ağası Gulbuddin Hekmatyar liderliğindeki Hizb-i İslami Gulbuddin (HIG) ile bir barış anlaşmasına vardı. Bu anlaşmanın imzalanması ile Afganistan Devleti, HIG üyelerinin hapisten serbest bırakılmasını, üyelerine siyasi pozisyonlar verilmesini ve savaşçıların ülkenin güvenlik kuvvetlerine entegrasyonunu sağlamayı kabul etti.

4.2.2.3.3.2. Afganistan Milli Ordusu'nun (ANA) Kuruluşu

Yeni düzenin kurulmasının ardından Afganistan Milli Ordusu'nun (Afghanistan National Army-ANA) yeniden inşası, yeni hükümetin ve uluslararası toplumun ana önceliklerinden biri haline geldi. Bu doğrultuda atılan ilk adım, Bonn Konferansı'ndan bir yıl sonra 2 Aralık 2002'deki Almanya'nın Petersburg kentinde düzenlenen konferansta yeni ordunun oluşumuna ilişkin anlaşmanın sağlanmasıydı. Bu anlaşmaya göre, hava kuvvetleri ile piyade birliklerinden teşkil edilen 70 bin askerden oluşan bir ordunun kurulmasına karar verildi. Bu miktarın yetersizliği ve daha fazla kuvvete ihtiyaç duyulması nedeniyle Şubat 2008'de bu sayı 80 bine çıkarıldı ve aynı yılın Eylül ayında ANA için 134 bin asker sayısı belirlendi (Younossi ve diğerleri, 2009: 13, 16). Plan, bu kuvvetlerin sayısının 2013 yılında 120 bine, 2014

yılında ise 134 bine çıkmasını sağlayacak şekilde düzenlenmişti (Institute for the Study of War-ISW, 2009b).

İhtiyaç duyulması üzerine, özellikle de güvenliğin sağlanması ve silahlı muhaliflerle mücadele sorumluluğunun Afganistan ordusuna bağımsız olarak devredilmesi kararlaştırıldıktan sonra, ordunun sayısı da her geçen yıl arttırılıyordu. Bu güçlerin sayısı 2019'da 235 bin civarına (Rahnoş, 2019), cumhuriyetin yıkılıp ordunun dağıldığı Ağustos 2021'de ise, ülkenin güvenlik güçlerinin toplam sayısı, Milli Ordu, Milli Polis ve Milli Güvenlik (İstihbarat) Gücü dâhil olmak üzere 350 bine (TOLONews, 2022) ulaşmıştı.

4.2.2.3.3. Afganistan Milli Polisi'nin (ANP) Kurulması

Yeni düzenin oluşturulmasıyla birlikte ANA yanında Afganistan Devleti ve uluslararası toplum arasındaki ortak iş birliğiyle, kamu düzenini sağlamak, suç ve terörle mücadele etmek ile ülkede güvenliğin korunmasına yardımcı olmak için Afganistan Milli Polisi'nin (Afghanistan National Police-ANP) de oluşturulması ve örgütlenmesi gündeme geldi.

Bu yönde ilk adım, Şubat 2002'de Berlin'de düzenlenen bir konferansta atıldı. Konferansta uluslararası toplum, çok etnikli, sürdürülebilir ve ülke çapında yayınlanan 62 bin kişiden oluşan eğitimli bir polis gücünün oluşturulması gereğini dile getirdi. Buna yönelik Almanya, ANP'nin eğitim sorumluluğunu üstlendi ve 2007 yılına kadar bu ülkenin öncülüğünde tamamı Kabil Polis Akademisi'nde eğitim almış 61 binden fazla kişiden oluşan bir polis gücü oluşturuldu (Naval Postgraduate School-NPS, 2024). Her yıl geçtikçe ve daha fazla güce ihtiyaç duyuldukça bu sayı arttırıldı; Ekim 2010'a kadar 109 bine ve Ekim 2011'e kadar 134 bine ulaşması için büyüme hedefi onaylandı (Statista Research Department, 2010; NATO, 2010). 2013 yılında bu sayı 157 bine ulaştı (BBC Persian, 2013) ve polis sayısındaki bu artış Ağustos 2021'de Cumhuriyetin yıkılışına kadar devam ettirildi.

ANP genel olarak Afganistan Ulusal Sivil Düzen Polisi (Afghanistan National Civil Order Police-ANCOP), Afganistan Sınır Polisi (Afghanistan Border Police-ABP), Afganistan Uyuşturucuyla Mücadele Polisi (Counter Narcotics Police of Afghanistan-CNPA), Afganistan Üniformalı Polisi (Afghanistan Uniformed Police-AUP) ve Afganistan Yerel Polisi (Afghanistan Local Police-ALP) olmak üzere (NATO, 2010) beş ana kola ayrılmıştır. Buna ek olarak, Afganistan Karayolu Polisi (Afghanistan Highway Police-AHP) ANP teşkilatı içerisinde ve Afganistan Ulusal Destek Polisi (Afghanistan National Auxiliary Police-ANAP) de ANP teşkilatı dışında ancak ANP'ye destek veren acil durumlarda sahneye giren Hızlı Çözüm (Quick Fix) niteliğine sahip bir teşkilat (Naval Postgraduate School-NPS, 2024) daha oluşturulmuştur.

4.2.2.3.3.4. Uyuşturucu ile Mücadele

Cumhuriyetin yirmi yılı boyunca Afganistan Devleti'nin karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri uyuşturucu ekimi, üretimi ve kaçakçılığıydı. Afganistan Devleti, 2001'den sonra haşhaş ekimini azaltmak, uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığıyla mücadele etmek için bir dizi plan ile program tasarlayıp önlemleri ele aldı. Haşhaş yerine safran, hububat ve meyve gibi alternatif ürünlerin yetiştirilmesinin teşvik edilmesi, uyuşturucunun zararları konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesi, bu konuda yasal mevzuatın güçlendirilmesi ve uyuşturucuyla mücadelede uluslararası iş birliğinin sağlanması gibi tedbirler, bu yöndeki başlıca girişimlerindendi.

Bu doğrultuda Afganistan Devleti'nin ilk ve en önemli icraatlardan biri uyuşturucu ile mücadeleye ilişkin hukuki düzenini iyileştirmek ve konuyla ilgili yasal çerçeveyi belirlemektir. Bu bağlamda 2009 yılında 5 bölüm ve 65 maddeden oluşan "Sarhoşluk Verici Maddeler ile Uyuşturucularla Mücadele ve Bunların Kontrolü Hakkında Kanun" yürürlüğe girdi (BBC Persian, 2009). Bu kanun, ihtiyaca göre 24 Şubat 2018 tarihinde tadil edilmiş ve 12 Mart 2021 tarihinde bir kez daha değişiklik planı ele alınmış (Azadiradio, 2021) ancak 2021'de düzenin çökmesi nedeniyle bu tadil planı sonuçlanmamıştır.

24 Şubat 2018 tarihinde onaylanan ve “Uyuşturucu ve Sarhoş Edici Maddelerle Mücadele Kanunu” başlığı altında 7 bölüm, 72 madde ve 5 ekten oluşan bu kanuna göre, cumhurbaşkanı veya cumhurbaşkanı yardımcısının liderliğinde yaklaşık 20 bakan ile 4 bağımsız başkanlığın ve bağımsız dairelerin başkanlarının üye olacağı “Uyuşturucu ve Sarhoş Edici Maddelerle Mücadele Yüksek Komisyonu”nun kurulması öngörülmüştür. Kanunda narkotik ve sarhoş edici madde suçlarıyla ilgilenen makamlar ile kurumlar ve onların görev ile sorumlulukları açıklanmış olup, uyuşturucu ve sarhoş edici maddelerin ekimi, taşınması, kullanılması ve kaçakçılığına ilişkin cezalar olay bazında düzenlenmiştir (Uyuşturucu ve Sarhoş Edici Maddelerle Mücadele Kanunu, Md. 5-12, 13-21, 33-72).

Bu kapsamda “Ulusal Narkotik Kontrol Stratejisi” (National Drug Control Strategy) düzenlenmiş, İçişleri Bakanlığı’nda “Uyuşturucuyla Mücadele Bakan Yardımcılığı” adı altında bir bakanlık yardımcılığı ve ANP teşkilatında da Uyuşturucuyla Mücadele Polisi oluşturulmuştur. Bunun dışında 2005 yılında uyuşturucuyla mücadeleye ilişkin tüm faaliyetleri planlamak ve koordine etmek üzere “Uyuşturucuyla Mücadele Bakanlığı” adı altında bir bakanlık oluşturulmuş ki daha sonra 2019 yılında bu bakanlık İçişleri Bakanlığı ile birleştirilmiştir (Bakhtar News Agency, 2019; Pajhwok Afghan News, 2019).

Sınır gözetiminin güçlendirilmesi, haşhaş tarlalarının yok edilmesi, uyuşturucuyla ilgili istihbarat ve güvenlik tedbirlerinin artırılması, uyuşturucu kaçakçıların tutuklanması ve yargılanması, halkın uyuşturucunun zararları konusunda bilinçlendirilmesi, uyuşturucu bağımlılarının tedavi ve rehabilite edilmesi, uyuşturucu ile mücadele kapsamında uygulamaya konulan diğer tedbirlerindendi. Bütün bunlara ve milyarlarca dolar harcanmasına rağmen Afganistan, cumhuriyetin yirmi yıllık dönemi boyunca her zaman “dünyanın en büyük haşhaş üreticisi” unvanını taşımış ve Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi’nin açıklamalarına göre Afganistan’da 2021’de 1.8 ila 2.7 milyar dolar civarında brüt uyuşturucu üretimi gerçekleştirilmiştir (Amu TV, 2023).

4.2.2.3.4. Ekonomi ve Kalkınma Alanında Yeniden Yapılanma

2001'den itibaren ve yeni sistemin kurulmasından sonra Afganistan, ekonomi ve kalkınma alanlarında önemli değişim ve reformlara sahne oldu. Yirmi yıl boyunca süren savaşın ve siyasi değişikliklerin yol açtığı geniş çaplı yıkım nedeniyle, ülkenin kalkınması ve ekonomik koşulların yeniden inşası ve iyileştirilmesi yeni hükümetin temel önceliklerinden biri haline geldi. Uluslararası toplumunun kapsamlı desteği ve mali yardımı ile altyapıyı yeniden inşa etmek, eğitim sistemini iyileştirmek, sağlık sistemini güçlendirmek ve insanların yaşam standartlarını iyileştirmek için büyük projeler başlatıldı. Bu bağlamda Afganistan Devleti, uluslararası toplumdan aldığı kapsamlı mali ve teknik yardıma dayalı, yıkılmış olan altyapıyı yeniden inşa etmeye, sağlık, eğitim ve ulaşım olanaklarını iyileştirmeye çalıştı. Ekonomi ve kalkınma alanında bu yeniden yapılanma süreci, devlet kurumlarını güçlendirmenin yanı sıra, vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirmeyi, yoksulluğu azaltmayı, ülkede sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, sürdürülebilir kalkınma için koşullar sağlamayı ve Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne (MDG'ler) doğru önemli ilerleme kaydetmeyi amaçlıyordu (ANDS, 2008: i, 5-6).

Ekonomik sektörde, Afganistan Merkez Bankası'nın (Da Afghanistan Bank-DAB) yeniden yapılanması, modern finansal sistemlerin geliştirilmesi ve vergi sisteminde reformlar dâhil olmak üzere finans ve bankacılık sisteminde önemli reformlar yapıldı.

DAB 1939 yılında kurulmuş ve kuruluşundan sonra onlarca yıl boyunca devlet bankacılığı sorumluluklarını üstlenmiş olmasına rağmen, 2001 yılına kadar bu banka devlet bankacılığı işlerinin yönetiminin yanı sıra diğer ticari bankalar gibi ticari faaliyetler de yürütmüştü. Ancak bu tarihten sonra ve Afganistan Anayasası'na (Md. 12) dayalı, kendine özgü görev, hedef ve sorumlulukları olan bağımsız bir kurum olarak ülkenin merkez bankası haline getirildi. DAB yasasına göre, fiyat istikrarı bankanın temel amacıdır ve bu nedenle para politikalarının, döviz politikasının ve tedarikinin tasarlanması, uygulanması ve benimsenmesi, banknotların basılması ve madeni paraların basılması Merkez Bankası görevleri arasındadır. Ayrıca, devlet bankası ve finans kuruluşu olan DAB, kanun gereği bankalara, döviz bürolarına,

finansal hizmet kuruluşlarına ve menkul kıymetlere lisans vermekte ve bunları denetlemekte, ayrıca güvenli ve sağlam bir ödeme sistemi sağlamaktadır (DAB, 2024). Mali ve bankacılık sistemini modernleştirmeye yönelik diğer çabaların yanı sıra, mali ve bankacılık işlemlerini düzenlemek için bir dizi yasa hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur. Ocak 2004'te kabul edilen DAB Kanunu, Mart 2009'da uygulanmış olan Gelir Vergisi Kanunu ve Kasım 2015'te yürürlüğe giren Bankacılık Kanunu bu adımlardan önemli olanlarındandır.

Bu tedbirler, “Afgani” diye adlandırılan ulusal para biriminin istikrara kavuşturulması ve yabancı sermayenin çekilmesinin temelini attı. Ayrıca özel sektörün güçlendirilmesi ve çeşitli endüstrilerde iş fırsatlarının oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapıldı. Bazı bölgelerde güvenlik durumunun iyileşmesiyle birlikte tekstil, inşaat malzemeleri ve gıda sektörleri başta olmak üzere bazı sanayi fabrikaları faaliyete geçerken, hizmet ve ticaret sektörlerinde de büyüme belirginleşti.

Ticari sektörde, uzun vadeli projelerin yanı sıra komşu ülkelerle ve dünyayla ticari ilişkileri güçlendirmeye yönelik çabalar ele alındı. Bu bağlamda, ekonomik kalkınmaya katkı sağlayan ve Afganistan'ı bölgede bir transit ve ticaret merkezi haline getiren ticaret anlaşmaları ve transit enerji projeleri gibi bölgesel projeler oluşturuldu. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı (TAPI) projesi kapsamında Türkmenistan doğalgazının Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a taşınması planının ele alınması ve 2015 yılında fiili inşaatına başlanması (Kanapiyanova, 2018), 2016 yılında CASA-1000 olarak adlandırılan Orta Asya-Güney Asya enerji projesi (Central Asia-South Asia power project) kapsamında Tacikistan ve Kırgızistan'dan elektriğin Afganistan üzerinden Pakistan'a nakledilmesi projesinin resmen açılması (BBC Persian, 2016) ve Afganistan'ı kara ile deniz yoluyla Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye ile Avrupa'ya bağlayan “Lapis Lazuli Koridoru” anlaşmasının 2017 yılında imzalanması (TOLONews, 2017) ve 2018 yılında bu uluslararası transit güzergahının açılması (Alekbberli-Museyibova, 2023), alanda atılmış olan en önemli adımlar olarak belirtilebilir.

Ticaret kanunu tasarlayıp yürürlüğe sokulması, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılması, uluslararası karayolu taşımacılığı sisteminin (TIR) uygulanması,

2014'te Orta Asya Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması ile ilgili gözlemci statüsü kazanması, 2016'da Dünya Ticaret Örgütü ve Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'na ve de 2021'de TIR'a yeniden katılması (USAID, 2024), Ticaret sektöründe Afganistan tarafından atılmış olan en büyük adımlarındandır.

Afganistan ekonomisinin büyük kısmının dayandığı tarım sektöründe devlet, uluslararası kuruluşların yardımıyla tarımsal üretimi ve hayvancılığı geliştirmeye yönelik programlar uyguladı. Bu programlar arasında tarım arazilerinin restorasyonu, sulama sistemlerinin iyileştirilmesi ve modern tarımın teşvik edilmesi yer alıyordu. Tarımın hala Afganistan halkının geçim kaynağının temel unsurlarından biri olduğu göz önüne alındığında, bu tedbirlerin ayrı bir önemi vardı.

Bu reformlarla beraber ve insani kalkınma doğrultusunda, sosyal koşulların iyileştirilmesi de gündeme getirildi. Eğitim alanında okul ve öğrenci sayısında ciddi artış yaşandı. Uluslararası kuruluşların raporlarına göre milyonlarca çocuk okullara gitti ve daha önce eğitimden mahrum kalan birçok kız ile erkek çocuk eğitim olanağına kavuştu. Buna rağmen, her yıl yapılan çeşitli araştırmalar milyonlarca çocuğun okula ulaşamama başta olmak üzere çeşitli nedenlerle eğitimden mahrum kaldığını ortaya koyuyordu ve hatta Millî Eğitim Bakanlığı 2018'de çocukların %44'ünün, yani 3.7 milyon çocuğun eğitimden mahrum kaldığını (Azadiradio, 2018) belirtmişti. Bütün bunlarla birlikte, 2021 yılında ülke genelindeki toplam öğrenci sayısı 220 bin öğretmenin eğitim verdiği yaklaşık 10 (9.7) milyon öğrenciye ulaşmıştı (Pajhwok Afghan News, 2021) ve bunların %38'i kızlardan oluşuyordu (Afghan Voice Agency-AVA, 2021).

Sağlık sektöründe tedavi sistemlerinin iyileştirilmesi, tedavi merkezlerinin kurulması ve aşıların yaygınlaştırılmasına yönelik programlar, vatandaşlar arasında hastalıkların azaltılmasına ve yaşam beklentisinin artırılmasına neden oldu. Dünya Bankası'nın 2002-2017 yıllarını kapsayan araştırmalarının sonuçları, Afganistan'daki temel sağlık göstergelerinin çoğunda, aynı gelişmişliğe sahip dünyanın diğer ülkeleriyle karşılaştırıldığında önemli iyileşmeler olduğunu ortaya koydu (World Bank Group, 2017). Bu arada Afganistan'ın Sağlık Bakanlığı (Halk Sağlığı Bakanlığı), 2020 yılında Afganistan genelinde 3.500 sağlık merkezinin faaliyette olduğunu ve

vatandaşlarının %90'nının sağlık hizmetlerine erişebildiğini duyurmuştur (DW, 2020a). Sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kalkınmanın sürdürülebilirliği ve sosyal adalet açısından önemli bir kazanım olmakla birlikte, altyapının güvenlik ve coğrafi eşitsizlikler nedeniyle hâlâ parçalı kaldığını göstermektedir.

Afganistan'ın ekonomi ve kalkınma alanındaki yeniden yapılanması, savaş sonrası yıkımın üstesinden gelme çabalarının devlet, uluslararası toplum ve özel sektör iş birliği ile sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Finansal sistemin modernizasyonu, ticaretin bölgesel ve küresel ağlarla entegrasyonu, tarım ve sosyal sektörlerde yapılan yatırımlar, kapsamlı bir kalkınma vizyonunun varlığını göstermektedir. Bununla birlikte, eğitim ve sağlık alanlarında kaydedilen ilerlemelere rağmen eşitsizlikler ve erişim kısıtları, kalkınmanın sürdürülebilirliği ve kapsayıcılığı açısından çözülmesi gereken temel sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak, Afganistan'daki ekonomi ve kalkınmanın yeniden yapılanması, devletin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi ve uluslararası entegrasyon stratejilerinin uygulanması ile şekillenen çok boyutlu bir süreci temsil etmektedir.

4.3. Değerlendirme: 2001-2021 Döneminde Afganistan'da Devlet İnşası ve Kırılganlığın Sürekliliği

11 Eylül 2001 sonrası dönemde Afganistan, uluslararası toplumun yoğun müdahalesiyle yeni bir siyasal düzenin inşa edildiği yirmi yıllık bir “devlet kurma laboratuvarı”na dönüşmüştür. Bonn Anlaşması ile başlayan süreç, kavramsal çerçevede meşruiyet, güvenlik, yönetsel kapasite ve ekonomik istikrarsızlık gibi başarısız devletin temel sorunlarını aşmayı hedeflemiş; fakat uygulamada bu hedeflerin hiçbiri kalıcı biçimde gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde devlet, biçimsel olarak yeniden inşa edilmiş olsa da içerik bakımından kırılganlığını kurumsallaştıran bir yapıya evrilmiştir.

Bonn süreciyle kurulan geçici yönetim, dış kaynaklı bir meşruiyet temeline dayanmış; bu da kavramsal çerçevedeki “dışsal meşruiyetin iç meşruiyetin yerini alması” olgusuna karşılık gelmiştir. Yeni anayasa, seçimler ve demokratik kurumlar

görünürde bir devlet çerçevesi sunmuş, ancak toplumsal rıza ve kurumsal derinlik bakımından zayıf kalmıştır. Devletin idari kapasitesinin büyük ölçüde uluslararası yardımlara bağımlı olması, Weberci anlamda meşru egemenlik tekelinin ülke içinde tam olarak tesis edilememesine neden olmuştur. Bu bağımlılık, Afganistan'ı “yapay istikrar” koşullarında tutan bir dış destek mekanizmasına dönüştürmüş, kendi kaynaklarıyla sürdürülebilir yönetim kurmasını engellemiştir.

Çalışmada ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, uluslararası konferanslar, fonlar ve yeniden yapılanma projeleri (Tokyo, Berlin, Londra, Paris, Brüksel ve Cenova konferansları; ARTF, AITF, AHF gibi mali araçlar; NATO ve BM kararları) Afganistan'a büyük miktarda mali kaynak aktarmış, ancak bu kaynakların etkin yönetimi sağlanamamıştır. Bu durum, kırılgan devlet göstergelerinden biri olan “yolsuzluk ve kötü yönetim” sorununu derinleştirmiştir. Yardımların önemli kısmı, yerel kurumların kurumsal kapasitesini geliştirmek yerine, yabancı danışmanlık sistemlerine ve özel çıkar ağlarına yönelmiştir. Böylece devletin asli fonksiyonlarını icra edebilme becerisi dışa bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık, devletin ekonomik ve idari yapısında “yapısal kırılganlık” yaratmıştır.

Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (ANDS) ve Kabil Süreci gibi reform girişimleri, devletin koordinasyon kapasitesini artırmayı amaçlamışsa da bürokratik yapının parçalanmış doğası nedeniyle sonuç alınamamıştır. Tezde vurgulandığı gibi, idari reformlar daha çok şekli değişikliklerle sınırlı kalmış, merkeziyetçi bir yapı üzerinde yürütülmüştür. Bu merkezileşme eğilimi, yerel katılımı ve adem-i merkezi yönetimi engelleyerek, meşruiyetin toplum tabanında kök salmasını önlemiştir. Bu tablo, kavramsal çerçevede tanımlanan “aşırı merkezileşmiş ama zayıf uygulama kapasitesine sahip devlet” modeline tam olarak uymaktadır.

Güvenlik alanında ise, Afganistan Milli Ordusu (ANA) ve Afganistan Milli Polisi (ANP) gibi kurumların inşası, devletin zor kullanma tekeliyi yeniden tesis etme yönünde bir çabaydı. Ancak milis gruplarının tam anlamıyla dağıtılamaması, devlet dışı silahlı unsurların kırsalda yeniden örgütlenmesi, bu tekelin kalıcılaşmasını engellemiştir. Bu durum, kırılgan devlet göstergeleri arasında yer alan “devlet dışı silahlı aktörlerin varlığı” kriteriyle doğrudan ilişkilidir. Devlet, ülkenin büyük

bölümünde güvenliği sağlayamaz hale gelmiş; ulusal güvenlik kapasitesi bölgesel milis yapılarla rekabet etmek zorunda kalmıştır. Böylece devlet, kendi sınırları içinde etkin egemenlik kuramayan, parçalı bir güvenlik rejimiyle işleyen bir yapıya dönüşmüştür.

Tezde vurgulanan bir diğer unsur, kalkınma ve toplumsal dönüşümdeki dengesizliktir. Ekonomik büyüme göstergeleri dönemsel olarak iyileşse de gelir dağılımı eşitsizliği, kırsal yoksulluk, uyuşturucu ekonomisinin sürekliliği ve istihdam güvencesizliği, toplumsal kırılganlığı beslemiştir. Bu bağlamda Afganistan, kamu hizmeti sunumu ve refah üretimi kapasitesi bakımından başarısız devlet göstergelerine yaklaşmıştır. Ulusal eğitim ve sağlık sistemlerinin büyük ölçüde uluslararası örgütlerin faaliyetlerine dayanması, devletin toplumsal refahı kendi kaynaklarıyla sürdürmediğini göstermektedir.

Siyasal alanda, düzenli seçimlerin yapılması ve anayasaya dayalı yönetim biçiminin oluşturulması, yüzeysel bir demokratik meşruiyet üretmişse de bu meşruiyet krizlere karşı dayanıklı bir siyasal kültüre dönüşmemiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin her birinin tartışmalı sonuçlanması, etnik kutuplaşmanın derinleşmesi ve devletin parti temelli siyasetten ziyade kimlik temelli bir rekabet zemininde şekillenmesi, “kurumsallaşmamış demokrasi”nin tipik göstergesidir. Dolayısıyla devletin meşruiyeti biçimsel kurumlara dayanmış, fakat bu kurumların işlevselliği zayıf kalmıştır.

Bu yirmi yıllık dönem, kavramsal çerçevedeki ölçütlerle değerlendirildiğinde, Afganistan’ın “güçlü devlet” yönünde ilerleyemediğini, tersine kırılgan ama biçimsel olarak işleyen bir devlet haline geldiğini ortaya koymaktadır. Meşruiyet dış kaynaklı, güvenlik kırılgan, yönetim yolsuzlukla iç içe, ekonomik yapı bağımlı, toplumsal bütünlük ise parçalı kalmıştır. Dolayısıyla 2001-2021 arası dönem, görünürde devlet inşasının gerçekleştiği; fakat içerikte kırılganlığın kurumsallaştığı bir süreçtir. Bu dönemin sonunda, dış desteğin çekilmesiyle birlikte devletin ani çöküşü, aslında bu yapısal kırılganlığın gizli değil, sistemik bir nitelik taşıdığını göstermiştir.

Sonuç olarak, 2001 sonrası yeniden yapılanma süreci, Afganistan için kavramsal anlamda bir “başarısız devletin ertelenmiş hali” olarak değerlendirilebilir. Devlet, yirmi yıl boyunca dışsal yardımlarla ayakta kalmış; ancak ulusal meşruiyet, içsel kapasite ve güvenlik temelleri üzerinde sürdürülebilir bir istikrar oluşturamamıştır. Bu nedenle, 2021’deki çöküş yalnızca siyasi bir rejim değişimi değil, aynı zamanda kırılğan devletin başarıya dönüşmemiş bir deneyiminin kaçınılmaz sonucudur.

BEŞİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYETTEN EMİRLİĞE: CUMHURİYETİN ÇÖKÜŞÜNÜN
NEDENLERİ, KIRILGANLIK GÖSTERGELERİ VE TALİBAN İSLAM
EMİRLİĞİNİN YENİDEN KURULMASI

5.1. Yeniden Yapılanma Sürecinin Önündeki Engeller ve Devletin
Başarısızlığına/Kırılğanlığına Neden Olan Başlıca Etkenler

2001 yılında yeni düzenin oluşturulmasının ardından Afganistan'ın siyasi, ekonomik ve sosyal durumunun iyileştirilmesi yönünde ulusal ve uluslararası düzeyde umutlar doğdu. Ancak daha önce tartışılan kapsamlı ulusal ve uluslararası çabalara rağmen ülke hala birçok zorlukla karşı karşıyaydı. Bu zorluklar bir yandan iyi yönetişimin sağlanmasını ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesini engellemiş, diğer yandan reform-kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde başarısızlığa yol açarak devletin kırılğanlık seviyesinin artmasına neden olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde Afganistan'da reform ve yeniden yapılanmanın önündeki engeller incelenmeye ve Afganistan'da devletin başarısızlığına/kırılğanlığına neden olan faktörler analiz edilmeye çalışılmıştır.

5.1.1. Siyasi Engeller ve Zorluklar

Afganistan'da devletin başarısızlığında önemli etkisi olan bir dizi derin siyasi engel ve zorluklar bulunmaktadır. Bu sorunlar, çalışmanın bu bölümünde “meşruiyet krizi, aşırı merkezileştirilmiş siyasi sistem ve dış müdahaleler ve jeopolitik rekabetler” başlıkları altında ele alınmıştır.

5.1.1.1. Meşruiyet Krizi

Meşruiyet, yasal veya hukuka uygun olmak anlamına gelirken, meşru sistem, yasal olmanın yanı sıra vatandaşların rızasına dayanan bir sistemi ifade eder. Meşruiyet, devletlerin başarısını veya kırılmasını değerlendirmenin en önemli göstergelerinden biridir. Afganistan 2001 yılında oluşturulan yeni düzenin başından itibaren ciddi bir meşruiyet sorunu yaşamıştır. Sorun aslında 2001 yılında yeni düzeni oluşturmaya yönelik düzenlenen toplantının ülke içinde yapılması yerine Almanya'nın Bonn kentinde yapılmasıyla başladı.

Yeni bir düzenin kurulması için toplantı Afganistan Devlet Başkanı Burhaneddin Rabbani'nin Kabil'de yapılması yönündeki talep ve ısrarlarına rağmen, daha önce değinildiği gibi Almanya'nın Bonn kentinde yapıldı. Bu arada talebi kabul edilmediği gibi kendisine görevinden istifa etmesi gerektiği, aksi takdirde Afganistan'ın mali yardımlardan mahrum kalacağı belirtildi. Ayrıca bir ABD uçağı tarafından evinin yakınına füze fırlatılması (Khalilzad, 2016: 129), ABD öncülüğündeki uluslararası toplumun taleplerini kabul etmemesi durumunda neler olabileceğinin bir göstergesiydi.

Daha önce çalışmada belirtildiği gibi, Bonn Konferansı'nda, toplantıda karar alma mekanizmasının içinde çeşitli Afganistanlı grupların yer almasına rağmen, gerçekte bu müzakerelerin yönlendirilmesi, gücün paydaşlar arasında nasıl paylaşılacağı, hatta devletin başında kimin olacağı konusunda BM ile ABD'nin belirleyici role sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Dobbins, 2017: 162-169; Khalilzad, 2016: 125-130). Bununla birlikte bu toplantıya katılanların Afganistan halkını temsil edip etmediği ve daha da önemlisi bu ülke halkının gerçek isteklerinin ne olduğunun hiçbir önemi bulunmamaktaydı.

2004 yılında yürürlüğe giren yeni anayasa ile egemenliğin, doğrudan doğruya veya temsilcileri aracılığıyla kullanan ulusa ait olduğu kabul edilmiş (Md. 4), Cumhurbaşkanı, Temsilciler Meclisi üyeleri, İl ve ilçe Meclisleri üyeleri ve belediye başkanları serbest, genel, gizli ve doğrudan oyla seçilmesi hüküm altına alınmıştı. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, belediye ve ilçe meclisi seçimleri hiçbir zaman

yapılamadı. Ayrıca İl, Temsilciler Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri genellikle yasal olarak belirlenen tarihlerde yapılmamıştır. Aynı zamanda da bu seçimlerin güvenilirliğine ilişkin hep kuşkular mevcut olmuştur.

Kabul edilen Anayasada, “Cumhurbaşkanı, serbest, genel, gizli ve doğrudan oylama yoluyla kullanılan oyların yarısından fazlasının çoğunluğuyla seçilir” (Md. 61) hükmü bulunmasına rağmen, 2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, ikinci turda Hamid Karzai oyların sadece %49,67’sini (IEC, 2009) alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2014 ve 2019 yıllarında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, seçimlerin güvenilirliği konusunda yaygın şüpheler bulunmasından dolayı diğer cumhurbaşkanı adayları seçimlerin adil bir şekilde yapılmadığını belirtmişler, bunun üzerine ülke büyük bir krize sürüklenmiştir. Özellikle 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde kullanılan oyların güvenilirliği konusundaki olumsuz düşünceler ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiştir (Ariana News, 2017). Sonraki 8 ay zarfında yaşanan siyasi gelişmeler ve tartışmalar boyunca gerçekleştirilen ikinci tur oylamadan da sonuç alınamadı. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry’nin arabuluculuğuyla cumhurbaşkanlığı seçimlerinde en çok oyu almış olan iki aday Abdullah Abdullah ve Muhammed Eşref Gani Ahmedzay uzlaşarak Milli Birlik Hükümeti (National Unity Government) adı altında ortak bir hükümet kurmayı kabul ettiler ve iktidarı kendi aralarında paylaşmaya karar verdiler (New York Times, 2014). Anlaşmaya göre güç iki taraf arasında eşit şekilde bölündü, Eşref Gani hükümetin başına getirildi, İcra Kurulu Başkanlığı adı altında başbakanlığa benzer yeni bir kurum oluşturuldu ve Abdullah Abdullah bu kurumun başına atandı (DW, 2014).

Başkanlık sistemini kabul eden Afganistan anayasasında, yarı yarıya güç paylaşımı düzenlemesiyle bir hükümet kurulması ve başbakanlığa benzer bir yapının oluşturulması yer almıyordu. Bu açıdan Milli Birlik Hükümeti sadece yasadışı bir yapı değil, aynı zamanda anayasaya açıkça aykırı bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Milli Birlik Hükümeti her biri kendi iktidarını mümkün olduğunca sağlamlaştırmaya çalışan iki lider arasındaki tüm çekişme ve anlaşmazlıklara rağmen, beş yıl boyunca devam etti. Bu arada, beş yılın sonunda ve Milli Birlik Hükümeti Anlaşması’nda öngörülen anayasa değişikliğinin ardından, ülkenin anayasaya dayalı

istikrarlı bir düzene kavuşacağı umuluyordu. Ancak bu dönemde anayasanın değiştirilmemesinin yanı sıra, 2019'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmasıyla ülke bir kez daha siyasi açısından krize girdi.

Yaklaşık beş aylık gecikmeden sonra Seçim Komisyonu tarafından cumhurbaşkanı olarak Muhammed Eşref Gani'nin ilan edilmesi, seçime hile karıştırıldığı iddiaları nedeniyle, Abdullah Abdullah tarafından kabul edilmedi. Olaylar öyle bir noktaya geldi ki Abdullah Abdullah, Eşref Gani'ye karşı paralel hükümet ilan etti (Aljazeera, 2020a; France24, 2020) ve aynı gün her iki önde gelen aday, destekçilerinin katıldığı toplantıda ayrı ayrı Cumhurbaşkanlığı yemin törenini gerçekleştirdiler (Guardian, 2020; VOA, 2020).

Uluslararası toplumun arabuluculuğunda iki önde gelen aday bir kez daha siyasi bir anlaşmaya imza attı (Reuters, 2020); anlaşmaya göre Eşref Gani cumhurbaşkanı olarak atandı, Abdullah Abdullah ise formalite ve prestij açısından ülkedeki ikinci kişi ve Ulusal Uzlaşma Yüksek Konseyi'nin başkanı olarak tanındı. Kabine bir kez daha iki aday arasında yarı yarıya bölündü ve valilerin de her iki tarafın üzerinde anlaştığı bir kurala göre atanması konusunda, anlaşmaya varıldı (United States Institute of Peace-USIP, 2020; Military Times, 2020). Buna rağmen, Milli Birlik Hükümeti gibi bu hükümetin anlaşma maddeleri de zaman zaman her iki taraf arasında çekişmeye yol açıyordu. Buna ilişkin iki lider arasındaki güç paylaşımı ve konsolidasyonu konusundaki çatışma, cumhuriyetin Ağustos 2021'deki çöküşüne kadar zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izleyerek devam etti.

Hükümetin anayasa temelli olmaması ve bunun yanı sıra, başta güvenliğin temini olmak üzere kamu hizmetlerinin sağlanmasında yaşanan yetersizlikler, devlet kurumlarında yaygın olan yolsuzluk, toplumda güvensizlik ile yoksulluğun giderek artması, vatandaşlar arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Bu sorunların hepsi birlikte değerlendirildiğinde ciddi meşruiyet krizine sebep olmuştur.

5.1.1.2. Aşırı Merkezileştirilmiş Siyasi Sistem

Afganistan'da siyasal sistem geleneksel olarak oldukça merkezileşmiştir. Bağımsızlık döneminden 1973'te cumhuriyetin kurulmasına ve ardından 1978'de Komünist Rejimi'nin, 1992'de Mücahitler İslam Devleti'nin ve 1996'da Taliban İslam Emirliği'nin kurulmasına kadar, egemen olan ideolojiler farklı olmasına rağmen, hepsinde bir tür merkezi siyasal yapı söz konusuydu.

2001'den itibaren yeni düzenin oluşturulmasının ardından üniter bir devlet olan Afganistan'ın siyasal yapısı, 2004 Anayasası'na dayalı bir kez daha merkezi bir cumhuriyete dönüştürüldü. Cumhurbaşkanı, geniş yetkilere sahip (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 64) yürütmenin başında ve temel kararların merkezden alınması söz konusuydu. Her ne kadar anayasada yürütme, yasama ve yargı olmak üzere üç bağımsız erkin varlığı, idarenin merkezi ve mahalli idareler olarak ayrılması ve bazı yetkilerin merkezi idarelerden mahalli idarelere devredilmesi, merkezileşmenin yoğunluğunu azaltma amacını güdüyorsa da, buna rağmen cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanımlanması, cumhurbaşkanı yardımcılarının sembolik rolü ve cumhurbaşkanının hesap verebilirliğinin (sorumlu tutmanın) zorluğu, bu yoğunlaşan merkezileşmeye daha da katkıda bulunmuştur.

Kural olarak, cumhurbaşkanı millete ve Temsilciler Meclisine karşı sorumludur (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 69), ancak millete karşı hesap verme süreci yasal olarak belirlenmemiştir. Ayrıca, Cumhurbaşkanının görevden alınması için, Temsilciler Meclis üyelerinin üçte iki oyunun onayı ve Loya Jirga'nın toplanıp, Loya Jirga üyelerinin de üçte iki oyunun onayını gerektirmekteydi. Ancak bu tür bir uzlaşmayı, partisiz bir parlamentoda sağlamak zor olduğu gibi, böyle bir süreci uygulamak, pratikte imkânsız olmasa da son derece zordu. Bundan dolayı da Cumhurbaşkanı zaman zaman hukuk dışı sayılabilecek eylemlerde bulunuyordu, fakat onu sorumlu tutacak hiçbir merci yoktu.

Bu tekelleşmenin bariz bir örneği, geç cumhuriyet döneminde yani Eşref Gani'nin ikinci cumhurbaşkanlığı sırasında görülmektedir. O dönemde, en basit işler bile cumhurbaşkanının emir ve iznine bağlı hale getirilmişti. Ayrıca, önemli devlet

kararları, yetkili resmi makamlar ve ilgili dairelerden, Cumhurbaşkanı, Milli Güvenlik Konseyi Danışmanı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Başkanı'ndan oluşan özel bir çembere devredilmişti. Durum o kadar ciddi ki, Eşref Gani'nin ikinci dönem hükümeti sıklıkla “üç kişilik hükümet” veya “üç kişilik cumhuriyet” (Independentpersian, 2023; Hasht-e Subh Daily, 2021; Jomhornews, 2021) olarak adlandırılıyordu. İktidarın bu şekilde yoğunlaşması kaçınılmaz olarak çeşitli devlet yetkilileri ve kurumları arasında güvensizliğe ve anlaşmazlığa yol açarken devlet aygıtının performansını ve vatandaşların devlet kurumlarından duyduğu güven ve memnuniyet düzeyini olumsuz yönde etkilemekteydi.

5.1.1.3. Dış Müdahaleler ve Jeopolitik Rekabetler

Daha önce detaylı olarak ele alındığı üzere Afganistan, özel coğrafi konumu ve eşsiz jeopolitik önemi nedeniyle, her zaman çeşitli küresel ve bölgesel güçlerin müdahalelerine ve hatta saldırılarına maruz kalmıştır. Bir asırdan fazla bir süre İngiliz ve Rus İmparatorlukları arasındaki “Büyük Oyun”un savaş alanlarından biri haline gelen bugünkü Afganistan coğrafyası, bu iki gücün, özellikle de İngiltere'nin sürekli müdahalelerine, hatta birkaç kez doğrudan İngiliz askeri saldırısına maruz kalmış ve nihayetinde de iki süper güç arasında bir tampon bölge ya da ülke (Buffer State) olarak varlık göstermeye başlamıştır (Afridi, 2023: 101-103).

Sınırları İngilizler ve Ruslar'ın doğrudan müdahalesiyle çizilen bu yeni ülke, ülkede yaşayan halkın ve çeşitli etnik grupların çıkarları dikkate alınmaksızın, sınırları bu iki gücün, özellikle de İngilizlerin çıkarları doğrultusunda çizilecek şekilde oluşturulmuştur (Cullather, 2002: 516-518). Böyle bir şey bir yandan bu toprakların bir kısmını İngilizlerin ve Rusların yararına ayırmış, diğer yandan da sınırların her iki tarafında yaşayan farklı etnik grupların bölünmesine neden olmuştur. Kuzeyde ve kuzeydoğuda, Tacikler, Özbekler ve Türkmenler, güneyde ve güneydoğuda ise Peştunlar bu sınırlar çizilerek sınırın her iki tarafına bölünmüşlerdir. Bu bağlamda ülkenin en uzun sınırı olan ve çizilmekten bu yana kriz ve hatta savaşlara yol açan ünlü olan Durand Hattı (Durand Line)dır. 1893 yılında çizilen ve Peştunları ikiye bölen

Durand Hattı, uluslararası alanda Afganistan ile Pakistan arasında resmi sınır olarak kabul edildiği halde, Afganistan hükümetleri her zaman onu resmi olarak tanımadıklarını iddia etmiştir (Altınsoy, 2024: 217). Durand Hattı ile ilgili Afganistan tarafından her zaman kabul edilemezliğinden söz edilmesi, iki ülke arasında sürekli bir rekabete ve ciddi anlamda sorunlara yol açmış, Pakistan'ın Afganistan'daki istikrarsızlığa, hatta Afganistan Devleti'nin silahlı muhalefetine destek vermesine neden olmuştur. Her halükârda, farklı devletler tarafından bu şekilde suni olarak Afganistan'ın komşuları ile sınırlarının çizilmesi, uzun vadeli ayrılıklara ve kalıcı sorunlara yol açmışken, milli birliğin gelişmesinin ve milli devletin egemenliğinin yerleşmesinin önünde büyük bir engel haline gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki rekabette Afganistan, ilk önce Sovyet nüfuzu alanına girmiş, daha sonra da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. Sovyet işgaliyle ülke, Sovyet ve Amerikan vekil güçleri arasında tam ölçekli bir savaş alanına ve Sovyetler Birliği ile ABD arasında bir rekabet sahnesine dönüşmüştür (Tobin, 2020: 1, 2-23). Bu savaşlar her şeyin temelini yıkmış ve ülkeyi tam bir çöküşe doğru sürüklemiştir.

11 Eylül 2001'de New York'taki İkiz Kuleler'e yapılan saldırı ve ardından ABD ile müttefiklerinin ülkeye saldırısı, Afganistan'ı bir kez daha küresel ilginin odağı ve küresel ile bölgesel güçlerin rekabet sahnesi haline getirdi.

ABD öncülüğündeki NATO'nun Afganistan'daki askeri varlığı ve Batı dünyasıyla ortaklık içinde ülkede yeni bir siyasi sistemin oluşturulması, onlara karşı çıkan ve rakip olan Rusya, Çin ve İran gibi büyük küresel ve bölgesel güçler için alarm zillerinin çalmasına neden oldu. Öte yandan, Afganistan'ın bir taraftan Orta Asya jeopolitik sistemi, Güney Asya jeopolitik sistemi ve Ortadoğu jeopolitik sistemi açısından stratejik önemi, diğer taraftan Afganistan Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri açıdan zayıflığı, sadece büyük küresel güçler arasında değil, İran-Suudi Arabistan gibi diğer ülkeler, özellikle bölgedeki en ciddi rakipler olan Pakistan-Hindistan arasında rekabetin (Tariq ve diğerleri, 2015: 15-22) ve hatta onların vekalet savaşlarının sahnesi haline dönüşmüştür.

Küresel ve bölgesel büyük güçlerin her birinin nüfuzunu genişletme ve kendi çıkarlarını güvence altına alma çabası, Afganistan Devleti'ni zor bir duruma sokmuş ve zayıflamasına neden olmuştur.

5.1.2. Yönetmel Engeller ve Zorluklar

Afganistan'da yeniden yapılanma sürecinde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri olan yönetmel engeller ve zorluklar, devletin kırılmalığı-başarısızlığında önemli rol oynamıştır. Bu engeller ve zorluklar İdari Kapasitede Zayıflık ve Etkin Bürokrasi Eksikliği ile Yönetmel Yolsuzluk başlığı altında ele alınmıştır.

5.1.2.1. İdari Kapasitede Zayıflık ve Etkin Bürokrasi Eksikliği

Kurumsal yapılar ile iyi yönetim ve dolayısıyla da sürdürülebilir kalkınma arasında doğrudan bir ilişki vardır (Roy ve Tisdell, 1998: 1310-1323). Bu bağlamda, daha önce de belirtildiği gibi, kurumsal yapıları yeniden yapılandırmak ve modernize etmek için birçok program yürütülmüştür. Ancak 2001 yılından itibaren yeniden yapılanma döneminin başlamasıyla Afganistan, devlet kurumlarını canlandırmada büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. Toplumun artan ihtiyaçlarına cevap verebilecek standart ve etkin bir bürokratik sistemin eksikliği önemli sorunlardan biriydi. Ülkenin güvenlik ve siyasal krizler içinde olduğu bir ortamda, kamu kurumları, idari süreçleri hızlı ve etkin biçimde şekillendirememekte, etkin yönetim ve yürütme yöntemlerini kullanamamaktaydı. Bu boşluk, karar alma süreçlerinin sıklıkla gayri resmi ve politik ilişkilerden etkilenmesine, idari süreçlerin belirli kural ve düzenlemelerden ziyade daha çok keyfi ve kişisel ilişkilere dayalı olarak ilerlemesine neden oluyordu. Ayrıca Afganistan'da idari yapıların (sistemin) aşırı merkezileşmiş olması, idari yetkinin merkezi kurumlar veya daha doğrusu bireysel hükümet liderlerinin elinde yoğunlaşması ve de kamu karar alma süreçlerine vatandaşların katılımının eksikliği, idari sistemde olumsuz etkilere yol açmıştı (Yusufzada ve Xia, 2019: 147, 152-153).

Nitelikli personel yokluğu veya daha doğrusu yetersizliği de diğer sorunlardan biridir. Pek çok kamu çalışanı, görevlerini yerine getirmek için gereken uzmanlık ve yönetim becerilerinden yoksundu. Bu durum, kamu hizmetlerinin kalitesini olumsuz etkilemekle kalmayıp aynı zamanda verimliliği de düşürerek toplumun ihtiyaçları ile devletin bunlara cevap verme yeteneği arasında uyumsuzluk yaşanmasına neden oluyordu.

Genel olarak, hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlanamamış olması, nitelikli personel eksikliği, okuryazarlık oranının düşük olması, yolsuzluk, yönetime olan güvensizlik, insan hakları ihlali, yoksulluk ve işsizlik, reform eksikliği ve dayanışma eksikliği Afganistan'daki kamu yönetiminin karşılaştığı ve acilen çözülmesi gereken en önemli zorluklarından (Bashardost ve Ahmadi, 2019: 869-871). Afganistan'da son yirmi yıl boyunca idari kapasitenin zayıflığı ve şeffaf ile etkili bir bürokrasinin yokluğu, sürdürülebilir devlet kurumlarının eksikliği, uzman insan kaynaklarının kıtlığı, yönetim deneyiminin yetersizliği ve hukuki ile denetimsel mekanizmaların oluşturulmasındaki zaaf lar yönetsel ve idari anlamda zorluklara neden olmuştur. Böyle bir durum, yalnızca icra süreçlerinde yavaşlamaya yol açmakla kalmamış, aynı zamanda kamuoyunun devlet kurumlarına olan güvenini zayıflatmış ve halk ile devlet arasında derin bir uçurum oluşmasına neden olmuştu. Bu da devletin görevlerini yerine getirmekteki zayıflığına ve yetersizliğine zemin hazırlamıştı.

5.1.2.2. Yönetsel Yolsuzluk

Afganistan'da 2001 ile 2021 yılları arasında yaşanan yolsuzluk olgusu, hükümetlerin karşılaştığı en önemli zorluklardan biriydi. Afganistan'da iyi yönetim için büyük bir engel olan yolsuzluk (Bahman, 2013: 10), devletin verimliliği ve halkın devlet kurumlarına olan güvenini olumsuz etkilemiştir.

Güvenlik sorunları, siyasi istikrarsızlık ve mevzuat eksikliği, yolsuzluğun yayılması için uygun bir ortam yaratmıştı. Yolsuzluğun yayılmasına katkıda bulunan önemli faktörlerden biri hukuk sisteminin iyi işlememesidir. Pek çok alanda yasa ve yönetmelik eksikti ve uygulamada var olan yasaların uygulanmasında sorunlar

yaşanıyordu. Ayrıca devletin uluslararası yardıma olan yüksek bağımlılığı ve ekonomik bağımsızlığın olmayışı da yolsuzluğu daha da artırıyordu. Dış yardım, altyapının iyileştirilmesine, devlet kurumlarının güçlendirilmesine ve insani kalkınmaya yardımcı olmak yerine çoğu durumda yolsuzluğun kaynağı haline gelmişti (Hanke, 2021). Yabancıların gözetiminde yürütülen kalkınma projeleri ve tedarik sözleşmeleri dâhil olmak üzere hükümet sözleşmeleri (Vahid ve Najafizada, 2018: 6-9) zaman zaman mali suiistimallere maruz kalıyordu.

Kamu görevlilerinin işe alınması ve terfi ettirilmesi süreci de meritokrasi ve liyakatten ziyade kişisel ve politik ilişkilerden etkileniyordu. Bu durum birçok hükümet yetkilisinin konumlarını korumak için mali istismara ve rüşvete başvurmasına yol açıyordu. Çoğu durumda vatandaşlar devlet hizmetlerini almak veya projeleri uygulamak için rüşvet ödemek zorundaydı. Bu durum o kadar yaygınlaşmıştı ki Afganistan Şeffaflık İzleme Örgütü, 2016 yılında yayınlanan bir anketin sonuçlarına göre, Afganistan vatandaşlarının yılda yaklaşık üç milyar dolar rüşvet verdiğini (TOLONews, 2016) tespit etmişti.

Yolsuzlukla ilgili uluslararası endekslerde de Afganistan her zaman alt sıralardaydı. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yıllık olarak yayınlanan Yolsuzluk Algılama Endeksi'nde (Corruption Perceptions Index-CPI) Afganistan genellikle dünyada yolsuzluğun en yüksek olduğu ülkeler arasında yer alıyordu. Örneğin, 2012 yılında 176 ülke arasında 174., 2013 yılında 177 ülke arasında 175., 2014 yılında 175 ülke arasında 172., 2015 yılında 168 ülke arasında 166., 2017 yılında 180 ülke arasında 177. ve 2021 yılında (cumhuriyetin çöküş sırasında) 180 ülke arasında 174. sırada yer almıştı. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2021 yılı endeksine göre Afganistan, yolsuzluğun en yüksek olduğu 12 ülke arasında 100 üzerinden 16 puanla Güney Sudan, Suriye, Somali, Venezuela, Yemen ve Kuzey Kore'nin ardından 7. sırada bulunuyordu (Uluslararası Şeffaflık Örgütü, 2024).

Bu derece yaygın olan yolsuzluk ekonomik, sosyal ve politik kalkınmanın önündeki ana engellerden biri haline gelmişti. Yolsuzluk olgusu sadece devletin verimliliğini olumsuz etkilemekle kalmayıp aynı zamanda vatandaşların devlete ve

kamu kurumlarına olan güveninin azalmasına neden olurken devletin zayıflığına ve devlet ile halk arasında derin bir uçurum yaratmasına yol açmıştı.

5.1.3. Güvenlik Engelleri ve Zorluklar

Yeniden yapılanma süreci önünde büyük bir sorunu oluşturan ve Afganistan’da devletin başarı oranı üzerinde olumsuz katkısı bulunan güvenlik engelleri ve zorlukları, “Devlet-Dışı Silahlı Gruplarının Varlığı ve Hakimiyeti” ve “Gerilla Savaşları ile Terör Saldırılarının Yayılması ve İstikrarlı Güvenlik Eksikliği” başlıkları altında incelenmiştir.

5.1.3.1. Devlet-Dışı Silahlı Grupların Varlığı ve Hâkimiyeti

Afganistan, 2001-2021 yılları arasında çeşitli devlet-dışı silahlı grupların ve hatta bazı terör örgütlerinin yaygın varlığına tanık oldu. 11 Eylül saldırıları ve ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin Taliban İslam Emirliği’ni devirmesinden sonra Taliban hareketi dağılmış gibi görünse de zamanla ve özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren faaliyetlerini yeniden başlattı ve yapılarını yeniden inşa ettiler (Kaplan, 2006). Bu hareket, merkezi hükümetin zayıflığından yararlanarak ülkenin bazı bölgelerinde, özellikle Afganistan’ın güney ve doğu bölgelerinde nüfuz ve gücünü artırmayı başarabildi.

Taliban’ın yanı sıra, 2001 öncesinde Afganistan’da faaliyet gösteren El Kaide gibi gruplar da Taliban’ın devrilmesinden sonra varlıklarını sürdürdüler. El Kaide, Afganistan’ın bazı bölgelerinde, özellikle doğu ve güney sınırlarında faaliyetlerini yeniden başlatabildi ve genişletebildi. Bu dönemde Afganistan’da başka bazı gruplar da faaliyete geçti. Afganistan’a sonraki yıllarda giren yeni gruplardan biri de Nangarhar ve ülkenin doğu bölgelerinde kendisine üs kurma girişiminde bulunan Irak ve Şam İslam Devleti ya da IŞİD (Center for Strategic and Regional Studies-CSRS, 2017; Afghan Voice Agency-AVA, 2018) oldu.

Horasan IŞİD'i veya tam adıyla Irak ve Şam İslam Devleti-Horasan Vilayeti (IŞİD-K) olarak tanımlanan IŞİD'in bir kolu, 2014 yılı sonlarında Afganistan'da varlığını duyurarak (Sharifi, 2020) devlete karşı faaliyetlerine başladı. Tehrik-i Taliban ile rekabet ve savaş halinde olan bu grup, sivillere ve devlet güçlerine yönelik çok sayıda terör saldırısı düzenleyerek özellikle ülkenin doğu bölgelerinde gücünü pekiştirmeyi başardı. BM Afganistan Özel Temsilcisi tarafından 18 Kasım 2021'de BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda, Afganistan'da IŞİD saldırılarının sayısı 2020'de 60'tan 2021'de 334'e yükseldiği ve Horasan IŞİD'i savaşçılarının Afganistan'ın 34 vilayetinin neredeyse tamamına yayılmış olduğu ifade edilmiştir (Euronews, 2021). Ayrıca, silahsızlanma programlarının uygulanmasına rağmen, ülkenin dört bir yanında çeşitli silahlı gruplar faaliyet göstermekte ve Afganistan'daki istikrarsız durumdan yararlanarak keyfi ve hukuka aykırı eylemlerde bulunuyorlardı. Taliban'ın önceki Afganistan Hükümeti'ni devirmesini sağlayan savaş ağalarına bağlı olan bu gruplar, ABD ve müttefikleri tarafından zayıflatılmak yerine daha da güçlendirildi. Ülkedeki güvenlik koşulları kötüleştikçe, ABD ve müttefikleri bu savaş ağalarını daha fazla silahlandırarak ve güçlendirerek güvenlik boşluğunu doldurmak istedi (Vittori, 2021).

Bu bağlamda Afganistan Devleti, çoğunluğu yerli halktan ve eski cihatçılardan oluşan milis grupları kurarak Taliban'la mücadele etmeye ve uzak bölgeleri Taliban'dan korumaya çalıştı. "Erbeki", "Yerel Polis" ve "Nirohayi Khiziş-i Mardumi" (Halk Ayaklanması Güçleri) diye adlandırılan bu milisler, maaş karşılığında Tehrik-i-Taliban'a karşı devlet güçlerinin yanında savaşmakla görevlendirilmişti. Taliban'la mücadeledeki geçmişleri ve deneyimleri göz önüne alındığında, bu milisler kendi bölgelerini korumada devlete yardımcı oldular. Ancak zaman zaman devletin silahlarını ve tesislerini kötüye kullanarak vatandaşlara zarar verilmesine ve bazen da yasadışı eylemlerde bulunarak toplumsal düzeni bozulmasına neden olmuşlardır (Masiha, 2018).

Yabancı ülkelerin varlığı ve müdahaleleri de Afganistan'daki devlet-dışı silahlı grupların durumuna büyük etkisi vardı. Afganistan'a konuşlanan ABD ve NATO askeri güçleri, tüm bölgelerde güvenliği sağlamayı başaramadı. Ayrıca bazı komşu

lkeler Afganistan'daki devlet-dışı bazı silahlı grupları desteklemiş ki böyle bir durum da bu grupların bazı bölgelerde faaliyetlerini sürdürmesine olanak sağlamıştı.

5.1.3.2. Gerilla Savaşları ile Terör Saldırılarının Yayılması ve İstikrarlı Güvenlik Eksikliği

2001 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin ülkeye konuşlandırılmasının ardından, Afganistan'ın yeniden yapılanma ve istikrar dönemine girmesi bekleniyordu. Ancak uygulamada ülke ciddi güvenlik sorunları ve devam eden istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı. Bir süre sonra, Afganistan gerilla savaşı ve terör saldırılarının alanı haline geldi ve bu durum ülke genelinde sürdürülebilir bir güvenliğin olmamasına yol açtı (Center for Strategic and Regional Studies-CSRS, 2017).

Paramiliter gruplar ve devlet-dışı silahlı gruplar, Afganistan'daki istikrarsızlık ve güç boşluğundan yararlanarak ülke genelinde gerilla savaşını ve terör saldırılarını yaygınlaştırdılar. Her geçen gün kapsamı ve yoğunluğu artan bu savaşlar sonucunda her yıl aralarında sivillerin ve Afganistan askeri güçlerinin yanı sıra, Amerikan güçleri ve müttefiklerinin de bulunduğu binlerce insan hayatını kaybediyordu. Bu savaşlarda toplam 176 bin kişi hayatını kaybetti; bunların 46 bin 319'u sivil, 69 bin 95'i asker ve polis, en az 52 bin 893'ü ise Taliban kuvvetleriydi (Watson Institute for International and Public Affairs, 2023).

İşaret edilen gruplar devlet güçleriyle doğrudan savaşmak yerine gerilla savaş taktiklerini benimsemişlerdi. Bunlar devlet üslerine ani saldırılar ve askeri konvoylara yönelik pusu düzenleyerek Afganistan'ın çeşitli bölgelerini yirmi yıldan fazla bir süre tehdit altında tutmayı başardılar. Afganistan'daki gerilla savaşının karakteristik özelliklerinden biri de askeri operasyonlar için dağlık ve ulaşılması zor ortamların kullanılmasıdır. Bu bölgeler, silahlı grupların devlet güçlerinin kontrolünden kolayca kaçmalarına ve saldırıların ardından hızla güvenli bölgelere çekilmelerine olanak sağlamaktaydı.

Afganistan'daki savaşın bir diğere önemli boyutu da terör saldırıları oldu. Çeşitli terör örgütleri, intihar saldırıları, yol kenarına yerleştirilen bombalar ve hükümete ve askeri tesislere yönelik intihar saldırıları düzenleyerek Afganistan Devletini zayıflatmaya ve halkı korku ve endişe içinde tutmaya çalışmaktaydı. Bu saldırılarda sadece askeri ile güvenlik güçleri değil, siviller de hedef alınırđı, neticesinde de binlerce kişi öldürüldü ve yaralandı. Bununla beraber kent merkezleri, pazar yerleri, camiler ve okullardaki terör saldırıları toplumda korku ve paniğere neden oluşturmıştır.

Bu gruplara karşı yerli ve uluslararası güvenlik güçlerinin gösterdiği yoğun çabalara rağmen, merkezi hükümetteki zayıflık, yaygın yolsuzluk ve birçok bölgede etkili güvenlik kurumlarının bulunmaması, Afganistan'daki güvenlik durumunun iyileşmesini engellemiştir. ABD ve NATO öncülüğündeki koalisyon güçleri bu grupları bastırmaya çalışırken, siyasal istikrarsızlık, sürdürülebilir güvenliğın sağlanamaması, dış müdahaleler, ekonomik ve sosyal sorunlar güvenlik durumunun daha da kötüleşmesine neden oldu. Bu arada ateşini her geçen gün daha da artan, kapsamı genişleyen savaş ve istikrarsızlık (Center for Strategic and Regional Studies-CSRS, 2017) durumu daha da anormal hale getirmiştir.

Şiddetin yayılmasında halkın hoşnutsuzluğının da önemli rolü vardı. Devletteki yaygın yolsuzluk, yoksulluk ve ekonomik sorunlar nedeniyle birçok kişinin hükümete karşı silahlı gruplara katılması veya onlarla dayanışma göstermesi, devlete karşı silahlı grupların en azından bazı bölgelerde istemeden de olsa halk desteğine veya en az iyimserliğine (Filkins, 2021) sahip olmasına neden oluyordu.

Sonuç olarak, 2001-2021 yılları arasında Afganistan'da sürdürülebilir güvenliğın sağlanamaması siyasal, toplumsal ve askeri sorunların bir sonucuydu. Gerilla savaşı, terör saldırıları ve siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanamaması Afganistan'ın uzun dönem boyunca savaş ve kriz içinde kalmasına neden olmuştu. Sürdürülebilir güvenliğın eksikliği, yalnızca Afganistan halkının yaşamını olumsuz yönde etkileyen değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel güvenliğı de tehdit eden büyük bir krize dönüşmüştü.

5.1.4. Toplumsal Engeller ve Zorluklar

Afganistan’da yeniden yapılanma sürecinin önündeki toplumsal zorluklar ve engeller ile devletin başarısızlığını ve kırılganlığını etkileyen etkenler, toplumun aşırı gelenekçiliği, etnik çatışmalar ve yaygın kimlik krizi ve eğitim-öğretim sorunu başlıkları çerçevesinde incelenmiştir.

5.1.4.1. Toplumun Aşırı Gelenekçiliği

Afganistan, çalkantılı tarihi ve özel coğrafi konumu nedeniyle her zaman farklı kültürlerin bulunduğu ve iç çatışmaların yaşandığı bir yer olmuştur. Ülkede, özellikle kırsal ve ücra kesimlerde, gelenekselcilik ve İslam’ın muhafazakâr ya da fundamentalist görüşler insanların yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu gelenekselcilik, kuşaktan kuşağa aktarılan belirli sosyal ve kültürel kalıplar aracılığıyla toplumsal değişim ve gelişmelere direnmiştir. Bu arada Afganistan’da gelenekçi güçlerle reformcular arasındaki çatışma, İran ve Türkiye gibi bölgedeki diğer ülkelerin deneyimlerinden farklı olarak, görece bir yakınlaşma noktasına bile ulaşamamıştır (Rahimi ve Eslami, 2025: 68).

Afganistan’da aşırı gelenekselcilik, karmaşık bir toplumsal ve siyasal olgu olarak, ülkenin tarihi ve kültüründe derin köklere sahiptir ve her zaman toplumsal, siyasal ve kültürel değişimlere yanıt olarak kendini göstermiştir. Genellikle dinin katı ve muhafazakâr yorumlarının eşlik ettiği bu tür toplumsal eğilimler, Afganistan’daki toplumsal ve siyasal gelişmelerin şekillenmesinde her zaman önemli rol oynamıştır. Bunun en açık örneği olarak, 1919-1929 yılları arasında Afganistan’da gelenek ile modernite arasındaki düşmanca çatışma ve onun sonrasında yaşanan şiddet olayları gösterilebilir (Eslami ve Rahimi, 2024: 37-48). Bu eğilim, bir kez daha özellikle 11 Eylül saldırıları ve ülkeye yabancı güçlerin konuşlandırılmasının ardından son yirmi yılda yeniden yoğunlaşmış, küresel değişimlere ve iç gelişmelere bağlı olarak yaygınlaşmıştır.

2001 sonrasında demokrasi, bireysel hak ve özgürlükler, kadınların çalışma ve eğitim hakkı, insan hakları, ifade özgürlüğü vb. değerlerin tanındığı (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 22-59), çağdaş ilke ve değerlere dayalı yeni bir sistemin oluşturulması, bir kez daha gelenekçi çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Öte yandan, yeni düzenin uluslararası topluma siyasi, ekonomik ve askerî açıdan bağımlılığı, uluslararası toplumun çeşitli ulusal programların finansmanı, koordinasyonu ve denetimindeki rolü ve en önemlisi ABD öncülüğündeki uluslararası toplumun askeri varlığı ve artışı, vatansever olarak adlandırılan gelenekçi/muhafazakâr kişi, grup ve hareketler tarafından ciddi ve yaygın tepkilerle karşı karşıya kalmıştı. Öyle ki, ABC News, BBC ve ARD'nin 2009 yılında Afganistan'da yaptığı bir çalışma, ankete katılanların büyük bir bölümünün (%52) ABD'ye olumsuz baktığını, Afganistanlıların yalnızca %18'inin ABD'nin ülkeye daha fazla asker gönderme kararını desteklediğini, %44'ünün ise asker sayısının azaltılmasını istediğini ortaya koymuştur (Coll, 2009). Bu olumsuz tutum ve tepki, savaşın aşınması, güvensizliğin yaygınlaşması ve sivil kayıpların giderek artmasıyla birlikte her geçen gün daha da artıyordu ve giderek daha çıplak bir yüze bürünmüştü (Khabar Online, 2010; VOA, 2011). Böyle bir durum, doğal olarak bir yandan devlet ile vatandaş arasında mesafe yaratırken, diğer yandan, özellikle kırsal ve ücra bölgelerdeki vatandaşlar arasında hoşnutsuzluğun yaygınlaşmasına, muhalif güçlerin hükümete karşı eleman devşirmelerine zemin hazırlanmasına, onun sayesinde de devletin zayıflamasına yol açmaktaydı.

5.1.4.2. Etnik Çatışmalar ve Yaygın Kimlik Krizi

Daha önce de açıklandığı gibi Afganistan, Tacikler, Peştunlar, Hazaralar ve Özbekler gibi farklı etnik grupların bir arada yaşadığı çok etnikli bir ülkedir. Bu nedenle ülkenin tarihi, özellikle de yakın tarihi, her zaman etnik ve kültürel rekabetin sahnesi olmuştur. Her ne kadar 2001'den sonra Afganistan, demokratik ve çok etnikli bir devlet kurmaya yönelik çabaların sarf edildiği yeni bir döneme girmiş olsa da etnisitenin ağır gölgesi daha en başından ve Bonn Toplantısı'ndan itibaren belirgin olduğu ifade edilebilir.

Bu toplantıda, daha önce de belirtildiği gibi, nüfus açısından daha büyük etnik gruba mensup olan Hamid Karzai, azınlık etnik grubuna mensup Abdul Settar Sirat'a başkanlık konusunda tercih edilerek "Geçici Yönetim"ın başına getirildi. Bunun dışında bakanlıklar da etnik kökene ve etnik nüfus büyüklüğüne göre bölünmüştü. Hükümet, etnik nüfusu ve buna bağlı bir tür etnik hiyerarşi esas alınarak 11 Peştun, 8 Tacik, 5 Hazara ve 3 Özbek'ten oluşacak şekilde oluşturulmuş, kalan iki bakanlık ise diğer etnik gruplara tahsis edilmiştir (Khalilzad, 2016: 130). Geçiş Hükümeti'nde yine de kabine 16 Peştun, 7 Tacik, 5 Şii/Hazara ve 3 Özbek'ten oluşurken, kalan sandalyeler diğer etnik azınlıklara verilmiştir (Şefii, 2004: 25). Zaman geçtikçe, etnik kökene dayalı güç paylaşımı geleneği, yazılı olmayan bir kurala dönüştü ve buna dayalı cumhurbaşkanın Peştun, birinci başkan yardımcısının Tacik, ikinci başkan yardımcısının ise Hazara olması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu şekilde etnik kökene resmi bir temel kazandırılmış, vatandaşlık ilkesi ve liyakat kriterleri göz ardı edilmiştir (Sançaraki, 2020: 125).

Etnik kotalar devletin zirvesi ve kabine ile sınırlı kalmadı; yeni sistem kurulduktan kısa bir süre sonra bu kotalar güvenlik güçlerine, yani ordu ve polise doğru genişletildi ve cumhuriyetin sonlarına doğru üniversite giriş sınavı bile bir şekilde kotaya dayalı bir haline dönüştürüldü. Afganistan ordusuna asker alımı ve atanmasında etnik kota uygulaması 2000'li yılların ilk on yılın ortasında resmen yürürlüğe konuldu. Örneğin, 2005'teki bu plana göre, dört ordu birliğindeki en üst dokuz pozisyon şu şekilde bölünmüştü: 3 Peştun (%33), 3 Tacik (%33), 2 Özbek (%22) ve 1 Hazara (%11). 2011'de, Savunma Bakanlığı düzeyinde, 26 pozisyondan 11'i Peştun (%42), 9'ü Tacik (%35), 4'ü Hazara (%15), 1'i Nuristani ve 1'i Özbek (%4'er her biri)'idi (Giustozzi ve Quentin, 2014: 28).

Cumhuriyet dönemi boyunca milli ordunun etnik kökene dayalı kota sistemi korundu ve bu dönemde ordunun liderlik ve komuta yapısı en üstten en alta doğru sıklıkla etnik kökene göre düzenlendi. Peştunlar ordunun %40 ila 45'ini, geri kalanını ise diğer etnik gruplar oluştururdu (Andişmend, 2021). Bu doğrultuda, üniversiteye giriş sınavı (Konkör) için da kota sistemi 2018 yılı sonlarından itibaren uygulamaya konulmuş olup, buna göre üniversite kapasitesinin %25'i bölgesel ve göçebe adaylara

tahsis edilmiştir. Devlet, bu planın amacını, ulusal düzeyde yükseköğrenimin dengeli bir şekilde geliştirilmesi ve yerel düzeyde uzman personel yetiştirilmesi olarak adlandırırsa da, göçebelerin genellikle belirli bir etnik gruba mensup olması ve hükümetin diğer etnik yönelimli tedbirleri göz önünde bulundurularak etnik çıkarlar doğrultusunda yorumlanan bu plan, anayasaya ve eşit vatandaşlık ilkesine aykırı, diğer vatandaşların haklarının sistematik bir şekilde ihlal edildiği ayrımcı bir plan olarak değerlendirilmiştir (DW, 2018b; Euronews, 2019).

Etnik çatışmalar, milli kimlik hakkında anlaşmazlık ve başta etnik kota olmak üzere etnosentrik uygulamalar, vatandaşlar ile devlet arasında şüphe ve güvensizliğe yol açarak aralarındaki uçurumu genişletmiştir. Bu durum, hukuki düzene göre tümü “Afgan” ve eşit haklara sahip vatandaşlar olarak kabul edilen ülke vatandaşları (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 4) arasında “doğru ya da yanlış hepimiz Afgan ve anayasaya göre eşit haklara sahip olan vatandaşlar olduğumuz halde, aramızda neden farklılıklar var?” sorusunu gündeme getirmişti. Bu arada devletin, daha önce de belirtildiği gibi, tüm etnik gruplarının altına gireceği ortak bir kimlik anlayışını inşa etme çabası da bir sonuca ulaşmadı; zira hiçbir etnik grubu henüz oluşmamış bir millete, eğer oluşsa bile, adı, kimliği ve değerleri özel çıkarlar ekseninde şekillenecek bir millete karşı, kendi etnik kimliğini feda etmeye razı olmamıştır.

5.1.4.3. Eğitim-Öğretim Sorunu

Afganistan’da yeni düzenin kurulmasından sonra, okuma yazma oranını artırmak amacıyla ciddi çabalar sarf edildi ve Afganistan Devleti ülkenin eğitim sistemini yeniden inşa etmeye çalıştı. Ancak ülke hala eğitim alanında ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı ve okuma yazma bilenlerin oranı istenilen düzeyde değildi.

Afganistan Millî Eğitim Bakanlığı’na göre 2002-2013 yılları arasında ülke genelinde yaklaşık dört milyon vatandaş okuryazar hale geldi. Ancak Afganistan, yaklaşık 9 milyon okuma yazma bilmeyen yetişkinle dünyada ilk sıralarda yer almaktaydı (UNAMA, 2013). Her ne kadar UNESCO’nun açıklamasına göre okuryazarlık oranı 2011’de %32’den 2018’de %43’e (kadınlarda %29,81, erkeklerde

%55,48) yükselmiş olsa da okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüksekti. Bu kuruluşa göre, Afganistan'ın okuma yazma bilmeyen nüfusu (15 yaş ve üzeri) 39.6 milyonluk toplam nüfusun 12 milyonunu (7,2 milyon kadın, 4,8 milyon erkek) oluşturmaktadır (UNESCO, 2023). Bu arada, çeşitli nedenlerden dolayı çok sayıda çocuk eğitimden mahrum kalmış ve böylece okuma yazma bilmeyenlerin sayısı her geçen yıl artmıştır. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) raporuna göre, Afganistan'da devam eden çatışmalar, aşırı yoksulluk ve kız çocuklarına yönelik ayrımcılık nedeniyle yaklaşık 3,7 milyon çocuk okuldan mahrum kalmıştır ve bunların %60'ını kız çocukları oluşturmaktadır (UNICEF, 2018; United Nations, 2018b).

5.1.5. Ekonomik Engeller ve Zorluklar

Afganistan'da yeniden yapılanma sürecinin önüne çeşitli ekonomik sorunlar ile bunların devletin başarısızlık-kırılganlık düzeyine katkısı, Ekonomik Engeller ve Yoksulluk, Mali Yolsuzluk ve Kapsamlı Kalkınma Planlarının Eksikliği başlıkları altında incelenmiştir.

5.1.5.1. Ekonomik Engeller ve Yoksulluk

Afganistan, zengin doğal ve yeraltı kaynaklarına sahip olmasına rağmen her zaman yaygın bir yoksulluğun acısını çekmiştir. Yeni düzenin kurulmasının ardından, daha önce de değinildiği gibi, uluslararası toplumun desteğiyle ekonomik yeniden yapılanma ve kalkınmaya yönelik pek çok program hayata geçirildi. Ancak yaygın olan güvensizlik, savaşlar ve çatışmalar gibi çeşitli faktörler ekonomik fırsatları sınırladı ve insanları temel hizmetlere ve hatta bazen acil insani yardıma erişimden mahrum bıraktı (Human Rights Watch, 2021; OCHA, 2025).

Yaygın güvensizlik ve devlet karşıtı terörist ile milis grupların saldırıları, ülkenin ekonomik ve sosyal altyapısına sürekli zarar verirken, yoksulluğu daha da artırırdı. Ayrıca Afganistan Devletinde yaygın yolsuzluk ve mali kaynakların dağıtımında şeffaflığın olmaması, birçok ekonomik projenin ve kamu hizmetinin

başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Bu durum ülkede kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasını engellemiştir.

Çeşitli ekonomik programların uygulanmasına ve uluslararası toplumdan gelen milyarlarca dolarlık yardımlara rağmen, yoksulluk oranı Cumhuriyet'in yirmi yıllık döneminde azalmak yerine yıldan yıla artmıştır. 2007-08 ile 2011-12 yılları arasında GSYİH'de %6,9'luk büyümeye rağmen, 2007-08'de Afganistanlıların %36'sı yoksul kalmış ve 2012'de her üç Afganistanlıdan biri temel ihtiyaçlarını karşılayamaz durumdadır (World Bank Group, 2024b). Avrupa Birliği ve Afganistan Merkezi İstatistik Örgütü'nün ortak çalışması olan Afganistan Yaşam Koşulları Araştırması'nda (Afghanistan Living Conditions Survey-ALCS), ulusal yoksulluk oranının 2011-12'deki %38'den 2016-17'de %55'e yükseldiği tespit edilmiştir (Reuters, 2018). Bu arada kaynaklar kişi başına düşen GSYİH her geçen yıl arttığını belirtse de yoksulluk oranının azalmak yerine her geçen yıl arttığı görülmektedir (Chaudhuri, 2018).

Ülke nüfusunun %54,5'i 2016 yılında ulusal yoksulluk sınırının altında yaşarken (ADB, 2024b), Merkez İstatistik Ofisi verilerine göre bu oran, 2020 yılında koronavirüs döneminde işsizliğin artmasıyla %65'e yükselmişti (Azadiradio, 2020a). Bu arada, 2020 yılında o zamanki Cumhurbaşkanı Muhammed Eşref Gani bile, ülkedeki yoksulluğu bir olay değil, bir felaket olarak nitelendirmiş ve Afganistanlıların %90'ının günlük 2 dolarlık gelirle yoksulluk sınırının altında yaşadığının tahmin edildiğini itiraf etmişti (Ariana News, 2020).

Afganistan, Ağustos 2021'den önce kamu harcamalarının %75'ini dış yardımlardan sağlıyordu (UNDP, 2024). Afganistan'ın dış yardıma bağımlılığı ülkeyi küresel krizlere ve değişimlere karşı savunmasız hale getirmişti. Afganistan'a öncelikli olarak altyapının yeniden inşası ve hizmet geliştirme amacıyla gönderilen bu yardımlar, büyük ölçüde yolsuzluk ve uygun denetim eksikliği nedeniyle (Murtazashvili, 2022) hedeflerine ulaşamamıştır.

İşsizlik, özellikle gençler arasında çok yaygındı ve birçok insan, iş ve gelir bulmak için başka ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Afganistan'daki işsizlik oranı

yıllar içinde artış göstererek 2014'te %7,9'dan 2017'de %11,2'ye, 2021'de ise %12,1'e yükselmiştir (Trading Economics, 2024). Öte yandan kuraklık ve sel gibi doğal afetler, iklim değişikliği ve özellikle tarım sektöründe yaşanan doğal afetler insanların geçim kaynaklarını etkiledi. Bu krizler nedeniyle tarımsal üretimde yaşanan gerilemeyle birlikte çiftçiler, köylüler ve toplumun alt gelir grubu daha fazla baskı altına girdi. Bu etkenlerin tümü ülke ekonomisi üzerinde derin olumsuz etkiler yarattı ve devletin zayıflamasını büyük ölçüde etkiledi.

5.1.5.2. Mali Yolsuzluk

Uluslararası destekle yeni bir düzenin oluşturulmasının ardından uluslararası toplum, Afganistan'a ülkenin yeniden inşası ve kalkınma yolunda ilerlemesi için geniş çaplı mali yardımlarda bulundu. Ancak, devletin çeşitli kademelerinde başta mali yolsuzluk olmak üzere çeşitli biçimlerdeki yolsuzluk, kalkınma hedeflerine ulaşılmasını ve mali kaynakların uygun şekilde kullanılmasını engelledi.

UNODC İstatistik ve Araştırmalar Bölümü (SASS) tarafından, UNODC Afganistan Ülke Ofisi'nin iş birliğiyle hazırlanmış olan 2010 tarihli araştırmasına göre, Afganistan vatandaşlarına ülkenin karşı karşıya olduğu en büyük sorunun ne olduğu sorulduğunda, nüfusun %59'u yolsuzluk, %54'ü güvensizlik ve %52'si işsizlik olduğunu belirtmiştir. Araştırmaya göre, 2009 yılında Afganistan vatandaşları ülke GSYİH'sinin %23'üne denk gelen yaklaşık 2,49 milyar ABD dolarını rüşvet olarak ödemek zorunda kalmışlardı (UNODC, 2010: 10, 9). Aynı kuruluşun 2012 yılında yaptığı bir başka araştırmaya göre, Afganistan vatandaşlarının yarısı kamu hizmeti talebinde bulunurken rüşvet ödemiş, kamu görevlilerine ödenen rüşvetin toplam maliyeti de 2009 yılına göre %40 artarak 3,9 milyar dolara ulaşmıştı; rüşvet maliyetinin GSYH'ye oranı (2009'da %23; 2012'de %20) nispeten sabit kalmıştı (UNODC, 2012: 5).

Devlet kurumlarının zayıflığı, idari, mali ve adli süreçlerdeki şeffaflığın yokluğu ve etkin izleme sistemlerinin eksikliği, birçok uluslararası yardım fonunun ve ulusal kaynaklarının yasadışı yollardan yönlendirilmesine ve en sonunda özel siyasi

veya ticari bağlantıları olan kişilerin eline geçmesine neden olmuştur. Birçok yeniden inşa ve altyapı projesi, yolsuzluk nedeniyle uzun gecikmelerle ve maliyet aşımıyla karşı karşıya kaldı. Bazı durumlarda da yüklenicilerin veya proje yöneticilerinin daha fazla para kazanabilmek için gerekli standartları karşılamaması ve projelerin düşük kalitede hayata geçirilmesi söz konusuydu (Liebermann ve Kaufman, 2021; TOLONews, 2021; Putz, 2016).

Bakanlıklar, gümrükler, yargı ve güvenlik güçleri de dâhil olmak üzere devletin çeşitli birimlerinde yolsuzluklar yaşansa da özellikle gümrük ve kamu ihalelerinde mali yolsuzluk çok yaygındı. Gümrükte rüşvet çok yaygındı ve gümrük gelirlerinin büyük bir kısmı çarçur ediliyordu (TOLONews, 2014). Yerli ve yabancı firmalarla imzalanan birçok büyük sözleşme de gerekli denetim yapılmadan bazen yasa dışı olarak imzalandığı halde, uygulanıp paraların büyük bir kısmı boşa ya da üst düzey devlet yetkililerinin ve memurların cebine gidiyordu. Güvenlik sektöründe de mali yolsuzluklar büyük bir sorun haline gelmişti. Denetim eksikliği ve düşük maaşlar nedeniyle güvenlik güçleri ve polis sık sık rüşvet ve yetki suistimaline başvurmaya başlamıştı. Genel olarak eğitim, sağlık, güvenlik ve kamu sektöründe mali yolsuzluklar büyük oranda gözükmekteydi (Vahid ve Najafizada, 2018: 6-10). Birçok durumda vatandaşlar, sağlık veya eğitim hizmetlerinden faydalanabilmek ya da en azından bir kamu hizmetine erişebilmek için rüşvet vermek zorunda kalmıştır.

Yolsuzluğun yaygınlaşması, kamuoyunun devlet kurumlarına olan güveninin azalmasına, Afganistan'ın farklı bölgelerinde çok sayıda insanın kamu hizmetlerine erişiminin engellenmesine, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin artmasına ve özellikle yoksul ve ücra bölgelerdeki insanların yaşam standartlarının düşmesine yol açmıştı. Afganistan'da sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun azaltılmasında başarısızlığın başlıca nedenlerinden biri yolsuzluk olgusudur. Yaygın yolsuzluk, ülkenin karşı karşıya olduğu en büyük sorunlarından (UNODC, 2010: 10) ve cumhuriyetin çöküşünün başlıca etkenlerinden biri olduğu (SIGAR, 2022: 20-26) rahatlıkla belirtilebilir.

5.1.5.3. Kapsamlı Kalkınma Planlarının Eksikliği

Cumhuriyetin 2001-2021 yılları arasındaki yirmi yıllık döneminde Afganistan kalkınma alanında çok sayıda zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde kalkınma programları çoğunlukla çeşitli ülkelerin ve küresel örgütlerin mali yardımlarına dayanıyordu ve bunlar arasındaki eşgüdüm eksikliği nedeniyle çoğu zaman koordinesiz ve parçalı bir biçimde uygulanıyordu. Birçok proje, farklı bölgelerin yerel ihtiyaçları ve farklı kültürel, ekonomik, sosyal gibi koşulları dikkate alınmadan tasarlanmış, dolayısıyla da gerekli faydayı sağlayamamıştır (Hanke, 2021; Brown, 2021).

2001 yılında yeni bir düzenin kurulmasının ardından ülkenin yeniden inşasındaki temel öncelikler daha çok güvenliğe ve acil yeniden yapılanmaya odaklandı. Bu durum, kalkınma projelerinin altyapının yeniden inşası ve acil konularla sınırlı kalmasına, sürdürülebilir kalkınmaya odaklanması yerine ülkenin uzun vadeli ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine yol açtı. Afganistan yetkilileri 2002'den itibaren genel yeniden yapılanma çabasının koordinasyonu ve yönetimi sorumluluğunu üstlenip devletin faaliyet programını desteklemek için yardım sağlanmasına olanak tanıyan bir Ulusal Kalkınma Çerçevesi (National Development Framework) oluşturmuştu ve uluslararası yardımın kullanımının kolayca izlenebilmesi için şeffaf bütçe prosedürlerine uyma konusunda güçlü bir taahhütte bulunmuşlardı (International Monetary Fund, 2002: 6), ancak Afganistan Devleti bu projelerinin koordinasyonu ve yönetiminde olması gerektiği gibi başarılı değildi. Bundan dolayı da birçok proje uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkeler tarafından ele alındığı halde (Shroder, 2007: 92-95) ya hayata geçirilemedi ya da sonuçları itibariyle fayda sağlamadı.

Ülkenin dış yardıma olan yüksek bağımlılığı ve kamu harcamalarının %75'i dış yardımlardan sağlandığı (UNDP, 2024) için bunun ülkenin kalkınması üzerinde olumsuz etkisi vardı. Projeler çoğu zaman gereklilikler ve ihtiyaçlar dikkate alınmadan uygulamaya konulmuştur. Bu da Afganistan Devleti'nin kalkınma programlarını yönetme ve uygulama kabiliyetini azaltıyordu. Ayrıca, ülkenin özellikle çeşitli bölgelerindeki güvenlik durumu ve siyasi istikrarsızlık, kalkınma sürecini yavaşlatmış ve birçok bölge kalkınma fırsatından mahrum kalmıştır.

Anayasaya göre, “devlet sosyal adalete dayalı, insan onurunu koruyan, insan haklarını koruyan, demokrasiyi gerçekleştiren, ulusal birliği, tüm etnik kökenler ve kabileler arasında eşitliği ve ülkenin tüm bölgelerinde dengeli kalkınmayı sağlayan müreffeh ve ilerici bir toplum yaratmakla yükümlü” olarak kabul edilmiş (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 6) ve buna dayanarak, ekonomik, sosyal ve kültürel faydalarından tüm vatandaşların yararlanmasını sağlayacak şekilde, ülke genelinde adil ve dengeli bir şekilde kalkınmayı yaymakla yükümlü tutulmuştur. Ancak uygulamada bu hükmün uygulanmasında ciddi zorluklarla karşılaşmış ve ülkenin farklı bölgelerinde kalkınma eşitsiz bir şekilde (Asey, 2019) ilerlemiştir.

Genel olarak, kapsamlı ve koordineli bir kalkınma planının olmayışı ve kaynakların ulusal düzeyde eşitsiz dağılımı, bu dönemde yapılan birçok girişimin istenilen sonuçlara ulaşamamasına yol açmıştır. Bu durum, ister istemez, vatandaşların devletten ve devletin performansından duyduğu memnuniyeti olumsuz yönde etkilemiş, devlet ile vatandaş arasındaki mesafeyi artırmış ve devletin başarısı üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur.

5.1.6. Kültürel Engeller ve Zorluklar

Afganistan’da yeniden yapılanma sürecini ve devletin başarı oranını etkileyen başlıca kültürel engeller ve zorluklar, “Kültürel Yoksunluk” ve “Gelenek ile Modernite Arasındaki Zıtlık ve Geleneksel Kültürünün Hegemonyası” başlıkları altında ele alınmıştır.

5.1.6.1. Kültürel Yoksunluk

Toplumsal bilinç eksikliği, okur-yazar oranının düşüklüğü, geleneksel inanç ve hurafelerin yaygınlığı, eğitimdeki zayıflık, bağımsız medyaya erişimin yetersizliği, kültürel meselelere ilgi ve katılımın eksikliği, Afganistan’daki kültürel yoksunluğun en belirgin nedenleri ve işaretleri olarak sayılabilir. Daha önce de değinildiği gibi, eğitim sektörüne yapılan ulusal ve uluslararası yatırımlara rağmen ülkede, özellikle

kırsal ve ücra bölgelerde yaşayan milyonlarca vatandaş eğitim imkanından mahrum kalmıştır (UNAMA, 2013; UNESCO, 2023; UNICEF, 2018; United Nations, 2018b). Yeni düzen oluşturulduktan sonra bir dizi okul inşa edilmesine rağmen, uzman öğretmen yetersizliği, eğitim kalitesinin düşüklüğü, geleneksel düşüncenin hâkim olması gibi sorunlar toplumun entelektüel gelişimini engellemiştir.

Yaygın yoksulluğun yanı sıra, kültürel yoksunluk, devlet karşıtı aşırı grupların halk arasında nüfuz edip devşirilmesinin önünü açmış (Arvin, 2016); eleştirel düşünce zaafi ve sorgulama kültürünün eksikliği ise toplumda yolsuzluğun, adaletsizliğin ve hükümet suistimallerinin kökleşmesine zemin hazırlamıştır. Birçok insan, vatandaşlık hakları konusunda bilgisiz olmaları ve yasal mekanizmalara aşına olmamaları nedeniyle eşişsizliklere ve devlette var olan yolsuzluklara karşı sessiz kalarak direnememiştir. Bu arada, yolsuzluğu büyük ölçüde güçlendiren ve yetkilileri halktan mali olarak bağımsız hale getiren büyük dış yardımlar, yetkililerin millete karşı sorumluluk üstlenmemesi ve hesap verebilir olmamalarında belirgin bir rol oynamıştır (House of Lords Select Committee on International Relations and Defence, 2021: 24). Vatandaşlar giderek hükümetin onları dinlemediğine ve iktidardakilerin sadece kendi çıkarlarının peşinde olduğuna inanmıştır (BBC, 2013). Böylesi bir durum ister istemez kamu kurumlarında hesap verebilirlik kültürünün eksikliğine ve dolayısıyla yolsuzluğun artmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Devletin bilim, kültür, edebiyat ve sanatın ilerlemesi için etkili programlar tasarlamak ve uygulamakla yasal olarak yükümlü olmasına rağmen (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 47), eğitim ve kültür projelerinin büyük kentlerde yoğunlaşması ve kırsal ile ücra bölgelerin yoksunlaştırılması, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki kültürel uçurumun derinleşmesine (Asey, 2019), doğal olarak da toplumsal ve siyasal uyumsuzluğun artmasına yol açmıştır. Afganistan'da medyanın olağanüstü büyümesi, 2001 sonrası yeniden yapılanma çabalarının en önemli başarılarından biri olsa da siyasal baskılar, güvenlik tehditleri ve basın özgürlüğünün yeterince desteklenmemesi (Human Rights Watch, 2015) nedeniyle, birçoğu kamuoyunu bilinçlendirmede rolünü gerektiği gibi yerine getirememiştir. Böyle bir durum, toplumda yanlış bilgi ve taraflı

propagandanın yayılmasına ve kültürel sorunların daha da derinleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Afganistan'daki kültürel yoksunluk 2001-2021 yılları arasında kalkınmanın ve toplumsal istikrarın önündeki en büyük engellerden biri olmaya devam etti. Bu durum eğitim, sosyal ve siyasal alanda reformların yavaş ilerlemesine, hükümetin birçok alanda ve birçok projeyi hayata geçirmede gerekli başarıyı elde edememesine neden olmuştur. Bu sorunu çözmek için eğitime büyük yatırımlar yapılması, bağımsız medyanın güçlendirilmesi, hurafelerle mücadele edilmesi ve kültürel programların geliştirilmesi gerekiyordu. Ancak güvenlik sorunları, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle bu önlemlerin çoğu uygulanmamış, uygulanırsa bile beklenen sonuçları verememiştir.

5.1.6.2. Gelenek ile Modernite Arasındaki Zıtlık ve Geleneksel Kültürün Hegemonyası

Yeni yönetimin iktidara gelmesinin ardından ülkede modernleşme yönünde çalışmalar yapılmış, eğitim sisteminin yaygınlaştırılması, kadın haklarının iyileştirilmesi ve çağdaş yönetim kurumlarının kurulması yönünde çaba sarf edilmiştir. Ancak buna karşılık, yüzyıllardır Afganistan'ın toplumsal yapısına kök salmış kabile kültürü ve toplumsal gelenekler, bu değişimlere karşı direnç gösteren bir güç olarak işlev görmüştür. Bu çatışma, devlet kurma sürecini karmaşıklaştırmanın yanı sıra toplumsal, siyasal ve hatta güvenlik çatışmalarına da yol açmıştır.

Modern adli ve idari sistemi güçlendirme çabalarına rağmen, birçok bölgede vatandaşlar Jirga, etnik konseyler ve gayri resmi mahkemeler gibi geleneksel sistemlere güvenip sorunlarını çözmek için devlet kurumları yerine onlara başvurmaya devam etti. Afganistan Şeffaflık İzleme Örgütü'nün 2020 yılında yayınladığı bir araştırmanın bulguları, Afganistan vatandaşlarının yolsuzluk nedeniyle devletin yargı ve hukuk kurumlarından ziyade halk meclislerine daha fazla güvendiğini, Afganistan vatandaşlarının %55'inin gayri resmi ihtiyar heyeti ve kabile ihtiyar heyeti mahkemelerine başvurduğunu ortaya koymuştur (Azadiradio, 2020b). Bu durum,

devlet otoritesini azaltmasına ve bir bütün olarak modern yasa ile politikaların uygulanmasını engelleyen paralel bir yapının oluşmasına neden olmuştur.

Devletin birtakım eylemleri de modern devletin sağlamlaştırılması yönünde değil, geleneksel mekanizmaların mümkün olduğu kadar sağlamlaştırılması yönünde yorumlanabilmektedir. 2004 yılında yeni anayasanın kabulüyle bir yandan geleneksel kabile kökenlerine sahip Loya Jirga adlı kurum tüzel kişiliğe kavuşurken, diğer yandan bu kurum, önemli ulusal kararları alma yetkisi bakımından ülke parlamentosundan daha üst bir konuma getirildi (Afganistan 2004 Anayasası, Md. 110, 111). Ancak uygulamada, yasal olarak oluşturulmuş ve parlamento ile toplumun farklı kesimlerinin temsilcilerinden oluşması mümkün olan bu Jirga devre dışı bırakılmış, önemli olan ulusal konularda tavsiye almak için cumhurbaşkanları anayasaya dayalı Jirga (Anayasal Jirga) yerine, defalarca Geleneksel Loya Jirga ya da Danışma Loya Jirga adı altında anayasa dışı Loya Jirgaları toplanmaya çağırılmıştır (Smith, 2019: 13).

Aşiret (kabile) kültürünün yönetimdeki etkisi ve hegemonyası liyakatin önüne geçerek etnik ve ailevi aidiyetlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, atamaların etnik kökene dayalı olarak yapılmasına ve idari yolsuzluğun devlet kurumlarında giderek daha da kökleşmesine yol açmıştır.

Gelenek ile modernite arasındaki çatışma kadın hakları alanında daha belirgin bir biçimde kendini göstermiştir. Kadınların eğitimini ve toplumsal katılımını iyileştirmeye yönelik yoğun çabalara rağmen, özellikle kırsal kesimlerde geleneksel kültür, bu reformların gerçekleştirilmesinin önünde ciddi bir engel haline gelmiştir. Birçok aile kızlarını okula göndermekten kaçınmış ve kadınların toplumdaki rolü sınırlı kalmıştır. Geleneklerin etkisi altında, başta zorla evlilik olmak üzere, Bed Daden, Bedel Daden (Değiş Tokuş), erken evlendirme, kadınların tek başına sokağa çıkması konusundaki kısıtlamalar ve bunlara benzer kadınlara yönelik çeşitli yasaklar devam etmiş (Saayi, 2016: 111-127) ve devlet de kabile değerlerinin etkisi nedeniyle bu olaylarla etkili bir şekilde başa çıkamamıştır.

Yeni medyanın gelişi, internetin yaygınlaşması ve kentleşmenin artması, geleneksel değerlere bağlı genç kuşak ile yaşlı kuşak arasındaki uçurumu

derinleştirmiştir. Kentli gençlik modern yaşam tarzıyla tanışık hale gelmiş ve böyle bir ortam birçok durumda ailevi ve toplumsal gerginliklere yol açmıştır. Kırsal, geleneksel ve kabile toplumları bu değişimlere direnç göstermiş ve bunun sonucunda gelenek ile modernite arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir.

Gelenek ile modernite arasındaki çatışma, devlete muhalif aşırılıkçı ve paramiliter gruplara, moderniteyi “Batı’nın kültürel istilası” olarak gösterme ve geleneksel toplumlardaki anti-modern duyguları kullanarak kendi yandaşlarını devşirme fırsatı vermiştir. Toplumsal değişimin toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenmemesi, devletin modern değerleri yaygınlaştırmasını imkânsız hale getirmiş ve aşırılıkçı grupların etki alanının genişlemesine yol açmıştır. Silahlı aşırılıkçı muhalifler, halkın çeşitli kesimlerinin özellikle de eğitimsiz, yarı eğitilmiş, gelenekçi ve kültürel, maddi ve bilinç açıdan ciddi yoksunluk içinde bulunan kesimler arasında nüfuz edip desteğini kazanarak hükümetin devlet inşası yönündeki çabalarını büyük ölçüde başarısızlığa uğratmayı başarmışlardır (Sardarnia ve Hosseini, 2014: 56).

Sonuç olarak, 2001-2021 yılları arasında Afganistan, gelenek ile modernite arasında derin bir çatışmanın ortasında kalmıştır. Devlet ile uluslararası toplum ülkeyi çağdaş kalkınmaya doğru itmeye çalışırken, kabile kültürü ve geleneksel değerler sınırlayıcı bir güç olarak bu değişimlerin gerçekleşmesini engellemiştir. Bu çatışma reformları başarısızlığa uğratmış, devletin meşruiyetini zayıflatmış ve yolsuzluk ile aşırıcılığın büyümesi için zemin hazırlamıştır. Özetle, gelenek ile modernite arasındaki dengesizlik Afganistan’ı istikrarsızlık ve siyasal ile toplumsal krizler yoluna sürüklemiştir.

5.2. Kırılgan Devlet Endekslerine Göre Afganistan’ın Durumu

Tartışılan faktörler ve zorluklar, Afganistan’daki devlet kırılganlığının artmasına katkıda bulunmuş ve ülkeyi en yüksek kırılganlık seviyesine sahip devletler listesine yerleştirmiştir. Görünüşte çeşitli ve bazen birbirinden bağımsız olsalar da bu etkenler aslında ortak ve tutarlı bir bağda, devletin meşruiyetinin, verimliliğinin ve

istikrarının temellerini zayıflatmıştır. Kronik siyasi krizlerden ve idari yolsuzluktan yaygın güvensizliğe, ciddi ekonomik bağımlılığa, sosyal uçurumlara, kültürel yoksulluğa ve kamu hizmetlerinin sağlanmasındaki verimsizliğe kadar, hepsi birlikte karmaşık ve iç içe geçmiş bir kriz sistemi oluşturmuştur ve Afganistan'ın uluslararası devlet kırılmalılığı listelerinde sürekli olarak en üst sıralarda yer almasına neden olmuştur.

Cumhuriyetin çöküş yılına denk gelen Barış Fonu tarafından 2021 yılında yayımlanan Kırılmalı Devletler Endeksi'nin yıllık raporuna göre Afganistan, Yemen, Somali, Suriye, Güney Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Sudan'dan sonra dünyanın en kırılmalı dokuzuncu ülkesi olup, 102.1 puan ile sınıflandırma açısından Yüksek Alarm (High Alert) Seviyesinde ülkeler kategorisinde yer almıştır (Fund for Peace, 2021: 7).

Barış Fonu'nun raporlarında Afganistan'ın dünyadaki en yüksek kırılmalılık derecesine sahip ülkeler arasında yer alması ilk kez değil, bu ülke daha önce yani 2005'ten Başarısız Devlet Endeksi olarak ve 2014'ten bu yana Kırılmalı Devlet Endeksi olarak yayımlandığı raporlarda en yüksek kırılmalılık derecesine sahip ülkeler arasında yer alırken her zaman dünyada kırılmalılık düzeyi en yüksek on ülkeden biri olmuştur (bkz. Şekil 2).

Sort by Indicator: Hover your mouse under the Indicator icon and click the sort button:

Year	Rank	Total	Indicator 1	Indicator 2	Indicator 3	Indicator 4	Indicator 5	Indicator 6	Indicator 7	Indicator 8	Indicator 9	Indicator 10	Indicator 11	Indicator 12	Indicator 13	Indicator 14
2024	7th	103.9	9.2	8.7	8.0	9.6	8.3	7.0	9.6	9.7	8.8	8.9	8.1	8.0		
2023	6th	106.6	9.7	8.7	8.3	9.6	8.2	8.5	9.4	10.0	8.7	9.2	8.6	7.7		
2022	8th	105.9	10.0	8.7	8.2	9.3	8.2	8.0	9.2	9.9	8.4	9.1	8.9	8.0		
2021	9th	102.1	10.0	8.6	7.2	9.2	8.1	7.0	8.7	9.8	7.4	9.0	8.8	8.3		
2020	9th	102.9	9.9	8.9	7.5	8.3	7.7	7.5	9.0	9.5	7.6	9.0	9.3	8.6		
2019	9th	105.0	10.0	8.6	7.8	8.6	7.5	7.8	9.0	9.8	7.9	9.3	9.6	9.1		
2018	9th	106.6	10.0	8.6	8.1	8.3	7.8	8.1	9.1	10.0	8.2	9.2	9.9	9.4		
2017	9th	107.3	10.0	8.6	8.4	8.3	7.5	8.2	9.1	9.9	8.5	9.3	9.8	9.7		
2016	9th	107.9	10.0	8.6	8.6	8.5	7.5	8.4	9.1	9.6	8.7	9.5	9.5	9.9		
2015	8th	107.9	10.0	9.3	8.9	8.6	7.2	8.1	9.7	9.3	8.6	9.3	9.1	9.8		
2014	7th	106.5	10.0	9.4	8.7	8.3	7.5	7.8	9.5	9.0	8.3	8.8	9.3	9.9		
2013	7th	106.7	9.9	9.4	9.2	8.2	7.8	7.2	9.4	8.8	8.4	9.3	9.2	10.0		
2012	6th	106.0	9.7	9.4	9.4	7.7	8.1	7.4	9.5	8.5	8.5	8.9	9.0	10.0		
2011	7th	107.5	9.8	9.4	9.3	8.0	8.4	7.2	9.7	8.5	8.8	9.1	9.3	10.0		
2010	6th	109.3	9.7	9.4	9.7	8.3	8.2	7.2	10.0	8.9	9.2	9.5	9.2	10.0		
2009	7th	108.2	9.9	9.1	9.6	8.3	8.4	7.2	9.8	8.9	8.8	9.3	8.9	10.0		
2008	7th	105.4	9.6	8.8	9.5	8.5	8.1	7.0	9.2	8.3	8.4	9.1	8.9	10.0		
2007	8th	102.3	9.0	8.5	9.1	8.3	8.0	7.0	8.8	8.0	8.2	8.5	8.9	10.0		
2006	10th	99.8	8.2	8.0	9.1	7.5	8.0	7.0	8.3	8.0	8.2	7.9	9.6	10.0		

Şekil 2. Barış Fonu Kırılmalı Ülke Endeksi 2006-2024 Raporlarına Göre Afganistan'ın Durumu
Kaynak: Barış Fonu, <https://fragilestatesindex.org/country-data/>, (Erişim Tarihi: 02.07.2025)

Ekonomi ve Barış Enstitüsü (*Institute for Economics and Peace-IEP*) tarafından yayınlanan Küresel Barış Endeksi'nde (*Global Peace Index-GPI*) 2021 yılında Afganistan Toplam 3.57 puanla 163 ülke arasında 163. sırada ve Daha Az Barışçıl (*Less Peaceful*) ülkeler arasındaydı (Institute for Economics and Peace, 2021).

Afganistan, Dünya Bankası tarafından yayınlanan WGI endeksinde de iyi bir konumda değildir. 2021'de sırasıyla Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik, Siyasi İstikrar ve Şiddet/Terörizmin Olmaması, Hükümet Etkinliği, Düzenleyici Kalite, Hukukun Üstünlüğü ve Yolsuzluğun Kontrolü başlıkları olmak üzere altı göstergede, 7.2, 1.4, 5.2, 8.1, 1.9 ve 12.4 yüzdelerle sıralama ile (World Bank, 2021) yaklaşık 200 ülke arasında yönetim, hukuk, şeffaflık ve istikrar gibi göstergeler açısından çok kötü ve kritik bir durumda, neredeyse küresel ölçekte en alt sıralarda yer almıştır.

2022 yılı OECD Kırılganlık Durumları raporunda Afganistan, Somali, Güney Sudan ve Yemen ile güvenlik, politik, ekonomik, sosyal, insani ve çevresel olmak üzere altı boyutta aşırı kırılganlığa sahip olan “son derece/aşırı kırılgan” ülkeler listesinde en üst sırada yer alan dört ülkeden biri olarak sıralanmıştır (OECD, 2022: 31). Kuruluşun en son (Kırılganlık Durumları 2025) raporunda yine Afganistan, Güney Sudan, Somali ve Yemen ile son derece kırılgan ülkeler listesinde en üst sırada yer almıştır (OECD, 2025: 51). Sistemik Barış Merkezi tarafından Global Report Serisi içerisinde yayınlanan Devlet Kırılganlık Endeksi ve Matrisi ya da Marshall Endeksi'nde de 0'dan 24'e kadar puanlanan, 24'ün en yüksek kırılganlık seviyesini gösterdiği sıralamada, Afganistan 21 puanla “son derece kırılgan” sekiz ülkeden biri olarak belirlenmiştir (Marshall ve Elzinga-Marshall, 2017: 45).

5.3. 20 Yıllık Cumhuriyetin Düşüşü ve İslam Emirliği'nin Yeniden Kuruluşu

Daha önce belirtilen faktör ve zorluklar Afganistan'ı ciddi şekilde zayıflatmış ve kırılgan bir duruma sokmuştur. Yabancı güçlerin varlığı ve 300 binden fazla ulusal

silahlı kuvvet göz önüne alındığında, devletin en azından kısa vadede askeri olarak düşme olasılığı zayıf bir ihtimal olsa da cumhuriyetin düşüşüne yol açan şey aslında ABD ile Tehrik-i-Taliban arasında imzalanan “Doha Anlaşması” oldu.

Afganistan Devleti ile müzakere etmeyi her zaman reddeden, kukla olduğunu öne süren ve ABD ile doğrudan müzakere isteyen Tehrik-i-Taliban, son olarak ABD'nin kendileriyle 29 Şubat 2020'de Katar'ın başkenti Doha'da aylarca süren doğrudan müzakerelerin ardından iki taraf arasında, resmen Afganistan'a Barış Getirme Anlaşması (Agreement for Bringing Peace to Afghanistan) olarak bilinen (bkz. Ek 3), genellikle de Doha Anlaşması olarak adlandırılan ve amacı Afganistan'daki 2001-2021 savaşını sona erdirmek olan bir anlaşma imzalandı (Aljazeera, 2020b).

Doha Anlaşması dört bölümden oluşmaktaydı:

- Afganistan topraklarının herhangi bir grup veya kişi tarafından ABD ve müttefiklerinin güvenliğine karşı kullanılmasını önleyecek garantiler ve uygulama mekanizmaları.
- Garantiler, uygulama mekanizmaları ve tüm yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesi için bir zaman çizelgesinin duyurulması.
- Yabancı güçlerin tamamen çekilmesi için garantilerin ve uluslararası tanıkların huzurunda zaman çizelgesinin duyurulmasının ve uluslararası tanıkların huzurunda Afganistan toprağının ABD ve müttefiklerinin güvenliğine karşı kullanılmayacağını garanti edilmesinin ve duyurulmasının ardından, ABD tarafından bir devlet olarak tanınmayan ve Taliban olarak bilinen Afganistan İslam Emirliği, 10 Mart 2020'de Afgan taraflarıyla Afganistanlılar-arası müzakerelere başlayacak.
- Kalıcı ve kapsamlı bir ateşkes, Afganistanlılar-arası diyalog ve müzakerelerin gündeminde yer alacak. Afganistanlılar-arası müzakerelerin katılımcıları, Afganistan'ın gelecekteki siyasi yol haritasının tamamlanması ve mutabakat sağlanmasıyla birlikte duyurulacak olan ortak uygulama mekanizmaları da dâhil olmak üzere

kalıcı ve kapsamlı bir ateşkesin tarihi ve yöntemleri ele alınacak (Agreement for Bringing Peace to Afghanistan, 2020: 1).

Anlaşma metnine göre, yukarıdaki dört bölüm birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı olup, her biri üzerinde mutabık kalınan takvim ve koşullara göre uygulanacaktır. İlk iki bölümde anlaşmaya varılması, son ikisinin de önünü açacaktır.

Anlaşmanın ilk bölümüne göre ABD, anlaşmanın duyurulmasından itibaren 14 ay içinde tüm sivil ve diplomatik olmayan personel, özel güvenlik görevlileri, eğitmenler, danışmanlar ve destek hizmeti personeli dâhil olmak üzere tüm ABD askeri güçlerini, müttefiklerini ve koalisyon ortaklarını çekmeyi taahhüt etti. ABD ayrıca iki taraf (Afganistan hükümeti ve Tehrik-i-Taliban) arasında güven inşa edilmesi amacıyla, 10 Mart 2020'ye kadar beş bin Taliban tutuklusunu ile bin hükümet tutuklusunun serbest bırakılması için ortak bir çalışma başlatmayı taahhüt etti ve toplam olarak da her iki tarafın tüm tutuklularının üç ay içinde serbest bırakılacağını belirtti. ABD, Afganistanlılar-arası görüşmelerin başlamasıyla birlikte Taliban üyelerine yönelik mevcut yaptırımlarını yeniden gözden geçireceğine ve ayrıca Taliban üyelerinin adlarını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlar listesinden çıkarmaya çalışacağına söz verdi. Buna karşılık İslam Emriği olarak tanımlanan Tehrik-i-Taliban da şunları taahhüt etti:

- Taliban, El Kaide de dâhil olmak üzere üyelerin, bireylerin veya grupların Afganistan topraklarını ABD ve müttefiklerini tehdit etmek için kullanmasına izin vermeyecektir.
- Taliban, ABD'nin veya müttefiklerinin güvenliğini tehdit etmek isteyenlere Afganistan'da yerlerinin olmadığı yönünde açık bir mesaj göndermiş ve üyelerine bu tür gruplarla iş birliği yapmamaları talimatını vermiştir.
- Taliban, ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir grubun Afganistan'a girişini engelleyecek, bu tür grupların eleman toplamasına, eğitilmesine veya fonlanmasına izin vermeyecek ve bu tür gruplara ev sahipliği yapmayacaktır.

- Taliban, Afganistan'a sığınan grupların ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit etmemesi için uluslararası göç yasalarına ve bu anlaşmanın hükümlerine uygun olarak onlarla ilgilenmeye kararlı olacaktır.
- Taliban, ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit eden gruplara Afganistan'a girebilmeleri için vize, pasaport, seyahat izni veya başka herhangi bir yasal belge vermeyecektir (Agreement for Bringing Peace to Afghanistan, 2020: 1-3).

ABD ile Tehrik-i-Taliban arasındaki barış görüşmelerinde ve Doha Anlaşması'nın maddelerinde göz ardı edilmesinden rahatsız olan Afganistan hükümeti, Taliban tutuklularının serbest bırakılması da dâhil olmak üzere bu anlaşmada alınan kararlara karşı çıktı ve Cumhurbaşkanı Gani "Afganistan hükümetinin Taliban tutuklularını serbest bırakma konusunda hiçbir yükümlülüğü yoktur" (Daily Afghanistan, 2020) diye buna açıkça itiraz etti. Ancak sonunda Taliban tutuklularının serbest bırakılmasını kabul etti ve serbest bırakılmaları emrini verdi (DW, 2020b).

Afganistan Devleti, birkaç aşamada, iyi niyet ifadesi olarak adlandırdığı şekilde, Doha'da Afganistanlılar-arası müzakereler başlamadan önce yalnızca 5 bin tutukluyu değil, 6 binden fazla Tehrik-i-Taliban tutuklusunu serbest bıraktı. Ancak Taliban'ın daha 7 bin tutuklunun serbest bırakılmasını istemesi, Afganistanlılar-arası müzakere sürecini zorlaştıran bir sorun haline geldi (Jomhorneews, 2020). Bu arada, yabancı güçlerin Afganistan'dan çekilmesi anlaşmaya uygun şekilde başlamış ve devam etmiş olmasına rağmen, ABD Başkanı Joe Biden'ın tüm güçlerin 11 Eylül 2021'e kadar çekileceğini açıklayarak çekilme için son tarihi duyurması (Reuters, 2021a), işleri Tehrik-i-Taliban lehine çeviren bir gelişme oldu.

Yabancı kuvvetlerin geri çekilme sürecinin devam etmesi ve başta ABD olmak üzere yabancı güçlerin çekilmesi için son tarihin açıklanmasıyla paralel olarak, ülkenin farklı bölgelerinde Afganistan Devletiyle fiili savaş halinde olan Tehrik-i-Taliban, Mayıs 2021'den itibaren saldırılarını yoğunlaştırarak il merkezlerine doğru ilerlemeye başladı (NBC News, 2021). Tehrik-i-Taliban, bir haftadan kısa bir sürede ülkenin 34

ilinden sekiz il merkezini ele geçirerek (Guardian, 2021), 10 Ağustos 2021 itibarıyla Afganistan topraklarının %65'ini kontrol altına aldı (Reuters, 2021b). Nihayet 15 Ağustos'ta Taliban güçleri Kabil'e girdi ve Muhammed Eşref Gani Afganistan'dan kaçtı (Associated Press, 2021).

Eşref Gani'nin Birleşik Arap Emirlikleri'ne kaçması ve başkentin Tehrik-i Taliban tarafından ele geçirilmesiyle yirmi yıllık cumhuriyet sona erdi. Birkaç gün sonra (19 Ağustos 2021) Taliban resmen hükümetini ilan etti. Taliban, hükümetine "Afganistan İslam Emirliği" adını verdi.

5.4. Değerlendirme: 2021'e Giden Süreçte Devlet Kırılganlığının Kurumsal Çöküşe Dönüşümü

Afganistan Cumhuriyeti'nin 2021'de çökmesi, ani bir olaydan çok, tezde ayrıntılı biçimde ortaya konduğu üzere, yirmi yıllık kırılgan devlet inşa sürecinin yapısal sınırlarının bir sonucudur. Bu dönemde devlet, biçimsel kurumlar aracılığıyla modern bir yönetim görüntüsü sunsa da kavramsal çerçevede başarısız devletin tüm temel göstergelerini giderek belirginleştirmiştir. Siyasal, yönetsel, güvenlik, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan eşzamanlı zafiyetler, kırılganlığı sistemik bir hale getirmiş; dış desteğin azalmasıyla birlikte bu zafiyetler bir çöküş dinamiğine dönüşmüştür.

Siyasal düzlemde, devletin meşruiyet krizi derinleşmiştir. Aşırı merkezileştirilmiş yönetim yapısı ve seçim süreçlerine ilişkin tartışmalar, toplumun geniş kesimlerinde rejime yönelik güveni zayıflatmıştır. Siyasal iktidarın büyük ölçüde dış desteğe ve kişisel güç ilişkilerine dayanması, meşruiyetin kurumsal temellerini erozyona uğratmıştır. Kavramsal çerçeveye göre, meşruiyetin dışsal kaynaklarla sürdürülmesi, devletin kırılganlık derecesini artıran kritik bir göstergedir. Bu süreçte, devlet otoritesi biçimsel olarak sürse de toplumsal rızayı temsil etme kapasitesi giderek azalmış; siyasal katılım, demokratik görünüm altında elit rekabetine indirgenmiştir.

Yönetmel düzeyde, bürokratik kapasite zayıflığı ve yaygın yolsuzluk, devletin işlevsel bütünlüğünü sarsmıştır. Ayrıca, idari sistemde liyakatten uzak atamalar, bürokratik rant ağları ve dış yardımların kötüye kullanımı, kamu yönetiminin meşruiyetini aşındırmıştır. Bu tablo, kırılğan devlet göstergelerinden “kurumsal etkinlik eksikliği” ve “kamu kaynaklarının keyfi kullanımı” ölçütleriyle örtüşmektedir. İdarenin rasyonel ve hesap verebilir bir yapıya dönüşmemesi, devlet-toplum ilişkilerini bürokratik güvensizlik temelinde yeniden üretmiştir. Böylelikle yönetişim, halkın katılımını teşvik eden bir süreç olmaktan çıkıp, dış fon akışını idare eden bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Güvenlik alanında, devletin zor kullanma tekelinin parçalanması başarısızlık sürecinin belirleyici unsurudur. Tezde açık biçimde gösterildiği gibi, devlet dışı silahlı grupların varlığı ve kırsal bölgelerde yeniden örgütlenmesi, devletin güvenlik kapasitesini işlevsiz hale getirmiştir. Gerilla savaşı ve terör saldırılarının artışı, kamu düzenini sürekli olarak istikrarsızlaştırmıştır. Bu durum, kavramsal çerçevede başarısız devletin temel göstergesi olan “kamusal güvenliğin sağlanamaması”na tam olarak karşılık gelir. Ordunun moral kaybı, polis teşkilatının yetersizliği ve güvenlik güçlerinin yabancı askerî desteğe aşırı bağımlılığı, devletin kendi güvenliğini kendi araçlarıyla koruyamayacak ölçüde zayıfladığını göstermiştir.

Toplumsal düzlemde ise etnik bölünmüşlük, geleneksel yapıların direnci ve kimlik temelli ayrışma Afganistan’ın ulus-devletleşme sürecini sekteye uğratmıştır. Tezde, toplumun aşırı gelenekçiliği, eğitimde yetersizlik ve kadınların kamusal yaşamdan dışlanması gibi olgular, modern vatandaşlık bilincinin gelişmesini engelleyen faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu tablo, kırılğan devlet göstergelerinden “toplumsal bütünleşme eksikliği”ni somutlaştırmaktadır. Ulusal kimlik projesinin tamamlanamaması, siyasal meşruiyetin yerel kimlikler ve kabile bağları üzerinden şekillenmesine yol açmış; bu da merkezi otoritenin toplumsal zeminini daraltmıştır.

Ekonomik düzeyde, devletin sürdürülebilir gelir kaynaklarından yoksun olması, kırılğanlığın ekonomik temellerini güçlendirmiştir. Tezde vurgulandığı üzere, yoksulluk, mali yolsuzluk, dış yardımlara bağımlılık ve kapsamlı kalkınma planlarının eksikliği, devletin “ekonomik yönetim kapasitesi”ni yok denecek ölçüde

zayıflatmıştır. Gayrisafi yurt içi hasılanın önemli kısmı dış finansmanla sağlanmış; kaynakların üretken alanlara yönlendirilmemesi, toplumun refah düzeyinde kayda değer bir iyileşme yaratmamıştır. Bu durum, başarısız devletin “kamusal malları üretme ve dağıtma yetersizliği” ölçütüne tam olarak uymaktadır.

Kültürel düzeyde, gelenek ile modernite arasındaki çatışma, devletin dönüşüm kapasitesini sınırlamıştır. Modern kurumların toplumsal tabanda karşılık bulamaması, kültürel hegemonyanın geleneksel normlar lehine sürmesi, reformların içselleşmesini engellemiştir. Devletin kültürel meşruiyeti, ulus inşasının gerektirdiği ortak sembolik değerleri üretmekte başarısız kalmıştır. Bu, kırılğan devletin “meşruiyetin kültürel temellerinde süreklilik sağlayamama” göstergesidir.

Son olarak, dış müdahaleler ve jeopolitik rekabetler, Afganistan’ın bağımsız politika geliştirme kapasitesini sınırlandırmıştır. Devletin güvenlik ve kalkınma politikalarının önemli ölçüde dış aktörler tarafından belirlenmesi, kavramsal çerçevede “egemenliğin kısıtlanması” ölçütünü karşılar. Bu dış bağımlılık, devletin iç istikrarını sürdürmemesine, 2021’deki ani rejim değişikliğinde olduğu gibi, dış desteğin çekilmesiyle birlikte yapısal çöküş yaşamasına yol açmıştır.

Bütün bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, Afganistan 2021’e gelindiğinde kırılğan bir devletten öteye geçerek, kavramsal tanımlara göre tam ölçekli başarısız devlet niteliğini kazanmıştır. Meşruiyet kaybı, yönetsel çöküntü, güvenlik boşluğu, toplumsal çözülme ve ekonomik bağımlılık, devletin işlevsel kapasitesini ortadan kaldırmıştır. Cumhuriyetin düşüşü, yalnızca bir rejim değişimi değil, aynı zamanda ulus-devlet projesinin başarısızlığının somutlaşmış biçimi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Afganistan’ın 2001-2021 arasındaki devlet inşa süreci, kavramsal çerçeve açısından değerlendirildiğinde, başarısız devlet olgusunun klasik tüm göstergelerini taşımakta olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Cumhuriyet deneyimi, kırılğan bir yapının dışsal destekle ayakta tutulduğu geçici bir istikrar döneminden ibaret kalmış; yapısal kırılğanlık, nihayetinde sistematik bir çöküşle sonuçlanmıştır. Bu çöküş, Afganistan’da devlet başarısızlığının tarihsel sürekliliğini bir kez daha teyit

etmiş; modern devletin kurumsallaşmasının yalnızca biçimsel değil, derin toplumsal dönüşüm gerektirdiğini göstermiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

17. yüzyılda ulus-devletleşme ve merkezi devletlerin kurulması ile ulus-devletlerin sayısının artıp küresel siyasetin en önemli aktörleri haline gelmeleriyle modern devletlerin görev ve sorumlulukları artmıştır. Devletlerin görevlerinin artmasına paralel olarak devletlerin başarısı ve başarısızlığı tartışması gündeme gelmiş, literatürde zayıf, kırılğan, başarısız ve çökmüş devlet gibi kavramlar kullanılmaya başlamıştır. Başarısız devletler, güvenlik sorunlarının yaşandığı özellikle merkeze uzak bölgelerde devlet dışı aktörlerin etkisiyle zayıflayan otorite, sağlık ve eğitim gibi temel kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmadığı ve devlet meşruiyetinin tartışılmasıyla karakterize edilirken, çökmüş devletler ise tüm bu alanlarda yetersiz kalıp başarısızlığın uç bir örneğini teşkil etmektedir.

Devletlerin kırılğanlık derecesinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel vb. çeşitli iç ve dış faktörler rol oynamakta, başarısızlıklarına ve çöküşlerine zemin hazırlamaktadır. Nitekim, devletlerin kırılğanlığı, başarısızlığı ve çöküşü, toplumların siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel vb. pek çok açıdan zarar görmesine hem ulusal hem de uluslararası düzeyde krizlere yol açmaktadır. Başka bir deyişle, devletlerin yüksek kırılğanlığı, başarısızlığı ve çöküşü yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de olumsuz etkilere neden olmaktadır. Meşruiyet eksikliği, güvenlik yokluğu, iç savaşların varlığı, kamu hizmetlerini sağlama yetersizliği vb. durumlar, ilk etapta başarısız ya da çökmüş devletin kendisine ve vatandaşlarına zarar verse de bir sonraki adımda zararları, kitlesel göçler, terör eylemlerinin yayılması, kaçakçılığın artması, bulaşıcı hastalıkların yayılması, organize suçların genişlemesi gibi bölgesel ve hatta uluslararası güvenliği ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Devletin tüm topraklarını kontrol edebilecek ve vatandaşlarını iç ile dış tehditlerden koruyabilecek gerekli otoriteye sahip olmaması; devlet eylemlerinin yasallığa dayanmaması ve vatandaşlarını memnun edecek şekilde temel görevlerini yerine getirememesi; ayrıca kamu hizmetleri ile refahın sağlanması konusunda yetersiz kalması devletlerin başarısızlıklarının ana nedenleri ve göstergeleri olarak belirtilebilir. Bu nedenle yasaların ve izlenecek kamu politikalarının bu faktörlere

odaklanarak tasarlanması ve uygulamaya konulması önem arz etmektedir. Devlet kırılabilirliği ve başarısızlığı sorununun çok boyutlu niteliği göz önünde bulundurularak, devletlerin kırılabilirliğini-başarısızlığını ortadan kaldırmak için tüm boyutları dikkate alan geniş bir yelpazede çözüm önerileri sunulmuş “ulus inşası, devlet inşası ve barış inşası” gibi kavramlar literatürde yerini almıştır.

Devlet kırılabilirliği-başarısızlığı bağlamında Afganistan’ın 1919 yılında bağımsız bir devlet olarak kuruluşundan bugüne kadar, ülkenin modern ve istikrarlı bir devlet oluşturma yolunda sayısız zorlukla karşılaştığı, zayıflık, kırılabilirlik, başarısızlık ve hatta çöküşün açık belirtilerine tanık olduğu görülmektedir.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra Emir Emanullah Han, modern reformlar yaparak “Afgan milliyetçiliği” ekseninde güçlü bir devlet kurmaya çalışmıştır. Ancak reformlardaki acelecilik ve aşırılıklar, dini ve geleneksel güçlerin yoğun direnişiyile karşılaşmış ve nihayetinde Emanullah Han 1929’da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Onun devrilmesi ile 1929 yılında iktidara gelen Emir Habibullah Kalakani, iç savaşların ve dış müdahalelerin giderek yaygınlaşması nedeniyle, iktidarda dokuz ay kalabilmiştir.

1929 yılında Habibullah Kalakani’nin devrilmesinin ardından iktidara gelen Nadir Han, muhalifleri şiddetle bastırma pahasına da olsa ülkede istikrarı sağlamaya çalışmış; ancak iç sorunlarla karşı karşıya kaldığı için istikrarlı bir merkezi hükümet kurma çabaları da iç direnişiler ile siyasal krizler nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. Bu arada 1933 yılında Nadir Han’ın suikasta uğraması, devletin güvenliği koruma ve istikrarı sağlama konusunda yetersiz kaldığının belirgin bir göstergesi oldu. Ondan sonra oğlu Zahir Şah 1973 yılına kadar Afganistan Kralı olarak hüküm sürdü.

Zahir Şah dönemi daha çok istikrarlı ve iç krizlerden uzaklığıyla tanınır; ancak yolsuzluk, yaygın yoksulluk ve devlet kurumlarındaki zayıflık gibi temel sorunlar, varlığını sürdürdü. Nihayet 1973 yılında Zahir Şah, kuzeni Davud Han tarafından askeri bir darbeye iktidardan uzaklaştırıldı ve Afganistan’da Cumhuriyet ilan edildi.

Daha önce Afganistan başbakanı olan Davud Han’ın iktidarı sırasında ekonomik kalkınma, kendi kendine yeterlilik ve altyapı inşası için çabalar sarf edildi.

Ancak Davud Han'ın bir yandan kendi başına hareket etmesi ve diktatörlük eğilimleri, diğer yandan ekonomik sorunlar ve siyasi krizler, halkın rızasına dayalı ve iç ile dış baskılara direnebilen bir cumhuriyet kurmasını engelledi.

1919-1978 döneminde başlayan modernleşme çabaları ve merkezileşme girişimleri, biçimsel devlet mekanizmalarının kurulmasına katkı sağlasa da bunların toplumsal meşruiyete dayanan ve kapsayıcı bir ulus inşasıyla ilişkilendirilmesi başarısız olmuştur. Emanullah Han'dan Zahir Şah'a uzanan süreçte reformların uygulanma biçimi, yerel otoritelerin, kabile yapılarının ve dini öznelerin dirençlerinden ayrı düşünülmedi; reformlar genellikle merkezden dayatılan bir karakter taşıdı ve bu da meşruiyet zeminini aşındırmıştır. Bu tarihsel aşama, bugün kavramsal tartışmalarda “meşruiyet eksikliği” ve “idari kontrolün coğrafi sınırlılığı” olarak adlandırılan kırılmalılık göstergelerinin temelini atmıştır. Diğer bir ifadeyle, devletin hukuki-ideolojik çerçeveyi kurabilme kapasitesi ile fiili egemenliği arasındaki fark, daha o dönemden itibaren Afganistan Devleti'nin yapısal açığını oluşturmuştur.

1978 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisi Sovyetlerin desteğiyle bir darbeyle iktidarı ele geçirdi ve Davud Han darbe neticesinde öldürüldü. Haft-i Sevr Darbesi olarak da bilinen komünist darbe, ülkeyi Sovyetler Birliği ile ABD arasında bir vekalet savaş alanına dönüştüren, çeşitli sol ve sağ hareketleri birbirine karşı hararetli bir savaşa sürükleyen ve 1979'da Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahalesine (işgaline) yol açan uzun bir siyasi kriz döneminin başlangıcı oldu.

Sovyetlerin ülkeyi işgal etmesiyle birlikte, onlara karşı “Cihad” adı verilen mücadele tüm ülkeye yayıldı. Sovyetler Birliği ile Afganistan'daki savaş 1989'a kadar sürdü ve Sovyetlerin desteklediği komünist rejim, Afganistan halkı ve Mücahit grupları da dâhil olmak üzere içerideki muhaliflerine karşı direnemedi. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve komünist rejimin 1992'de düşmesinin ardından farklı cihadi partiler ve gruplar Kabil'deki yönetimi ele geçirdi. Ancak bu partiler ve gruplar, iktidarı ele geçirmek için iç savaşa giriştiler ve “Afganistan İslam Devleti” adı verilen Mücahitlerin yönetimi de krizleri aşamadı ve istikrarlı bir devlet oluşturmasında yetersiz kaldı.

Çeşitli cihatçı örgütler arasındaki savaş birkaç yıl devam etti. Başkenti savaşların ana sahnesi haline dönüştüren bu savaşlar sonucunda ülkenin tüm altyapısı büyük ölçüde tahrip oldu ve milyonlarca insan yurt dışına göç etmek zorunda kaldı. Mevcut krizden yararlanarak ve iç savaşları sona erdirme iddiasıyla, Tehrik-i-Taliban adlı İslamcı bir hareket Afganistan'ın güney bölgesinden ortaya çıktı ve 1996'da Kabil'i ele geçirerek "Afganistan İslam Emirliği" adı altında yeni bir yönetim kurdu. Taliban İslam Emirliği de karmaşık iç ve dış dinamikler nedeniyle istenilen verimliliğe ulaşmakta zorlandı ve nihayet 2001 yılında ABD ve müttefiklerinin saldırısıyla devrildi.

İslam Emirliği'nin devrilmesinin ardından uluslararası toplumun denetimi ve doğrudan desteğiyle Afganistan'da yeni bir yönetim kuruldu. Yeni düzenin kurulmasıyla birlikte ulus inşası, devlet inşası, barış inşası, kısacası modern bir demokratik cumhuriyetin şekillendirilmesi meselesi bir kez daha gündeme geldi.

Bu bağlamda, uluslararası toplum ve Afganistan Devleti tarafından milyarlarca dolarlık maliyetle çeşitli programlar, projeler, stratejiler ve çözümler tasarlanıp uygulamaya geçirildi. Ancak, bir kez daha, ulus-devlet inşası ve barış inşası projesi kısır kaldı ve yeni sistem, güvenliği sağlama, ülke genelinde devlet egemenliğini pekiştirme, kalkınma, kamu hizmeti sunma ve kamu refahını sağlama gibi temel görevlerini yerine getirmede, 15 Ağustos 2021'de düşene ve Tehrik-i-Taliban'ın bir kez daha ülkenin kontrolünü ele geçirene kadar gerekli başarıyı elde edemedi.

1978-2001 dönemi, kırılmalığın kurumsal erozyondan siyaseten patlayan bir başarısızlığa dönüştüğü bir kırılma noktasıdır. Sevr Darbesi, ideolojik bir yönetim biçiminin zor kullanımıyla dayatılması; Sovyet müdahalesi ise dışsal güç tarafından biçimlendirilen bir rejim zeminini ortaya koymuştur. Tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak sunulduğu üzere, bu süreçte devletin güvenlik tekeli çöktü, kamu hizmetleri askıya alındı ve iktidar boşluklarında yerel silahlı aktörler egemenlik alanları kurmuştur. Kavramsal açıdan bakıldığında burada iki temel mekanizma devreye girmiştir: Birincisi, meşruiyetin içten yıpranması; ikincisi ise egemenliğin dışsal ve parçalı mecralara kaymasıdır. Bu ikili bozulma devletin yeniden inşa edilemez bir kırılmalığa doğru ilerlemesine yol açmış; kamu otoritesinin dağılması ve

bölgesel güçlerin devlet fonksiyonlarını ikame etmesi, Afganistan'ı başarısız devlet kategorisinin sınırlarına taşımıştır.

2001 sonrası dönem teoride “yirmi yıllık fırsat” olarak tanımlanabilecek bir imkân sunmuştur. Pratikte ise bu dönem kırılmanın kurumsallaştığı bir yeniden yapılanma tecrübesine dönüşmüştür. Bonn süreci, yeni anayasa ve uluslararası yardım mimarisi biçimsel olarak devletin yeniden kurulduğunu gösterse de, tezin bulguları bu kurulumun büyük oranda dışsal kaynaklı ve dışsal meşruite dayandığını ortaya koymaktadır. Uluslararası fonlar, misyonlar ve yeniden yapılanma programları devlet aygıtına kaynak sağladı; fakat bu kaynakların aktarım biçimi, yerel kapasiteyi derinleştirmek yerine dış aktörlerin sırtına bağımlı bir uygulama modeli oluşturmuştur. Böylelikle devlet, kendi içinde sürdürülebilir bir idari-mali taban oluşturamadan işlevsellik sergilemeye çalışmıştır. Bu süreç, kavramsal çerçevedeki “yapısal bağımlılık” ve “yapay istikrar” tespitlerini doğrulamaktadır: kurumsal görünüm var, fakat içsel güvenceler yoktur.

Görüldüğü üzere, yüz yılı aşkın bir süre boyunca Afganistan, yönetim, güvenlik ve kalkınma açısından her zaman ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmış, hükümetler ülkeyi iç krizlerden ve dış tehditlerden etkin bir şekilde kurtaramamıştır.

1919 yılında bağımsızlığın ilanı ile kurulan ilk bağımsız krallık, 1929 yılındaki halk ayaklanmaları sonucunda devriliş yerini iç savaflara bırakmış, krallıktan cumhuriyete geçiş de 1973 yılında kansız da olsa bir askeri darbeyle gerçekleşmiştir. Cumhuriyet, 1978 yılında kanlı bir darbeyle komünist rejime dönüştürülmüş, komünist rejim, halk ayaklanmaları ve çeşitli cihatçı grupların kendisine karşı mücadelesi sonucunda 1992 yılında yıkılmıştır. Mücahitlerin kurduğu İslam Devleti, iç savaşlar nedeniyle ciddi şekilde zayıflamış ve 1996 yılında Tehrik-i-Taliban tarafından ve Taliban'ın İslam Emirliği de 2001 yılında ABD ile müttefiklerinin saldırısıyla devrilmiştir. Nihayet 2001'de kurulan Taliban sonrası hükümet de uluslararası toplumun tüm yardım ve desteğine rağmen sadece yirmi yıl sürmüş ve 2021'de çöküp Tehrik-i-Taliban bir kez daha iktidarı ele geçirmiştir. Böylelikle, Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak kuruluşundan bu yana, bir yandan bu ülkenin hukuka dayalı, vatandaş merkezli modern bir ulus devlet oluşturmayı başaramadığı, diğer yandan her

zaman kırılğanlığın, zayıflığın ve başarısızlığın, bazı durumlarda da çöküşünün belirgin işaretlerine tanık olduğu görülmektedir.

Afganistan'daki devletin başarısızlığının/kırılğanlığının altında yatan çeşitli siyasi, idari, güvenlik, ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerin bir araya gelmesiyle, istikrarlı ve etkili bir devlet kurulması mümkün olmamıştır. 19. yüzyıldan 1979'daki Sovyet işgaline ve ardından 2001'deki Amerikan varlığına kadar süren dış müdahalelerden, iç savaşlar, sistemsal yolsuzluk ve sağlam bir altyapının eksikliği gibi iç sorunlara kadar, hepsi devletin başarısızlığa uğrama sürecinde etkili rol oynamıştır. Nitekim İngiliz müdahalelerinden Sovyetler Birliği ile savaşa ve 2001'deki Amerikan saldırısına kadar her biri ülkenin iç durumu üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Sovyetlerin 1989'da çekilmesinin ardından yaşanan iç savaş ve etnik ayrılıklar, devletin çökmesine ve daha sonra da Taliban'ın yükselişine yol açmıştır. Taliban İslam Emirliği'nin devrilmesi ve Batı destekli yeni bir düzeninin kurulmasından sonra bile Afganistan Devleti'nin güvenlik ve meşruiyetini sağlayamaması ve Tehrik-i Taliban'ın devlete karşı savaşının devam etmesi, krizi daha da derinleştirmiştir.

Afganistan, coğrafi konumu ve bölgesel jeopolitik rekabetler nedeniyle her zaman dış müdahalelere sahne olmuştur. Komşu ülkelerin, özellikle Pakistan'ın Afganistan'ın iç siyasetinde derin etkileri, dış müdahaleler ve küresel ile bölgesel güçler arasında çıkar çatışmaları, Afganistan'ın krizlerden tam olarak çıkamamasına ve devletin ülke genelinde egemenliğini tesis edememesine neden olmuştur.

Afganistan'daki devletin başarısızlığının bir diğer önemli nedeni, devletin çeşitli kademelerine sızmış olan yaygın yolsuzluktur. Bu yolsuzluk, kamuoyunun devlete olan güveninin azalmasına ve dolayısıyla kamuoyunun ve uluslararası desteğin azalmasına neden olmuştur. Öte yandan mali kaynak, nitelikli insan gücü ve gerekli altyapı eksikliği nedeniyle kamu kurumları görevlerini etkin bir şekilde yerine getirememiştir. Bu sorunlar, ülke politikalarını güçlü bir şekilde etkileyen etnik ve aşiretsel ayrışmaların varlığıyla birleşince, devletin ulusal bütünlük ve birliği sağlamasını zorlaştırmıştır.

Güvenlik sorunları da Afganistan Devleti'nin başarısızlığında bir diğer önemli faktör olmuştur. Devletin ülke çapında güvenliği sağlayamaması, devlet karşıtı silahlı milis gruplarının çeşitli bölgelerde nüfuz kazanmasına ve ülkedeki yaygın güvensizlik ortamından yararlanarak birçok alanı kontrol altına almasına olanak sağlamıştır. Afganistan güvenlik güçlerini kurma ve donatma yönündeki yoğun çabalara rağmen, bu güçler iç ile dış tehditlere karşı bağımsız ve etkili bir şekilde direnmeyi başaramamıştır. Öte yandan, isyancı gruplara yönelik dış destek, krizleri daha da karmaşık hale getirmiş ve barışçıl çözümleri daha da zorlaştırmıştır.

Bu güvenlik zaaflarına yönelik güvenliği yeniden yapılandırma çabaları da benzer ikilemeyle karşılaşmıştır. Ulusal ordunun ve polisin inşası güçlü bir merkezi otorite gerektirir; ancak tezde ayrıntılarıyla gösterildiği üzere, milislerin çözülmesi, silahların toplanması ve yeniden entegrasyon süreçleri eksik kalmıştır. Yerel güç yapıları ve bölgesel aktörlerin varlığı, devletin güvenlik tekeli tesis etme becerisini sınırlandırmıştır. Bunun sonucu olarak, örgütsel ve moral açıdan zayıflayan güvenlik güçleri dış desteğe bağımlı hale gelmiştir.

Ekonomik alandaki iyileşmeler de göreceli ve bölgesel kalmıştır. Gelir dağılımı eşitsizliği, kırsal yoksulluk, uyuşturucu ekonomisinin sürekliliği ve kalkınma planlarının yetersizliği toplumsal kırılganlığı beslemiştir. Aşırı yoksulluk, iş imkanının eksikliği ve dış yardıma bağımlılık Afganistan Devleti'nin sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmasını engellemiştir. Dış yardıma bağımlılık, iç gelir kaynaklarının yaratılması ve doğru yönetilmesindeki zayıflıkla birleşince, devletin ekonomik sorunları daha da ağırlaşmış ve giderek daha da kırılgan hale getirmiştir. Ekonomik istikrarsızlık ortamı, silahlı muhalif grupların konumlarını sağlamlaştırılmalarına ve ülkenin genel istikrarı için ciddi bir tehdit oluşturmalarına da olanak sağlamıştır. Bu koşullar altında, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine erişimdeki görünür artış bile, bunların sürekliliği ve kapsayıcılığı devletin kendi üretim kapasitesiyle desteklenmediği için kırılgan kalmıştır.

Demografik çeşitlilik, özellikle etno-dilsel çeşitlilik, kimlik krizinin ve ulusal kimliği tanımlamada bir çıkmazın önünü açmıştır. Bu bağlamda, resmi anlatının ulusal kimliği tanımlamadaki eksikliği ve daha doğrusu taraflı doğası, yalnızca ulusal birlik

için bir çatı sağlamada başarısız olmakla kalmamış, aynı zamanda etno-dilsel çatışmaları ve gerginlikleri de artırmıştır. Böyle bir durum, resmi anlatıya aykırı söylemlerin oluşmasına yol açmış ve bu söylemler etrafında farklı etnik gruplar ile halk kitlelerin toplanmasına veya daha doğrusu milletin parçalanmışlığına neden olan bir ortamın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum devletin meşruiyetini ve egemenliğini zedelemiş, doğal olarak da devlet ile vatandaşlar arasındaki uçurumu derinleştirmiştir.

Yaygın kültürel yoksunluk, aşırı gelenekselcilik ve geleneğin moderniteyle çatışması da ülkede devlet inşa sürecini her zaman sekteye uğratmış, devletin performansını ve başarı düzeyini etkilemiş faktörlerdendir. Bu etkenler ulusal düzeyde büyük programların hayata geçirilmesinin önünde büyük bir engel oluşturmuş, tarih boyunca devlete karşı isyanlara ve halk arasından isyancıların devşirilmesine zemin hazırlamıştır.

Böylelikle kırılma bileşkesi, 2021’de gerçeğe dönüşen bir çöküşe neden olmuştur. Tezin beşinci bölümünde sistematik olarak sunulduğu üzere, 2001-2021 arasındaki düzen dış desteğin çekilmesiyle birlikte hızlı bir biçimde meşruiyet, kapasite ve güvenlik eksenlerinde çökmüştür. Burada belirgin olan, çöküşün yalnızca ani bir siyasi olay değil, yılların birikimli yapısal zayıflığının görünür olması olduğudur. Devlet kurumlarının yüzeysel kurumsallaşması, bürokratik güvensizlik ve yolsuzluk, ordu ve polis teşkilatının merkezden bağımsız yapıya dayalı organizasyonu, toplumsal tabanın bağ kopukluğu ve ekonomik kırılma bir arada bulunduğu, kurumlar kısa sürede işlevsizleşebilmektedir. Cumhuriyetin çöküşü ve İslam Emirliği’nin yeniden iktidara gelişi, bu dinamiklerin bir sonucu olarak okunmalıdır. Dışsal güçlerin ve biçimsel kurumların yerini, fiili güç ağları ve toplumsal bir kesimin yeniden üslendiği alternatif iktidar biçimleri almıştır.

Afganistan’ın modern devletleşme tecrübesi, tek tek dönemsel kırılmaların toplamı olmaktan ziyade, devletin temel işlevlerini üretme kapasitesinin tarihsel süreklilik gösteren zaaflarının tekrarlı biçimde açığa çıkması olarak okunmalıdır. Tezin kavramsal çerçevesinde devletin başarılı kabulü için gerekli görülen “iç ve dış meşruiyet, toprak bütünlüğü ve egemenlik tekeli, idari kapasite ve bürokratik etkinlik,

güvenlik tekeli, kamusal hizmet üretebilme yeteneği, ekonomik sürdürülebilirlik ve toplumsal bütünleşme” gibi merkezi unsurlar Afganistan’da 1919’dan 2021’e uzanan bütüncül tarihi boyunca hiçbiri bakımından sürekli, kapsayıcı ve kurumsal bir zemin sağlayamamıştır. Bu eksiklikler, dönemsel reformlar, dış müdahaleler veya rejim değişiklikleri ile kısmi onarımlar almış olsa da yapı içindeki temel çelişkiler ortadan kalkmadığı için kırılma döngüsü sürekli yeniden üretilmiştir. Dolayısıyla Afganistan’da gözlemlenen olgu, kavramsal çerçevede tariflenen “kırılma devlet” ile “başarısız devlet” kategorileri arasındaki geçirgen sınırın tarihsel olarak nasıl bir süreklilik kazandığını ve sonunda başarısızlığa doğru evrildiğini göstermektedir.

Görüldüğü üzere, Afganistan’daki devletin yüksek derecede kırılma gücünün ve hatta çöküşünün yolunu açan başarısızlığının belirli bir faktörden kaynaklanmayıp tek bir nedeni yoktur; aksine, bir dizi karmaşık iç ve dış faktörün sonucu devletin zayıflığına, kırılma gücüne, başarısızlığına ve nihayetinde çöküşüne katkıda bulunan birçok faktörün bir bileşimidir. Nitekim, Afganistan’daki devlet kırılma gücü ve başarısızlığının faktörleri çeşitli olduğu gibi, devlet kapasitesinin güçlendirilebilmesi için eş zamanlı ve birbirleriyle bağlantılı olarak uygulanması gereken bazı adımların atılması gerekmektedir:

Afganistan’da devletin kırılma gücünde en temel faktörlerden biri olan ulusal kimlik konusu olduğu için, ortak kültürel, medeni ve tarihsel temellere dayanan kapsayıcı bir ulusal kimliğin inşası ve güçlendirilmesi yadsınamaz bir zorunluluktur. Bu, kültürel dayatma aracılığıyla değil, diyalog, kapsayıcı eğitim, ulusal anlatının yeniden inşası ve çeşitliliğe saygı yoluyla mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, devlet, medya, eğitim sistemi ve dini-kültürel kurumlar, ulusal anlayışın dilini güçlendirmek ve etnik temelli ayrışmayı ortadan kaldırmak için birlikte çalışmalıdır.

Devletin kırılma gücünün üstesinden gelmek için atılması gereken en önemli adımlardan bir diğeri, devlet ve halk arasındaki ilişkiyi vatandaşlık ilkesi temelinde kökten yeniden tanımlamaktır. Ne yazık ki, Afganistan’ın çağdaş tarihinde devlet yapısı genellikle etnik köken, aşiret ilişkileri ve kısa vadeli siyasi kaygılar üzerine inşa edilmiştir; bu da kamu güvenini zayıflatmış, ayrımcılığı artırmış ve siyasal-toplumsal ötekileştirmeyi yaygınlaştırmıştır. Ulusal kimliğin, yasaları, idari yapıları ve eğitim

sistemini reform ederek modern vatandaşlık ilkelerine dayalı olarak yeniden inşa edilmesi ve ardından ülkenin makro karar alma süreçlerinde tüm vatandaşların eşit rolünün tanınması, toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirir ve böyle bir durum, devletin kalıcı meşruiyet kazanması ve kırılabilirliğinin azaltılması için zemin hazırlar.

Afganistan'ın istikrarsızlık ve şiddet döngüsünü aşabilmesi için fikirlerin paylaşılacağı, eleştirilerin yapılacağı ve yönetim kurumlarının işleyişinin sivil denetime tabi tutulacağı açık ve sağlıklı bir ortama ihtiyacı vardır. Devlet, gazetecilerin, sivil aktivistlerin ve entelektüel elitlerin fiziksel ve yasal güvenliğini sağlarken, bağımsız medyanın, sivil toplumun ve özgür diyalogun gelişmesi için de zemin hazırlamalıdır. Daha iyi bir gelecek inşa etmede vatandaşların inisiyatifleri, yaratıcılığı, yenilikçiliği ve gerçek katılımı yalnızca açık bir alanda şekillenebilir. İfade özgürlüğünün kısıtlanması, nihayetinde iktidarın konsolide olmasına değil, meşruiyetin zayıflamasına ve siyasal sistemin giderek kırılabilirliğine yol açmaktadır.

Vatandaşların temel haklarına, özellikle de kadın haklarına saygı göstermek ve bunları güvence altına almak, başarılı ve sürdürülebilir bir devlet inşası için temel bir gerekliliktir. Afganistan kadınları, onlarca yıldır ve hatta yüzyıllardır, yalnızca ahlaki ve insani açıdan kabul edilemez olmakla kalmayıp aynı zamanda ülkenin sosyal, ekonomik ve politik gelişimini de engelleyen sistematik ayrımcılık, yapısal dışlanma ve yaygın kısıtlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Toplumsal cinsiyet adaletine bağlılık, kadınların her alanda güçlendirilmesi ve kadınların katılımının önündeki yasal, kültürel veya siyasi engellerin kaldırılması, modern yönetişimin temel gereklilikleri ve başarılı devletlerin ayırt edici özellikleridir. Bu, korumacı yasaların kabul edilmesi ve uygulanması, eşit istihdam ve eğitim fırsatlarının yaratılması, şiddet mağdurlarının korunması ve kadınların karar alma kurumlarına anlamlı katılımının sağlanması yoluyla sağlanabilir. Kadınların aktif ve eşit varlığı, yalnızca bir siyasal sistemin sosyal ve insani sağlığını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda devletin hesap verebilirlik, şeffaflık ve adalet kapasitesini de güçlendirir.

Hukukun üstünlüğü, daha önceki deneyimlerde büyük ölçüde siyasal çıkarıcılık, yolsuzluk ve yargı kurumlarının zayıflamasının kurbanı olan, başarılı devletin bir diğer

temel direğidir. Yasanın sadece kitaplarda olduğu ve uygulamada olmadığı bir ülkede, insanlar ne devlete güvenir ne de adalet umudu taşır. Özellikle güçlü siyasi ve ekonomik figürlere karşı yasanın adil ve ayrımcı olmayan bir şekilde uygulanması, kamu güvenini yeniden sağlamada en önemli adımdır. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, hakimlerin yasal dokunulmazlığının sağlanması ve denetim kurumlarının güçlendirilmesi bunda önemli bir rol oynar. Adalet kurumu güçlendirildiği ölçüde, iktidarın meşruiyeti de halkın gönlünde yer eder.

Afganistan'daki tarihi deneyim, liderliğin sadece yüksek eğitime sahip olmak veya hatta siyasi bilgi sahibi olmakla sınırlı olmadığını, karizma, etik, taahhüt ve ahlaki cesaret gerektirdiğini göstermektedir. Başarılı liderler, kriz zamanlarında bölünmenin kaynağı değil, barış ve birliğin kaynağı olanlardır. Afganistan, aldatmacadan ziyade dürüstlüğü, kişisel kazançtan ziyade kamu çıkarını tercih eden; insanlara ilham verme yeteneğine, farklı gruplar arasında diyalog kurma yeteneğine ve zor anlarda karar alma kapasitesine sahip liderlere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Ulusun egemenlik hakkının tanınması ve vatandaşların kendi kaderlerini belirleme ve liderlerini seçme hakkı önceliklendirilmelidir. Ancak demokrasinin yeniden inşası sadece seçim yapmakla sınırlı kalmamalıdır. Gerçek demokrasi, seçimlerin daha objektif ve demokratik yapılması yanında, halkın karar alma süreçlerine etkin katılımı, devlet performansında şeffaflık ve yetkililerin ulusa karşı hesap verebilirliği anlamına gelmektedir. Bu, seçim yapılarının yeniden düzenlenmesini, program odaklı siyasi partilerin güçlendirilmesini ve katılım alanının kadınlara, gençlere ve azınlıklara açılmasını gerektirir. Demokrasi yalnızca sandıkla değil, aynı zamanda farkındalık, ifade özgürlüğü ve sosyal adaletle tanımlanır.

Siyasi yeniden yapılanmanın yanı sıra, ülke yönetiminin temellerinin de gözden geçirilmesi gerekir. Afganistan'ın çevik ve uzmanlaşmış bir bürokratik sisteme ihtiyacı bulunmaktadır. Hizmetlerin dijitalleştirilmesi, idari süreçlerin basitleştirilmesi ve bağımlılıktan ziyade liyakate dayalı atanma, hükümeti durgunluktan çıkarabilecek çözümler arasındadır. Bu reformların hayata geçirilmesinin en önemli garantörü kamuoyunun ve medyanın denetimidir.

Afganistan'ın ekonomik alanda da radikal bir revizyona ihtiyacı vardır. Yabancı yardıma bağımlı ve ulusal üretimden yoksun bir rant ekonomisi, sürdürülebilir bir devlet için altyapı sağlayamaz. Bu bağımlılığı kırmak için üretim, istihdam ve yatırım alanları sağlanmalıdır. Özel sektörü, özellikle küçük sanayileri, tarımı ve doğal kaynakları yasal şeffaflık ve sermaye güvenliğiyle desteklemek, bu yola başlamanın anahtarıdır. Ayrıca, yabancı yatırım çekmek için siyasi istikrar, gümrük reformları ve yatırımcıların haklarını garanti altına almak hayati önem taşımaktadır.

Afganistan'da başarısızlığın/kırılganlığın kronik nedenlerinden biri, başkentte aşırı güç yoğunlaşması ve yerel taleplerin ihmal edilmesidir. İllerin ve ilçelerin mali, idari ve karar alma konularında etkili ve gerçek bir rol oynayabilmesi için daha adem-i merkeziyetçi bir yapının kurulması gerekmektedir. Bunun aracılığıyla güç yoğunlaşması, yolsuzluk ve eşitsizlik azaltılabilir ve vatandaşlara devlete karşı aidiyet ve sorumluluk duygusu verilebilir.

Hiçbir devlet ulusal uzlaş, geçmiş yaraların iyileşmesi ve geçiş adaleti olmadan sürdürülebilir bir gelecek inşa edemez. Onlarca yıllık savaş, kan dökülmesi ve şiddet yalnızca ülkenin fiziksel altyapısını değil aynı zamanda toplumsal güvenin temellerini de yok etmiştir. Mağdurlarla dürüst diyalog, insan hakları ihlalcilerinin adil yargılanması ve mağdurlar için psikolojik ve sosyal rehabilitasyon programları, ulusal kararlılıkla başlatılması gereken bir sürecin parçasıdır. Bu süreç intikam olarak değil, kolektif vicdanın yeniden tesisi olarak hayati önem taşımaktadır.

İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, kapsayıcı eğitim, açık görüşlü ve eleştirel düşünceye sahip yeni bir neslin yetiştirilmesi bu zincirin son halkasıdır. Bilgili bir vatandaş olmadan hiçbir kurum veya yapı ayakta kalamaz. Eğitim, sadece teknik ve bilimsel açıdan değil, aynı zamanda hoşgörü, anlayış ve sorumluluk duygusunu öğretme aracı olarak da ulusal yeniden yapılanmanın odak noktası (ekseni) olmalıdır. Kızların eğitimi de dâhil olmak üzere eğitim, her toplumda sürdürülebilir kalkınmanın ve etkili demokrasinin bel kemiğidir. Kız çocuklarını eğitimden mahrum bırakmak, yalnızca insan hakları ihlalinin açık bir örneği olmakla kalmaz, aynı zamanda bir ulusun geleceğini de mahveder. Cinsiyet, coğrafi konum veya kültürel geçmişe

bakılmaksızın tüm çocuklar için eğitim hakkını güvence altına alan, eğitime erişimde eşitlik ilkesini vurgulayan kapsamlı, kapsayıcı ve adalet odaklı politikalar benimsemek gerekmektedir. Bu, eğitim sistemine yatırım yapmayı, yetkin öğretmenler yetiştirmeyi, okulların inşasını ve yenilenmesini ve kızlar için güvenli ve sağlıklı bir öğrenme ortamı yaratmayı gerektirir. Ayrıca, ailelerin ve yerel toplulukların kız çocuklarının eğitiminin önemi konusunda farkındalık yaratması, kültürel engellerin kaldırılmasında etkili bir rol oynayabilir.

Afganistan’da devleti başarısız-kırılganlık ve karmaşık ile kronik etkisizlik durumundan kurtulmak için toplumun fikri ve kurumsal temelleri de dâhil olmak üzere tüm alanlarda eş zamanlı yeniden yapılanmaya dikkat edilmesi gerektiği görülmektedir. Siyasi, toplumsal ve ekonomik krizlerin kalbinden, tarihsel akılcılığa ve yerli deneyimlere dayanarak, devletin bir şiddet simgesi değil, bir hizmet aygıtı, ayrımcılık aracı değil, birlik ve adalet tezahürü olduğu parlak bir geleceğin yolunu açılabilir. Afganistan bugün tarihi bir yol ayrımında durmaktadır; bir yanda geçmişin tekrarı, diğer yanda geleceği inşa etme olasılığı. Cesaret, dürüstlük ve dayanışma ile ikinci yol seçilebilir. Bu yol kolay değil, ancak kurtuluşa giden tek yoldur.

Tezin kuramsal katkısı bu bağlamda açık ve iki yönlüdür: Birincisi, Afganistan örneği kırılgan devlet literatüründe “geçici istikrar” kavramının sınırlarını netleştirmekte; dışsal müdahaleye dayanan istikrar, içerideki dönüşümleri teşvik etmediği sürece kırılganlığı kalıcılaştırmaktadır. İkincisi ise tarihsel süreklilik perspektifi, kırılganlığın salt kurumsal değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel temellerinin olduğunu ortaya koymakta; meşruiyet yalnızca seçimsel veya hukuksal aygıtlarla değil, toplumun yaşam tarzı, kimlik örgütlenmesi ve yerel nihai dengelerle ilgili olmaktadır. Bu nedenle başarılı devlet inşası, teknik reform paketlerinden öteye geçerek içsel meşruiyeti üretmeyi gerektiren uzun süreli toplumsal dönüşüm süreçlerine bağlıdır.

Uluslararası politika açısından çıkarılacak ders ise oldukça açıktır. Dış aktörlerin kısa vadeli müdahaleleri ve kaynak transferleri, sürdürülebilir devlet kapasitesi inşa etmek için yeterli değildir. Aksine, eğer yerel meşruiyeti zedeleyen, yerel güç dengelerini ihmal eden ve bürokrasiyi dış kaynaklı bir araç haline getiren

uygulamalar sürerse, kırılma koruma altına alınmaz. Afganistan deneyimi, devlet inşasında hukukun üstünlüğü ve vatandaş odaklı anlayışa dayalı “içten meşruiyet”, “eşzamanlı yerel katılım”, “kademeli ama bütüncül kapasite geliştirme” ve “siyasi çözüme dayalı güvenlik” ilkelerinin uygulanmasının önemini göstermektedir. Ayrıca yolsuzluğun kontrolü, şeffaf kaynak yönetimi, yerel ekonomik üretimin güçlendirilmesi ve kırsal-yerel kurumların güçlendirilmesi gibi alanlar, kırılma döngüsünü kırmak için vazgeçilmezdir.

Sonuç olarak, Afganistan’da bir yüzyılı aşan süreç, kırılmanın nasıl kurumsallaşmış nihayetinde başarısızlığa dönüştüğünü ampirik olarak belgelemektedir. Tez, bu tarihi seyri kavramsal çerçeveye eşleştirerek göstermiştir: Başarısızlık tekil bir felaket değil; bir dizi içsel zayıflığın, dışsal müdahalelerle etkileşim içinde uzun süre yeniden üretilmesinin sonucudur. Bu gerçek hem akademik hem de uygulayıcı yaklaşımlar için bir uyarı niteliğindedir. Devlet inşası politikaları, biçimsel kurumların inşasından öte, toplumla ve yerel gerçeklerle ilişki kuran, meşruiyeti içeriden üreten politikalar olmalıdır. Afganistan’ın tarihi, bu dersin somut bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- Adamec, Ludwig W. (2012). Historical Dictionary of Afghanistan, 4th Edition, Lanham (MD): Scarecrow Press.
- ADB (2010). Afghanistan Infrastructure Trust Fund. October 2010, Asian Development Bank, https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/33368/aitf_0.pdf, (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- ADB (2024a). Afghanistan Infrastructure Trust Fund, <https://www.adb.org/what-we-do/funds/afghanistan-infrastructure-trust-fund>, (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- ADB (2024b). Poverty Data: Afghanistan, <https://www.adb.org/where-we-work/afghanistan/poverty>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Afganistan Anayasaları (2007). Afganistan Adalet Bakanlığı Yayınları, <http://old.moj.gov.af/Content/files/ConstitutionsAfg.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.11.2023).
- Afganistan Anayasası (2004). Afganistan Resmî Gazetesi, 818, 28 Ocak 2004.
- Afghan Voice Agency-AVA (2014). اهداف "استراتیژی انكشاف ملی" ۶۶ درصد تحقق یافته است. September 14, 2014, <https://www.avapress.com/fa/news/98742/%d8%a7%d9%87%d8%af%d8%a7%d9%81-%d8%a7%d8%b3%d8%aa%d8%b1%d8%a7%d8%aa%db%8c%da%98%db%8c-%d8%a7%d9%86%da%a9%d8%b4%d8%a7%d9%81-%d9%85%d9%84%db%8c-%db%b6%db%b6-%d8%af%d8%b1%d8%b5%d8%af-%d8%aa%d8%ad%d9%82%d9%82-%db%8c%d8%a7%d9%81%d8%aa%d9%87>, (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Afghan Voice Agency-AVA (2018). قلمرو داعش در افغانستان تا کجاست؟. April 19, 2018, <https://www.avapress.com/fa/report/162152/%D9%82%D9%84%D9%85%D8%B1%D9%88-%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D8%B4-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DA%A9%D8%AC%D8%A7%D8%B3%D8%AA>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).

Afghan Voice Agency-AVA (2021). وزارت معارف: 9.7 میلیون شاگرد در سراسر کشور آموزش می‌بینند. February 16, 2021, <https://www.avapress.com/fa/news/231310/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D9%85%D8%B9%D8%A7%D8%B1%D9%81-9-7-%D9%85%DB%8C%D9%84%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%B4%D8%A7%DA%AF%D8%B1%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%B1-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D8%A2%D9%85%D9%88%D8%B2%D8%B4-%D9%85%DB%8C-%D8%A8%DB%8C%D9%86%D9%86%D8%AF>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Afghan, Seyid Cemaleddin (1939). تتمة البيان في تاريخ الافغان (Afgan Tarihinde Beyan'ın Tamamı), Çev. Mohammad Amin Khugiani, Cilt 2, Kabil.

Afghanistan Analysts Network (2018). انتخابات که افغانستان را بر سر دو راهی قرار داده. October 2, 2018, <https://www.afghanistan-analysts.org/dari-pashto/reports/political-landscape/%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D8%A7%D8%AA-%DA%A9%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%A7-%D8%A8%D8%B1-%D8%B3%D8%B1-%D8%AF%D9%88-%D8%B1%D8%A7%D9%87%DB%8C-%D9%82/>, (Erişim Tarihi: 25.04.2024).

Afghanistan Compact (2006). Afghanistan Compact Building on Success (London Conference). United Nation Peacemaker Website, February 1, 2006, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_060201_The%20Afghanistan%20Compact.pdf, (Erişim Tarihi: 13.03.2024).

Afghanistan National Development Strategy-ANDS (2008). https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/afg_e/wtaccafg18_cd_1.pdf, (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Afghanistan Science Academy (2023). History. <https://asa.gov.af/en/history>, (Erişim Tarihi: 22.10.2023).

Afridi, A. A. (2023). The Great Game of 19th Century: The Significance of Tribal Belt as Buffer to the Buffer State of Afghanistan. Global Social Sciences Review, VIII(I), 99-106. [https://doi.org/10.31703/gssr.2023\(VIII-I\).09](https://doi.org/10.31703/gssr.2023(VIII-I).09)

Agabekov, Georges Sergeevich (1978). خاطرات آقابكف (Agabekov'un Hatıraları). Çev. Hossein Abu Turabian, Tahran: Nakşı Cihan Matbaası.

Agreement for Bringing Peace to Afghanistan (2020). <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.06.2024).

Ahang, Muhammed Kazem (1970). سير ژورناليزم در افغانستان (Afganistan'da Gazeteciliğın Seyri). Cilt 1, Kabil: Afganistan Akademisi, Etik ve Tarih Topluluğu.

Alekberli-Museyibova, Nuray (2023). Revitalization of the Lapis Lazuli Corridor: From Afghanistan to Europe. Eurasia Daily Monitor, Volume: 20, Issue: 110, The Jamestown Foundation, <https://jamestown.org/program/revitalization-of-the-lapis-lazuli-corridor-from-afghanistan-to-europe/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

- Ali, M., Allchin, F.R., Dupree, N.H., Petrov, V.P., Dupree, L., Weinbaum, M.G. (2025). Afghanistan. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Afghanistan>, (Erişim Tarihi: 17.08.2025).
- Aljazeera (2020a). Afghanistan's Presidential Election: Ashraf Ghani Declared Winner. February 18, 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/18/afghanistans-presidential-election-ashraf-ghani-declared-winner>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Aljazeera (2020b). Afghanistan's Taliban, US sign Agreement Aimed at Ending War. February 29, 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/29/afghanistans-taliban-us-sign-agreement-aimed-at-ending-war>, (Erişim Tarihi: 14.06.2024).
- Al-Majallah (1996). Interview with Taliban spokesman Mullah Wakil. Al-Majallah. Arabic magazine, October 23, 1996.
- Altınsoy, Zeynep Deniz (2024). "Afganistan ve Çatışma Sorunları". Uluslararası Çatışma Bölgeleri: Aktörler, Eylemler ve Dönüşümler. Ed. Akbaş, Zafer, Babahanoğlu, Veysel ve Arın, Mehmet Fatih. 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları.
- Amnesty International (1995). Afghanistan: Further Information on Fear for Safety and New Concern: Deliberate and Arbitrary Killings: Civilians in Kabul. Index Number: ASA 11.15.1995, November 16, 1995, <https://www.amnesty.org/en/documents/asa11/015/1995/en/>, (Erişim Tarihi: 17.02.2024).
- Amstutz, J. Bruce (1994). Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation. Diane Publishing.
- Amu TV (2023). سیگر: افغانستان هنوز هم بزرگترین تولید کننده مواد مخدر در جهان است. May 23, 2023, <https://amu.tv/fa/49489/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).
- Anadolu Agency (2018). Afghan Taliban Renew Call for Talks With US. February 28, 2018, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/afghan-taliban-renew-call-for-talks-with-us/1074971>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

- Andişmend, Mohammad İkrām (2004). *Salhay-i Tacavuz ve Mokavimet/Saldırganlık ve Direniş Yılları*, Kabil: Peyman Yay.
- Andişmend, Mohammad İkrām (2005). *Amerika Afganistan'da*. Kabil: Maivand Yayıncılık Kurulu.
- Andişmend, Mohammad İkrām (2009). *حزب دموکراتیک خلق افغانستان؛ کودتا، حاکمیت و فروپاشی* (Afganistan Demokratik Halk Partisi; Darbe, Egemenlik ve Çöküş). Birinci Baskı, Kabil: Maivand Yayınları.
- Andişmend, Mohammad İkrām (2021). *چرا ارتش افغانستان در جنگ با طالبان دچار ضعف و شکست شد؟* (Afganistan Ordusu Taliban'la Savaşta Neden Zaaf ve Yenilgi Yaşadı?). August 13, 2021, <http://www.khorasanzameen.net/php/read.php?&id=4979>, (Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Ansari, Farooq (2013). *Afganistan'ın Sıkıştırılmış Tarihi* (Afganistan'ın Sıkıştırılmış Tarihi), Kabil: Azım Yayınları.
- Arbabzadah, Nushin (2009). Remembering Afghanistan's First President. *The Guardian*. March 21, 2009, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/21/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- AREU (2024). *Afghanistan National Development Strategy*, https://areu.org.af/research_proj/afghanistan-national-development-strategy-2/#:~:text=In%202008%2C%20the%20Government%20of,donors%20earmarked%20for%20its%20implementation, (Erişim Tarihi: 07.04.2024).

Ariana News (2017). جان کری: با تشکیل حکومت وحدت ملی از جنگ داخلی جلوگیری کردیم. Ariana News (2017). January 6, 2017, <https://www.ariananews.af/fa/%D8%AC%D8%A7%D9%86-%DA%A9%D8%B1%DB%8C-%D9%85%D8%A7-%D9%86%D9%82%D8%B4-%D8%B9%D9%85%D8%AF%D9%87-%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%B4%DA%A9%DB%8C%D9%84-%D9%88-%D8%AA%D9%82%D9%88%DB%8C%D8%AA-%D8%AF%D9%88/?lang=fa>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

Ariana News (2020). غنی: ۹۰ درصد مردم افغانستان زیر خط فقر زندگی می‌کنند. Ariana News (2020). July 19, 2020, <https://www.ariananews.af/fa/%D8%BA%D9%86%DB%8C-%DB%B9%DB%B0-%D8%AF%D8%B1%D8%B5%D8%AF-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B2%DB%8C%D8%B1-%D8%AE%D8%B7-%D9%81%D9%82%D8%B1-%D8%B2/#:~:text=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A7%D8%B4%D8%B1%D9%81%20%D8%BA%D9%86%DB%8C%20%D8%B1%DB%8C%DB%8C%D8%B3%20%D8%AC%D9%85%D9%87%D9%88%D8%B1%DB%8C,%D9%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA%D8%8C%20%D8%A8%D9%84%DA%A9%D9%87%20%DB%8C%DA%A9%20%D9%81%D8%A7%D8%AC%D8%B9%D9%87%20%D8%A7%D8%B3%D8%AA>., (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

ARTF (2024a). Who We Are. <https://www.wb-artf.org/who-we-are/about-us>, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

ARTF (2024b). Rebuilding Together. <https://www.wb-artf.org/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

- Arvin, Eyüp (2014). اختیارات قانونی رئیس جمهوری در افغانستان (Afghanistan'da Cumhurbaşkanının Yasal Yetkileri). September 28, 2014, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/09/140928_k02-afg-president-political-system, (Erişim Tarihi: 26.04.2024).
- Arvin, Eyüp (2016). افراط گرایی و بازی قدرت در افغانستان (Afghanistan'da Aşırılıkçılık ve Güç Oyunu). BBC Persian. November 29, 2016, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38142355>, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).
- Asey, Tamim (2019). The Price of Inequality: The Dangerous Rural-Urban Divide in Afghanistan. Global Security Review. <https://globalsecurityreview.com/inequality-dangerous-rural-urban-divide-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Associated Press (2021). Taliban Sweep into Afghan Capital After Government Collapses. August 16, 2021, <https://apnews.com/article/afghanistan-taliban-kabul-bagram-e1ed33fe0c665ee67ba132c51b8e32a5>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Aybudak, Utku (2022). Afganistan Modernleşmesi ve Emanullah Han Dönemi. *Asya Studies*, 6 (21), 275-286. DOI: [10.31455/asya.1136055](https://doi.org/10.31455/asya.1136055).
- Azadiradio (2018). وزارت معارف: ۴۴ درصد یعنی ۳.۷ میلیون کودک از رفتن به مکتب محروم مانده‌اند. June 3, 2018, <https://da.azadiradio.com/a/29268343.html>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- Azadiradio (2020a). روز جهانی ریشه کنی فقر؛ ۹۰ درصد افغان‌ها زیر خط فقر زندگی می‌کنند. October 17, 2020, <https://da.azadiradio.com/a/30898016.html>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Azadiradio (2020b). دیدهبان شفافیت: ۵۵ درصد مردم افغانستان برای حل منازعات به جرگه‌ها مراجعه می‌کنند. July 20, 2020, <https://da.azadiradio.com/a/30737595.html>, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).

- Azadiradio (2021). وزارت داخله افغانستان: قانون مبارزه با مواد مخدر تعديل می‌شود. March 12, 2021, <https://da.azadiradio.com/a/31145882.html>, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).
- Bahman, Said Nasim (2013). Good Governance in Afghanistan: Challenges and Solutions. https://www.nispa.org/files/conferences/2013/papers/201304161057480.Paper_Bachmann.pdf, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- Bakhtar News Agency (2019). وزارت مبارزه علیه مواد مخدر با وزارت امور داخله ادغام می‌شود. January 27, 2019, <https://www.bakhtarnews.af/dr/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%AF-%D9%85%D8%AE%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%A7-%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D8%A7%D9%85/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).
- Barfield, Thomas Jefferson (2016). تاریخ فرهنگی - سیاسی افغانستان (Afghanistan Cultural and Political History). Çev. Abdullah Mohammadi, Tahrán: İrfan Yayınları.
- Barma, N.H. (2025). Failed State. Encyclopedia Britannica. May 3, 2025, <https://www.britannica.com/topic/failed-state>, (Erişim Tarihi: 20.06.2025).
- Barry, Michael A. (2020). سایه‌های ماندگار کابل: تأملات تاریخی (Kabul's Long Shadows: Historical Perspectives). Çev. Tahereh Rahmani ve Ziafatullah Saeedi, Kabil: Amiri Yayınları.
- Barthorp, Michael (2002). Afghan Wars and the North-West Frontier 1839–1947. London: Cassell.
- Bashardost, Zabehullah and Ahmadi, Jawida (2019). The Main Challenges of Public Management in Afghanistan and the Possible Solutions. In: Journal of Social and Political Sciences, Vol.2, No.4, 865-875. DOI: [10.31014/aior.1991.02.04.125](https://doi.org/10.31014/aior.1991.02.04.125)

- Baxter, Craig (1998). "Historical Setting". Afghanistan: A Country Study. Ed. Peter R. Blood. Washington, DC: Federal Research Division, Library of Congress.
- BBC (2013). Research Summary: Accountability in Afghanistan. Media Action. April 2013, https://downloads.bbc.co.uk/mediaaction/pdf/Research_Summary_Afghanistan_Accountability_Final.pdf, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).
- BBC (2018). Taliban Offer: Afghan President Ashraf Ghani Seeks Talks. February 28, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-asia-43227860>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- BBC Persian (2009). قانون مبارزه علیه مواد مخدر در افغانستان تصویب شد. May 27, 2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/05/090527_dn_anti_drug_law, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).
- BBC Persian (2010). کنفرانس کابل؛ دستاورد بزرگ برای دولت افغانستان؟. July 20, 2010, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2010/07/100720_k02-kabul-conference-end, (Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- BBC Persian (2013). نیروهای امنیتی افغانستان؛ شمار و تجهیزات. June 18, 2013, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/06/130618_k04_afghan_security_force_info, (Erişim Tarihi: 05.05.2024).
- BBC Persian (2016). آغاز به کار رسمی پروژه انتقال برق موسوم به کاسا یک هزار. May 12, 2016, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/05/160512_130_sz_tajikistan_kasa1000, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- BBC Persian (2018). نقشه راه پروسه کابل؛ آزمایش آخرین شانس صلح با طالبان؟. February 28, 2018, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-43221374>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- BBC Persian (2020a). در دو دهه چند کنفرانس جهانی با چقدر تعهد مالی در مورد افغانستان برگزار شده؟. November 23, 2020, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55023507>, (Erişim Tarihi: 13.03.2024).

- BBC Persian (2020b). کنفرانس ژنو ۲۰۲۰؛ تعهد مالی جامعه جهانی برای چهار سال آینده افغانستان. November 22, 2020, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-55018354>, (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Bellew, Henry Walter (2008). The Races of Afghanistan: Being A Brief Account of The Principal Nations Inhabiting That Country (1880), The Arthur Paul Afghanistan Collection at the University of Nebraska-Omaha, Lincoln: University of Nebraska - Lincoln.
- Bijanpur, Rahmatullah (2023). بخشی از نامه سیاسی شاه محمد ولی خان آگاه به شاه امان الله. (Şah Muhammed Veli Han'ın Şah Emanullah'a Yazdığı Siyasi Mektubun Bir Kısmı), <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=133>, (Erişim Tarihi: 23.10.2023).
- Bilgilere Erişim Kanunu (2014). Afganistan Resmi Gazetesi, 1156, 23 Aralık 2014.
- Bingöl, Oktay (2015). Başarısız Devletler, Kavramlar, Nedenler ve Sonuçlar, Ankara: Barış Kitabevi.
- Blood, Peter R. (2001). Afghanistan: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, <https://countrystudies.us/afghanistan/28.htm>, (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Bonn Agreement (2001). Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions, December 5, 2001, United Nations Peacemaker, <https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/af011205agreementprovisionalarrangementsinafghanistan28en29.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.03.2024).
- Borcan, O., Olsson, O. & Putterman, L. (2021). Transition to Agriculture and First State Presence: A Global Analysis. Explorations in Economic History, 82, 101404. <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2021.101404>.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023). Ḥabībullah Khan. Encyclopedia Britannica. February 16, 2023, <https://www.britannica.com/biography/Habibullah-Khan>, (Erişim Tarihi: 02.10.2023).

Brooks, R. E. (2005). Failed States, or the State as Failure?. The University of Chicago Law Review, 1159-1196.

Brown, Frances Z. (2021). Aiding Afghan Local Governance: What Went Wrong?. United States Institute of Peace. November 18, 2021, <https://www.usip.org/publications/2021/11/aiding-afghan-local-governance-what-went-wrong>, (Erişim Tarihi: 10.06.2024).

Brussels Summit Communiqué (2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

Brussels Summit Declaration (2018). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

Bucharest Summit Declaration (2008). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_8443.htm, (Erişim Tarihi: 27.03.2024).

Bulgan, Birden Güngören (2017). Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı. 1. Baskı, İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.

Carment D, Tikuisis P, Samy Y, et al. (2017). The CIFP Fragility Index: New Trends and Categorizations - A 2017 Country Indicators for Foreign Policy Report. Ottawa: Norman Paterson School of International Affairs, Carleton University.

- Carneiro, Robert L. (1978). "Political Expansion as an Expression of the Principle of Competitive Exclusion". in: Ronald Cohen and Elman R. Service (eds.), *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution* (pp. 205-223). Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Center for Strategic and Regional Studies-CSRS (2017). جنگ افغانستان؛ ۱۶ سال بعد از حملات ۱۱ سپتامبر (Afganistan Savaşı; 11 Eylül Saldırılarından 16 Yıl Sonra). September 16, 2017, <https://csrsaf.org/%D8%AC%D9%86%DA%AF-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%D8%9B-%DB%B1%DB%B6-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D8%A8%D8%B9%D8%AF-%D8%A7%D8%B2-%D8%AD%D9%85%D9%84%D8%A7%D8%AA-%DB%B1%DB%B1-%D8%B3%D9%BE/>, (Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Chaudhuri, Shubham (2018). The Latest Poverty Numbers for Afghanistan: A Call to Action, Not a Reason for Despair. World Bank Blogs, May 07, 2018, <https://blogs.worldbank.org/en/endpovertyinsouthasia/latest-poverty-numbers-afghanistan-call-action-not-reason-despair>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Chicago Summit Declaration (2012). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87593.htm, (Erişim Tarihi: 28.03.2024).
- Chisholm, Hugh, ed. (1911). "Abdur Rahman Khan". *Encyclopædia Britannica*. Vol. 1 (11th ed.). Cambridge University Press.
- Chisholm, Hugh, ed. (1911). "Yakub Khan". *Encyclopædia Britannica*. Vol. 28 (11th ed.). Cambridge University Press.
- Chowdhury, Suban Kumar ve Hel Kafi, Abdullah (2015). *The Heartland Theory of Sir Halford John Mackinder: Justification of Foreign Policy of the United States and Russia in Central Asia*, Bitola: Institute for Research and European Studies.

- Clements, Frank A. (2003). *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia*. Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO.
- CNN (2023). US War in Afghanistan Fast Facts. December 27, 2023, <https://edition.cnn.com/2013/10/28/world/operation-enduring-freedom-fast-facts/index.html>, (Erişim Tarihi: 27.02.2024).
- CNN World (2018). Afghanistan Offers to Recognize Taliban as Legitimate ‘political party’. February 28, 2018, <https://edition.cnn.com/2018/02/28/asia/afghanistan-taliban-talks-intl/index.html>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- Coll, Steve (2009). Afghan Hearts and Minds. *The New Yorker*. February 10, 2009, <https://www.newyorker.com/news/steve-coll/afghan-hearts-and-minds>, (Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- Cook, John Manuel (2008). *The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire*, 2. Cilt, Cambridge: Cambridge University Press.
- Corradi, Edoardo. (2023). Beyond Armed Competition: The Logic of Rebel Groups’ Alliance Formation. *Civil Wars*. 25(2-3). 249-267. DOI:[10.1080/13698249.2023.2249323](https://doi.org/10.1080/13698249.2023.2249323).
- Covarrubias, Jack (2017). Khan, Nasrullah (1874–1920), in: Tom Lansford (ed.): *Afghanistan at War: From the 18th-Century Durrani Dynasty to the 21st Century*, Santa Barbara (CA): ABC-CLIO.
- Cronin, Richard p. (2002). “Afghanistan: Challenges and Options for Reconstructing a Stable and Moderate State”, Congressional Research Service, The Library of Congress.
- Cudworth, Erika, Hall, Timothy & McGovern, John (2007). *The Modern State - Theories and Ideologies*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

Cullather, Nick (2002). Damming Afghanistan: Modernization in a Buffer State. The Journal of American History. Organization of American Historians (OAH), https://archive.oah.org/special-issues/teaching/2002_09/article.pdf, (Erişim Tarihi: 19.05.2024).

Çegnizade, Gulamali ve Sahrai, Muhammed Rıza (2015). ارزیابی فرایند صلح‌سازی در افغانستان پس از توافق‌نامه بن 2001 (2001 Bonn Anlaşması Sonrasında Afganistan'da Barış İnşası Sürecinin Değerlendirilmesi). Stratejik Politika Araştırması Üç Aylık Bülten. Dördüncü Yıl, Sayı 14, Sonbahar 2014 (ardışık 44), ss. 72-101.

DAB (2024). DAB History. <https://dab.gov.af/dab-history>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Daily Afghanistan (2020). رئیس جمهور: هیچ تعهدی برای رهایی زندانیان طالبان نداریم. March 2, 2020, http://www.dailyafghanistan.com/national_detail.php?post_id=152327, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).

Declaration by the NATO and the Government of the Islamic Republic of Afghanistan on an Enduring Partnership Signed at the NATO Summit in Lisbon (2010). https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68724.htm, (Erişim Tarihi: 27.03.2024).

Declaration of the International Conference in Support of Afghanistan (2008). https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_080612_Paris%20Conference%20Declaration.pdf, (Erişim Tarihi: 14.03.2024).

Defense Casualty Analysis System (2024). <https://dcas.dmdc.osd.mil/dcas/app/conflictCasualties/oef>, (Erişim Tarihi: 27.02.2024).

Defense Security Cooperation Agency (2024). Appendix 8 - Afghanistan Security Forces Fund, <https://samm.dsca.mil/program/ASFF>, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).

- Democratic Policy Committee-DPC (2024). White Paper of the Interagency Policy Group's Report on U.S. Policy toward Afghanistan and Pakistan, https://www.dpc.senate.gov/pdf/wh/032709_afghanistan-pakistan_white_paper.pdf, (Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- Di John, J. (2008). "Conceptualising the Causes and Consequences of Failed States: A Critical Review of the Literature". Working Paper No. 25, London: Crisis States Research Centre.
- Dixon, Jeffrey S. and Sarkees, Meredith Reid (2015). A Guide to Intra-state Wars: An Examination of Civil, Regional, and Intercommunal Wars, 1816-2014. CQ Press.
- Dobbins, James (2017). پس از طالبان: ملت سازی در افغانستان (After the Taliban: Nation Building in Afghanistan). Çev. Arif Sahar. 4. Baskı, Kabil: Maksodi Yayınları ve Barış ve Kalkınma Çalışmaları Merkezi.
- Dupree, Louis (1980). Afghanistan. Princeton University Press.
- Dupree, N. Hatch, Dupree, Louis, Allchin, Frank Raymond, Petrov, Victor P., Ali, Mohammad and Weinbaum, Marvin G. (2023). Afghanistan. Encyclopedia Britannica. November 30, 2023, <https://www.britannica.com/place/Afghanistan>, (Erişim Tarihi: 05.12.2023).
- DW (2011). پس از موافقتنامه بن؛ نگاهی به آنچه گذشت. November 25, 2011, <https://www.dw.com/fa-af/%D9%BE%D8%B3-%D8%A7%D8%B2-%D9%85%D9%88%D8%A7%D9%81%D9%82%D8%AA%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A8%D9%86-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87%DB%8C-%D8%A8%D9%87-%D8%A2%D9%86%DA%86%D9%87-%DA%AF%D8%B0%D8%B4%D8%AA/a-15556245>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).

DW (2014). The Afghan CEO. September 30, 2014, <https://www.dw.com/en/understanding-afghanistans-chief-executive-officer/a-17965187>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

DW (2018a). Afghan President Offers Taliban Recognition. February 28, 2018, <https://www.dw.com/en/afghan-president-ashraf-ghani-offers-taliban-peace-talks-and-political-recognition/a-42764769>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).

DW (2018b). هدف از طرح جدید کانکور تربیه کادر در ولایات است. December 8, 2018, <https://www.dw.com/faaf/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D8%AA%D8%AD%D8%B5%DB%8C%D9%84%D8%A7%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D9%84%DB%8C-%D9%87%D8%AF%D9%81-%D8%A7%D8%B2-%D8%B7%D8%B1%D8%AD-%D8%AC%D8%AF%DB%8C%D8%AF-%DA%A9%D8%A7%D9%86%DA%A9%D9%88%D8%B1-%D8%AA%D8%B1%D8%A8%DB%8C%D9%87-%DA%A9%D8%A7%D8%AF%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-%D9%88%D9%84%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D8%B3%D8%AA/a-46648196>, (Erişim Tarihi: 30.05.2024).

DW (2020a). وزارت صحت افغانستان: ۹۰ درصد مردم به خدمات صحی دسترسی دارند. January 21, 2020, <https://www.dw.com/faaf/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D8%B5%D8%AD%D8%AA-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%DB%B9%DB%B0-%D8%AF%D8%B1%D8%B5%D8%AF-%D9%85%D8%B1%D8%AF%D9%85-%D8%A8%D9%87-%D8%AE%D8%AF%D9%85%D8%A7%D8%AA-%D8%B5%D8%AD%DB%8C-%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D9%86%D8%AF/a-52093230>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

- DW (2020b). اشرف غنى دستور رهايي ۵۰۰۰ زنداني طالبان را صادر كرد. March 11, 2020, <https://www.dw.com/fa-af/%D8%A7%D8%B4%D8%B1%D9%81-%D8%BA%D9%86%DB%8C-%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1-%D8%B1%D9%87%D8%A7%DB%8C%DB%8C-%DB%B5%DB%B0%DB%B0%DB%B0-%D8%B2%D9%86%D8%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%A7-%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D8%B1%D8%AF/a-52717885>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Easton, D. (1953). Political System - An Inquiry into the State of Political Science (1st ed.). Knopf, New york.
- Elphinstone, Mountstuart (1997). (ان افغانان؛ جاي، فرهنگ، نژاد (گزارش سلطنت كابل) (An Account of the Kingdom of Caubul & Its Dependencies in Persia). Çev. Muhammed Asıf Fekrat. Meşhed: İslami Araştırmalar Vakfı.
- Encyclopaedia Britannica (2015). Khorāsān. October 21, 2015, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/316850/Khorasan>, (Erişim Tarihi: 08.07.2023).
- Encyclopaedia Britannica (2023a). Uzbek. Encyclopedia Britannica. October 26, 2023, <https://www.britannica.com/topic/Uzbek-people> (Erişim Tarihi: December 10, 2023).
- Encyclopaedia Britannica (2023b). Bārakzay Dynasty. August 3, 2023, <https://www.britannica.com/topic/Barakzay-dynasty>, (Erişim Tarihi: 16.10.2023).
- Encyclopaedia Britannica (2025). Anglo-Afghan Wars. May 9, 2025, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Afghan-Wars>, (Erişim Tarihi: 10.06.2025).

- Enduring Strategic Partnership Agreement Between The United States Of America And The Islamic Republic Of Afghanistan (2012). <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/12-704-Afghanistan-Relations.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.07.2025).
- Eryılmaz, Bilal (2019). Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar. 12. Baskı, İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eslami, Rohullah ve Rahimi, Wahidullah (2024). کشمکش دشمنی‌جویانه سنت و نوگرایی در افغانستان (Afganistan'da Gelenek ve Modernite Arasındaki Düşmanca Çatışma ve Şiddetli Sonuçlar 1919-1929). Journal of Central Eurasia Studies, Vol. 17, No. 1, Spring & Summer 2024, pp. 27-52. Doi: [10.22059/jcep.2024.372554.450201](https://doi.org/10.22059/jcep.2024.372554.450201)
- Esmer, Cüneyt (2005). “Yeniden Ayağa Kalkmaya Çalışan Ülke: Afganistan”. TİKA Avrasya Bülteni, Sayı 32-33, Mart/Nisan.
- Euronews (2019). چالش سهمیه‌بندی کنکور برای گروه‌های قومی افغانستان. July 24, 2019, <https://parsi.euronews.com/2019/07/24/challenge-for-afghan-ethnicities-quota-for-entering-university>, (Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- Euronews (2021). فرستاده ویژه سازمان ملل: داعش خراسان در تمام ولایات افغانستان حضور دارد. November 18, 2021, <https://parsi.euronews.com/2021/11/18/un-envoy-says-islamic-state-now-appears-present-in-all-afghan-provinces>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).
- Ewans, Martin (2017). افغانستان: مردم و سیاست (Afghanistan: A Short History of its People and Politics). Çev. Sima Mulaei, Tahran: Qoqnoos Yayınları.
- Farhang, Mir Muhammed Seddik (1988). افغانستان در پنج قرن اخیر (Son Beş yüzyılda Afganistan). 2. Baskı, Peşaver: Aryana Afist Yay.
- Farhang, Mir Muhammed Seddik (2015). خاطرات میرمحمدصدیق فرهنگ (Mir Muhammed Seddik Farhang Hatıraları). 1. Baskı, Tahran: Teesa Yayınları.

- Ferrier, Joseph Philippe (2009). تاريخ افغانها (History of The Afghans). Çev. Sohail Sabzevari, Baf: y.y.
- Filkins, Dexter (2021). Last Exit from Afghanistan. The New Yorker. March 1, 2021, <https://www.newyorker.com/magazine/2021/03/08/last-exit-from-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 30.05.2024).
- France24 (2008). Donors pledge 20 billion dollars for Afghanistan. June 13, 2008, <https://www.france24.com/en/20080612-donors-pledge-20-billion-dollars-afghanistan-paris-conference>, (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- France24 (2020). Afghan Election Challenger Abdullah Declares Himself President, Announces Parallel Government. February 18, 2020, <https://www.france24.com/en/20200218-afghan-election-challenger-abdullah-declares-himself-president-announces-parallel-government>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Frye, Richard Nelson (2005). Greater Iran: A 20th-century Odyssey, Kaliforniya: Mazda Yay.
- Fund for Peace (2021). Fragile States Index 2021: Annual Report. Washington, DC: Fund for Peace. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2021/05/fsi2021-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).
- Fund for Peace (2024). Fragile States Index 2024: Annual Report. Washington, DC: Fund for Peace. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2025/02/FSI-2024-Report-A-World-Adrift-2.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.07.2025).
- Fund for Peace (2025). What do the Colors and Categories in the Index and on the Map Signify?. <https://fragilestatesindex.org/frequently-asked-questions/what-do-the-colors-and-categories-in-the-index-and-on-the-map-signify/>, (Erişim Tarihi: 07.07.2025).

- Garvin, James Louis (1926). *The Encyclopædia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature & General Information; the Three New Supplementary Volumes Constituting with the Volumes of the Latest Standard Edition, the 13th Edition, Volume 1*, Encyclopædia Britannica Company, University of California, Berkeley.
- Genito, Bruno (2013). Eastern Iran in the Achaemenid Period. *The Oxford Handbook of Ancient Iran*. Ed. D.T. Potts. Pp. 622-637, New York: Oxford University Press.
- German Federal Foreign Office (2011). Afghanistan Has a Future. December 2, 2011, <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/111202-bm-rassoul-welt/248002>, (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
- Ghaus, Abdul Samad (1988). *The Fall of Afghanistan: An Insider's Account*. Washington: Pergamon-Brassey's International Defense Publishers.
- Giustozzi, Antonio (2007). *افغانستان: جنگ، سیاست و جامعه* (Afghanistan: War, Politics and Society). Çev. Esadullah Şafai, Tahran: İrfan Yayınları.
- Giustozzi, Antonio ve Quentin, Peter (2014). *اردوی ملی افغانستان: بقا و ثبات فراتر از جنبه‌های مالی* (Afghanistan Milli Ordusu: Finansal Boyutların Ötesinde Hayatta Kalma ve İstikrar). Kabil: AREU.
- Goodson, Larry P. (2001). *Afghanistan's Endless War: State Failure, Regional Politics, and the Rise of the Taliban*. Seattle: University of Washington Press.
- GOV.UK1 (2014). About the London Conference on Afghanistan. <https://www.gov.uk/government/topical-events/london-conference-on-afghanistan-2014/about>, (Erişim Tarihi: 18.03.2024).
- GOV.UK2 (2014). Communiqué: The London Conference on Afghanistan. <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7d4e2640f0b60aaa293a1e/The-London-Conference-on-Afghanistan-Communique.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.03.2024).

- Government of Afghanistan Anti-Corruption Commitments (2016). Brussels Conference on Afghanistan: October 2016. <https://ac-commitments.af/brussel-conference>, (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- Gökçe, G. (2021). Başarisız Devlet Versus Güçlü veya Konsolide Devlet. SDE Akademi, 1(3), 68-97.
- Gökçe, Gülise (2007). Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye. Konya. Çizgi Kitabevi.
- Grantovsky, Edwin Arvidovich ve diğerleri (1977). تاریخ ایران: از زمان باستان تا امروز. (İran Tarihi: Antik Çağdan Günümüze). Çev. Kei Husrau Kişaverzi, Tahran: Poyiş Yay.).
- Gregorian, Vartan (1969). The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946. Stanford University Press, Stanford, California.
- Grimm, Sonja (2023). Investigating the Root Causes of Fragility. Handbook of Fragile States. Ed. David Carment and Yiagadeesen Samy. Edward Elgar Publishing Limited.
- Gromov, Boris (1996). ارتش سرخ در افغانستان (Afghanistan'da Kızıl Ordu). Çev. Aziz Arianfar, Germany, Afghan Association.
- Guardian (2002). Loya Jirga Elects Hamid Karzai. Jun 13, 2002, <https://www.theguardian.com/world/2002/jun/13/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).
- Guardian (2020). Blasts in Afghanistan as Presidential Rivals Hold Oath Ceremonies. March 9, 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/blasts-afghanistan-presidential-rivals-abdullah-abdullah-ghani-oath-ceremonies>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

- Guardian (2021). Taliban Fighters Capture Afghan City at Strategic Junction North of Kabul. August 11, 2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/aug/10/taliban-fighters-capture-afghan-city-at-strategic-junction-north-of-kabul>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Gubar, Mir Gulam Muhammed (1979). افغانستان به یک نظر (Bir Bakışla Afganistan), Kabil: y.y. .
- Gubar, Mir Gulam Muhammed (1989). جغرافیای تاریخی افغانستان (Afganistan'ın Tarihi Coğrafyası), Kabil: Devlet Yay. .
- Gubar, Mir Gulam Muhammed (2012). افغانستان در مسیر تاریخ (Afganistan Der Mesîri Tarih/Tarih Boyunca Afganistan), Kabil: Mohsin Yay. .
- Gupwell, Dick (2002). Loya Jirga Elects Karzai as New Head of State. EurAsia Bulletin. Vol. 6 # 5&6 May-June 2002, Pp. 1-29.
- Gür, Nurullah (2017). Güven, Bürokrasi ve Refah Devleti. İnsan & Toplum, 7(1), 89-115. <https://dx.doi.org/10.12658/human.society.7.13.M0197>
- Habibi, Abdul Hai (1967). تاریخ مختصر افغانستان: از زمانه‌های قدیم تا استقلال (Afganistan'ın Kısa Tarihi: Eski Çağlardan Bağımsızlığa), Kabil: Devlet Matbaası.
- Habibi, Abdul Hai. (2001). تاریخ تجزیة شاهنشاهی افغان (Afgan İmparatorluğu'nun Dağılım Tarihi). Allame Habibi Araştırma Merkezi.
- Habibü'l-İslam, (1929). Yıl 1, Sayı 1, 09.12.1307 Güneş Hicri/28.02.1929.
- Hanifi, M. Jamil (2002). Treaty of Gandomak. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/gandomak/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- Hanke, Steve H. (2021). Afghanistan: A Poster Child for Foreign-Aid Failure. CATO Institute. September 1, 2021, <https://www.cato.org/commentary/afghanistan-poster-child-foreign-aid-failure>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).

- Hasht-e Subh Daily (2021). عطا محمد نور: «جمهوریت سهنفره» مانع اصلی صلح بود، غنی از. معاونانش به عنوان دیکور استفاده می‌کرد. August 21, 2021, <https://8am.media/fa/attamohammad-noor-three-person-republic-was-the-main-obstacle-to-peace-ghani-used-his-deputies-as-decor/>, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).
- Hazır, Hayati (2007). Anayasa Hukuku. 4. Baskı, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Hendry, Krista. (2014). From Failed to Fragile: Renaming the Index. June 24, 2014, <https://fundforpeace.org/2014/06/24/from-failed-to-fragile-renaming-the-index/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2023).
- Heydemann, Steven (2025). Economic Development, Governance, and Human Security After the Arab Uprisings. <https://www.brookings.edu/articles/economic-development-governance-and-human-security-after-the-arab-uprisings/>, March 26, 2025, (Erişim Tarihi: 20.05.2025).
- Heywood, Andrew (2020). Siyaset. Çev. Fahri Bakırcı. 21. Baskı, TED Matbaacılık, Ankara.
- Hobsbawm, Eric J. (1996). The Age of Revolution: Europe 1789-1848. New York: Vintage Books.
- House of Lords Select Committee on International Relations and Defence (2021). The UK and Afghanistan. 2nd Report of Session 2019-21. UK Parliament. <https://committees.parliament.uk/publications/4185/documents/43162/default/>, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).
- Hughes, T. L. (2002). The German Mission to Afghanistan, 1915-1916. Johns Hopkins University Press, German Studies Review, Vol. 25, No. 3, pp. 447-476.
- Human Rights Watch (2015). Threats to Media Freedom in Afghanistan: “Stop Reporting or We’ll Kill Your Family”. <https://www.hrw.org/report/2015/01/21/stop-reporting-or-well-kill-your-family/threats-media-freedom-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).

Human Rights Watch (2021). Afghanistan: Events of 2020. World Report 2021. <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

IEC (2009). http://www.iec.org.af/results_2009/leadingCandidate.html, (Erişim Tarihi: 12.05.2024).

Ignatieff, Michael (2002). Intervention and State Failure. Dissent. 49. pp. 115-124.

Independentpersian (2023). رئیس پیشین اداره امور افغانستان: غنی حاضر است در انتقال قدرت به بگيرد سهم قانونی نظام یک October 1, 2023, <https://www.independentpersian.com/node/361701/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C/%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3-%D9%BE%DB%8C%D8%B4%DB%8C%D9%86-%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%A7%D9%85%D9%88%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%BA%D9%86%DB%8C-%D8%AD%D8%A7%D8%B6%D8%B1-%D8%A7%D8%B3%D8%AA-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%86%D8%AA%D9%82%D8%A7%D9%84-%D9%82%D8%AF%D8%B1%D8%AA-%D8%A8%D9%87-%DB%8C%DA%A9-%D9%86%D8%B8%D8%A7%D9%85>, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Institute for Economics and Peace (2021). Global Peace Index 2021. <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).

Institute for Economics and Peace (2025). Global Peace Index 2025. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2025/06/Global-Peace-Index-2025-web.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.07.2025).

- Institute for the Study of War-ISW (2009a). Provincial Reconstruction Teams (PRTS): Overview. April 15, 2009, <https://www.understandingwar.org/provincial-reconstruction-teams-prts>, (Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- Institute for the Study of War-ISW (2009b). Afghanistan National Army (ANA). April 15, 2009, <https://www.understandingwar.org/afghanistan-national-army-ana>, (Erişim Tarihi: 03.05.2024).
- Institute for the Study of War-ISW (2010). Fact Sheet: The Kabul Conference. July 30, 2010, <https://www.understandingwar.org/reference/fact-sheet-kabul-conference>, (Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- International Crisis Group (2020). Afghanistan Peace Talks Since 2018: A Timeline. August 11, 2020, <https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/afghanistan-between-february-2018-and-august-2020-timeline>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- International Monetary Fund (2002). Islamic State of Afghanistan: Report on Recent Economic Developments and Prospects, and the Role of the Fund in the Reconstruction Process. IMF Country Report No. 02/219, October 7, 2002, <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/30/Islamic-State-of-Afghanistan-Report-on-Recent-Economic-Developments-and-Prospects-and-the-16098>, (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
- Istanbul Summit Communiqué (2004). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_21023.htm, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).
- İş/İşçilik Kanunu. (2007). Afganistan Resmi Gazetesi, 914, 4 şubat 2007.
- Javed, Seyyed Mohammad Ali (2018). افغانستان در گذر زمان (Zaman İçinde Afganistan), Cilt 4, Kabil: Negar Yayınevi.

- Joffe, Alexandar H. (2018). *Defining the State, Enemies and Friends of the State: Ancient Prophecy in Context*. Ed. Christopher A. Rollston, Eisenbrauns: University Park, Pennsylvania State University Press, pp. 3-23.
- Jomhornews (2012). مجلس نمایندگان: برگزاری همزمان دو انتخابات، خلاف قانون اساسی است. November 3, 2012, <http://www.jomhornews.com/fa/news/17418/>, (Erişim Tarihi: 25.04.2024).
- Jomhornews (2020). مجلس از درخواست امریکا مبنی بر رهایی 7 هزار زندانی دیگر طالبان ابراز نگرانی کرد. December 7, 2020, <https://www.jomhornews.com/fa/news/134174/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Jomhornews (2021). زوایای پنهان خیانت ملی جمهوریت سه نفره. October 4, 2021, <https://www.jomhornews.com/fa/note/143253/>, (Erişim Tarihi: 16.05.2024).
- Kakar, M. Hassan (1995). *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979-1982*. Berkeley: University of California Press, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft7b69p12h/>, (Erişim Tarihi: 05.01.2024).
- Kanapiyanova, Zhuldyz (2018). *Energy Policies of Turkmenistan: Importance and Perspectives of TAPI Natural Gas Pipeline*. Eurasian Research Institute, Akhmet Yassawi University, <https://www.eurasian-research.org/publication/energy-policies-of-turkmenistan-importance-and-perspectives-of-tapi-natural-gas-pipeline/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- Kaplan, Eben (2006). *The Taliban Resurgence in Afghanistan*. Council on Foreign Relations. May 30, 2006, <https://web.archive.org/web/20060927101915/http://www.cfr.org/publication/10551/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).
- Kaplan, Robert D. (1990). *Soldiers of God: With Islamic Warriors in Afghanistan and Pakistan*. Knopf Doubleday Publishing Group.
- Karaçuka, Mehmet ve Çelik, Necmettin (2017). “Kırılğan-Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19/1, ss. 20-41.

- Kateb Hazara, Molla Faiz Muhammad (2013). تذکر الانقلاب (Devrim Bildirimi). 1. Baskı, Kaveh Yayınevi, Köln, Almanya.
- Katzmann, Kenneth and Thomas, Clayton (2017). Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy. Congressional Research Service, December 13, 2017, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL30588/278>, (Erişim Tarihi: 20.04.2024).
- Kaufmann, Daniel and Kraay, Aart C. (2024). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and 2024 Update. Policy Research working paper 10952; RRR; Prosperity Washington, D.C.: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099005210162424110>
- Keay, John. (2010). India: A History: From the Earliest Civilizations to the Boom of the Twenty-first Century (revised ed.). New York, NY: Grove Press.
- Khabar Online (2010). افغان ها از خارجی ها بیزارند (Afganlar Yabancılarından Nefret Eder). July 17, 2010, <https://www.khabaronline.ir/news/76066/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86-%D9%87%D8%A7-%D8%A7%D8%B2-%D8%AE%D8%A7%D8%B1%D8%AC%DB%8C-%D9%87%D8%A7-%D8%A8%DB%8C%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D9%86%D8%AF>, (Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- Khalilzad, Zalmay (2016). فرستاده (The Envoy). Çev. Harun Nacafizade, Kabil: Azım Yayınları.
- Khan, Yasmin (2017). The Great Partition: The Making of India and Pakistan (2. ed.), New Haven and London: Yale University Press.
- Kılıoğlu, Mehmet Erkan (2022). “Sovyetler Birliği ve Afganistan İlişkileri, 1919-1945”. Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi, vol. 5, no. 6, pp. 106-131. [doi:10.56448/ataddergi.1100609](https://doi.org/10.56448/ataddergi.1100609)

- Kışkaki, Burhanüddin (1931). نادر افغان (Afgan Nadir). Cilt 1, Kabil, Kabil Matbaalar Genel Başkanlığı'nın Taş Matbaası.
- Kohn, George Childs. (2013). Dictionary of Wars. (Revised Ed.). London/New York: Routledge.
- Kohzad, Ahmed Ali (1938). امپراطوری کوشان (Kuşan İmparatorluğu), Kabil: Kohzad Kültür Vakfı.
- Kohzad, Ahmed Ali (2009). آریانا (Aryana), Kabil: Kohzad Kültür Vakfı.
- Kohzad, Ahmed Ali ve diğerler (2004). تاریخ ادبیات افغانستان (Afghanistan Edebiyat Tarihi), Kabil: Reşidye ve İkra Kitap Yayın Evi.
- Lansford, Tom (2017). Afghanistan at War: From the 18th-Century Durrani Dynasty to the 21st Century. ABC-CLIO.
- League of Nations-Treaty Series (1936): "Convention on Rights and Duties of States Adopted by the Seventh International Conference of American States". Treaties and International Engagements Registered with the Secretariat of the League of Nations, Volume 165, Nos. 3801-3824, pp. 19-31.
- Lee, Jonathan (2019). Afghanistan: A History from 1260 to the Present. Reaktion Books.
- Legal Information Institute-LII (2022). State. Cornell Law School, <https://www.law.cornell.edu/wex/state#:~:text=A%20state%20is%20a%20political,the%20people%20living%20inside%20it.>, (Erişim Tarihi: 04.11.2023).
- Lexico UK English Dictionary. Oxford University Press, <https://web.archive.org/web/20201125133400/https://www.lexico.com/definition/taliban>, (Erişim Tarihi: 10.02.2024).

- Liebermann, Oren ve Kaufman, Ellie (2021). An Incoherent Strategy Doomed the 20-Year US Mission in Afghanistan, Watchdog Says as US Withdraws. CNN. August 17, 2021, <https://edition.cnn.com/2021/08/17/politics/afghanistan-sigar-report>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Lodhi, Maleeha (2011). A Dearth of Substance Plagues Bonn Conference. Aljazeera Website, December 19, 2011, <https://www.aljazeera.com/opinions/2011/12/19/a-dearth-of-substance-plagues-bonn-conference/>, (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
- London Conference Declaration (2010). European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-af/dv/af-london_conf_jan10/af-london_conf_jan10en.pdf, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Mackinder, H. J. (1904). “The Geographical Pivot of History”, The Geographical Journal, 23(4), 421-437.
- Maley, William (2007). Provincial Reconstruction Teams in Afghanistan - How they Arrived and Where they are Going. NATO Review, July 1, 2007, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2007/07/01/provincial-reconstruction-teams-in-afghanistan-how-they-arrived-and-where-they-are-going/index.html>, (Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- Malkasian, Carter (2021). The American War in Afghanistan: A History. New York: Oxford University Press.
- Mapping Militant Organizations (2022). “Taliban.”. Stanford University. November 1, 2022, <https://mappingmilitants.org/node/301/>, (Erişim Tarihi: 10.02.2024).
- Marshall, Monty G. ve Elzinga-Marshall, Gabrielle (2017). Global Report 2017: Conflict, Governance, and State Fragility. Center for Systemic Peace. <https://www.systemicpeace.org/globalreport.html>, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).

- Masiha, Fuad (2018). خیزش مردمی؛ آخرین سنگر مقاومت یا خار چشم حکومت؟ (Halk Hareketi/ Halk Ayaklanması Güçleri; Direnişin Son Kalesi mi, Yoksa Hükümetin Gözüne Batan Diken mi?). December 19, 2018, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-46573026#:~:text=%D8%A7%D8%B1%D8%A8%DA%A9%DB%8C%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%D8%8C%20%D8%A7%D9%81%D8%B1%D8%A7%D8%AF%20%D9%85%D8%B3%D9%84%D8%AD%20%D9%85%D8%AD%D9%84%DB%8C%20%D8%A8%D9%88%D8%AF%D9%86%D8%AF,%D8%A7%D9%86%DA%AF%DB%8C%D8%B2%D9%87%20%D8%AC%D9%86%DA%AF%DB%8C%D8%AF%D9%86%20%D8%AF%D8%B1%20%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D8%B1%20%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86.> (Erişim Tarihi: 27.05.2024).
- Matinuddin, Kamal (1999). The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997. Oxford University Press.
- McNamara, Robert. (2021). The Second Anglo-Afghan War (1878-1880). February 16, 2021, <https://www.thoughtco.com/britains-second-war-in-afghanistan-1773763>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).
- Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/Taliban>, (Erişim Tarihi: 10.02.2024).
- MISFA (2024). About MISFA. <https://misfa.org.af/>, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).
- Middlebrook, Peter J., Miller, Sharon M., Kramer, Thomas and Stone, Michael (2007). Review of the Afghanistan Counter Narcotics Trust Fund (CNTF). Prepared by Middlebrook & Miller LLC. Submitted for Consideration to the CNTF Management Board, September 2007, <https://erc.undp.org/evaluation/documents/download/3454>, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).

- Military Times (2020). Afghan President and Rival Announce Power-sharing Agreement. May 17, 2020, <https://www.militarytimes.com/news/your-military/2020/05/17/afghan-president-and-rival-announce-power-sharing-agreement/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2002). Co-chairs' Summary of Conclusions. https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/afghanistan/min0201/summary.pdf, (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2012). Tokyo Conference on Afghanistan (Summary and Evaluation). July 8, 2012, https://www.mofa.go.jp/region/middle_e/afghanistan/tokyo_conference_2012/summary.html, (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
- Minority Rights Group (2025). Uzbeks and Turkmens in Afghanistan. <https://minorityrights.org/communities/uzbeks-and-turkmens/#:~:text=Turkmen%20and%20Uzbeks%20occupy%20the,supplementary%20income%20to%20their%20communities.>, (Erişim Tarihi: 10.06.2025).
- Mir, Amir (2011). Bonn conference on Afghanistan Fails to Achieve Much. August 12, 2011, <https://www.rediff.com/news/column/bonn-conference-on-afghanistan-fails-to-achieve-much/20111208.htm>, (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
- Misbahzade, Seyyed Mohammad Bakir (2009). *تاریخ سیاسی مختصر افغانستان* (Afghanistan'ın Kısa Siyasal Tarihi), Kabil: Aftab Araştırma Merkez'in Yayınları.
- Mitchell, David F. (2015). Blurred Lines? Provincial Reconstruction Teams and NGO Insecurity in Afghanistan, 2010–2011. *Stability: International Journal of Security and Development*, 4(1), Art. 9. <https://doi.org/10.5334/sta.ev>

- Murtazashvili, Jennifer Brick (2022). The Collapse of Afghanistan. Journal of Democracy. Vol. 33, Issue 1, pp. 40-54, Online Version: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-collapse-of-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- Musavi, Asker (2016). بازخاکسپاری حبیب‌الله کلکانی و بحران هویت ملی افغانستان (Habibullah Kalakani'nin Yeniden Defnedilmesi ve Afganistan'ın Ulusal Kimliğinin Krizi), https://www.bbc.com/persian/blogs/2016/09/160904_mar_nazeran_analysis_habibullah_reburial, (Erişim Tarihi: 28.10.2023).
- Musavi, Seyyid Ali (2009). تاریخ تحلیلی افغانستان از ظاهرشاه تا کرزی (Zahir Şah'tan Karzai'ye Afganistan'ın Analitik Tarihi). Kabil: Maivand Yayınları.
- Müceddidi, Abdülhak ve Müceddidi, Fazlullah (2003). حقيقة التواريخ: افغانستان از امير كبير (Tarihin Gerçekleri: Afganistan Büyük Emir'den Büyük Lider'e). İkinci Baskı, Kabil: Maivand Yayınları.
- Müjde, Vehid (2002). افغانستان و پنج سال سلطه طالبان (Afganistan ve Beş Yıllık Taliban Hakimiyeti). Kabil: Maivand Yayınları.
- NATO (2010). Afghan National Security Forces (ANSF). October 26, 2010, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2010_11/20110310_101122-media-backgrounder-ANSF.pdf, (Erişim Tarihi: 05.05.2024).
- NATO (2019). Afghan National Army (ANA) Trust Fund. December 2019, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_12/20191128_1912-backgrounder-ana-trust-fun.pdf, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).
- NATO (2022a). NATO and Afghanistan. August 31, 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_8189.htm, (Erişim Tarihi: 25.03.2024).
- NATO (2022b). Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021). May 30, 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm, (Erişim Tarihi: 28.03.2024).

Naval Postgraduate School-NPS (2024). Summary of the Afghan National Police (ANP), <https://www.nps.edu/documents/105988371/107571254/Afghan+National+Police+Summary.pdf/afb66bec-7b11-4427-b56a-2818b2bf51e4>, (Erişim Tarihi: 05.05.2024).

Nawid, Senzil (2011). Language Policy in Afganistan: Linguistic Diversity and National Unity, Ed. Schiffman, Harold F., Language Policy and Language Conflict in Afghanistan and its Neighbors, Leiden: BRILL Academic Publishers.

NBC News (2021). Even the Taliban are Surprised at How Fast they're Advancing in Afghanistan. June 25, 2021, <https://www.nbcnews.com/politics/national-security/even-taliban-are-surprised-how-fast-they-re-advancing-afghanistan-n1272236>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).

New York Times (2002). Traditional Council Elects Karzai as Afghan President. June 14, 2002, <https://www.nytimes.com/2002/06/14/world/traditional-council-elects-karzai-as-afghan-president.html>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).

New York Times (2014). After Rancor, Afghans Agree to Share Power. September 21, 2014, <https://www.nytimes.com/2014/09/22/world/asia/afghan-presidential-election.html>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

Nizamname-i Esasi Dulet-i Elliye-i Afghanistan (1923). Yüksek Kurulu Yazı İşleri Bürosu Matbaası, 1. Baskı, 20.01.1302 Güneş Hicri/10.04.1923.

Nizamname-i Nakilin Be Senti Katagan (1923). Bakanlar Yüksek Kurulu Yazı İşleri Bürosu Matbaası, 04.07.1302 Güneş Hicri/27.09.1923.

Nizamname-i Teşkilat-i Esasiye-i Afghanistan (1928). Rafiq Matbaa Şirketi, 3. Baskı, 03.02.1307 Güneş Hicri/23.04.1928.

- Nölle-Karimi, Christine (2017). “Ḥabīballāh Khān”, in: Encyclopaedia of Islam, THREE, Ed. Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Devin J. Stewart. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/*-COM_30150, DOI: http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_30150, (Erişim Tarihi: 30.09.2023).
- OCHA (2024). Afghanistan Humanitarian Fund, <https://www.unocha.org/afghanistan-humanitarian-fund>, (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- OCHA (2025). Afghanistan, <https://www.unocha.org/afghanistan>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- OECD (2022). States of Fragility 2022. OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/states-of-fragility-2022_c7fedf5e-en.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).
- OECD (2025). States of Fragility 2025. OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/en/publications/states-of-fragility-2025_81982370-en.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).
- Olesen, Asta (1995). Islam and Politics in Afghanistan. Cilt 3, Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies - Psychology Press.
- Oppenheimer, Franz (2005). Devlet. Çev. Adam (Alaeddin) Şenel ve Yavuz Sabuncu, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Oxford Reference (2024). Northern Alliance, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100239330#:~:text=It%20controlled%20less%20than%2010,Ahmed%20Shah%20Masood%2C%20was%20killed.>, (Erişim Tarihi: 26.02.2024).
- Özder, Adem (2013). Avrasya Kavramı ve Önemi. İstanbul: Avrasya İncelemeleri Dergisi - AVID.

Özpek, Burak Bilgehan (2016). Başarısız Devletler. Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.

Pajhwok Afghan News (2019). وزارت مبارزه علیه مواد مخدر با وزارت امور داخله ادغام می‌گردد. January 27, 2019, <https://pajhwok.com/fa/2019/01/27/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D8%B2%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%AF%D9%85%D8%AE%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%A7-%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA-%D8%A7%D9%85-2/>, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).

Pajhwok Afghan News (2021). Ghani Sees Threat to Afghanistan's Education System. May 5, 2021, <https://pajhwok.com/2021/05/05/ghani-sees-threat-to-afghanistans-education-system/>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Passerin d'Entrèves, Alessandro (2005). Devlet Kavramı. Cemal Bali Akal (Der.), Devlet Kuramı (s. 193-211). 2. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Pencşiri, Dastgir (1998). ظهور و زوال حزب دموکراتیک خلق افغانستان (Afghanistan Demokratik Halk Partisi'nin Yükselişi ve Çöküşü). 2. Cilt, Peşaver: Naşarat-i-Fazal.

Peshawar Accord (1992). United Nation Peacemaker, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/AF_920424_PESHAWAR%20ACCORD.pdf, (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

Peşgahiferd, Zahra, Rehim, Sardar Muhammed (2008). جایگاه افغانستان در ژئواستراتژی نظام نوین جهانی (Modern Dünya Düzeninin Jeo-stratejisinde Afghanistan'ın Yeri). Coğrafi Bilimlerin Uygulamalı Araştırma Dergisi, Cilt 8, Sayı 11, Tahran: Tahran Üniversitesi.

Pickering, Heath. (2014). Terminology Twist: From Failed States to Fragile States. July 1, 2014, <https://www.aspistrategist.org.au/terminology-twist-from-failed-states-to-fragile-states/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2023).

- Poggi, Gianfranco (2009). Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım. Çev. Şule Kut ve Binnaz Toprak, 5. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Political Geography Now (2023). How Many Countries Are There in the World in 2025?, <https://www.polgeonow.com/2011/04/how-many-countries-are-there-in-world.html>, (Erişim Tarihi: 30.05.2023).
- Poullada, Leon B. (1973). Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society. London: Cornell University Press.
- Putz, Catherine (2016). In Afghanistan, Contractors Paid in Full for Incomplete Projects. The Diplomat. March 16, 2016, <https://thediplomat.com/2016/03/in-afghanistan-contractors-paid-in-full-for-incomplete-projects/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- RadioFreeEurope (2010). Afghanistan Conference Under Way In London. January 28, 2010, https://www.rferl.org/a/Brown_Seeks_To_Turn_Tide_In_Afghanistan/1942068.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- Rahimi, Mokhtar ve Eslami, Mohsen (2025). برابند امنیتی نزاع سنت و مدرنیسم در افغانستان (Afghanistan'da Gelenek ve Modernizm Arasındaki Çatışmanın Güvenlik Sonucu). Political and International Approaches, 17(1), 48-71. Doi: [10.48308/pij.2025.237865.1618](https://doi.org/10.48308/pij.2025.237865.1618)
- Rahimi, Mujib Rahman (2021). واکاوی گفتمان رسمی شکل‌گیری دولت در افغانستان (Afghanistan'da Devlet Oluşumunun Resmi Söyleminin Analizi). Baskı 1, Kabil, Amiri Yayınları.
- Rahimi, Sardar Mohammad (2017). ژئوپلیتیک افغانستان در قرن بیستم (Yirminci Yüzyılda Afganistan Jeopolitiği). 3. Baskı, Kabil, Vajeh Yayınları.
- Rahman, İmamali (2006). تاجیکان در آینه تاریخ: از آریان تا سامانیان (Tarihin Aynasında Tacikler: Ariyan'dan Samanilere), Cilt 3, Duşanbe: İrfan Yayınları.

- Rahnoş, Royeen (2019). قدرتمندترین ارتش افغانستان در صد سال اخیر کدام است؟ (Son Yüz Yılın En Güçlü Afganistan Ordusu Hangisidir?). August 22, 2019, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-49417972#:~:text=%D9%BE%D8%B3%20%D8%A7%D8%B2%20%D8%A7%DB%8C%D9%86%20%DA%A9%D9%87%20%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1,%D8%AD%D8%AF%D9%88%D8%AF%20%DB%B2%DB%B3%DB%B5%20%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1%20%D9%86%D9%81%D8%B1%20%D8%A7%D8%B3%D8%AA,> (Erişim Tarihi: 03.05.2024).
- Raja, Md. Waseem (1996). A Political Biography of King Amanullah Khan. Thesis of Master of philosophy in History. Centre of Advanced Study. Department of History. Aligarh Muslim university.
- Raşid, Ahmet (2001). Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, İstanbul: Everest- Mozaik Yay.
- Resolution 1383 (2001). United Nations Digital Library. December 6, 2001, <https://digitallibrary.un.org/record/454021?v=pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Resolution 1386 (2001). United Nations Digital Library. December 20, 2001, <https://digitallibrary.un.org/record/454998?v=pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Resolution 1401 (2002). United Nations Digital Library. March 28, 2002, <https://digitallibrary.un.org/record/461244/usage?ln=en&v=pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2024).
- Reuters (2018). Afghanistan's Poverty Rate Rises as Economy Suffers. May 7, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-economy/afghanistans-poverty-rate-rises-as-economy-suffers-idUSKBN1I818X/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

- Reuters (2020). Afghan President and Rival Strike Power-sharing Deal After Months of Feuding. May 17, 2020, <https://www.reuters.com/article/world/afghan-president-and-rival-strike-power-sharing-deal-after-months-of-feuding-idUSKBN22T09H/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Reuters (2021a). Taliban Launches Major Afghan Offensive After Deadline for U.S. Pullout. May 4, 2021, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taliban-launches-huge-afghan-offensive-after-deadline-us-pullout-2021-05-04/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Reuters (2021b). Biden Says Afghan Leaders Must ‘Fight for their Nation’ as Taliban Gains. August 11, 2021, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/taliban-tighten-control-afghan-north-residents-weigh-options-2021-08-10/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2024).
- Riga Summit Declaration (2006). https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_37920.htm, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).
- Rotberg, Robert I. (2002). The New Nature of Nation State Failure. The Washington Quarterly, Volume 25, Number 3, pp. 85-96.
- Rotberg, Robert I. (2003). State Failure and State Weakness in a Time of Terror, Washington, D.C., Brookings Institution Press.
- Rotberg, Robert I. (2004). “The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair,” in Robert I. Rotberg (ed.), Why States Fail: Causes and Consequences, Princeton.
- Roy, K. and Tisdell, Clement. (1998). Good Governance in Sustainable Development: The Impact of Institutions. International Journal of Social Economics. Volume 25, Issue 6-7-8. ss. 1310-1325. <https://doi.org/10.1108/03068299810212775>

- Rubin, Barnett R. (2002). *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System* (2nd ed.). New Haven: Yale University Press.
- Rubin, Barnett R. (2004). *Crafting a Constitution for Afghanistan*, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 3, July, pp. 5-19.
- Ruttig, Thomas (2018). "The Afghanistan Election Conundrum (12): Good News and Bad News About District Numbers". Afghanistan Analysts Network. <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/political-landscape/the-afghanistan-election-conundrum-12-good-news-and-bad-news-about-district-numbers/>, (Erişim Tarihi: 07.05.2024).
- Saayi, Zabihullah (2011). *شورا در اسلام (İslam'da Şura)*. 1. Baskı, Kabil: Sait Yayınları.
- Saayi, Zabihullah (2016). *Afganistan'da Kadın Hakları: Yasal Boşluklar ve Çelişkilerden Pratik ve Sosyal Sorunlara*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Samuels, D. (2017). *Comparative Politics*. United Kingdom: Pearson.
- Sançaraki, Fazel (2020). *موانع پیدایش حکومت کارآمد در افغانستان از ۲۰۰۱ به بعد* (2001'den itibaren Afganistan'da Etkin bir Hükümetin Ortaya Çıkmasının Önündeki Engeller). Kelkin Yayınları, Tahran.
- Sandeford D. S. (2018). *Organizational Complexity and Demographic Scale in Primary States*. *Royal Society Open Science*, 5(5), 171137. <https://doi.org/10.1098/rsos.171137>
- Saray, Mehmet (2002). *Afganistan ve Türkler*, Ankara: ASAM Yay. .
- Sardarnia, Halilullah ve Hosseini, Seyyid Mehdi (2014). *چالش‌های اجتماعی دولت‌سازی* (Afganistan'da Modern Devlet İnşasının Sosyal Zorlukları). *Dünya Politikası Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2014, ss. 37-63.

- Saykal, Amin (2015). افغانستان معاصر: تاریخ مبارزات و بقای یک ملت (Çağdaş Afganistan: Bir Ulusun Mücadelesi ve Hayatta Kalması Tarihi). Çev. Muhammed Naim Mucadedi, Kabil, Sait Yayınları.
- Scheidel, Walter (2013). "Studying the State". The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean. Ed. Peter Fibiger Bang ve Walter Scheidel. Ss. 5-58, Oxford University Press.
- Schouten, P. (2008). "Theory Talk #21: Stephen Krasner on Sovereignty, Failed States and International Regimes", Theory Talks, <http://www.theory-talks.org/2008/10/theory-talk21.html>, (Erişim Tarihi: 05.06.2023).
- Scott, Margaret ve Alcenat, Westenley (2008). Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics, Saint Paul: Macalester College.
- Shahi, Agha (2008). The Geneva Accords. Pakistan Horizon. Pakistan Institute of International Affairs. Vol. 61, No. 1/2, January-April 2008, pp. 143-164.
- Shahrani, M. Nazif (1986). State Building and Social Fragmentation in Afghanistan: A Historical Perspective , in: Ali Banuazizi (ed.): State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan , Syracuse (NY): Syracuse University Press.
- Sharifi, Arian Moj (2020). داعش خراسان: فصل جدید ناامنی‌ها در افغانستان و منطقه (IŞİD Horasan: Afganistan ve Bölgede Yeni Bir Güvensizlik Dönemi). Hasht-e Subh Daily. September 6, 2020, <https://8am.media/fa/isil-khorasan-a-new-chapter-of-insecurity-in-afghanistan-and-the-region/>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).
- Sherman, Jake (2009). The Afghan National Development Strategy: The Right Plan at the Wrong Time?. Journal of Security Sector Management. Cranfield Security Sector Management Team, Cranfield University, Shrivenham, UK, Volume 7, Number 1, February 2009, pp 1-9.

- Sherman, Zoe Bernadette (2006). "Afghanistan's Constitutions: A Comparative Study and their Implications for Afghan Democratic Development. Master's Thesis, Naval Postgraduate School, Calhoun: The NPS Institutional Archive.
- Shroder, John (2007). Afghanistan's Development and Functionality: Renewing a Collapsed State. *GeoJournal* 70, 91-107. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9132-1>
- SIGAR (2010). Quarterly Report to the United States Congress. April 30, 2010, <https://www.sigar.mil/pdf/quarterlyreports/2010-04-30qr.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.04.2024).
- SIGAR (2019). Reintegration of Ex-combatants: Lessons from the U.S. Experience in Afghanistan. September 2019, <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-19-58-LL.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.05.2024).
- SIGAR (2022). Why the Afghan Government Collapsed. SIGAR 23-05-IP Evaluation Report. November 2022, <https://www.sigar.mil/Portals/147/Files/Reports/Audits-and-Inspections/Evaluation/SIGAR-23-05-IP.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Sivil Hizmetleri alışanları Kanunu (2008). Afganistan Resmi Gazetesi, 951, 6 Temmuz 2008.
- Sivil Hizmetleri Kanunu (2005). Afganistan Resmi Gazetesi, 861, 11 Eylül 2005.
- Smith, Scott S. (2019). Loya Jirgas and Political Crisis Management in Afghanistan: Drawing on the Bank of Tradition. Special Report. United States Institute of Peace. September 30, 2019, https://www.usip.org/sites/default/files/2019-09/sr_457-loya_jirgas_and_political_crisis_management_in_afghanistan_drawing_on_the_bank_of_tradition.pdf, (Erişim Tarihi: 11.06.2024).

- Southall, Aidan (1974). "State Formation in Africa". *Annual Review of Anthropology*. 3 (1): 153-165. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.03.100174.001101>
- Spykman, N. J. (1944). *The Geography of the Peace*, New York, NY: Harcourt, Brace and Company.
- Statista Research Department (2010). Number of Policemen in Afghanistan. January 26, 2010, <https://www.statista.com/statistics/262818/number-of-policemen-in-afghanistan/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2024).
- Stewart, R. T. (1973). *Fire in Afghanistan 1914-1929; Faith, Hope, and the British Empire*. New York: Doubleday Publishing.
- Szuhai, Ilona. (2015). Rethinking the Concept of Failed State. *Central European Papers*, III, pp. 99-110.
- Şefii, Nozar (2004). چالش‌های اساسی دولت کرزی (Karzai Hükümetinin Temel Zorlukları). *Asya Kitabı'ndaki Makalelerin Koleksiyonu (Afganistan'a Özel)*. Abrar Çağdaş Enstitüsü, Tahran.
- Tanin, Zahir (2005). 1996-1900 افغانستان در قرن بیستم (Yirminci Yüzyılda Afganistan 1900-1996), İkinci Baskı, Tahran, İrfan Yayınları.
- Taraki, Nesir Ahmed (2013). سایه انتخابات ریاست جمهوری بر انتخابات شوراهای ولایتی (Cumhurbaşkanlığı Seçiminin İl Meclisi Seçimlerine Gölgesi). October 2, 2013, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/10/131002_k04_afg_province_council, (Erişim Tarihi: 25.04.2024).
- Tariq, Muhammad et al. (2015). India- Pak Rivalry in Afghanistan. *FWU Journal of Social Sciences*. Ed. Razia Sultana. Special Issue, Winter 2015, Vol.1, No.2, 15-24.
- Tariq, Muhammad ve Qadir, Altaf (2020). Sikh-Pakhtuns Clashes in the Frontier: Assessing the Battle of pir Sabaq, Nowshera 1823. *Journal of the Pakistan Historical Society*. Vol. LXVIII, No. 1, Pp. 81-95.

- Tarzi, Mahmud, (1913). اجداد زبان هاست، (Afgan Dili Dillerin Atasıdır). Siraj Al-Akhbar, Sayı 9, 03.11.1291 Güneş Hicri/23.01.1913.
- Tarzi, Mahmud, (1915). زبان و اهمیت آن (Dil ve Önemi). Siraj Al-Akhbar, Sayı 2, 20.06.1294 Güneş Hicri/12.09.1915.
- TDK Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 27.09.2024).
- Tekin, Asrın (2013). Zbigniew Brzezinski: Uluslararası İlişkilerde Jeopolitik Kuramlar (Büyük Satranç Tahtası, Stratejik Vizyon, Amerika ve Dünya Kitaplarının “Arap Baharı”na Projeksiyonu), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi - A.I.B.Ü. .
- Temizyürek, F., Barın, E., & Ustabulut, M. Y. (2016). Afganistan’ın Dil Politikası ve Afganistan’da Türkçe Eğitimi Tarihi. Türkbilig(32), 155-168.
- The Guardian Archive (2013). From the Archive, 15 January 1907: The Afghan Ameer at Agra. January 15, 2013, <https://www.theguardian.com/theguardian/2013/jan/15/afghanistan-ameer-india-1907-archive>, (Erişim Tarihi: 02.10.2023).
- The White House (2009a). A New Strategy for Afghanistan and Pakistan. March 27, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/03/27/a-new-strategy-afghanistan-and-pakistan>, (Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- The White House (2009b). What’s New in the Strategy for Afghanistan and Pakistan. March 27, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/realitycheck/the-press-office/whatsquos-new-strategy-afghanistan-and-pakistan>, (Erişim Tarihi: 10.04.2024).

The White House (2014). Statement by the Press Secretary on the Government of Afghanistan's Approval of the Bilateral Security Agreement and the NATO Status of Forces Agreement. November 29, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/11/29/statement-press-secretary-government-afghanistans-approval-bilateral-sec?utm>, (Erişim Tarihi: 10.07.2025).

The World Factbook (2024). Afghanistan. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#government>, (Erişim Tarihi: 04.05.2024).

Tilly, Charles (1990). Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990, B. Blackwell, Cambridge Mass. USA.

Tobin, Conor (2020). The United States and the Soviet-Afghan War, 1979–1989. Oxford Research Encyclopedia of American History. <https://oxfordre.com/americanhistory/display/10.1093/acrefore/9780199329175.001.0001/acrefore-9780199329175-e-832?p=emailA0gT5bVN/zh4c&d=/10.1093/acrefore/9780199329175.001.0001/acrefore-9780199329175-e-832>, (Erişim Tarihi: 19.05.2024).

TOLONews (2014). Experts Say Customs Agents Are Main Source of Corruption. December 17, 2014, <https://tolonews.com/afghanistan/experts-say-customs-agents-are-main-source-corruption>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

TOLOnews (2016). شهروندان افغانستان سالانه ۳ میلیارد دالر رشوت می‌پردازند. December 8, 2016, <https://tolonews.com/index.php/fa/afghanistan/%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D9%87-%DB%B3-%D9%85%DB%8C%D9%84%DB%8C%D8%A7%D8%B1%D8%AF-%D8%AF%D8%A7%D9%84%D8%B1-%D8%B1%D8%B4%D9%88%D8%AA-%D9%85%DB%8C%E2%80%8C%D9%BE%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B2%D9%86%D8%AF>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).

TOLOnews (2017). Five-Nation Lapis Lazuli Trade Agreement Signed. November 15, 2017, <https://tolonews.com/business/five-nation-lapis-lazuli-trade-agreement-signed>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).

TOLOnews (2021). SIGAR Study of 60 Afghan Projects Shows 91% Waste. October 29, 2021, <https://tolonews.com/afghanistan-175221>, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

TOLOnews (2022). فروپاشی ارتش ۳۵۰ هزاری افغانستان. August 15, 2022, <https://tolonews.com/fa/afghanistan-179407>, (Erişim Tarihi: 03.05.2024).

Tomsen, Peter (2011). The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers. Public Affairs.

Trading Economics (2024). Afghanistan Unemployment Rate, <https://tradingeconomics.com/afghanistan/unemployment-rate>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

Trauschweizer, Ingo. (2014). Failed States and Fragile Societies: A New World Disorder?. Ohio University Press.

Trinkler, Emil (1928). Through the Heart of Afghanistan. London, Faber & Gwyer.

- U.S. Department of State (2010). Intervention at Kabul Conference. July 20, 2010, <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2010/07/144961.htm>, (Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- U.S. Department of State Archive (2004). The Berlin Donors' Conference: Helping Afghanistan Move Forward. May 3, 2004, <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/fs/32094.htm>, (Erişim Tarihi: 13.03.2024).
- Uluslararası Şeffaflık Örgütü (2024). Corruption Perceptions Index, <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/afg>, (Erişim Tarihi: 24.05.2024).
- UN Multi-Partner Trust Fund Office (2024). Law and Order Trust Fund for Afghanistan: Strengthening Rule of Law, National Security, and Sustainable Development in Afghanistan. <https://mptfportal.uat.undp.org/fund/ltf00#:~:text=The%20Law%20and%20Order%20Trust,strong%20focus%20on%20anti%2Dcorruption.>, (Erişim Tarihi: 02.04.2024).
- UNAMA (2013). Afghan Authorities Tackle Country's High Illiteracy Rate. September 8, 2013, <https://unama.unmissions.org/afghan-authorities-tackle-countrys-high-illiteracy-rate>, (Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- UNAMA (2016). Brussels Conference on Afghanistan, <https://unama.unmissions.org/brussels-conference-afghanistan-4-5-october-2016>, (Erişim Tarihi: 19.03.2024).
- UNAMA (2020a). Afghanistan 2020 Conference, <https://unama.unmissions.org/afghanistan-2020-conference-0>, (Erişim Tarihi: 19.03.2024).

UNAMA (2020b). مبارزه افغانستان علیه فساد اداری: کار اساسی برای صلح و رفاه (Afghanistan's In Yolsuzlukla Mücadelesi: Barış ve Refah İçin Temel Çalışma). June, 2020, https://unama.unmissions.org/sites/default/files/afghanistans_fight_against_corruption_crucial_for_peace_and_prosperity_june_2020-dari.pdf, (Erişim Tarihi: 27.04.2024).

UNDP (2024). Approximately 85 Percent of Afghans Live on Less than One Dollar a Day. January 10, 2024, <https://www.undp.org/stories/approximately-85-percent-afghans-live-less-one-dollar-day#:~:text=Afghans%20are%20dealing%20with%20extreme,from%20education%20and%20most%20jobs>., (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

UNESCO (2023). UNESCO Stands With All Afghans to Ensure Youth and Adults in Afghanistan, Especially Women and Girls, Achieve Literacy and Numeracy By 2030. April 20, 2023, <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-stands-all-afghans-ensure-youth-and-adults-afghanistan-especially-women-and-girls-achieve>, (Erişim Tarihi: 03.06.2024).

UNICEF (2018). Education: Providing Quality Education for All, <https://www.unicef.org/afghanistan/education>, (Erişim Tarihi: 03.06.2024).

United Nations (1995). Final Report on the Situation of Human Rights in Afghanistan Submitted by the Special Rapporteur, Felix Ermacora, in Accordance with Commission on Human Rights Resolution 1994/84, January 20, 1995. (E/CN.4/1995/64).

United Nations (1996). Public Administration Backbone of Effective Government, Says Secretary-General to Resumed General Assembly Session. Press Release SG/SM/5980. May 3, 1996, <https://press.un.org/en/1996/19960503.sgsm5980.html>, (Erişim Tarihi: 04.06.2023).

- United Nations (2010). Security Council Press Statement on Kabul Conference, July 23, 2010, <https://press.un.org/en/2010/sc9992.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- United Nations (2018a). Security Council Press Statement on Kabul Process. March 15, 2018, <https://press.un.org/en/2018/sc13251.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 12.04.2024).
- United Nations (2018b). Half of Afghan Children Out of School, Due to Conflict, Poverty, Discrimination: UNICEF. June 2, 2018, <https://news.un.org/en/story/2018/06/1011211>, (Erişim Tarihi: 03.06.2024).
- United Nations Afghanistan, (2022). Afghanistan: Humanitarian Needs Overview (2022). January 7, 2022, <https://afghanistan.un.org/en/167753-afghanistan-humanitarian-needs-overview-2022>, (Erişim Tarihi: 06.05.2024).
- United Nations MPTF Office Partners Gateway (2024). Special Trust Fund for Afghanistan: Addressing Basic Human Needs in Afghanistan through UN Joint Programming, <https://mptf.undp.org/fund/afg00>, (Erişim Tarihi: 03.04.2024).
- United Nations Population Fund, <https://www.unfpa.org/data/world-population/AF>, (Erişim Tarihi: 04.05.2024).
- United Nations, <https://www.un.org/en/about-us/growth-in-un-membership>, (Erişim Tarihi: 30.05.2023).
- United States Institute of Peace-USIP (2020). Rival Afghan Leaders Agree to Share Power - Now Comes the Hard Part. May 21, 2020, <https://www.usip.org/publications/2020/05/rival-afghan-leaders-agree-share-power-now-comes-hard-part>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- UNODC (2010). Corruption in Afghanistan: Bribery as Reported By the Victims. January 2010, https://www.unodc.org/documents/lpo-brazil//Topics_corruption/Publicacoes/Afghanistan-corruption-survey2010-Eng.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).

- UNODC (2012). Corruption in Afghanistan: Recent Patterns and Trends. December 2012, https://www.unodc.org/documents/lpo-brazil//Topics_corruption/Publicacoes/Corruption_in_Afghanistan_FINAL.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- USAID (2024). Economic Growth, <https://www.usaid.gov/afghanistan/our-work/economic-growth>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- Uyuşturucu ve Sarhoş Edici Maddelerle Mücadele Kanunu (2018). Afganistan Resmi Gazetesi, 1284, 24 Şubat 2018.
- Vahid, Abdul Hadi ve Najafizada, Seyyid Javid (2018). قراردادهای پیمانکاری در افغانستان؛ عامل توسعه یا منشأ فساد (Afganistan'da İnşaat Sözleşmeleri; Kalkınma Faktörü veya Yolsuzluğun Kaynağı). Hukuk Araştırma Üç Aylık Dergisi, https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_80376_2dfcda129ee4bdf5cb3c5abf324c06de.pdf, (Erişim Tarihi: 08.06.2024).
- Vajehyab (2023). خراسان (Khorasan), <http://www.vajehyab.com/dekhoda/%D8%AE%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D9%86-2>, (Erişim Tarihi: 08.07.2023).
- Vittori, Jodi (2021). Corruption and Self-Dealing in Afghanistan and Other U.S.-Backed Security Sectors. Carnegie Endowment for International Peace. September 9, 2021, <https://carnegieendowment.org/posts/2021/09/corruption-and-self-dealing-in-afghanistan-and-other-us-backed-security-sectors?lang=en>, (Erişim Tarihi: 27.05.2024).
- VOA (2011). افغان ها خواستار خروج نیروهای خارجی شدند (Afganlar Yabancı Güçlerin Çekilmesini Talep Etti). October 6, 2011, <https://ir.voanews.com/a/afghanistan-2011-10-06-131214724/143733.html?utm=>, (Erişim Tarihi: 02.06.2024).
- VOA (2020). At Side-by-Side Ceremonies, Afghans Swear in Two Presidents. March 09, 2020, <https://learningenglish.voanews.com/a/at-side-by-side-ceremonies-afghans-swear-in-two-presidents/5321501.html>, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

- Wales Summit Declaration (2014).
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, (Erişim Tarihi: 28.03.2024).
- Watson Institute for International and Public Affairs (2023). Human and Budgetary Costs to date of the U.S. War in Afghanistan, 2001-2022. August 2021, <https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022>, (Erişim Tarihi: 29.05.2024).
- Weber, Max (1991). From Max Weber: Essays in Sociology. Psychology Press.
- Wilkinson-Latham, Robert (1977). North-West Frontier 1837–1947. London: Osprey Publishing.
- Woodward, Bob (2010). Obama Wars. Simon & Schuster, New York, USA.
- World Bank (2021). Worldwide Governance Indicators. <https://databank.worldbank.org/Worldwide-Governance-Indicators/id/8473e520?utm>, (Erişim Tarihi: 02.07.2025).
- World Bank Group (2017). سکتور صحت در افغانستان علی الرغم پیشرفتهای با چالشهای نیز. روبروست. June 1, 2017, <https://www.worldbank.org/fa/news/press-release/2017/06/01/strong-progress-but-challenges-remain-in-health-sector-in-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 08.05.2024).
- World Bank Group (2022). World Bank and ARTF Approve Three Emergency Projects for Afghanistan. June 3, 2022, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/06/03/afghanistan-reconstruction-trust-fund-approves-three-emergency-projects-for-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

- World Bank Group (2024a). The World Bank Group in Afghanistan - Fact Sheet. September 26, 2024, <https://www.worldbank.org/en/country/afghanistan/brief/world-bank-afghanistan-resilience-trust-fund-artf-support-for-the-people-of-afghanistan>, (Erişim Tarihi: 01.12.2024).
- World Bank Group (2024b). Poverty Reduction in Afghanistan: Despite Economic Growth, Widening Inequality, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/publication/poverty-reduction-in-afghanistan-despite-economic-growth-widening-inequality>, (Erişim Tarihi: 05.06.2024).
- World Population Review (2024). Afghanistan. <https://worldpopulationreview.com/countries/afghanistan-population>, (Erişim Tarihi: 04.05.2024).
- Wright, Donald P.; Bird, James; Clay, Steven; et al. (2010). A Different Kind of War: The United States Army in Operation Enduring Freedom (OEF) October 2001-September 2005. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press.
- Wright, Lawrence (2011). The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11 (1 ed.). New York: Vintage Books.
- Wright, Rita P. (2018). "Comparative Perspectives and Early States Revisited". State Formations: Global Histories and Cultures of Statehood. Ed. John L. Brooke, Julia C. Strauss ve Greg Anderson. ss. 73-89, Cambridge: Cambridge University Press.
- Younossi, Obaid et al. (2009). "The Long March: Building an Afghan National Army", RAND Report, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2009/RAND_MG845.pdf, (Erişim Tarihi: 03.05.2024).

- Yusufzada, S. ve Xia, Z.Q. (2019). Public Administration in Afghanistan: Challenges and Way Forward. *Open Journal of Social Sciences*, 7, 142-160.
<https://doi.org/10.4236/jss.2019.76012>
- Zeidan, A. (2025). Northern Alliance. *Encyclopedia Britannica*. April 19, 2025,
<https://www.britannica.com/topic/Northern-Alliance>, (Erişim Tarihi: 12.06.2025).
- Zeydan, Muvaffak (2010). Taliban'ın Yükselişi. Çev. Hülya Afacan. Mana Yay., İstanbul.

EKLER

Ek 1. 22 Kasım 1921 yılında Kabil'de imzalanan ve İngiliz tarafının Afganistan bağımsızlığını açık sözlerle tanıdığını belirten anlaşma

Kaynak: UK Treaties Online, Treaty Between The British and Afghan Governments. Treaty Series No. 19 (1922). <https://treaties.fcdo.gov.uk/data/Library2/pdf/1922-TS0019.pdf>, (Erişim Tarihi:10.07.2025).

Treaty between the British and Afghan Governments.

Signed at Kabul, November 22, 1921.

(Ratifications exchanged at Kabul, February 6, 1922.)

PREAMBLE.

THE British Government and the Government of Afghanistan with a view to the establishment of neighbourly relations between them have agreed to the Articles written hereunder whereto the undersigned duly authorised to that effect have set their seals :—

ARTICLE 1.

The British Government and the Government of Afghanistan mutually certify and respect each with regard to the other all rights of internal and external independence.

ARTICLE 2.

The two High Contracting Parties mutually accept the Indo-Afghan Frontier as accepted by the Afghan Government under Article 5 of the treaty concluded at Rawalpindi on the 8th August, 1919, corresponding to the 11th Ziqada, 1387 Hijra, and also the boundary west of the Khyber laid down by the British Commission in the months of August and September 1919, pursuant to the said Article, and shown on the map* attached to this treaty by a black chain line; subject only to the realignment set forth in Schedule I annexed, which has been agreed upon in order to include within the boundaries of Afghanistan the place known as Tor Kham, and the whole bed of the Kabul River between Shilman Khwala Banda and Palosai and which is shown on the said map by a red chain line. The British Government agrees that the Afghan authorities shall be permitted to draw water in reasonable quantities through a pipe which shall be provided by the British Government from Landi Khana for the use of Afghan subjects at Tor Kham, and the Government of Afghanistan agrees that British officers and tribesmen living on the British side of the boundary shall be permitted without let or hindrance to use the aforesaid portion of the Kabul River for purposes of navigation and that all existing rights of irrigation from the aforesaid portion of the river shall be continued to British subjects.

* Not reproduced.

ARTICLE 3.

The British Government agrees that a Minister from His Majesty the Amir of Afghanistan shall be received at the Royal Court of London like the Envoys of all other Powers, and to permit the establishment of an Afghan Legation in London, and the Government of Afghanistan likewise agrees to receive in Kabul a Minister from His Britannic Majesty the Emperor of India and to permit the establishment of a British Legation at Kabul.

Each party shall have the right of appointing a Military Attaché to its Legation.

ARTICLE 4.

The Government of Afghanistan agrees to the establishment of British Consulates at Kandahar and Jalalabad, and the British Government agrees to the establishment of an Afghan Consul-General at the headquarters of the Government of India and three Afghan Consulates at Calcutta, Karachi and Bombay. In the event of the Afghan Government desiring at any time to appoint Consular officers in any British territories other than India a separate agreement shall be drawn up to provide for such appointments if they are approved by the British Government.

ARTICLE 5.

The two High Contracting Parties mutually guarantee the personal safety and honourable treatment each of the representatives of the other, whether Minister, Consul-General or Consuls, within their own boundaries, and they agree that the said representatives shall be subject in the discharge of their duties to the provisions set forth in the second schedule annexed to this treaty. The British Government further agrees that the Minister, Consul-General and Consuls of Afghanistan shall, within the territorial limits within which they are permitted to reside or to exercise their functions, notwithstanding the provisions of the said schedule, receive and enjoy any rights or privileges which are or may hereafter be granted to or enjoyed by the Minister, Consul-General or Consuls of any other Government in the countries in which the places of residence of the said Minister, Consul-General and Consuls of Afghanistan are fixed; and the Government of Afghanistan likewise agrees that the Minister and Consuls of Great Britain shall within the territorial limits within which they are permitted to reside or to exercise their functions, notwithstanding the provisions of the said schedule, receive and enjoy any rights or privileges which are or may hereafter be granted to or enjoyed by the Minister or Consuls of any other Government in the countries in which the places of residence of the said Minister and Consuls of Great Britain are fixed.

ARTICLE 6.

As it is for the benefit of the British Government and the Government of Afghanistan that the Government of Afghanistan shall be strong and prosperous, the British Government agrees

that whatever quantity of material is required for the strength and welfare of Afghanistan, such as all kinds of factory machinery, engines and materials and instruments for telegraph, telephones, &c., which Afghanistan may be able to buy from Britain or the British dominions or from other countries of the world, shall ordinarily be imported without let or hindrance by Afghanistan into its own territories from the ports of the British Isles and British India. Similarly the Government of Afghanistan agrees that every kind of goods, the export of which is not against the internal law of the Government of Afghanistan and which may in the judgment of the Government of Afghanistan be in excess of the internal needs and requirements of Afghanistan and is required by the British Government, can be purchased and exported to India with the permission of the Government of Afghanistan. With regard to arms and munitions, the British Government agrees that as long as it is assured that the intentions of the Government of Afghanistan are friendly and that there is no immediate danger to India from such importation in Afghanistan, permission shall be given without let or hindrance for such importation. If, however, the Arms Traffic Convention is hereafter ratified by the Great Powers of the world and comes into force, the right of importation of arms and munitions by the Afghan Government shall be subject to the proviso that the Afghan Government shall first have signed the Arms Traffic Convention, and that such importation shall only be made in accordance with the provisions of that Convention. Should the Arms Traffic Convention not be ratified or lapse, the Government of Afghanistan, subject to the foregoing assurance, can from time to time import into its own territory the arms and munitions mentioned above through the ports of the British Isles and British India.

ARTICLE 7.

No Customs duties shall be levied at British Indian ports on goods imported under the provisions of Article 6 on behalf of the Government of Afghanistan, for immediate transport to Afghanistan, provided that a certificate signed by such Afghan authority or representative as may from time to time be determined by the two Governments shall be presented at the time of importation to the Chief Customs Officer at the port of import setting forth that the goods in question are the property of the Government of Afghanistan and are being sent under its orders to Afghanistan, and showing the description, number and value of the goods in respect of which exemption is claimed; provided, secondly, that the goods are required for the public services of Afghanistan and not for the purposes of any State monopoly or State trade; and provided, thirdly, that the goods are, unless of a clearly distinguishable nature, transported through India in sealed packages, which shall not be opened or subdivided before their export from India.

And also the British Government agrees to the grant in respect of all trade goods imported into India at British ports for re-export.

427

to Afghanistan and exported to Afghanistan by routes to be agreed upon between the two Governments of a rebate at the time and place of export of the full amount of Customs duty levied upon such goods, provided that such goods shall be transported through India in sealed packages which shall not be opened or subdivided before their export from India.

And also the British Government declares that it has no present intention of levying Customs duty on goods or livestock of Afghan origin or manufacture, imported by land or by river into India or exported from Afghanistan to other countries of the world through India and the import of which into India is not prohibited by law. In the event, however, of the British Government deciding in the future to levy Customs duties on goods and livestock imported into India by land or by river from neighbouring States, it will, if necessary, levy such duties on imports from Afghanistan; but in that event it agrees that it will not levy higher duties on imports from Afghanistan than those levied on imports from such neighbouring States. Nothing in this Article shall prevent the levy on imports from Afghanistan of the present Khyber tolls and of octroi in any town of India in which octroi is or may be hereafter levied, provided that there shall be no enhancement over the present rate of the Khyber tolls.

ARTICLE 8.

The British Government agrees to the establishment of trade agents by the Afghan Government at Peshawar, Quetta and Parachinar, provided that the personnel and the property of the said agencies shall be subject to the operations of all British laws and orders and to the jurisdiction of British Courts; and that they shall not be recognised by the British authorities as having any official or special privileged position.

ARTICLE 9.

The trade goods coming to (imported to) Afghanistan under the provisions of Article 7 from Europe, &c., can be opened at the railway terminuses at Jamrud, in the Kurram and at Chaman for packing and arranging to suit the capacity of baggage animals without this being the cause of reimposition of Customs duties; and the carrying out of this will be arranged by the trade representatives mentioned in Article 12.

ARTICLE 10.

The two High Contracting Parties agree to afford facilities of every description for the exchange of postal matter between their two countries, provided that neither shall be authorised to establish Post Offices within the territory of the other. In order to give effect to this Article, a separate Postal Convention shall be concluded, for the preparation of which such number of special officers as the Afghan Government may appoint shall meet the officers of the British Government and consult with them.

ARTICLE 11.

The two High Contracting Parties having mutually satisfied themselves each regarding the goodwill of the other, and especially regarding their benevolent intentions towards the tribes residing close to their respective boundaries, hereby undertake each to inform the other in future of any military operations of major importance which may appear necessary for the maintenance of order among the frontier tribes residing within their respective spheres, before the commencement of such operations.

ARTICLE 12.

The two High Contracting Parties agree that representatives of the Government of Afghanistan and of the British Government shall be appointed to discuss the conclusion of a Trade Convention and the convention shall in the first place be regarding the measures (necessary) for carrying out the purposes mentioned in Article 9 of this treaty. Secondly. (They) shall arrange regarding commercial matters not now mentioned in this treaty which may appear desirable for the benefit of the two Governments. The trade relations between the two Governments shall continue until the Trade Convention mentioned above comes into force.

ARTICLE 13.

The two High Contracting Parties agree that the first and second schedules attached to this treaty shall have the same binding force as the Articles contained in this treaty.

ARTICLE 14.

The provisions of this treaty shall come into force from the date of its signature, and shall remain in force for three years from that date. In case neither of the High Contracting Parties should have notified twelve months before the expiration of the said three years the intention to terminate it, it shall remain binding until the expiration of one year from the day on which either of the High Contracting Parties shall have denounced it. This treaty shall come into force after the signatures of the Missions of the two Parties and the two ratified copies of this shall be exchanged in Kabul within 2½ months after the signatures.

(Sd.) MAHMUD TARZI,
Chief of the Delegation of the
Afghan Government for
the conclusion of the
Treaty.

(Sd.) HENRY R. C. DOBBS,
Envoy Extraordinary and Chief
of the British Mission to
Kabul.

Tuesday, 30th Aqrab 1300 Hijra
Shamsi (corresponding to
22nd November, 1921).

This twenty-second day of
November one thousand nine
hundred and twenty-one.

Ek 2. 5 Aralık 2001 tarihinde imzalanan ve Afganistan’da yeni düzenin kurulmasını sağlayan Bonn Anlaşması (Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions) ve ekleri

Kaynak: United Nations Peacemaker,
<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/af011205agreementprovisionalarrangementsinafghanistan28en29.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.03.2024).

United Nations S/2001/1154

 Security Council Distr.: General
5 December 2001
Original: English

**Letter dated 5 December 2001 from the Secretary-General
addressed to the President of the Security Council**

As you are aware, the delegations participating in the United Nations talks on Afghanistan today signed in Bonn the “Agreement on Provisional Arrangements in Afghanistan Pending the Re-establishment of Permanent Government Institutions”.

I have the honour to provide you with a copy of the text of the Agreement. I would be most grateful if you would bring it to the attention of the members of the Security Council.

I shall keep you informed about further developments regarding Afghanistan.

(Signed) Kofi A. Annan

S/2001/1154

AGREEMENT ON PROVISIONAL ARRANGEMENTS IN AFGHANISTAN
PENDING THE RE-ESTABLISHMENT
OF PERMANENT GOVERNMENT INSTITUTIONS

The participants in the UN Talks on Afghanistan,

In the presence of the Special Representative of the Secretary-General for Afghanistan,

Determined to end the tragic conflict in Afghanistan and promote national reconciliation, lasting peace, stability and respect for human rights in the country,

Reaffirming the independence, national sovereignty and territorial integrity of Afghanistan,

Acknowledging the right of the people of Afghanistan to freely determine their own political future in accordance with the principles of Islam, democracy, pluralism and social justice,

Expressing their appreciation to the Afghan mujahidin who, over the years, have defended the independence, territorial integrity and national unity of the country and have played a major role in the struggle against terrorism and oppression, and whose sacrifice has now made them both heroes of jihad and champions of peace, stability and reconstruction of their beloved homeland, Afghanistan,

Aware that the unstable situation in Afghanistan requires the implementation of emergency interim arrangements and *expressing* their deep appreciation to His Excellency Professor Burhanuddin Rabbani for his readiness to transfer power to an interim authority which is to be established pursuant to this agreement,

Recognizing the need to ensure broad representation in these interim arrangements of all segments of the Afghan population, including groups that have not been adequately represented at the UN Talks on Afghanistan,

Noting that these interim arrangements are intended as a first step toward the establishment of a broad-based, gender-sensitive, multi-ethnic and fully representative government, and are not intended to remain in place beyond the specified period of time,

Recognizing that some time may be required for a new Afghan security force to be fully constituted and functional and that therefore other security provisions detailed in Annex I to this agreement must meanwhile be put in place,

Considering that the United Nations, as the internationally recognized impartial institution, has a particularly important role to play, detailed in Annex II to this agreement, in the period prior to the establishment of permanent institutions in Afghanistan,

Have agreed as follows:

THE INTERIM AUTHORITY

I. General provisions

- 1) An Interim Authority shall be established upon the official transfer of power on 22 December 2001.
- 2) The Interim Authority shall consist of an Interim Administration presided over by a Chairman, a Special Independent Commission for the Convening of the Emergency Loya Jirga, and a Supreme Court of Afghanistan, as well as such other courts as may be established by the Interim Administration. The composition, functions and governing procedures for the Interim Administration and the Special Independent Commission are set forth in this agreement.
- 3) Upon the official transfer of power, the Interim Authority shall be the repository of Afghan sovereignty, with immediate effect. As such, it shall, throughout the interim period, represent Afghanistan in its external relations and shall occupy the seat of Afghanistan at the United Nations and in its specialized agencies, as well as in other international institutions and conferences.
- 4) An Emergency Loya Jirga shall be convened within six months of the establishment of the Interim Authority. The Emergency Loya Jirga will be opened by His Majesty Mohammed Zahir, the former King of Afghanistan. The Emergency Loya Jirga shall decide on a Transitional Authority, including a broad-based transitional administration, to lead Afghanistan until such time as a fully representative government can be elected through free and fair elections to be held no later than two years from the date of the convening of the Emergency Loya Jirga.
- 5) The Interim Authority shall cease to exist once the Transitional Authority has been established by the Emergency Loya Jirga.
- 6) A Constitutional Loya Jirga shall be convened within eighteen months of the establishment of the Transitional Authority, in order to adopt a new constitution for Afghanistan. In order to assist the Constitutional Loya Jirga prepare the proposed Constitution, the Transitional Administration shall, within two months of its commencement and with the assistance of the United Nations, establish a Constitutional Commission.

II. Legal framework and judicial system

- 1) The following legal framework shall be applicable on an interim basis until the adoption of the new Constitution referred to above:
  - i) The Constitution of 1964, a/ to the extent that its provisions are not inconsistent with those contained in this agreement, and b/ with the exception of those provisions relating to the monarchy and to the executive and legislative bodies provided in the Constitution; and
  - ii) existing laws and regulations, to the extent that they are not inconsistent with this agreement or with international legal obligations to which Afghanistan is a party, or with those applicable provisions contained in the Constitution of

S/2001/1154

1964, provided that the Interim Authority shall have the power to repeal or amend those laws and regulations.

- 2) The judicial power of Afghanistan shall be independent and shall be vested in a Supreme Court of Afghanistan, and such other courts as may be established by the Interim Administration. The Interim Administration shall establish, with the assistance of the United Nations, a Judicial Commission to rebuild the domestic justice system in accordance with Islamic principles, international standards, the rule of law and Afghan legal traditions.

III. Interim Administration

A. *Composition*

- 1) The Interim Administration shall be composed of a Chairman, five Vice Chairmen and 24 other members. Each member, except the Chairman, may head a department of the Interim Administration.
- 2) The participants in the UN Talks on Afghanistan have invited His Majesty Mohammed Zaher, the former King of Afghanistan, to chair the Interim Administration. His Majesty has indicated that he would prefer that a suitable candidate acceptable to the participants be selected as the Chair of the Interim Administration.
- 3) The Chairman, the Vice Chairmen and other members of the Interim Administration have been selected by the participants in the UN Talks on Afghanistan, as listed in Annex IV to this agreement. The selection has been made on the basis of professional competence and personal integrity from lists submitted by the participants in the UN Talks, with due regard to the ethnic, geographic and religious composition of Afghanistan and to the importance of the participation of women.
- 4) No person serving as a member of the Interim Administration may simultaneously hold membership of the Special Independent Commission for the Convening of the Emergency Loya Jirga.

B. *Procedures*

- 1) The Chairman of the Interim Administration, or in his/her absence one of the Vice Chairmen, shall call and chair meetings and propose the agenda for these meetings.
- 2) The Interim Administration shall endeavour to reach its decisions by consensus. In order for any decision to be taken, at least 22 members must be in attendance. If a vote becomes necessary, decisions shall be taken by a majority of the members present and voting, unless otherwise stipulated in this agreement. The Chairman shall cast the deciding vote in the event that the members are divided equally.

S/2001/1154

C. *Functions*

- 1) The Interim Administration shall be entrusted with the day-to-day conduct of the affairs of state, and shall have the right to issue decrees for the peace, order and good government of Afghanistan.
- 2) The Chairman of the Interim Administration or, in his/her absence, one of the Vice Chairmen, shall represent the Interim Administration as appropriate.
- 3) Those members responsible for the administration of individual departments shall also be responsible for implementing the policies of the Interim Administration within their areas of responsibility.
- 4) Upon the official transfer of power, the Interim Administration shall have full jurisdiction over the printing and delivery of the national currency and special drawing rights from international financial institutions. The Interim Administration shall establish, with the assistance of the United Nations, a Central Bank of Afghanistan that will regulate the money supply of the country through transparent and accountable procedures.
- 5) The Interim Administration shall establish, with the assistance of the United Nations, an independent Civil Service Commission to provide the Interim Authority and the future Transitional Authority with shortlists of candidates for key posts in the administrative departments, as well as those of governors and uluswals, in order to ensure their competence and integrity.
- 6) The Interim Administration shall, with the assistance of the United Nations, establish an independent Human Rights Commission, whose responsibilities will include human rights monitoring, investigation of violations of human rights, and development of domestic human rights institutions. The Interim Administration may, with the assistance of the United Nations, also establish any other commissions to review matters not covered in this agreement.
- 7) The members of the Interim Administration shall abide by a Code of Conduct elaborated in accordance with international standards.
- 8) Failure by a member of the Interim Administration to abide by the provisions of the Code of Conduct shall lead to his/her suspension from that body. The decision to suspend a member shall be taken by a two-thirds majority of the membership of the Interim Administration on the proposal of its Chairman or any of its Vice Chairmen.
- 9) The functions and powers of members of the Interim Administration will be further elaborated, as appropriate, with the assistance of the United Nations.

IV. The Special Independent Commission for the Convening of the Emergency Loya Jirga

- 1) The Special Independent Commission for the Convening of the Emergency Loya Jirga shall be established within one month of the establishment of the Interim Authority. The Special Independent Commission will consist of twenty-one members, a number

S/2001/1154

of whom should have expertise in constitutional or customary law. The members will be selected from lists of candidates submitted by participants in the UN Talks on Afghanistan as well as Afghan professional and civil society groups. The United Nations will assist with the establishment and functioning of the commission and of a substantial secretariat.

- 2) The Special Independent Commission will have the final authority for determining the procedures for and the number of people who will participate in the Emergency Loya Jirga. The Special Independent Commission will draft rules and procedures specifying (i) criteria for allocation of seats to the settled and nomadic population residing in the country; (ii) criteria for allocation of seats to the Afghan refugees living in Iran, Pakistan, and elsewhere, and Afghans from the diaspora; (iii) criteria for inclusion of civil society organizations and prominent individuals, including Islamic scholars, intellectuals, and traders, both within the country and in the diaspora. The Special Independent Commission will ensure that due attention is paid to the representation in the Emergency Loya Jirga of a significant number of women as well as all other segments of the Afghan population.
- 3) The Special Independent Commission will publish and disseminate the rules and procedures for the convening of the Emergency Loya Jirga at least ten weeks before the Emergency Loya Jirga convenes, together with the date for its commencement and its suggested location and duration.
- 4) The Special Independent Commission will adopt and implement procedures for monitoring the process of nomination of individuals to the Emergency Loya Jirga to ensure that the process of indirect election or selection is transparent and fair. To preempt conflict over nominations, the Special Independent Commission will specify mechanisms for filing of grievances and rules for arbitration of disputes.
- 5) The Emergency Loya Jirga will elect a Head of the State for the Transitional Administration and will approve proposals for the structure and key personnel of the Transitional Administration.

V. Final provisions

- 1) Upon the official transfer of power, all mujahidin, Afghan armed forces and armed groups in the country shall come under the command and control of the Interim Authority, and be reorganized according to the requirements of the new Afghan security and armed forces.
- 2) The Interim Authority and the Emergency Loya Jirga shall act in accordance with basic principles and provisions contained in international instruments on human rights and international humanitarian law to which Afghanistan is a party.
- 3) The Interim Authority shall cooperate with the international community in the fight against terrorism, drugs and organized crime. It shall commit itself to respect international law and maintain peaceful and friendly relations with neighbouring countries and the rest of the international community.

S/2001/1154

- 4) The Interim Authority and the Special Independent Commission for the Convening of the Emergency Loya Jirga will ensure the participation of women as well as the equitable representation of all ethnic and religious communities in the Interim Administration and the Emergency Loya Jirga.
- 5) All actions taken by the Interim Authority shall be consistent with Security Council resolution 1378 (14 November 2001) and other relevant Security Council resolutions relating to Afghanistan.
- 6) Rules of procedure for the organs established under the Interim Authority will be elaborated as appropriate with the assistance of the United Nations.

This agreement, of which the annexes constitute an integral part, done in Bonn on this 5th day of December 2001 in the English language, shall be the authentic text, in a single copy which shall remain deposited in the archives of the United Nations. Official texts shall be provided in Dari and Pashto, and such other languages as the Special Representative of the Secretary-General may designate. The Special Representative of the Secretary-General shall send certified copies in English, Dari and Pashto to each of the participants.

For the participants in the UN Talks on Afghanistan:

Ms. Amena Afzali

Mr. S. Hussain Anwari

Mr. Hedayat Amin Arsala

Mr. Sayed Hamed Gailani

Mr. Rahmatullah Mousa Ghazi

Eng. Abdul Hakim

Mr. Houmayoun Jareer

Mr. Abbas Karimi

Mr. Mustafa Kazimi

Dr. Azizullah Ludin

Mr. Ahmad Wali Massoud

Mr. Hafizullah Asif Mohseni

Prof. Mohammad Ishaq Nadiri

Mr. Mohammad Natiqi

S/2001/1154

Mr. Yunus Qanooni

Dr. Zalmay Rassoul

Mr. H. Mirwais Sadeq

Dr. Mohammad Jalil Shams

Prof. Abdul Sattar Sirat

Mr. Humayun Tandar

Mrs. Sima Wali

General Abdul Rahim Wardak

Mr. Pacha Khan Zadran

Witnessed for the United Nations by:

Mr. Lakhdar Brahimi

Special Representative of the Secretary-General for Afghanistan

S/2001/1154

ANNEX I

INTERNATIONAL SECURITY FORCE

1. The participants in the UN Talks on Afghanistan recognize that the responsibility for providing security and law and order throughout the country resides with the Afghans themselves. To this end, they pledge their commitment to do all within their means and influence to ensure such security, including for all United Nations and other personnel of international governmental and non-governmental organizations deployed in Afghanistan.
2. With this objective in mind, the participants request the assistance of the international community in helping the new Afghan authorities in the establishment and training of new Afghan security and armed forces.
3. Conscious that some time may be required for the new Afghan security and armed forces to be fully constituted and functioning, the participants in the UN Talks on Afghanistan request the United Nations Security Council to consider authorizing the early deployment to Afghanistan of a United Nations mandated force. This force will assist in the maintenance of security for Kabul and its surrounding areas. Such a force could, as appropriate, be progressively expanded to other urban centres and other areas.
4. The participants in the UN Talks on Afghanistan pledge to withdraw all military units from Kabul and other urban centers or other areas in which the UN mandated force is deployed. It would also be desirable if such a force were to assist in the rehabilitation of Afghanistan's infrastructure.

* * *

S/2001/1154

ANNEX II

ROLE OF THE UNITED NATIONS DURING THE INTERIM PERIOD

1. The Special Representative of the Secretary-General will be responsible for all aspects of the United Nations' work in Afghanistan.
2. The Special Representative shall monitor and assist in the implementation of all aspects of this agreement.
3. The United Nations shall advise the Interim Authority in establishing a politically neutral environment conducive to the holding of the Emergency Loya Jirga in free and fair conditions. The United Nations shall pay special attention to the conduct of those bodies and administrative departments which could directly influence the convening and outcome of the Emergency Loya Jirga.
4. The Special Representative of the Secretary-General or his/her delegate may be invited to attend the meetings of the Interim Administration and the Special Independent Commission on the Convening of the Emergency Loya Jirga.
5. If for whatever reason the Interim Administration or the Special Independent Commission were actively prevented from meeting or unable to reach a decision on a matter related to the convening of the Emergency Loya Jirga, the Special Representative of the Secretary-General shall, taking into account the views expressed in the Interim Administration or in the Special Independent Commission, use his/her good offices with a view to facilitating a resolution to the impasse or a decision.
6. The United Nations shall have the right to investigate human rights violations and, where necessary, recommend corrective action. It will also be responsible for the development and implementation of a programme of human rights education to promote respect for and understanding of human rights.

* * *

S/2001/1154

ANNEX III

REQUEST TO THE UNITED NATIONS BY THE PARTICIPANTS AT THE UN TALKS
ON AFGHANISTAN

The participants in the UN Talks on Afghanistan hereby

1. Request that the United Nations and the international community take the necessary measures to guarantee the national sovereignty, territorial integrity and unity of Afghanistan as well as the non-interference by foreign countries in Afghanistan's internal affairs;
2. Urge the United Nations, the international community, particularly donor countries and multilateral institutions, to reaffirm, strengthen and implement their commitment to assist with the rehabilitation, recovery and reconstruction of Afghanistan, in coordination with the Interim Authority;
3. Request the United Nations to conduct as soon as possible (i) a registration of voters in advance of the general elections that will be held upon the adoption of the new constitution by the constitutional Loya Jirga and (ii) a census of the population of Afghanistan.
4. Urge the United Nations and the international community, in recognition of the heroic role played by the mujahidin in protecting the independence of Afghanistan and the dignity of its people, to take the necessary measures, in coordination with the Interim Authority, to assist in the reintegration of the mujahidin into the new Afghan security and armed forces;
5. Invite the United Nations and the international community to create a fund to assist the families and other dependents of martyrs and victims of the war, as well as the war disabled;
6. Strongly urge that the United Nations, the international community and regional organizations cooperate with the Interim Authority to combat international terrorism, cultivation and trafficking of illicit drugs and provide Afghan farmers with financial, material and technical resources for alternative crop production.

* * *

ANNEX IV
COMPOSITION OF THE INTERIM ADMINISTRATION

Chairman:	Hamid Karzai
Vice-Chairmen:	
Vice-Chair and Women's Affairs:	Dr. Sima Samar
Vice-Chair and Defence:	Muhammad Qassem Fahim
Vice-Chair and Planning:	Haji Muhammad Mohaqqueq
Vice-Chair and Water and Electricity:	Shaker Kargar
Vice-Chair and Finance:	Hedayat Amin Arsala
Members:	
Department of Foreign Affairs:	Dr. Abdullah Abdullah
Department of the Interior:	Muhammad Yunus Qanooni
Department of Commerce:	Seyyed Mustafa Kazemi
Department of Mines and Industries:	Muhammad Alem Razm
Department of Small Industries:	Aref Noorzai
Department of Information and Culture:	Dr. Raheen Makhdoom
Department of Communication:	Ing. Abdul Rahim
Department of Labour and Social Affairs:	Mir Wais Sadeq
Department of Hajj and Auqaf:	Mohammad Hanif Hanif Balkhi
Department of Martyrs and Disabled:	Abdullah Wardak
Department of Education:	Abdul Rassoul Amin
Department of Higher Education:	Dr. Sharif Faez
Department of Public Health:	Dr. Suhaila Seddiqi
Department of Public Works:	Abdul Khalig Fazal
Department of Rural Development:	Abdul Malik Anwar
Department of Urban Development:	Haji Abdul Qadir
Department of Reconstruction:	Amin Farhang
Department of Transport:	Sultan Hamid Hamid
Department for the Return of Refugees:	Enayatullah Nazeri
Department of Agriculture:	Seyyed Hussein Anwari
Department of Irrigation:	Haji Mangal Hussein
Department of Justice:	Abdul Rahim Karimi
Department of Air Transport and Tourism:	Abdul Rahman
Department of Border Affairs:	Amanullah Zadran

Ek 3. 29 Şubat 2020'de Katar'ın başkenti Doha'da ABD ile Tehrik-i-Taliban (İslam Emirliği) arasında imzalanan Doha Anlaşması ya da resmi adıyla Afganistan'a Barış Getirme Anlaşması (Agreement for Bringing Peace to Afghanistan)

Kaynak: U.S. Department of State, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.06.2024).

**Agreement for Bringing Peace to Afghanistan
between the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States
as a state and is known as the Taliban and the United States of America**

**February 29, 2020
which corresponds to Rajab 5, 1441 on the Hijri Lunar calendar
and Hoot 10, 1398 on the Hijri Solar calendar**

A comprehensive peace agreement is made of four parts:

1. Guarantees and enforcement mechanisms that will prevent the use of the soil of Afghanistan by any group or individual against the security of the United States and its allies.
2. Guarantees, enforcement mechanisms, and announcement of a timeline for the withdrawal of all foreign forces from Afghanistan.
3. After the announcement of guarantees for a complete withdrawal of foreign forces and timeline in the presence of international witnesses, and guarantees and the announcement in the presence of international witnesses that Afghan soil will not be used against the security of the United States and its allies, the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will start intra-Afghan negotiations with Afghan sides on March 10, 2020, which corresponds to Rajab 15, 1441 on the Hijri Lunar calendar and Hoot 20, 1398 on the Hijri Solar calendar.
4. A permanent and comprehensive ceasefire will be an item on the agenda of the intra-Afghan dialogue and negotiations. The participants of intra-Afghan negotiations will discuss the date and modalities of a permanent and comprehensive ceasefire, including joint implementation mechanisms, which will be announced along with the completion and agreement over the future political roadmap of Afghanistan.

The four parts above are interrelated and each will be implemented in accordance with its own agreed timeline and agreed terms. Agreement on the first two parts paves the way for the last two parts.

Following is the text of the agreement for the implementation of parts one and two of the above. Both sides agree that these two parts are interconnected. The obligations of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban in this agreement apply in areas under their control until the formation of the new post-settlement Afghan Islamic government as determined by the intra-Afghan dialogue and negotiations.

PART ONE

The United States is committed to withdraw from Afghanistan all military forces of the United States, its allies, and Coalition partners, including all non-diplomatic civilian personnel, private security contractors, trainers, advisors, and supporting services personnel within fourteen (14) months following announcement of this agreement, and will take the following measures in this regard:

- A. The United States, its allies, and the Coalition will take the following measures in the first one hundred thirty-five (135) days:
- 1) They will reduce the number of U.S. forces in Afghanistan to eight thousand six hundred (8,600) and proportionally bring reduction in the number of its allies and Coalition forces.
  - 2) The United States, its allies, and the Coalition will withdraw all their forces from five (5) military bases.
- B. With the commitment and action on the obligations of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban in Part Two of this agreement, the United States, its allies, and the Coalition will execute the following:
- 1) The United States, its allies, and the Coalition will complete withdrawal of all remaining forces from Afghanistan within the remaining nine and a half (9.5) months.
  - 2) The United States, its allies, and the Coalition will withdraw all their forces from remaining bases.
- C. The United States is committed to start immediately to work with all relevant sides on a plan to expeditiously release combat and political prisoners as a confidence building measure with the coordination and approval of all relevant sides. Up to five thousand (5,000) prisoners of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban and up to one thousand (1,000) prisoners of the other side will be released by March 10, 2020, the first day of intra-Afghan negotiations, which corresponds to Rajab 15, 1441 on the Hijri Lunar calendar and Hoot 20, 1398 on the Hijri Solar calendar. The relevant sides have the goal of releasing all the remaining prisoners over the course of the subsequent three months. The United States commits to completing this goal. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban commits that its released prisoners will be committed to the responsibilities mentioned in this agreement so that they will not pose a threat to the security of the United States and its allies.
- D. With the start of intra-Afghan negotiations, the United States will initiate an administrative review of current U.S. sanctions and the rewards list against members of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban with the goal of removing these sanctions by August 27, 2020, which corresponds to Muharram 8, 1442 on the Hijri Lunar calendar and Saunbola 6, 1399 on the Hijri Solar calendar.
- E. With the start of intra-Afghan negotiations, the United States will start diplomatic engagement with other members of the United Nations Security Council and Afghanistan to remove members of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban from the sanctions list with the aim of achieving this objective by May 29, 2020, which corresponds to Shawwal 6, 1441 on the Hijri Lunar calendar and Jawza 9, 1399 on the Hijri Solar calendar.

- F. The United States and its allies will refrain from the threat or the use of force against the territorial integrity or political independence of Afghanistan or intervening in its domestic affairs.

PART TWO

In conjunction with the announcement of this agreement, the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will take the following steps to prevent any group or individual, including al-Qa'ida, from using the soil of Afghanistan to threaten the security of the United States and its allies:

1. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will not allow any of its members, other individuals or groups, including al-Qa'ida, to use the soil of Afghanistan to threaten the security of the United States and its allies.
2. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will send a clear message that those who pose a threat to the security of the United States and its allies have no place in Afghanistan, and will instruct members of the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban not to cooperate with groups or individuals threatening the security of the United States and its allies.
3. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will prevent any group or individual in Afghanistan from threatening the security of the United States and its allies, and will prevent them from recruiting, training, and fundraising and will not host them in accordance with the commitments in this agreement.
4. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban is committed to deal with those seeking asylum or residence in Afghanistan according to international migration law and the commitments of this agreement, so that such persons do not pose a threat to the security of the United States and its allies.
5. The Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban will not provide visas, passports, travel permits, or other legal documents to those who pose a threat to the security of the United States and its allies to enter Afghanistan.

PART THREE

1. The United States will request the recognition and endorsement of the United Nations Security Council for this agreement.

2. The United States and the Islamic Emirate of Afghanistan which is not recognized by the United States as a state and is known as the Taliban seek positive relations with each other and expect that the relations between the United States and the new post-settlement Afghan Islamic government as determined by the intra-Afghan dialogue and negotiations will be positive.
3. The United States will seek economic cooperation for reconstruction with the new post-settlement Afghan Islamic government as determined by the intra-Afghan dialogue and negotiations, and will not intervene in its internal affairs.

Signed in Doha, Qatar on February 29, 2020, which corresponds to Rajab 5, 1441 on the Hijri Lunar calendar and Hoot 10, 1398 on the Hijri Solar calendar, in duplicate, in Pashto, Dari, and English languages, each text being equally authentic.